ACADEMIA ROMÂNĂ
INSTITUTUL DE ISTORIE "N. IORGA"

REVISTA ISTORICĂ

Fondator N. Iorga

Serie nouă, Tomul XV, 2004

Nr. 5-6
septembrie - decembrie

ACADEMIA ROMÂNĂ

INSTITUTUL DE ISTORIE „N. IORGA"

„REVISTA ISTORICĂ" apare de 6 ori pe an.

La revue „REVISTA ISTORICĂ" paraît 6 fois l'an.

„REVISTA ISTORICĂ" is published in six issues per year.

Manuscrisele, cărţile şi revistele pentru schimb, precum şi orice corespondenţă se vor trimite pe adresa redacţiei revistei:

„REVISTA ISTORICĂ",
B-dul Aviatorilor, nr. 1, 011851 - Bucureşti,
Tel. 212.88.90
E-mail: revistaistorica@hotmail.com

REVISTA ISTORICĂ

SERIE NOUĂ

TOMUL XV, NR. 5 – 6

Septembrie – Decembrie 2004

SUMAR

AUGUST 1944 – MĂRTURII ŞI CONTROVERSE

IDEOLOGIE, DIPLOMAŢIE, CONFESIUNE

EUROPA CENTRALĂ ŞI ORIENTALĂ – STUDII DOCUMENTARE

„Revista istorică", tom XV, 2004, nr. 5 – 6, p. 1 – 256

IZVOARE ŞI METODE DE CERCETARE

ISTORIA REVISTELOR DE ISTORIE

VIAŢA ŞTIINŢIFICĂ

NOTE ŞI RECENZII

REVISTA REVISTELOR DE ISTORIE

REVISTA ISTORICĂ

NEW SERIES

TOMUL XV, NOS. 5 – 6

September – December 2004

SUMMARY

AUGUST 1944 – TESTIMONIES AND CONTROVERSIES

IDEOLOGY, DIPLOMACY, DENOMINATION

CENTRAL AND EASTERN EUROPE – DOCUMENTARY STUDIES

AUGUST 1944 – MĂRTURII ŞI CONTROVERSE

AU FOST CONTRARIATE INTERESELE MOSCOVEI DE ACTUL DE LA 23 AUGUST 1944?

FLORIN CONSTANTINIU

A 60-a aniversare a actului de la 23 august 1944 a reaprins controversele în jurul său. Fără să mai aibă virulenţa din primii ani de după 1989, discuţiile privind politica mareşalului Ion Antonescu în faza finală a guvernării sale şi decizia regelui Mihai de a-l înlătura pe „conducătorul statului" (titlul oficial al mareşalului) continuă, divizând nu numai pe istorici, dar şi largi segmente ale opiniei publice. Un inventar al problemelor controversate sau neelucidate ar fi foarte lung, mergând de la terminologie (ce a fost la 23 august 1944? o revoluţie? o insurecţie? o lovitură de stat?) şi până la poziţia marilor puteri ale coaliţiei antihitleriste faţă de schimbarea de front a României. La acest inventar se adaugă probleme de istorie contrafactuală de tipul: ce s-ar fi întâmplat dacă Ion Antonescu ar fi cerut armistiţiu?

Politizată în reconstituire sau instrumentalizată în evaluare, problema lui 23 august 1944 rămâne însă, în primul rând, o problemă de istorie, care trebuie investigată cu mijloacele specifice ale cercetării istorice.

Din şirul de aspecte şi momente ale actului de la 23 august 1944, în rândurile de mai jos încercăm să răspundem la întrebarea dacă schimbarea de la Bucureşti a contrariat sau nu interesele Uniunii Sovietice în spaţiul românesc.

S-a susţinut că actul de la 23 august 1944 a fost o surpriză neplăcută pentru Kremlin, că intenţia Moscovei de a instala un regim comunist a fost blocată şi că speranţa sovieticilor că germanii vor lichida în sânge putschul de la Bucureşti – aşa cum erau pe cale de a înăbuşi insurecţia izbucnită la Varşovia, la 1 august 1944 – s-a spulberat. Comuniştii din România, aflaţi în anii războiului în URSS, ar fi reproşat dur tovarăşilor, rămaşi în ţară, participarea la o acţiune contrară intereselor Partidului Comunist şi marelui frate sovietic.

Dintru început trebuie spus că baza documentară pentru cunoaşterea obiectivelor URSS în România în vara anului 1944 este foarte îngustă. Documentele sovietice publicate până acum nu oferă decât o vagă – prea vagă – imagine a politicii Moscovei faţă de România, după ce, în urma Operaţiei Uman–Botoşani (5 martie – 17 aprilie 1944), trupele Frontului 2 Ucrainean au intrat pe teritoriul României. Documentul sovietic cel mai important, cunoscut până acum, este *Informarea*, redactată la 19 august 1944, de V.A. Zorin, şeful Direcţiei IV Europa din Comisariatul poporului pentru Afacerile Străine (NKID) despre negocierile cu România de la Cairo şi Stockholm. Din această sursă aflăm că, în ce priveşte discuţiile din capitala egipteană, la „4 iulie a fost dată indicaţia că, având

în vedere şmecheria (julnicestvo – în orig.) lui Maniu şi a prietenilor săi să se pună un bemol negocierilor, primindu-se doar informaţii, dar nedând nici un răspuns"[1]. Când, la 19 iulie, Sir Archibald Clark Kerr a comunicat lui Molotov planul elaborat de opoziţie privind schimbarea de regim din România, diplomatului britanic nu i s-a dat, de asemenea, nici un răspuns[2].

În negocierile de la Stockholm cu reprezentantul oficial român – ministrul Frederic Nanu – partea sovietică s-a arătat, după cum se ştie, mult mai flexibilă, acceptând chiar ca, în cazul în care „germanii s-ar fi retras de bună voie", România să rămână neutră[3].

Emisarului opoziţiei, George I. Duca, guvernul sovietic nu i-a acordat – deşi i-a promis – condiţiile mai blânde, consimţite lui Ion Antonescu, şi, abia la 22 august, în plină ofensivă sovietică, s-a declarat de acord cu venirea generalului A. Aldea pentru a discuta aspectele specifice ale încetării ostilităţilor[4].

În ceea ce priveşte relaţiile dintre Partidul Comunist din România şi Moscova, ignoranţa noastră este totală. Cu sursele documentare accesibile acum (puţine şi contradictorii) se pot susţine cu aproape egală îndreptăţire şi teza că PCdR a acţionat, în vara anului 1944, independent de Moscova şi că el a urmat directivele sovietice. Declaraţiile lui Lucreţiu Pătrăşcanu, făcute în cursul întrevederii cu Andrei I. Vâşinski din 1 septembrie 1944, lasă să se înţeleagă că la Moscova nu erau cunoscute împrejurările în care PCdR a intrat în guvernul prezidat de generalul Sănătescu (Pătrăşcanu, notează A.I. Vâşinski „consideră necesar să explice, mai întâi, motivele intrării Partidului Comunist din România în blocul guvernamental"[5]).

Nu intenţionăm să discutăm aici – am făcut-o şi cu alte prilejuri – dacă PCdR dispunea, în vara anului 1944, de canale de comunicare cu Moscova, prin care informa şi primea instrucţiuni, precum şi dacă L. Pătrăşcanu aparţinea sau nu nucleului decizional al PCdR şi în ce măsură era ţinut la curent cu hotărârile troikăi Constantin Pârvulescu – Emil Bodnăraş – Iosif Rangheţ, troikă susţinută de „grupul din închisori", condus de Gh. Gheorghiu-Dej.

Ceea ce încercăm să stabilim aici este – repetăm – dacă actul de la 23 august 1944 s-a aflat sau nu în conflict cu interesele şi intenţiile sovietice faţă de România şi dacă acţiunile PCdR au ieşit din cadrul prescris de Moscova partidelor comuniste atât înainte, cât şi după „autodizolvarea" Kominternului în 1943.

---

[1] *Vostocinaia Evropa v dokumentah rossiiskih arhivov, 1944-1953*, vol. I, *1944-1948*, ed. Galina P. Muraşko, Moscova-Novosibirsk, 1997, p. 57.

[2] *Ibidem*. Memoriile ambasadorului sovietic de la Cairo, N.V. Novikov, *Vospominaniia diplomata, 1936-1947*, Moscova, 1989, p. 245 şi urm. nu aduc informaţii de substanţă.

[3] *Vostocinaia Evropa*, p. 57. Răspunsul sovietic la propunerile guvernului român au fost interpretate de George I. Duca drept dorinţa părţii sovietice „să negocieze DIRECT cu guvernul şi nu ÎMPREUNĂ cu anglo-americanii"; George I. Duca, *Cronica unui român în veacul XX*, vol. III, München, 1985, p. 86.

[4] *Ibidem*, p. 98.

[5] *Misiunile lui A.I. Vâşinski în România. Documente secrete*, ed. Radu Ciuceanu ş.a., Bucureşti, 1997, p. 69.

La 7 iulie 1941 partidele comuniste din ţările ocupate sau controlate de Germania au primit din partea Kominternului directiva de a trece imediat la organizarea unor alianţe, denumite Frontul Unic Naţional, în care scop trebuiau „să intre în contact cu toate forţele, indiferent de orientarea şi caracterul lor politic, forţe care acţionează împotriva Germaniei fasciste (...). Sarcina unui astfel de front trebuie să fie ridicarea la luptă activă împotriva jugului hitlerist a tuturor straturilor populaţiei din ţara respectivă"[6].

Deşi Ştefan Foriş, secretarul general al PCdR (până la 4 aprilie 1944) a susţinut că, din mai 1941, a pierdut legătura cu Moscova, la 8 iulie 1941, aşadar a doua zi după directiva Kominternului, CC al PCdR a emis o circulară, în care fixa drept obiectiv al eforturilor sale crearea Frontului Unic Naţional[7].

Crearea unei alianţe politice de largă cuprindere, având drept singur criteriu atitudinea faţă de Germania nazistă şi de regimurile pro-germane, a rămas obiectivul statornic al PCdR în anii 1941–1944.

Eforturile PCdR de închegare a unei ample coaliţii antigermane şi antiantonesciene s-au intensificat după înlăturarea lui Ştefan Foriş de la conducerea PCdR şi, în final, s-au dovedit productive: la 20 iunie 1944 s-a constituit Blocul Naţional-Democratic (BND) alcătuit din Partidul Naţional-Ţărănesc, Partidul Naţional-Liberal, Partidul Social-Democrat şi Partidul Comunist din România. BND se bucura de sprijinul regelui Mihai şi avea legături cu mai mulţi comandanţi militari. Caracterizarea dată, înainte de decembrie 1989, potrivit căreia BND a reprezentat cea mai mare coaliţie de forţe politice din istoria modernă şi contemporană a României este corectă.

Cu sau fără legătură cu Moscova, PCdR a aplicat riguros şi consecvent directiva Kominternului din 7 iulie 1941. Rezultatul a fost pe măsura acestui efort.

Ceea ce se cuvine subliniat este că BND nu s-a născut însă ca rezultat al demersurilor PCdR. Cu efective reduse[8] şi plasat pe o poziţie antinaţională în problema litigiului teritorial româno-sovietic, PCdR nu putea fi un partener de acţiune pentru partidele democratice. Ponderea politică a PCdR a crescut însă pe măsura apropierii Armatei Roşii de frontierele româneşti şi, mai ales, după ce trupele sovietice au intrat pe teritoriul României.

O informaţie neconfirmată de nici o altă sursă, dar care nu poate fi trecută cu vederea dată fiind persoana care o furnizează, pune în lumină împrejurările în care PCdR şi-a croit drum spre colaborarea cu regele şi partidele democratice.

---

[6] *Komintern i vtoraia mirovaia voina*, vol. II, ed. K.M. Anderson, A.O. Ciubarian, Moscova, 1998, p. 114.

[7] *23 august 1944. Documente*, vol. I, ed. Ion Ardeleanu, Vasile Arimia, Mircea Muşat, Bucureşti, 1984, p. 284.

[8] Potrivit lui Iosif Ranghet, la 23 august 1944 „inclusiv cu tovii din închisoare n-am avut pe ţară 1000 de membri de partid". Şedinţa din 23 aprilie 1945 cu miniştrii comunişti din guvern; Arhivele Naţionale Istorice Centrale, fond CC al PCR, Cancelarie, dosar 30/1945, f. 23; Ioan Chiper, *Consideraţii privind evoluţia numerică şi compoziţia etnică a PCR, 1921-1952*, în „Arhivele Totalitarismului", VI (1998), nr. 21/4, p. 33.

La 5 octombrie 1944, fostul diplomat român Raoul Bossy a avut în Elveţia o convorbire cu Constantin Argetoianu, în cursul căreia cel din urmă a relatat următoarele: „Atunci când s-a căutat a se stabili o legătură între Rege şi comunişti, Argetoianu a primit la el pe Pătrăşcanu, adus de Ralea. Acesta i-a arătat *instrucţiile primite de la Moscova* (s.n. – F.C.), în care îi recomanda să nu se încerce constituirea unui guvern pur comunist, partidul nefiind încă destul de puternic, ci să colaboreze cu partidele democratice pentru a alcătui cu dânsele un regim de stânga. Înainte de a sta de vorbă cu comuniştii, Regele a cerut lui Argetoianu să-i răspundă la patru întrebări: 1) monarhia în Români; 2) persoana regelui Mihai; 3) recucerirea Transilvaniei; 4) reconstrucţia economică a României. Argetoianu a transmis aceste patru puncte lui Pătrăşcanu. Au trecut vreo şase săptămâni de aşteptare (trecerea liniei frontului din Basarabia fiind fireşte anevoioasă şi primejdioasă). În sfârşit, Ralea a adus lui Argetoianu *răspunsul Moscovei* (s.n. – F.C.) primit de Pătrăşcanu. La primele trei întrebări, răspunsul era categoric afirmativ, adică favorabil. La a patra, era ceva mai vag: «această chestiune va fi rezolvată la pace, în cadrul planului de reconstrucţie economică pentru Sud-Est». Argetoianu a adus acest răspuns la cunoştinţa Regelui prin generalul Sănătescu. Atunci s-a decis să aibă loc întrevederea cu şefii comunişti de la Sinaia“.[9]

Relatarea lui C. Argetoianu, transmisă de R. Bossy, menţionează – aşa cum se poate constata – contacte cu Moscova ale PCdR (instrucţiuni privind politica partidului, apoi răspunsul dat la întrebările regelui Mihai). Poziţia moderată a Kremlinului conferea „onorabilitate“ politică şi coloanei a V-a a URSS din România, care era PCdR.

Poziţia comuniştilor s-a întărit şi după ce, la Cairo, diplomatul britanic Christopher Steel a răspuns afirmativ la întrebarea lui Constantin Vişoianu dacă era de dorit participarea comuniştilor la coaliţia anti-Antonescu[10].

Aşadar, coaliţia politică realizată în iunie 1944 nu a fost rezultatul demersurilor PCdR, dar participarea sa la BND s-a înscris în politica de alianţe, preconizată de Komintern încă de la 7 iulie 1941, preluată de a doua zi de CC al PCdR. În ultimă instanţă, BND nu era decât o altă denumire a Frontului Unic Naţional, obiectivul fixat de Komintern partidelor comuniste din zona de dominaţie a celui de-al treilea Reich.

Ceea ce dorea Moscova în anii 1941–1945 era ca partidele comuniste să realizeze în ţările în care activau aceeaşi politică de cooperare cu forţele antinaziste, cooperare existentă la nivelul cel mai înalt între URSS, SUA şi Marea Britanie în cadrul coaliţiei antihitleriste[11].

---

[9] Raoul Bossy, *Jurnal*, ed. Ion Mamina, Bucureşti, 2001, p. 258.

[10] Elisabeth Barker, *British Policy in South-East Europe in the Second World War*, Londra, 1976, p. 238. Steel a precizat că guvernul britanic nu putea face o declaraţie oficială într-o problemă de acest fel.

[11] Acest aspect al politicii lui Stalin este foarte bine relevat de William McCagg Jr., *Stalin Embattled, 1943-1948*, Detroit, 1978.

Interpretării oferite de noi i s-ar putea aduce obiecţia: dacă Uniunea Sovietică era interesată în formula Frontului Unic Naţional, lansată la 7 iulie 1941, de ce nu a impus-o atunci şi în Polonia, Bulgaria şi Iugoslavia?

În Polonia, URSS era confruntată cu o situaţie diferită de cea din România. Polonia a fost prima ţară est-europeană pe al cărei teritoriu a intrat Armata Roşie (3 ianuarie 1944; era vorba de vechea frontieră polono-sovietică, anterioară celei de-a patra împărţiri a Poloniei, din 17 septembrie 1939, între Germania nazistă şi URSS). Spre deosebire de România, unde la 23 august 1944 existau structurile, organele statului şi partidele politice – monarhia, guvernul, BND etc. –, în Polonia, dispărută ca stat în septembrie 1939, nu activau decât partizanii guvernului în exil de la Londra (Armia Krajowa) şi cei ai aşa-numitei Krajowa Rada Narodowa (KRN), instituţie creată de sovietici în noaptea de 31 decembrie 1943/1 ianuarie 1944, pentru a pregăti luarea sub control a ţării.

Gravul litigiu teritorial dintre Polonia şi URSS (care, în septembrie 1939, ocupase mai mult de jumătate din teritoriul polonez), puternicul curent rusofob, intensificat de descoperirea masacrului de la Katyn, şi sprijinul masiv al populaţiei acordat guvernului polonez în exil de la Londra făceau anevoioasă politica sovietică de includere a Poloniei în orbita Moscovei.

Pentru a-şi impune controlul asupra ţării vecine, autorităţile sovietice au desfăşurat o acţiune, pe cât de sistematică, pe atât de dură, de lichidare a reţelelor de rezistenţă poloneze, subordonate guvernului în exil[12].

Aşa se explică şi refuzul Moscovei de a sprijini insurecţia din Varşovia, declanşată la 1 august 1944 de forţele fidele guvernului în exil. Din unghiul de vedere al intereselor URSS, existenţa în Polonia a unui guvern de coaliţie reală (pentru a relua formula cunoscută a lui Hugh Seaton-Watson) era contraproductivă.

În Bulgaria, unde, spre deosebire de România, Partidul Comunist avea o forţă semnificativă, Kremlinul a impus un guvern de pseudo-coaliţie (după terminologia aceluiaşi istoric britanic), controlat de comunişti. Conduita sovietică se explică prin interesul acordat de Moscova Bulgariei încă din toamna anului 1940, când, în cursul vizitei lui V.M. Molotov la Berlin (12–13 noiembrie) el a cerut, pe baza instrucţiunilor lui Stalin[13], ca URSS să poată acorda Bulgariei o garanţie similară celei primite de România din partea Germaniei şi Italiei (30 august 1940) şi să-şi introducă trupele pe teritoriul bulgar. Poziţia geostrategică a Bulgariei explică marele interes manifestat de Stalin pentru această ţară: ea apărea ca o piesă importantă pentru garantarea securităţii frontierei de sud a URSS (litoralul Mării Negre) şi ca un avanpost în direcţia Strâmtorilor.

În sfârşit, în cazul Iugoslaviei, în cursul luptei comuniştilor, conduşi de Iosip Broz Tito, împotriva ocupantului german se creaseră structurile de putere ale viitoarei „democraţii populare", astfel că procentele ce aveau să fie fixate în acordul Churchill–Stalin din octombrie 1944 de la Moscova – 50%-50% – se vor dovedi iluzorii.

---

[12] De exemplu, *Polonezii în anii celui de-al doilea război mondial. Culegere de documente*, ed. Anatol Petrencu, Chişinău, 2004, p.199-201.

[13] *Dokumentî vneşnei politiki 1940-22 iiuniia 1941*, t. XXIII, kniga vtoroia (ciasti 1), Moscova, 1998, p. 31.

Acceptând menţinerea monarhiei şi a celorlalte instituţii ale statului român, Stalin făcea – pentru moment – dovada unei moderaţii, care avea să se dovedească productivă. Acordul de procentaj îi va asigura, oficial, controlul asupra României, Bulgariei şi Ungariei.

Abia dacă mai trebuie spus că autorii actului de la 23 august 1944 nu şi-au pus problema – şi nici nu dispuneau de datele care să le permită o evaluare corectă – a raportului dintre acţiunea lor şi interesele sovietice. Nu ştiau că, prin maniera în care au înfăptuit desprinderea de Reich, au urmat directiva Kremlinului din 7 iulie 1941.

În ceea ce priveşte consecinţele militare ale acţiunii lor, defecţiunea României a avut urmări catastrofale pentru Germania, ceea ce justifică afirmaţia eminentului specialist britanic John Erickson: „23 august 1944 s-a dovedit a fi una din zilele decisive ale întregului război“[14].

DID THE ACT OF 23 AUGUST 1944 CONTRAVENE THE INTERESTS OF MOSCOW?

Abstract

The author argues against the opinion according to which the act of 23 August 1944 contravened the political interests of the USSR in the Romanian space. If from strategic point of view the benefits reaped by Moscow are evident, on the political level, the Romanian Communist Party followed in a consistent way the directive of the Komintern of 7 July 1941 concerning the creation of a Unique National Front, by application, as a sole criterion, of the attitude towards Nazi Germany. The National Democratic Bloc set up in June 1944 was the equivalent of the Unique National Front in terms of political structure.

[14] John Erickson, *The Road to Berlin*, London, 1983, p. 360.

SOCIETATEA ROMÂNĂ DE RADIODIFUZIUNE, RĂZBOIUL UNDELOR ŞI EVENIMENTELE DIN AUGUST 1944

EUGEN DENIZE

Cel de-al doilea război mondial a însemnat pentru România o tragedie din toate punctele de vedere. Aflată, la începuturile sale, în tabăra aliaţilor tradiţionali, Franţa şi Anglia, România a trebuit să suporte consecinţele înfrângerii acestora, dintre care cea mai gravă şi mai dureroasă a fost dezmembrarea teritoriului naţional. Vara anului 1940, care a adus dezastrul total al Franţei, a însemnat şi sfârşitul României Mari, ţara noastră fiind nevoită să accepte cedarea Basarabiei şi a Bucovinei de Nord către Uniunea Sovietică, a Transilvaniei de Nord-Vest către Ungaria şi a Cadrilaterului către Bulgaria. În acelaşi timp, ca urmare a pierderii aliaţilor, România s-a văzut obligată să cedeze presiunilor Germaniei şi să intre în sfera de influenţă a acesteia, ceea ce a însemnat participarea ei la războiul împotriva Uniunii Sovietice şi a plasat-o din nou în tabăra puterilor perdante. Victoria Naţiunilor Unite şi înfrângerea Germaniei naziste au făcut ca România să suporte ocupaţia sovietică, timp de 14 ani, şi să fie abandonată de marile puteri democratice occidentale în sfera de influenţă a Uniunii Sovietice care, evident, a introdus aici un regim comunist de tip stalinist, regim ce se va menţine până la revoluţia din decembrie 1989.

La fel ca pentru toate puterile participante, şi pentru România cel de-al doilea război mondial a însemnat, printre altele, şi un necruţător război al undelor, al propagandei radiofonice, pentru care ea nu era pe deplin pregătită. Înfiinţată la 1 noiembrie 1928, Societatea Română de Radiodifuziune nu reuşise, până în momentul declanşării războiului, să se doteze cu tehnica de transmisie necesară unei eficiente propagande externe. Capacităţile sale de emisie nu reuşeau să acopere, de cele mai multe ori, nici totalitatea teritoriului naţional, mai ales zonele de est şi de vest, adică exact acolo unde propaganda puterilor revanşarde şi revizioniste, Ungaria şi Uniunea Sovietică, era mai puternică şi mai periculoasă. În aceste condiţii principala misiune a propagandei radiofonice româneşti în timpul celui de-al doilea război mondial a fost aceea de a lupta pe propriul teritoriu, de a apăra, în măsura posibilităţilor, ţara de propaganda ostilă a inamicului. De la început trebuie să spunem că misiunea Radiodifuziunii nu a putu fi îndeplinită şi aceasta s-a întâmplat nu numai datorită capacităţilor tehnice de emisie deficitare, ci mai ales datorită faptului că guvernul condus de Antonescu, aflându-se în tabăra celor învinşi, nu putea să inducă în eroare în permanenţă un întreg popor, mai ales în legătură cu evoluţia evenimentelor de pe frontul de răsărit şi a bombardamentelor din ce în ce mai intense la care era supusă ţara. Cu toate acestea, rolul Societăţii Române de Radiodifuziune atât în susţinerea efortului de

„Revista istorică", tom XV, 2004, nr. 5 – 6, p. 11 – 26

război al României, cât şi în desfăşurarea evenimentelor din august 1944 a fost, fără nici o îndoială, unul important şi merită din plin atenţia noastră.

Cu câteva luni înainte de intrarea României în război, problema dezvoltării capacităților sale tehnice de emisie a fost luată în discuţie de conducerea Societăţii Române de Radiodifuziune prin intermediul directorului general şi al comandantului său militar, Vasile Ionescu. După importantele pierderi suferite de Radiodifuziune ca urmare a cedărilor teritoriale din vara anului 1940 şi după înfrângerea rebeliunii legionare se simţea nevoia unei analize a situaţiei existente, precum şi trasarea unui proiect de viitor, mai ales în condiţiile în care România putea să devină participantă activă la război. Vasile Ionescu a elaborat în acest sens un *Memoriu cu privire la dezvoltarea reţelei româneşti de radiodifuziune,* căruia i-a dat forma unei Decizii de Consiliu cu nr. 53 din 7 martie 1941, şi care trebuia să fie aprobat de noul Consiliu de Administraţie, atunci când acesta ar fi fost reînfiinţat, după care urma să fie supus spre aprobare guvernului şi lui Antonescu personal.

Memoriul lui Vasile Ionescu se împărţea în cinci părţi, prima dintre ele intitulându-se *Situaţia actuală a reţelei radiofonice româneşti*[1]. Aici se arăta că Societatea Română de Radiodifuziune poseda în acel moment două posturi de emisiune fixe pe unde medii şi lungi, un post semimobil pe unde scurte şi un post mobil pe unde medii şi scurte dat în folosinţă de Marele Stat Major. Cele două posturi fixe, Bucureşti, cu o putere de 12 kilowaţi, care emitea pe o lungime de undă de 364,5 metri, şi Bod, cu o putere de 150 de kilowaţi, care emitea pe o lungime de undă de 1875 de metri, nu reuşeau să acopere în bune condiţii întreg teritoriul României[2].

Radio Bucureşti acoperea 120 de kilometri în direcţia munţilor şi 200 de kilometri în câmpie, restul teritoriului fiind acoperit de undele sale indirecte. Moldova, Bucovina, Banatul şi, în general, frontiera de vest a ţării rămâneau neacoperite sau acoperite în mod neregulat şi insuficient. Emiţătorul său, vechi de peste 11 ani, depăşise deja durata normală de funcţionare, prelungindu-şi existenţa numai datorită unor reparaţii permanente[3]. *Radio Bod (Radio România)* acoperea o zonă mai mare, dar nici el întreaga ţară. Jumătatea de nord a Basarabiei, Bucovina, o mare parte din Banat şi frontiera de vest nu erau acoperite. El avea de suferit din cauza interferenţei cu postul olandez Kostwitje şi nu toate posturile de radiorecepţie aveau în gama undelor şi lungimea sa de lucru de 1875 de metri[4]. *Postul pe unde scurte de 2 kilowaţi*, construit aproape în întregime de specialişti români, nu avea încă o putere suficientă pentru a-şi îndeplini în condiţii perfecte rolul său de propagandă şi de legătură permanentă cu ţările îndepărtate[5]. În fine, *postul mobil,* dat în folosinţă de Marele Stat Major, avea o putere de 2 kilowaţi în

[1] Arhivele Societăţii Române de Radiodifuziune (în continuare ASRR), dosar 22/1940, p. 174.
[2] Ibidem.
[3] Ibidem.
[4] Ibidem.
[5] Ibidem, p. 175.

unde medii şi un sistem de modulaţie impropriu radiodifuziunii. El putea înlocui *Radio Bucureşti* numai în zona capitalei. Pe unde scurte emitea cu o putere de numai 50 de waţi[6].

O consecinţă a acestei situaţii, a neacoperirii radiofonice a întregului teritoriu al ţării, arăta Vasile Ionescu, o constituia numărul mic de abonaţi radiofonici, de doar 1,9% din populaţia ţării[7], ceea ce atrăgea după sine venituri mai mici, investiţii mai reduse, dificultăţi în îndeplinirea misiunii culturale şi naţionale a Radiodifuziunii, precum şi lăsarea unor întinse teritorii ale ţării sub influenţa posturilor străine de radio, a celor de la Budapesta, Tiraspol, Chişinău, Sofia, Belgrad etc.[8]

Ca urmare a acestor constatări îngrijorătoare, care privau România nu numai de putinţa de a-şi face auzit glasul în străinătate, dar chiar de capacitatea de a combate eficient propaganda radiofonică ostilă a puterilor revanşarde şi revizioniste vecine pe propriul teritoriu, a doua parte a *Memoriului* lui Vasile Ionescu era consacrată propunerilor pentru mărirea reţelei radiofonice naţionale. El arăta că era absolut necesară înzestrarea reţelei radioelectrice cu posturi noi, trebuia înlocuit acel material care atinsese limitele de durată, postul *Radio Bucureşti* de 12 kilowaţi trebuia înlocuit cu altul de 120 de kilowaţi, deoarece îşi depăşise cu patru ani limita de funcţionare şi nu putea să mai funcţioneze decât cel mult doi ani. Posturile vecine, precum Sofia, de 120 de kilowaţi, Ankara, tot de 120 de kilowaţi, Belgrad, de 60 de kilowaţi, şi Budapesta, de 100 de kilowaţi, înlocuiseră deja vocea României în Peninsula Balcanică, în Egipt şi Palestina. Prin mărirea puterii postului *Radio Bucureşti* se va da posibilitatea României să facă propagandă şi în Occident, unde, recunoştea Vasile Ionescu, „...suntem astăzi inexistenţi”[9]. De asemenea, era necesară construirea unui post de putere mijlocie la Timişoara, care să acopere vestul ţării, supus la propaganda radiofonică maghiară. El trebuia să aibă o putere de 20 de kilowaţi şi să fie legat de studiourile din Bucureşti[10]. La fel, trebuia construit un post regional în zona Roman – Iaşi, cu o putere tot de 20 de kilowaţi, care să preia rolul postului pierdut de la Chişinău[11]. Pentru propaganda în străinătate era necesar un post puternic pe unde scurte, de 50 de kilowaţi, amplasat în zona Bucureşti, care să emită ziua pe o lungime de undă cuprinsă între 16 şi 30 de metri, iar noaptea pe o lungime de undă între 30 şi 50 de metri[12]. Trebuiau construite, în diverse puncte ale ţării, bine alese, precum Iaşi, Sibiu şi Timişoara, studiouri aflate în legătură cu posturile de emisiune[13], iar în Bucureşti, Casa Radiofoniei. Aceasta urma a fi construită pe un teren al Societăţii de 15.000 m^2, aflat lângă Arcul de Triumf[14]. Cheltuielile pentru realizarea întregului program erau estimate la 905 milioane lei[15], în partea a cincea a *Memoriului* fiind identificate

[6] Ibidem.
[7] Ibidem.
[8] Ibidem, p. 176.
[9] Ibidem, p. 176-177.
[10] Ibidem, p. 177.
[11] Ibidem.
[12] Ibidem, p. 178.
[13] Ibidem.
[14] Ibidem, p. 178-179.
[15] Ibidem, p. 180.

mijloacele necesare pentru acoperirea lor[16]. Partea a treia a *Memoriului* prezenta eşalonarea pe cinci ani a realizării întregului program, în timp ce în cea de-a patra parte Vasile Ionescu aducea în discuţie rezultatele scontate prin această mărire a reţelei radiofonice. El arăta că dacă propunerile expuse anterior vor fi însoţite şi de o ieftinire a aparatelor de radio prin realizarea unui receptor popular, întregul teritoriu naţional dintre Nistru şi Tisa se va acoperi cu unde româneşti, propaganda naţională urmând să pătrundă în toate ungherele ţării, „până în cel mai sărac bordei” Se aştepta ca numărul de abonaţi să crească aproximativ cu 80.000 în fiecare an, iar glasul ţării să poată fi recepţionat acolo unde acest lucru era încă imposibil[17].

Acest *Memoriu* al lui Vasile Ionescu a fost aprobat de noul Consiliul de Administraţie al Societăţii, format pe baza decretului lege din 6 mai 1941, în cea de-a treia sa şedinţă, ţinută la 15 mai[18], iar de guvern ceva mai târziu, prin Jurnalul Consiliului de Miniştri nr. 1329 din 6 noiembrie acelaşi an[19]. Dar între aprobare şi realizare era un drum lung, fondurile necesare punerii în practică a unui plan atât de ambiţios fiind greu de găsit în condiţiile României de atunci, când cea mai mare parte a resurselor ţării era destinată susţinerii războiului din răsărit.

Intrarea României în război alături de Germania hitleristă a ridicat în faţa Societăţii Române de Radiodifuziune două probleme deosebit de importante. Prima, mai ales în anii de început ai războiului, a fost aceea a măririi capacităţii de emisie în adâncimea teritoriului sovietic, iar cea de-a doua, pe parcursul întregului război, dar mai ales în anii 1943 şi 1944, atunci când înfrângerea devenise clară şi teritoriul ţării era supus unor bombardamente din ce în ce mai violente din partea aviaţiei anglo-americane, a fost aceea a dezvoltării unei reţele de posturi de emisie pe unde scurte, capabile să menţină legăturile radio ale ţării cu străinătatea şi între principalele instituţii ale puterii în cazul în care posturile obişnuite de emisie ar fi fost în incapacitate de a mai lucra.

În acest sens, declanşarea războiului împotriva Uniunii Sovietice a făcut din montarea şi darea în folosinţă cât mai rapidă a postului de emisie de la Iaşi prioritatea cea mai mare a Societăţii. La început, în prima lună de război, s-a crezut că postul emiţător de la Chişinău[20], unul dintre cele mai moderne din ţară, capturat însă de sovietici în iunie 1940, va putea fi recuperat după eliberarea Basarabiei şi repus în funcţiune. Dar vizita pe care au făcut-o la Chişinău, cu acest scop,

[16] Ibidem, p. 184-185.
[17] Ibidem, p. 181.
[18] Ibidem, dosar 38/1941, p. 121.
[19] Ibidem, dosar 47/1943, p. 136.
[20] Postul de la Chişinău sau *Radio Basarabia*, şi-a început emisiunile experimentale în primele zile ale lunii iunie 1939, cu un emiţător de 20 de kilowaţi, pe o lungime de undă de 212,6 metri, zilnic între orele 21 şi 23 („Radio Universul”, nr. 243 din 10 iunie 1939, p. 3 şi nr. 244 din 17 iunie 1939, p. 3). Inaugurarea oficială s-a făcut la 8 octombrie 1939, postul având un program propriu, difuzat la început între orele 14-14,45 şi 21-22,15, iar ceva mai târziu între orele 14-15,15 şi 21-23 (ibidem, nr. 260 din 7 octombrie 1939, p. VI; *Radiodifuziunea română în slujba intereselor superioare ale statului*, în „Radio Adevărul”, XII, nr. 578 din 15 octombrie 1939, p. 5). Programul era alcătuit în întregime din emisiuni muzicale şi din radiojurnale în limbile română şi rusă („Radio Universul”, nr. 260 din 7 octombrie 1939, p. VI).

inginerii Emil Petraşcu şi Alexandru Hodoş, în zilele de 20 şi 21 iulie 1941, a avut drept rezultat spulberarea oricăror speranţe în acest sens, postul fiind complet distrus de trupele sovietice aflate în retragere. În aceste condiţii, ei au propus ca postul de 5 kilowaţi, primit recent de la firma italiană Magnetti Marelli, să fie instalat la Iaşi[21].

La 11 septembrie 1941 Consiliul de Administraţie al Societăţii a aprobat ca postul de la Iaşi să se numească *Radio Moldova* şi să aibă un program de sine stătător, care să servească propaganda românească de război, cultura română şi valorile naţionale[22]. El trebuia să acopere în întregime Moldova, Bucovina, Basarabia şi Transnistria[23]. În procesul verbal al şedinţei din această zi se arăta că: „Radio Moldova se va adresa ascultătorilor din aceste ţinuturi şi va fi o oglindă a vieţii regionale, cu toate problemele, preocupările şi năzuinţele ei. Nu va fi o repetare a activităţii pe care o desfăşoară «Radio Bucureşti» şi «Radio România»", ci va avea o individualitate de sine stătătoare şi va fi ascultat pentru ce va aduce nou şi original. În consecinţă, va lucra după propriile sale nevoi, cu propriile sale mijloace, ca un organism controlat şi inspirat de la centru, dar direct responsabil de realizările sale"[24]. Emisiunile urmau a fi difuzate zilnic între orele 13-15,30 şi 17,30-20,30, iar director a fost numit Gheorghe Iamandi[25]. Studioul de emisiune a fost instalat pe strada Lascăr Catargiu, la numărul 19, în localul care-l găzduise pe Ionel Brătianu în timpul refugiului de la Iaşi din primul război mondial[26]. La 16 octombrie Consiliul de Administraţie a hotărât ca inaugurarea emisiunilor postului *Radio Moldova* să se facă în ziua de 2 noiembrie[27]. Astfel, în ziua de duminică, 2 noiembrie 1941, *Radio Moldova* a început să emită cu o putere de 5 kilowaţi şi pe o lungime de undă de 259 metri, care ceva mai târziu va fi înlocuită cu cea de 280,9 metri[28].

Radio Moldova a fost singurul post de radio teritorial care a funcţionat în România în perioada regimului Antonescu şi faptul de explică prin necesităţile impuse de războiul din răsărit împotriva Uniunii Sovietice. Erau necesare atât emisiuni de propagandă în limba rusă, cât şi emisiuni de propagandă destinate armatelor române obligate să lupte departe de casă în stepele ucrainene şi ruseşti.

A doua problemă presantă care s-a aflat în faţa Societăţii Române de Radiodifuziune după declanşarea războiului împotriva Uniunii Sovietice a fost, aşa cum am mai spus, aceea a dezvoltării unei adevărate reţele de emiţătoare pe unde

[21] ASRR, dosar 22/1940, p. 55; dosar 38/1941, p. 170-171.

[22] Ibidem, dosar 38/1941, p. 196.

[23] Ibidem.

[24] Ibidem, p. 197.

[25] Ibidem; Vasile I. Ionescu, *Începuturile Radiodifuziunii române. Scurtă monografie*, f.l., f.a., p. 30. (Lucrarea se află în manuscris în ASRR, fără a fi cotată).

[26] V.I. Ionescu, *op. cit.*, p. 30.

[27] ASRR, dosar 38/1941, p. 226.

[28] Ibidem, dosar 37/1941-1943, p. 129 şi dosar 54/1942, 1 f.; „Radio Universul", nr. 366 din 1 noiembrie 1941, p. I-II şi nr. 367 din 8 noiembrie 1941, p. 3; „Radio România", an I, nr. 45 din 26 octombrie 1941, p. 3 şi nr. 46 din 2 noiembrie 1941, p. 5-6.

scurte? Ceea ce se făcuse până în acel moment era foarte puțin și nu acoperea deloc nevoile de propagandă externă ale României beligerante. Este adevărat că, după lucrări intense pe parcursul întregului an 1939, la 1 ianuarie 1940 a fost dat în folosință un post pe unde scurte amplasat la Băneasa[29]. Proiectat și realizat de ingineri români, el avea o putere de 2 kilowați și emitea pe lungimea de undă de 32,4 metri[30]. După câteva luni de transmisiuni experimentale, postul pe unde scurte, care de la 9 mai 1943 va primi denumirea de *Dacia Română*[31], a fost dat oficial în funcțiune în ziua de miercuri, 15 mai 1940, orele 24, emisiunea fiind deschisă de cuvântarea istoricului Constantin C. Giurescu, ministrul Propagandei Naționale[32]. Eficiența acestui post a fost însă destul de scăzută, așa cum o arată studiile amănunțite făcute cu privire la felul în care se recepționa el în București, în țară și în străinătate. Studiile au arătat că în capitală și în țară se recepționa în condiții satisfăcătoare și chiar bune, pe când în străinătate audițiile erau mult mai dificile. Astfel, în București, în strada Polizu se auzea slab, în strada C. Caracaș foarte bine, pe Calea Rahovei deloc, în strada General Berthelot excelent și pe Bulevardul I. G. Duca foarte bine[33].În țară el se recepționa foarte bine la Cernăuți, Timișoara, Sinaia, Arad, Brașov, bine la Galați, Focșani, Dorohoi, Piatra Neamț, satisfăcător la Sibiu, slab și foarte slab la Constanța, Craiova, Brăila, Câmpulung Muscel și deloc la Bacău, Moinești, Caracal, Lonea, Cernavodă[34]. În străinătate el se recepționa în condiții mult mai precare. Astfel, la Lisabona, Moscova, Berna, Bratislava, Istanbul, Belgrad, Washington, Sofia și Atena nu se auzea deloc. La Madrid, Roma, Ankara, Londra, Paris, Köln, Praga, Dresda se auzea slab și foare slab. În schimb, la Berlin, Stockholm, Viena, Hamburg, Argirocastro și Alger se auzea de la satisfăcător la foarte bine[35]. Anii care au urmat vor aduce o îmbunătățire a situației în acest domeniu, mai ales prin creșterea puterii de emisie, dar nu vor putea fi eliminate complet toate dificultățile de natură tehnică.

Acest unic post românesc de emisie pe unde scurte, esențial pentru războiul undelor, a fost oprit cu puțin timp înainte de începerea războiului din răsărit, în intervalul 11 mai – 16 iunie 1941, și i-a fost mărită puterea de emisie de la 2 la 4 kilowați[36]. În continuare se va lucra intens în domeniul undelor scurte, dar abia în anul 1943 vor fi obținute primele rezultate palpabile, atunci când soarta războiului era aproape pecetluită. În acest an s-a trecut la realizarea unei rețele naționale de

---

[29] *Darea de seamă a Consiliului de Administrație și Raportul Consiliului de cenzori către Adunarea Generală ordinară a acționarilor din 21 august 1940. Exercițiul 1939*, în ASRR, dosar 7/1928, p. 12.

[30] *Avem un emițător pe unde scurte*, în „Radio Universul”, nr. 274 din 13 ianuarie 1940, p. 3.

[31] „Radio România”, an III, nr. 117 din 8 mai 1943, p. 11; „Radio Universul”, nr. 245 din 8 mai 1943, p. 7.

[32] „Radio Adevărul”, an XIII, nr. 609 din 19 mai 1940, p. 3; „Radio Universul”, nr. 294 din 1 iunie 1940, p. IV.

[33] *Tablou privind audiții în București pe unde scurte (iunie 1940)*, în ASRR, dosar 18/1940, 1 f.

[34] *Tablou privind audiții în România pe unde scurte (iunie 1940)*, în ibidem, 1 f.

[35] *Tablou privind audiții în străinătate ale postului pe unde scurte (iunie 1940)*, în ibidem, 1 f.

[36] ASRR, dosar 61/1941, 1 f.

emiţători pe unde scurte, cu o putere între 20 şi 80 de waţi, destinată însă, în primul rând, comunicaţiilor interne şi mai puţin emisiunilor pentru străinătate.

Pentru străinătate au lucrat constant două astfel de posturi pe unde scurte. Este vorba, în primul rând, de postul pe unde scurte de pe lângă *Radio Moldova*, care a început să emită în februarie 1943[37], construit, în bună măsură, cu piese de la postul sovietic Tiraspol[38], cu o putere de 100 de waţi[39] şi pe lungimile de undă de 64,5 metri şi 48,5 metri[40]. Peste un an, la 20 februarie 1944, a căpătat denumirea de *Radio Moldoviţa*[41], dar la 18 martie acelaşi an a fost evacuat la Bod unde a continuat să emită până la 23 august[42]. A fost desfiinţat în cadrul acţiunii de restituire a materialelor radiofonice către Uniunea Sovietică prevăzută în acordul de armistiţiu, la 19 aprilie 1945[43]. Transmitea, în general, emisiunile preluate de la postul pe unde medii *Radio Moldova* spre teritoriul Uniunii Sovietice[44]. Al doilea post avea numele de *Gloria* şi a fost instalat chiar pe teritoriul Uniunii Sovietice, la o dată rămasă necunoscută, în cursul anului 1943, în Peninsula Crimeea[45]. Nu ştim exact ce putere avea, pe ce lungimi de undă lucra şi ce fel de emisiuni transmitea, dar este sigur că ele aveau, toate, un caracter propagandistic. De asemenea, nu ştim ce soartă a avut, dacă a fost capturat sau distrus de sovietici sau dacă a fost adus în ţară. Temporar, vor emite pentru străinătate, spre Egipt, unde se purtau tratative cu aliaţii în vederea ieşirii României din război, şi alte câteva posturi pe unde scurte, în vara anului 1944. Este vorba de postul *Carpaţi*, amplasat în adăpostul palatului regal din Bucureşti, de postul *Bucegi*, amplasat în vila generalului Gheorghe Rasoviceanu de la Sinaia, şi de postul *Piatra*, amplasat chiar în spatele vilei mareşalului Antonescu de la Predeal[46]. Ele au fost montate în decurs de trei zile, în luna iunie, şi au fost conduse de inginerii Bonifaciu Hristovici (*Carpaţi*), Vladimir Gheorghiu (*Bucegi*) şi tehnicianul Nicolae Davidescu (*Piatra*)[47].

După *Radio Moldoviţa*, un al doilea post emiţător pe unde scurte a purtat denumirea de *Radio Argeş*. La sfârşitul lui martie şi începutul lui aprilie 1943 *Radio Bucureşti* şi *Radio România* au făcut, de mai multe ori, următorul anunţ: „Aducem la cunoştinţa ascultătorilor noştri că noul nostru post experimental «Argeş» pe unde scurte, face emisiuni pe 48,8 metri, între orele 8-8,30, 15,40-17 şi 23,30-2... Rugăm ascultătorii noştri să ne comunice cum recepţionează emisiunile

[37] „Radio România", an III, nr. 105 din 13 februarie 1943, p. 13; „Radio Universul", nr. 434 din 20 februarie 1943, p. 8.

[38] ASRR, dosar 45/1942, 1 f.

[39] Ibidem.

[40] „Radio România", III, nr. 120 din 29 mai 1943, p. 13.

[41] Ibidem, an IV, nr. 158 din 19 februarie 1944, p. 11; „Radio Universul", nr. 486 din 18 februarie 1944, p. 8.

[42] ASRR, dosar 45/1942, 1 f.

[43] Ibidem.

[44] „Radio Universul", nr. 486 din 18 februarie 1944, p. 8.

[45] ASRR, dosar 12/1944, f. 2.

[46] Vasile I. Ionescu, *op. cit.*, p. 89-90.

[47] *Ibidem*, p. 90.

pe adresa: Societatea Română de Radiodifuziune, Direcţia tehnică, Str. General Berthelot nr. 60"[48]. Existenţa noului post era confirmată şi de „Radio Universul" din 17 aprilie 1943, care scria următoarele: „Noul post de radio pe unde scurte al Societăţii Române de Radiodifuziune funcţionează, experimental, pe 48,8 metri lungime de undă şi are indicativul *Radio Argeş*. Orele de emisiune sunt 16-18 şi 23-2. În Bucureşti noul post se recepţionează în condiţiuni relativ bune, cu o tărie suficientă şi cu o modulaţie mulţumitoare. Programul postului experimental *Radio Argeş* constă din muzică românească şi uşoară, transmisă prin doză electromagnetică"[49].

Problema emiţătorilor pe unde scurte devenise deosebit de importantă spre sfârşitul verii anului 1943, atât datorită propriei sale dinamici de dezvoltare, cât şi datorită evoluţiilor din ce în ce mai puţin favorabile de pe frontul de răsărit. Înfrângerea în război devenise o posibilitate apropiată de certitudine, în ciuda aparenţei de optimism pe care o afişau autorităţile, astfel încât importanţa comunicaţiilor radio pe unde scurte crescuse foarte mult. Ele trebuiau să asigure continuitatea comunicării în cazul scoaterii din funcţiune a posturilor de la Băneasa, Bod şi Iaşi, între diferitele eşaloane ale puterii de stat, atât pe verticală, cât şi pe orizontală, precum şi între putere şi populaţie.

În aceste condiţii, la 4 septembrie 1943 inginerul Anton Necşulea a înaintat Subdirecţiei generale tehnice a Societăţii Române de Radiodifuziune un raport amănunţit în legătură cu reţeaua emiţătoarelor pe unde scurte[50]. *Raportul Necşulea,* după ce analiza stadiul de dezvoltare al reţelei, făcea următoarele propuneri cu privire la dezvoltarea ei în continuare şi la îmbunătăţirea calităţii emisiei: 1) emiţătorii de radiodifuziune să fie situaţi la periferia ţării, iar cei de comunicaţii pe lângă emiţătorii principali pe unde medii şi lungi; 2) alegerea lungimilor de undă să constituie pentru noi mai târziu un drept de existenţă în benzile de unde scurte alocate Radiodifuziunii, să poată, în acelaşi timp, folosi scopului actual şi măsurătorilor de propagare viitoare şi 3) programul zilnic al acestor emiţători pe undă scurtă grupat în jurul orelor de dimineaţă, prânz şi seară să completeze programul posturilor naţionale principale[51].

Problema posturilor emiţătoare pe unde scurte va reapărea în prim plan în *Referatul privind măsurile de securitate şi asigurarea continuării emisiunilor radiofonice în caz de bombardament,* alcătuit de directorul general Vasile Ionescu în luna noiembrie 1943. În acest *Referat* se arăta că: „Încă de acum şase luni s-a luat măsura de a se crea o reţea radiofonică de ajutor pentru eventualitatea că posturile principale ar fi scoase din funcţiune. În acest scop, din posturile pe unde scurte de 75w ale Societăţii s-au instalat în diferite puncte ale ţării posturi care au fost puse în funcţiune cu titlul de «posturi experimentale»"[52]. Primul dintre acestea,

48 ASRR, dosar 5/1943, 1 f.
49 „Radio Universul", nr. 442 din 17 aprilie 1943, p. 3.
50 ASRR, dosar 41/1944, 8 f.
51 Ibidem, f. 6.
52 Ibidem, dosar 12/1944, f. 2.

intitulat *Dobrogea,* fusese instalat la Constanța, într-o vilă închiriată[53]. Postul *Carpați* se afla instalat la Sinaia, tot într-o vilă închiriată[54]. Postul *Argeș* se afla la București[55], *Moldovița* la Iași[56], iar *Gloria* în Crimeea[57]. În același timp, fuseseră comandate încă șase posturi de câte 75 de wați, care să completeze rețeaua și care se spera să fie achiziționate până la sfârșitul anului, când urmau a fi făcute propuneri pentru utilizarea lor[58]. În continuare, *Referatul* preconiza instalarea de posturi pe unde scurte în locurile de evacuare ale guvernului și Ministerului Propagandei Naționale, la Curtea de Argeș (Palatul Episcopiei și vila Rădulescu) și Câmpulung Muscel (vila Stătescu)[59]. Cheltuielile preliminare necesitate de aceste proiecte se ridicau la 10.200.000 de lei[60]. În afara posturilor amintite în *Referat*, avem informații că au mai fost puse în funcțiune și posturile *Piatra*[61], *Bucegi*[62] și *Olt*[63]. Toate aceste emițătoare experimentale erau complet separate de Societate, nu emiteau programe vorbite, radiojurnale sau conferințe, ci numai muzică. Ele avea numai câte doi angajați: un inginer și un mecanic[64]. Importanța lor se va vedea cu adevărat în august 1944, atunci când pentru câteva zile, posturile mari de la Băneasa și Bod nu vor mai putea emite.

Așa cum se poate observa din cele spuse mai sus, posturile românești pe unde scurte, care au cunoscut, incontestabil, o dezvoltare importantă în această perioadă, nu erau însă capabile să poarte un război al undelor ofensiv, ci doar unul defensiv, teritoriul României fiind supus la o intensă propagandă radiofonică din partea posturilor sovietice, engleze și americane. Combinată cu înfrângerile de pe frontul din răsărit și cu bombardamentele anglo-americane, propaganda radiofonică aliată a fost net superioară celei românești, populația țării devenind tot mai nerăbdătoare în ceea ce privește ieșirea din războiul purtat alături de Germania hitleristă.

Pe măsură ce desfășurarea războiului era din ce în ce mai nefavorabilă, în fața Societății Române de Radiodifuziune se punea tot mai acut și o altă problemă, aceea a evacuării și dispersării în teritoriu a componentelor ei constitutive. De fapt, această problemă s-a pus pentru prima dată chiar a doua zi după cedarea Basarabiei și a Bucovinei de Nord, atunci când a început să se simtă faptul că România nu va putea evita mult timp participarea la război. În ședința sa din 29 iunie 1940,

---

[53] Ibidem.
[54] Ibidem.
[55] Ibidem.
[56] Ibidem.
[57] Ibidem.
[58] Ibidem.
[59] Ibidem.
[60] Ibidem, f. 4.
[61] Vasile I. Ionescu, *op. cit.*, p. 89-90.
[62] I.M. Lehliu, *Rețeaua posturilor românești pe unde scurte,* în „Radio Universul", nr. 471 din 5 noiembrie 1943, p. 4.
[63] ASRR, dosar 54/1944, f. 6 (amintirile inginerului Alexandru Lohan).
[64] I. M. Lehliu, *art. cit.*, p. 4.

Consiliul de Administrație al Societății a luat în discuție problema materialului necesar în eventualitatea unei evacuări[65], evacuarea și dispersarea devenind, din acest moment, o preocupare permanentă, cu implicații mai ales de natură economică, tehnică și organizatorică, dar și politică.

Intrarea României în război a acutizat această problemă. Atâta vreme cât frontul înainta spre răsărit, pe teritoriul Uniunii Sovietice, iar armatele române și germane obțineau victorii după victorii, evacuarea a rămas o problemă teoretică, dar nu a fost niciodată pierdută din vedere. Astfel, în septembrie 1942, Societatea a înregistrat un disc, la cererea Comandamentului apărării antiaeriene, pentru anunțarea încetării emisiunii în caz de bombardament aerian. Discul cuprindea următoarele elemente: „Semanalul de trompetă; Atențiune; Din motive de apărare antiaeriană emisiunile se întrerup"[66]. Peste un an, la 28 septembrie 1943, Consiliul de Administrație, datorită creșterii evidente a pericolului unor bombardamente aeriene și datorită înfrângerilor din răsărit, care făceau ca frontul să se apropie tot mai mult de granițele țării, a luat în discuție problema evacuării. În cadrul discuțiilor s-a arătat că evacuarea putea fi preventivă, în cazul unor bombardamente, sau totală, în cazul prăbușirii frontului de răsărit. S-a hotărât să se realizeze amenajările și pregătirile preventive în vederea unor eventuale bombardamente[67]. La 30 octombrie, Consiliul a aprobat mai multe cheltuieli necesare pregătirii evacuării, și anume: 300.000 de lei pentru chiria vilei Ghițescu de la Predeal și pentru evacuarea materialelor de la de la postul Bod, 300.000 de lei chiria pentru un imobil de la Curtea de Argeș, unde ar fi trebuit amplasate câteva studiouri, și alți 300.000 de lei pentru amenajarea acestora, 100.000 de lei chiria pentru o vilă la Snagov necesară evacuării materialelor de la postul Băneasa, 400.000 de lei pentru chiria vilei Stătescu de la Câmpulung Muscel, necesară instalării postului pe unde scurte cerut de Ministerul Propagandei Naționale și de agenția de presă Rador, 200.000 de lei pentru amenajările acestei vile, 4.500.000 de lei pentru cumpărarea a două autocamioane și 200.000 de lei chiria pentru circuitele care urmau să asigure legăturile dintre studiourile și posturile menționate mai sus. La aceste sume se adăugau 750.000 de lei pentru cheltuieli de ambalaj și alți 750.000 de lei pentru cheltuieli de construcție și de mutare și chiar pentru cheltuieli neprevăzute[68].

În cursul lunii noiembrie 1943, la o dată neprecizată, directorul general, Vasile Ionescu, a prezentat Consiliului de Administrație un *Referat privind măsurile de securitate și asigurarea continuării emisiunilor radiofonice în caz de bombardament*. În afară de înființarea unei rețele de posturi de emisiune pe unde scurte, despre care am amintiți ceva mai sus, în *Referat* se propunea pentru înlocuirea studiourilor din București, în cazul distrugerii lor, localul fostei legații

[65] ASRR, dosar 19/1938-1940, f. 78r.
[66] Ibidem, dosar 54/1942, 1 f.
[67] Ibidem, dosar 47/1943, p. 98.
[68] Ibidem, p. 123.

sovietice, sala fostului cinematograf din subsolul Ateneului şi sala fostului cinematograf din subsolul Cercului Militar[69].

Situaţia militară devenind tot mai presantă, Consiliul de Miniştri a cerut Societăţii să treacă la măsuri concrete şi, în primul rând, să elaboreze un plan de evacuare. La 11 decembrie 1943, Consiliul de Administraţie a hotărât să fie puse în practică următoarele măsuri: evacuarea discurilor de gramofon, urmând să rămână în Bucureşti numai strictul necesar pentru programul pe timp de o lună şi jumătate, evacuarea întregii arhive de gestiune, evacuarea arhivelor serviciilor tehnice (extracte, planuri, dosarele de comenzi etc.) şi arhivele de conferinţe şi manuscrise, precum şi arhivele radiojurnalelor difuzate la microfon, evacuarea actelor de gestiune ale serviciilor abonamentelor, precum şi un exemplar din borderourile emisiunii trimestrului I din anul 1944, din care urma să se tragă în acest scop un exemplar în plus, evacuarea materialelor de stocaj aflate în toate magaziile din Bucureşti, evacuarea registrelor de Procese Verbale ale Adunării Generale a acţionarilor, ale Consiliului de Administraţie, Comitetului de Direcţie şi Consiliului Cenzorilor. Toate aceste materiale urmau a fi transportate la Câmpuluing Muscel[70].

La 13 ianuarie 1944, Vasile Ionescu anunţa Consiliul de Administraţie că va lua contact cu Marele Stat Major şi cu mareşalul Antonescu pentru a se stabili localitatea unde trebuia evacuat strictul necesar de funcţionari pentru asigurarea continuării activităţii Societăţii în cazul că la Bucureşti aceasta nu va mai fi cu putinţă[71]. La 27 ianuarie, Consiliul de Administraţie a aprobat închirierea la Bolintinul din Vale a unui imobil cu 50.000 de lei anual pentru evacuarea serviciului emisiunii chitanţelor şi a unui alt imobil cu 40.000 de lei anual pentru evacuarea arhivelor generale ale Societăţii. De asemenea, s-a aprobat suma de 633.000 de lei pentru procurarea lăzilor necesare evacuării[72].

La 3 februarie 1944, directorul general Vasile Ionescu a propus ca evacuarea în vederea continuării emisiei în caz de bombardament să se facă pe Valea Prahovei, undeva în apropiere de cablul Bucureşti–Braşov[73]. Imediat s-a format o comisie din subdirectorul general tehnic Emil Petraşcu, directorul tehnic Alexandru Lohan şi subdirectorul administrativ Constantin Bârzeanu, care a vizitat localităţile Sinaia, Poiana Ţapului, Predeal, Timişul de Sus şi de Jos şi, în rapoartele pe care le-a înaintat Consiliului, la 7 şi 10 februarie, a recomandat ce vile să fie închiriate (Tamina, John, Geiser, Sever Alexandrescu, Menda Creţoiu etc.). Toate aceste vile se aflau în apropiere unele de celelalte şi aproape de şosea şi de gară, fiind situate în localitatea Timişul de Sus. Totalul chiriilor ce urmau a fi plătite se ridica la 10.600.000 de lei[74]. La 11 februarie Consiliul a aprobat aceste propuneri[75].

---

[69] Ibidem, dosar 12/1944, f. 3.
[70] Ibidem, dosar 47/1943, p. 174-175.
[71] Ibidem, dosar 13/1944, f. 3r.
[72] Ibidem, f. 7r.
[73] Ibidem, f. 11v.–12r.
[74] Ibidem, f. 13r.–14v. şi 17r.–18v.
[75] Ibidem, f. 20r.

La 16 martie 1944 Consiliul de Administraţie lua la cunoştinţă că dispersarea materialelor şi aparatelor tehnice de rezervă, a discurilor, a notelor muzicale şi a arhivelor administrative şi de contabilitate pe ultimii cinci ani a fost efectuată în imobile din jurul capitalei (Tâncăbeşti, Brăneşti) şi la Predeal, iar la Bolintinul din Vale s-a evacuat serviciul de emitere a chitanţelor de abonament[76]. Tot în luna martie a fost evacuat rapid şi fără pierderi postul *Radio Moldova* de la Iaşi la Rotbav, lângă Braşov[77].

La sfârşitul lunii martie, Societatea a ezitat în cea ce priveşte evacuarea, între zona Braşov şi zona Sebeş-Alba[78], în cele din urmă prima fiind preferată, Marele Stat Major dându-şi şi el acordul în acest sens. După groaznicul bombardament aerian asupra Capitalei din 4 aprilie 1944, evacuarea trebuia realizată fără întârziere, existând, altfel, riscul ca emisiunile radiofonice să înceteze. La 5 aprilie, prin Ordinul de Serviciu nr. 70, s-a cerut direcţiunilor să întocmească tabele cu personalul strict necesar funcţionării lor şi s-a ordonat trecerea la evacuarea imediată. În Ordin se arăta că funcţionarea radiojurnalului va trebui asigurată prin orice mijloace. El urma a fi difuzat la orele 7, cu rezumat, apoi la 8, 14, 18, 19,50, 22 şi 23, când se închidea şi emisiunea. Cuprinsul radiojurnalului trebuia să fie informativ şi să caute îndrumarea şi încurajarea opiniei publice[79]. La 6 aprilie, pentru a se putea asigura continuarea funcţionării Societăţii prin dispersarea şi evacuarea serviciilor din Bucureşti, Consiliul de Administraţie a aprobat, în unanimitate, ca acestea să se facă în zona Predeal, Valea Timişului, Braşov, Bod, Codlea şi în alte localităţi vecine, închiriindu-se pentru aceasta imobilele necesare[80].

Evacuarea propriu-zisă a Societăţii a început pe date de 22 aprilie 1944, din Gara de Est. Trenul condus de directorul Gheorghe Banu şi având 621 de persoane a plecat pe data de 23 aprilie, orele 17, ajungând la Bod pe data de 28 aprilie[81]. Organizarea în zona de evacuare s-a realizat în felul următor: la Timiş, în vilele Tamina, Cernat şi Loebel, s-au instalat studiourile cu personalul aferent, Consiliul de Administraţie, Direcţia generală şi Direcţia administrativă. La Hălchiu a fost instalată Direcţia comercială şi Direcţia contravenţii, în două localuri de şcoală. La Rotbav, Direcţia contabilitate şi Casa de pensii în localul şcolii, precum şi *Radio Moldova*. La Feldioara a fost instalată Direcţia tehnică, iar la Bod, Direcţia programelor şi Orchestra Radio. La Bucureşti a fost asigurată o permanenţă

[76] Ibidem, f. 43v.

[77] La 17 martie 1944 Marele Stata Major a dat ordinul de evacuare, aceasta începând în noaptea de 18 spre 19 martie şi încheindu-se în bune ciondiţiuni până la 23 martie. Emiţătorul, toate materialele necesare funcţionării postului şi persoanalul în întregime au fost retrase şi amplasatre la Rotbav, lângă Braşov, emisiunile fiind reluate peste două luni, la 23 mai 1944 (ibidem, dosar 12/1944, f. 35-42 şi dosar 13/1944, f. 46).

[78] Ibidem, dosar 13/1944, f. 49r.–50v.

[79] Ibidem, f. 53r.–54r.

[80] Ibidem, f. 52v.–53r.

[81] Ibidem, dosar Evacuarea, p. 9.

condusă de un girant general în persoana lui C. Dinescu[82]. Emisiunea Radiodifuziunii române a fost asigurată permanent, deşi cablul Bucureşti–Braşov–Bod a fost întrerupt, din cauza bombardamentelor, între 4 şi 13 aprilie, 24 aprilie şi 1 mai, 5 şi 17 mai[83]. Studiourile din Timiş au început să funcţioneze pe 24 aprilie, orele 14. Din aceste studiouri de ajutor s-au transmis radiojurnalele şi emisiunile muzicale difuzate de posturile *Radio România*, *Radio Bucureşti* şi *Dacia Română*[84]. Publicul era informat, din oră în oră, asupra situaţiei din spaţiul aerian al României[85]. De la 19 iunie 1944 aceste informaţii erau transmise de *Radio România* între orele 7,30-10,30, 13-16 şi 21-1 şi de *Radio Bucegi* între orele 10,30-13, 16-21 şi 1-2,30[86]. Datorită dificultăţilor financiare tot mai mari, Societatea a fost nevoită să facă drastice economii. Orchestra Radio a fost redusă de la 77 la 50 de membri, Corul radio a fost desfiinţat, s-a redus subvenţia pentru revista „Radio România", iar diurnele de deplasare au fost reduse cu o treime[87].

Cu toate dificultăţile pe care le-a avut de înfruntat, Societatea a reuşit să emită în permanenţă. Astfel, în momentele cele mai dificile din august 1944, ea a reuşit să-şi îndeplinească integral misiunea ce-i revenea. În ziua de 23 august, directorul general Vasile Ionescu a fost convocat la Palatul Regal, unde a fost primit de regele Mihai I, de generalul Aldea, de ministrul de externe Nicolae Buzeşti şi de generalul Mihail, şeful Marelui Stat Major[88]. Apoi, la orele 19, o echipă de tehnicieni ai Societăţii, condusă de inginerul Alexandru Lohan, a înregistrat *Prolamaţia Regelui* – în aripa Cretzulescu a Palatului Regal, pe trei discuri[89]. Vasile Ionescu, împreună cu materialele de difuzat şi cu o escortă militară, a revenit la sediul Societăţii la orele 22,15, iar la orele 22,25 a fost difuzată *Proclamaţia* către ţară a Regelui, declaraţia guvernului şi mesajele partidelor ce formau Blocul Democratic[90]. Între timp fuseseră difuzate şi consemnele de luptă *Pajura* – stare de alarmă şi *Stejar* – extremă urgenţă, la orele 18 şi 18,30[91]. Toate aceste mesaje au fost difuzate în continuu, până la orele 2, de un număr de şase posturi de emisie: *Radio Bucureşti*, *Radio România*, *Dacia Română*, *Carpaţi*, *Bucegi* şi *Piatra*[92].

---

[82] Ibidem, p. 9-11; dosar 13/1944, f. 63r.–64r.; dosar 14/1944, f. 57-58; *Darea de seamă a Consiliului de Administraţie şi Raportul Consiliului de Cenzori către Adunarea Generală a acţionarilor din 20 iunie 1945. Exerciţiul 1944*, în ASRR, dosar 6/1928, f. 3-4.

[83] ASRR, dosar 13/1944, f. 65r.

[84] Ibidem, f. 65v.

[85] Ibidem, f. 66r.

[86] *Noul orar de prevenire prin radio*, în „Radio Universul", nr. 504 din 23 iunie 1944, p. 4.

[87] ASRR, dosar 13/1944, f. 67r.

[88] Ibidem, dosar 14/1944, p. 58.

[89] Vasile I. Ionescu, *op. cit.*, p. 97.

[90] ASRR, dosar 14/1944, f. 59; *Pentru eliberarea patriei*, Bucureşti, 1972, p. 27-30, 39-43; Florin Constantiniu, Mihail E. Ionescu, *August 1944. Repere istorice*, Bucureşti, 1984, p. 230.

[91] Pavel Câmpeanu, Victor Crăciun (coord.), Liviu Ionescu, Viorica Marinescu, Anton Necşulea, Nicolae Stanciu, Nicolae Wegener, *Contribuţii la cunoaşterea Radioteleviziunii române*, [Bucureşti], 1972, p. 29.

[92] *Ibidem*, p. 30.

În condițiile în care Societatea Română de Radiodifuziune devenise unul dintre punctele esențiale ale luptei împotriva trupelor germane, acestea nu au întârziat să reacționeze. La 24 august postul *Radio România* de la Bod a fost atacat de un detașament de 120 de oameni, întărit cu tancuri și tunuri ușoare. Asaltul a durat șapte ore după care a fost respins[93]. Concomitent, a fost atacat și postul de la Băneasa, care a fost cucerit de germani la orele 10,45. Va fi eliberat abia pe 29 august și repus în funcțiune pe 31 august la orele 13[94]. Sediul central din strada Berthelot nr. 60 a fost bombardat în valuri succesive, începând cu orele 8,40 din dimineața zilei de 24 august, până la orele 16,20, când cinci bombe l-au distrus în întregime[95]. Au fost omorâți 11 oameni din personalul Societății și din trupele de pază, iar 16 au fost răniți[96]. Din personalul Societății și-au pierdut viața inginerul Bonifaciu Hristovici, telefonistul Gh.P. Georgescu, reporterul Pavel Ciocârlan și secretarul Alfred Pagoni[97]. Emisiunea a continuat să fie transmisă din studiourile de ajutor din zona Bod–Brașov până la 28 august, orele 12,45, când un atac de 20 de avioane, care au aruncat 70 de tone de bombe, a scos din funcțiune postul *Radio România*[98]. Rețeaua principală a Radiodifuziunii fiind distrusă, a fost pusă în funcțiune rețeaua de ajutor formată din posturile pe unde scurte *Bucegi*, *Carpați* și *Piatra*, care va asigura emisiunea până la data de 31 august, orele 13[99]. Emisiunile erau lucrate și transmise dintr-un studiou improvizat, aflat într-un local din strada General Berthelot nr. 71.

Concomitent cu repunerea în funcțiune a postului *Radio București* de la Băneasa, la 31 august, a fost dat în exploatare și postul *București II*, instalat la Tâncăbești într-o cabană construită în 1943. Noul emițător era construit în întregime de inginerii români. Astfel, la 31 august 1944 țara noastră avea în funcțiune posturile *București I*, *București II*, *Bucegi* și *Carpați*. Postul de la Bod era gata pentru a fi repus în funcțiune și Consiliul de Administrație a hotărât ca acest lucru să se întâmple la 15 octombrie 1944[100]. Pentru continuarea activității au fost închiriate mai multe localuri și anume: etajul II al Liceului Sfântul Sava, pentru care se plătea o chirie anuală de 90.000.000 de lei, imobilul din strada General Berthelot nr. 41 (imobilul Ilieș), pentru care se plătea o chirie de 5.000.000 de lei pe an, și pentru scurt timp, un apartament cu șase camere pe strada Știrbei Vodă, la nr. 108. În ceea ce privește *Radio Moldova*, el a fost lăsat la Rotbav cu intenția ca, după eliberarea întregii Transilvanii, să fie pus în funcțiune la Cluj.

---

[93] ASRR, dosar 14/1944, f. 59.
[94] Ibidem, f. 60.
[95] Ibidem.
[96] Vasile I. Ionescu, *op. cit.*, p. 100-102.
[97] *Darea de seamă... Exercițiul 1944*, f. 5; *Documentar privind trecutul radiodifuziunii române*, în ASRR, p. 40.
[98] ASRR, dosar 14/1944, f. 62.
[99] Ibidem, f. 63.
[100] Ibidem, *Procesul Verbal* al ședinței Consiliului de Administrație din 12 octombrie 1944, în dosar 14/1944, f. 57-67; *Documentar privind trecutul radiodifuziunii române*, p. 39-42.

Comportamentul conducerii şi al membrilor Societăţii Române de Radiodiofuziune în zilele grele din august 1944 a fost apreciat în mod deosebit de către comandantul militar al Capitalei, generalul Iosif Teodorescu, în *Ordinul de zi* nr. 822 din 6 octombrie 1944[101]. Aici se spuneau următoarele: „La 23 august 1944, Societatea de Radiodifuziune a fost unicul mijloc pe care Guvernul Majestăţii Sale Regelui l-a folosit pentru mesajul şi aducerea la cunoştinţa ţării a măsurilor de ordine ce trebuiau luate în asemenea situaţii. Dând dovadă de simţământ al datoriei şi sacrificiul total, Directorul Societăţii de Radiodifuziune – Maior rezervă Ionescu V. Vasile – şi întreg personalul au rămas la posturi în timpul atacului inamic executându-se complet misiunea. În calitatea sa de Comandant Militar, Maiorul Rezervă Ionescu Vasile a reuşit să insufle ofiţerilor şi trupei însărcinată cu paza localurilor Societăţii de Radiodifuziune devotamentul şi spiritul de sacrificiu necesar înfruntării atacului unui inamic superior. Având în vedere cele de mai sus ordon: Citarea prin «Ordin de zi» a Comandatului Militar al capitalei a Maiorului Rez. Ionescu V. Vasile şi a întregului personal al Societăţii de Radiodifuziune, pentru nepreţuita colaborare la îndeplinirea actului naţional de la 23 august 1944".

O dată cu aceste evenimente începea însă şi o altă istorie pentru Societatea Română de Radiodifuziune. Anii dictaturilor de dreapta, carlistă, militaro-legionară şi antonesciană şi ai războiului se încheiaseră printr-o mare tragedie atât pentru Societate, cât mai ales pentru întregul nostru popor. Dictatorii au preluat de la regimul democratic o ţară întreagă, mare şi prosperă, atât cât se putea în condiţiile vremii, şi au lăsat urmaşilor o ţară ciuntită, epuizată de război şi distrusă economic. O ţară la bunul plac al străinilor, abandonată de democraţiile occidentale şi căzută în sfera de influenţă sovietică. Aşa cum arăta Societatea Română de Radiodifuziune în august 1944, cu sediul central distrus, cu principalele emiţătoare grav avariate încât abia mai puteau să se facă auzite, cu personalul şi serviciile esenţiale împrăştiate în cele patru vânturi, ea oferea o adevărată imagine la scară redusă a situaţiei generale din ţară. Acesta a fost rezultatul la care au ajuns regimurile dictatoriale de dreapta din România şi coşmarul pe care poporul român începuse să-l trăiască din februarie 1938 nu era, totuşi, decât la începuturile sale.

[101] ASRR, dosar 12/1944, f. 82 şi dosar 14/1944, f. 78-79.

THE ROMANIAN BROADCASTING COMPANY, THE WAR OF WAVES AND THE EVENTS OF AUGUST 1944

Abstract

The author tackles in this study the part, especially from the technical point of view, that the Romanian Broadcasting Company played during the Second World War. In order to fulfil its mission and to successfully take part to the war of waves, the Romanian Broadcasting Company mainly had to solve two problems. The first one, was to develop the territorial radiostations and it succeeded to put in use only the radiostation in Jassy, Radio Moldova, that broadcasted throughout the length of the Soviet territory. The second problem, was the development of a national short wave net that would make the voice of Romania to be heard abroad, and also ensure the continuity of the radio broadcastings in case the main radiostations would be taken out of order. Finally, a third problem was the one of the evacuation and dispersation of the Romanian Broadcasting Company's components in case the air bombings would be intensified and the Eastern front would fall.

If the Romanian Broadcasting Company lost the war of waves against the allied powers, it managed, in exchange, to fulfil its internal mission, especially during the difficult moments of the 23rd of August 1944, when it succeeded to broadcast to the country the message of the political forces that had overthrown Antonescu from the power.

PROTAGONIŞTII ACTULUI DE LA 23 AUGUST 1944. DESTĂINUIRI CONTEMPORANE

OŞCA ALEXANDRU

Descrierea unei realităţi complexe şi într-o dinamică accelerată este foarte dificil de realizat, cu atât mai mult cu cât în zona explicaţiilor intervine factorul subiectiv, omul direct implicat în „construcţia" ei, cel care trebuie să „justifice" o desfăşurare al cărei sfârşit i-a fost fatal.

Când descrierea respectivă se face în faţa organelor de anchetă, dificultatea este şi mai mare, iar dacă aceste organisme sunt cele care au acţionat în timpul regimului comunist este evident că cel interpelat trebuie să procedeze cu infinită atenţie, pentru a menaja susceptibilităţi din direcţii nebănuite. Din acest motiv, informaţiile cuprinse în declaraţiile date în faţa organelor comuniste de anchetă de către cei chemaţi să răspundă în procesele instrumentate liderilor implicaţi în evenimentele de la 23 august 1944 sunt primite cu rezervele de rigoare. Totuşi, nu se poate contesta valoarea informaţiilor cuprinse în declaraţiile respective, iar pentru un cercetător avizat acestea sunt de cea mai mare utilitate.

Redăm, mai jos, declaraţia semnată de Ioan Mociony-Stârcea, personaj cheie în ecuaţia loviturii de stat şi în desfăşurarea evenimentelor de la 23 august 1944, despre relaţiile acestuia cu un alt personaj controversat, legat şi el prin infinite fire de acelaşi eveniment, Lucreţiu Pătrăşcanu. Comentariile largi din declaraţie dau posibilitatea lui Mociony-Stârcea să se refere la foarte mulţi oameni politici români ai timpului respectiv şi explică măsura în care cercuri oficiale străine se interesau, gestionau sau încercau să controleze procesele şi evenimentele politice şi militare din spaţiul românesc.

Sunt pe larg prezentate legăturile lui Pătrăşcanu cu cercurile Palatului, limitele competenţelor sale stabilite de partidul pe care-l reprezenta, disputa cu "inginerul Ceauşu", credibilitatea şi angajamentele sale faţă de partidele istorice.

Pentru lămurirea situaţiilor controversate privind evenimentele petrecute la Constanţa în marina regală română, redăm, în continuare, o notă semnată de Leontin Sălăjan. În *Notă*, responsabilul militar din timpul regimului comunist descrie calvarul prin care ofiţeri şi nave româneşti au trecut după 23 august 1944 şi patriotismul, spiritul de camaraderie al contraamiralului Horia Măcelariu.

DECLARAŢIE

Subsemnatul MOCSONY-STYRCEA IOAN, la cele întrebate declar următoarele:

Întrebare:

Care au fost relaţiile ce le-a avut PĂTRĂŞCANU cu regele şi cu alte persoane politice, diplomatice şi militare, până la şi după 23 August 1944 şi care a fost poziţia lui PĂTRĂŞCANU?

„Revista istorică", tom XV, 2004, nr. 5 – 6, p. 27 – 42

Răspuns:

Pela mijlocul lunei Aprilie şi până la 23 August 1944, LUCREŢIU PĂTRĂŞCANU a reprezentat Partidul Comunist Român în activitatea clandestină dusă în vederea eşirei României din război de către regele Mihai, IULIU MANIU, CONSTANTIN I.C. BRĂTIANU, CONSTANTIN TITEL PETRESCU şi colaboratorii lor citaţi mai jos, având după cunoştinţa mea următoarele întrevederi:

1. – Prima noastră întâlnire a avut loc din iniţiativa mea, în a doua săptămână din Aprilie, la ferma dela Pantelimon a *Maestrului Curţii OCTAV ULEA, vărul primar al d-lui PĂTRĂŞCANU.* Scopul întrevederii fiind stabilirea contactului secret şi al P.C.R., cu guvernul care, potrivit concepţiei sale strict constituţionale, dorea asocierea acestuia la constituirea blocului partidelor democrate de opoziţie din care să se alcătuiască guvernul semnatar al armistiţiului, i-am cerut lui PĂTRĂŞCANU delegarea grabnică de către P.C.R. a unui reprezentant permanent investit cu depline puteri pentru aceste tratative. Văzând reticenţa d-lui PĂTRĂŞCANU căruia vroiam să-i inspir încredere, i-am făcut un întreg istoric al emancipării progresive şi secrete a regelui de sub tutela politică a dictaturii instaurate prin uzurpare la 6 şi 7 Septembrie 1940 şi a principalelor prerogative regale, al acţiunii întreprinsă de M.S. încă din primăvara anului 1942, în colaborare cu şefii partidelor istorice şi în legătură cu Puterile Aliate, pentru pregătirea răsturnării alianţelor ţării, al manifestărilor interne antifasciste şi externe anti-axiste ale guvernului, ce au dus la criza monarhică din Ianuarie-Februarie 1943 şi al evenimentelor interesând activitatea noastră până la zi, terminând prin a-i arăta d-lui PĂTRĂŞCANU că M.S. preconizează răsturnarea concomitentă a situaţiei interne şi externe, ca fiind singura soluţie posibilă şi acceptabilă pentru Coroană. Apoi l-am pus în curent pe dl. PĂTRĂŞCANU cu rolul de încredere, atât din partea Regelui cât şi a şefilor partidelor de opoziţie, şi de specialist al afacerilor externe al d-lui GRIGORE NICULESCU BUZEŞTI pe care dl. PĂTRĂŞCANU a fost de acord a-l întări cu prilejul proximei noastre întâlniri când d-sa urma să-mi indice persoana autorizată a trata cu Coroana şi partidele istorice în numele P.C.R. În general, atitudinea d-lui PĂTRĂŞCANU în tot decursul acestei prime întrevederi, a fost circumspectă şi foarte rezervată. –

2. – După câteva zile, a avut loc, tot la Pantelimon, cea de a doua noastră întâlnire la care l-am dus pe dl. G. NICULESCU BUZEŞTI şi *la începutul căreia dl. PĂTRĂŞCANU ne-a informat că d-sa este autorizat a reprezenta P.C.R. în tratativele propuse*, fără a putea avea însă nici o garanţie cu privire la misiunea sa şi rezervându-şi dreptul de a fi asistat sau înlocuit pentru chestiunile militare de către un specialist. Pentru analizarea problemelor la ordinea zilei, dl. NICULESCU BUZEŞTI a procedat apoi la o amplă şi documentată expunere a situaţiei generale, conchizând la iminenţa clipei hotărâtoare pentru România, deci la necesitatea săvârşirei cât mai neînterziate a pregătirilor interne printre care acordul celor patru partide democrate asupra unui program comun de guvernare şi a compunerii guvernului de eliberare era un factor esenţial pentru mersul favorabil al tratativelor preliminare duse în vederea obţinerii unor condiţii de armistiţiu optime. Din primul

schimb de vedere asupra acordului propus, intransigenţa cu care dl. PĂTRĂŞCANU îşi susţinea pretenţia introducerii unor principii marxiste în programul de guvernare şi a participării egale la formarea guvernului i-a permis interlocutorului său să-şi dea seama de greutăţile ce stăteau în calea stabilirei unei înţelegeri grabnice între P.C.R. şi celelalte partide. La sfârşitul convorbirei, s'a convenit ca audienţa d-lui PĂTRAŞCANU la Palat să aibă loc după întrevederile sale cu şefii celorlalte trei partide, urmând ca dl. BUZEŞTI să-i le mijlocească dacă nu chiar pe toate – mi se pare – în orice caz pe aceia cu dl. MANIU, pentru a nu se spori inutil numărul persoanelor în curent cu aceste întâlniri. –

3. – Spre sfârşitul lunei Aprilie, noaptea între orele 10 şi 1, împuternicitul P.C.R., a fost primit de M.S., la locuinţa sa din spatele Palatului Regal, în audienţă de prezentare la care au asistat d-nii BUZEŞTI, MIRCEA IOANIŢIU şi eu. Nu ştiu dacă dl. PĂTRĂŞCANU văzuse între timp pe toţi trei şefii de partide, separat, împreună sau numai pe dl. MANIU, care ar fi reprezentat poate şi pe ceilalţi şefi ai opoziţiei – astfel cum se petrecea deseori în relaţiile opoziţiei cu Coroana, – întrucât dl. PĂTRĂŞCANU s'a plâns doar de intransigenţa d-lui MANIU, căreia îi atribuia rezultatul nesatisfăcător al primului său contact cu celelalte partide. Într'o lungă expunere a revendicărilor P.C.R. şi a motivelor ce le determinau atât cu privire la punctele minime ale programului de guvernare cât şi la mandatele cerute, dl. PĂTRĂŞCANU a făcut procesul partidelor istorice care au împiedicat oglindirea adevăratului raport de forţe dintre ele şi P.C.R. şi a respins criteriul alegerilor trecute invocat de dl. MANIU, pentru stabilirea proporţiei mandatelor de distribuit în formarea guvernului de coaliţie, arătându-şi îndoieli ca în asemenea condiţiuni să se poată ajunge la vre-o înţelegere. M.S. a răspuns că insuccesul primului contact nu trebuie să împiedice continuarea imediată a tratativelor şi că se cere dimpotrivă depunerea tuturor eforturilor pentru găsirea unei înţelegeri imperios necesare în interesul general care primează asupra acelor partide, arătând totodată că Coroana nu poate fi un mediator între partide, dar că face un apel la simţul patriotic al tuturor părţilor în vederea unor concesiuni reciproce care să permită încheierea grabnică a unui acord. Restul audienţei s'a petrecut într'o discuţie liberă asupra diferitelor probleme şi ipoteze ce se puneau pentru înfăptuirea răsturnării şi în concluziunea căreia M.S. şi dl. PĂTRĂŞCANU au putut înregistra perfecta lor comunitate de vederi cu privire la concomitenţa acţiunii interne şi externe. –

În jurul datei de 18 Mai, l-am revăzut singur pe dl. PĂTRĂŞCANU, la domiciliul d-lui avocat TOROSSIAN, pentru a limpezi chestiunea pretinsului acord dintre partidele comunist, socialist şi liberal-tătărăscian pe care dl. GH. TĂTĂRĂSCU îşi întemeiase pretenţia obţinerii aprobării regale în vederea formării la momentul oportun a unui guvern de coaliţie democrată la care să adere şi şefii partidelor istorice. Dl. PĂTRĂŞCANU m'a asigurat formal de inexistenţa unui asemenea acord, explicându-mi caracterul de ante-proect de principiu al acordului preliminar discutat, dar nici măcar semnat, între d-nii TITEL PETRESCU, TĂTĂRĂSCU şi d-sa, în urma impasului la care ajunseseră

tratativele sale cu d-nii MANIU şi BRĂTIANU. Cu acest prilej, am fixat pentru a doua sau a treia zi o întrunire în 4 cu d-nii BUZEŞTI şi IOANIŢIU, pentru înmormântarea acestei diversiuni în care acesta din urmă fusese implicat şi reluarea contactului între d-nii PĂTRĂŞCANU şi BUZEŞTI, cari aveau de discutat chestiuni de resortul d-sale. –

5. – Întrunirea s'a ţinut, probabil în noaptea de Sâmbătă 20 spre Duminică 21 Mai, în casa din Moşilor 103 a d-lui SAFIANU unde, după ce dl. IOANIŢIU relatase amănunţit, „episodul TĂTĂRĂSCU" dl. PĂTRĂŞCANU a repetat şi mai categoric asigurarea dată la întâlnirea precedentă şi a adăugat că d-sa nu poartă nici o răspundere pentru întârzierea tratativelor pe care se aştepta a le relua cât de curând, plângându-se dealtfel şi de faptul că trecuse prea multă vreme de când n'a mai fost informat de mersul negocierilor şi evenimentelor externe, Dl. BUZEŞTI i-a raportat atunci în ce stadiu se aflau acestea ca şi celelalte probleme internaţionale cu repercursiuni posibile asupra situaţiei României, comunicându-i în sfârşit hotărârea celor trei şefi ai celorlalte partide să fie înfăptuită înainte de plecarea d-lui VISOIANU, dl. BUZEŞTI urma să aranjeze neîntârziat întrevederi ale acestora cu dl. PĂTRĂŞCANU. –

6. – A doua audienţă a d-lui PĂTRAŞCU la Palat, în exact aceleaşi condiţiuni ca prima, a avut loc – după toate probabilităţile şi pe câte îmi reamintesc – în decursul ultimei săptămâni din Mai, pentru informarea directă a guvernului despre mersul noilor tratative sus-menţionate şi din partea reprezentantului P.C.R. Până la sosirea d-lui general SĂNĂTESCU, noul mareşal al Curţii, Regele a ascultat expunerea d-lui PĂTRĂŞCANU asupra rezultatelor obţinute în discuţie cu privire la împărţirea mandatelor guvernului de coaliţie proectat, intervenind de mai multe ori cu insistenţă pentru ca divergenţele serioase încă existente să poată fi mai grabnic aplanate prin noi şi mai substanţiale concesiuni, în vederea încheierii unui acord complect şi definitiv cu care dl. VISOIANU să se prezinte la negocierile dela Cairo. Se ştie că dl. VISOIANU a plecat în cele din urmă fără ca să se fi ajuns la vre-o înţelegere şi că tocmai lipsa acordului propus l-a silit pe Suveran să-l însărcineze pe dl. SĂNĂTESCU cu formarea guvernului apoi toate chestiunile concrete în legătură cu planurile militare de răsturnare aşa cum erau concepute la acea dată. La propunerea M.S. s'a hotărât atunci înfiinţarea unui comitet de acţiune, de componenţă mixtă, pentru coroborarea informaţiilor, coordonarea lucrărilor şi sincronizarea activităţii răzleţe de până atunci a diferitelor persoane consultate separat de M.S., fixându-se totodată compunerea lui (generalii SĂNĂTESCU, ALDEA, MIHAIL, colonelul DAMACEANU, d-nii BUZEŞTI, PĂTRĂŞCANU şi subsemnatul) şi întrunirea sa la o dată cât mai apropiată. Cu acel prilej dl. PĂTRĂŞCANU a reamintit intenţia P.C.R., anunţată anterior de d-sa, de a fi reprezentat pentru aceste chesiuni de către un specialist militar pe care dl. PĂTRĂŞCANU urma să-l introducă în acest comitet la prima ocazie posibilă. –

7. – Nu-mi pot aminti numărul şedinţelor comitetului mixt la care a participat şi dl. PĂTRĂŞCANU, întrucât n'am asistat nici eu la toate şi că mai multe au fost ţinute în acelaş loc, cam la acelelaşi ore, cu participarea a aproape

aceloraşi persoane iar subiectele discutate variau prea puţin dela o şedinţă la alta pentru a putea constitui puncte de reper. Mi se pare totuşi că am fost la vre-o două întruniri la care a asistat şi dl. PĂTRĂŞCANU înainte de aceia, ţinută tot în Calea Moşilor 103, la care d-sa l-a introdus pe dl. BODNĂRAŞ, prezentându-l d-lor SĂNĂTESCU, ALDEA, BUZEŞTI, DĂMĂCEANU şi mie sub numele de "CEAUŞU". Cred că această şedinţă a avut loc în a doua săptămână din Iunie şi că, cu prilejul sosirii lui "CEAUŞU" au fost recapitulate discuţiile anterioare asupra diverselor ipoteze şi planuri în prezenţă, asupra cărora dealtfel nu se ajunsese încă la concluziuni concrete. –

8. – După aceia, toate lucrările tehnice relative la problemele militare au fost deferite aşa zisului subcomitet militar din care nici dl. PĂTRĂŞCANU nici eu nu făceam parte, iar comitetul mixt nu s'a mai întrunit decât o singură dată înainte de ajunul lui 23 August, cred că pela sfârşitul lunei Iulie, în casa tatălui meu de pe Şos. Kiseleff 51, unde însă nu pot afirma că a fost prezent şi dl. PĂTRĂŞCANU la discutarea planului plecării d-lui general ALDEA dincolo de front. –

În ceea ce priveşte atitudinea d-lui PĂTRĂŞCANU în relaţiile sale cu ceilalţi membrii ai acestui comitet şi în toate discuţiile avute cu d-lor atât în sânul cât şi în afara acestuia în legătură cu chestiunile militare, d-sa a cerut mereu urgentarea lucrărilor şi a întrunirilor, motorizând acţiunea militarilor cu tendinţe mai statice, a încercat deseori să precipite luarea unor hotărâri îndrăzneţe şi a preconizat până la sfârşit teza cea mai greu de realizat şi pentru înfăptuirea căreia a înţeles să asume fără şovăire partea sa de riscuri, manifestând totdeauna multă energie şi dinamism iar uneori chiar o anumită violenţă care a provocat cele mai numeroase fricţiuni. –

9. – Pela mijlocul lunei Iulie, l-am întâlnit singur pe dl. PĂTRĂŞCANU odată sau de două ori, în apartamentul d-lui TOROSSIAN, din str. Armenească, pentru stabilirea listei nominale a persoanelor de evacuare cu avionul în caz de eşec total în toată ţara a acţiunii proectate. Acordul de principiu asupra împărăţiei mandatelor guvernului propus părea dă fie realizate într'un timp relativ scurt, determinaseră pe guvern să urgenteze întocmirea nominală a listei guvernului. Dl. PĂTRĂŞCANU mi-a răspuns însă că din cauza „veşnicelor tărăgănări ale d-lui MANIU" a fost imposibil a se ajunge la stabilirea listei şi m'a rugat să raportez regelui că înţelegerea cerută de M.S. risca să fie iarăşi compromisă în urma unor noi neînţelegeri survenite tocmai pe chestiunea precizării posturilor ministeriale ce ar reveni fiecărui partid, arătându-mi totodată bănuiala sa că amânările în chestiune ar fi făcute dinadins pentru „sabotarea"acordului propus. –

10. – La începutul lunei August, a avut loc o întâlnire între d-nii BUZEŞTI, PĂTRĂŞCANU şi mine, în vila de lângă Săftica, şi a d-lui antreprenor PRAGER sau a unui inginer din intreprinderea sa, al cărui nume cu rezonanţă cehă l-am uitat, pentru informarea M.S. şi a d-lui PĂTRĂŞCANU despre rezultatele obţinute la Cairo de către delegaţii noştrii în fixarea condiţiilor preliminare de armistiţiu şi asupra punctelor nefavorabile în discuţie pentru care d-lor cerea să primească de urgenţă noi instrucţiuni. –

11. – A treia şi ultima audienţă a d-lui PĂTRĂŞCANU la M.S. a avut loc, tot la „Casa Nouă” în noaptea de 19 spre 20 sau de 20 spre 21 August, în prezenţa d-lor BUZEŞTI, IOANIŢIU şi a mea, pentru a-l informa pe dl. PĂTRĂŞCANU despre începerea ofensivei sovietice pe frontul din Moldova, care, potrivit propunerilor noastre făcute la Cairo celor trei Mari Puteri Aliate, trebuia să fie semnalul pentru declanşarea acţiunii de ieşire a României din război. Dat fiind că nu primisem însă nici un răspuns din partea acestora la cererile de ajutor militar intern sub forma de trupe aeropurtate şi de sprijin aerian, urma ca pentru luarea hotărârii finale de a declanşa acţiunea şi fără primirea acestui ajutor, regele să fie asigurat formal de consimţământul celor patru partide democrate de opoziţie, pe voinţa cărora M.S. îşi întemeia toată acţiunea. Dl. PĂTRĂŞCANU a fost absolut de acord nu numai ca acţiunea să fie declanşată cât mai neîntârziat, dar şi cu teza Suveranului privitoare la înfăptuirea trecerii puterii din mâinile lui ANTONESCU în acelea ale d-lui MANIU care-şi dăduse cuvântul că va forma guvernul coaliţiei şi promisese să supună M.S. lista membrilor guvernului în cel mai scurt timp. –

12. – În după amiaza zilei de 23 August, imediat după arestarea la Casa Nouă a celor doi Antoneşti, l-am căutat şi l-am găsit în fine pe dl. PĂTRĂŞCANU la locuinţa d-lui AUREL LEUCUTIA din Schitu Măgureanu nr. 19, pentru a-i anunţa cele petrecute cu patru zile înainte de data programată şi anunţată Aliaţilor la Cairo şi pentru a-l convoca la Palat din ordinul regelui în vederea formării guvernului sub preşedinţia generalului SĂNĂTESCU, întrucât situaţia nu mai permitea aşteptarea rezultatului unor pertractări politice chiar cât de scurte pentru alcătuirea guvernului de coaliţie, asupra căreia nu se ajunsese încă la nici un acord. –

13. – Dl. PĂTRĂŞCANU a sosit la Palat pe înserate, adică pela orele 19-19,30 şi a asistat la formarea precipitată a guvernului în care dl. SĂNĂTESCU s-a rugat să intre, oferindu-i Departamentul Justiţiei pe care dl. PĂTRĂŞCANU l-a acceptat, primind imediat decretul numirei d-sale şi plecând apoi direct la Minister pentru a lua urgent măsurile necesare cu privire la eliberarea sigură şi fără incidente a deţinuţilor politici democraţi din închisori şi lagăre. –

Din câte am putut cunoaşte în calitate de Mareşal al Curţii între 23 August şi 4 Noembrie 1944, însărcinat cu păstrarea contactului dintre guvern şi Suveran până la semnarea armistiţiului şi întoarcerea M.S. în Capitală, raporturile Ministrului Justiţiei cu regele Primul Ministru şi ceilalţi membrii ai guvernului, aveau un caracter pur oficial, iar atitudinea politică a d-lui PĂTRĂŞCANU era identică cu poziţia P.C.R. faţă de toate problemele de guvernare, astfel cum reiese din ziarele şi celelalalte manifestaţii publice ale acelei epoci. –

Până la plecarea d-lui PĂTRĂŞCANU la Moscova în Delegaţia României pentru încheierea Armistiţiului cu cele trei Mari Puteri Aliate, raporturile d-sale cu Coroana s'au limitat la transmiterea decretelor – după câte îmi amintesc în majoritate de amnistie şi graţieri – care trebuiau să fie aprobate şi semnate cât mai urgent de către Suveran. După înapoierea d-lui PĂTRĂŞCANU dela Moscova, am avut de lămurit cu d-sa următoarele chestiuni pentru care am avut câteva întrevederi în biroul meu dela Palat şi al d-sale la Ministerul de Justiţie. –

1). Guvernul depusese jurământul de credinţă faţă de Suveran în lipsa d-lor miniştrii PĂTRĂŞCANU şi DAMACEANU, iar la sosirea acestora dela Moscova, generalul DAMACEANU l-a depus imediat, pe când dl. PĂTRĂŞCANU amâna mereu această ceremonie sub pretextul că d-sa nu poate accepta formula jurământului în calitatea sa de membru al P.C.R.. Dat fiind că din această cauză suveranul punea în discuţie validitatea funcţiunii titularului Justiţiei, Regele cerea găsirea unei modalităţi care să împace principiile constituţionale cu problema de conştiinţă a reprezentantului P.C.R. în Guvern. În urma discuţiilor avute cu acesta, am căzut de acord asupra unei formule aprobată de M.S. şi acceptată de P.C.R. şi care a servit ulterior la depunerea jurământului tuturor miniştrilor comunişti din guvernele următoare. –

2). Cam aceeaşi problemă s'a pus şi cu privire la formula de încheiere a actelor adresate Suveranului de către Ministerul Justiţiei, pentru care M.S. a acceptat folosirea excepţională a unei noui formule „sui generis" propusă de dl. PĂTRĂŞCANU care a creat astfel şi în această materie precedentul de care s'au folosit apoi colegii săi comunişti din guvernele ulterioare. –

3). Ca răspuns la întrebarea reprezentantului agenţiei „Associadet Press" pusă d-lui PĂTRĂŞCANU la plecarea delegaţiei române depe aeroportul dela Moscova, cu privire la activitatea P.C.R. faţă de Coroană Română, d-sa răspunsese că această atitudine nu diferă întru nimic dela aceia a tuturor partidelor comuniste faţă de instituţia monarhică de pretutindeni, dar că rezolvarea problemei monarhiei în România nu este încă de imediată actualitate. Având în vedere că declaraţia fusese comentată pe larg în presa noastră şi aceea din străinătate, producând oarecare vâlvă în opinia publică, i-am cerut d-lui PĂTRĂŞCANU explicaţii cu privire la scopul urmărit prin definirea atât de drastică a unui principiu cunoscut al marxismului şi prin amploarea ce-i fusese dată în presa comunistă română tocmai în momentul când războiul dus de România împotriva Reichului nazist cerea amânarea luptelor politice interne, dl. PĂTRĂŞCANU a susţinut punctul de vedere că prin declaraţia sa nu urmărise deschiderea problemei monarhice în ţară într'un timp apropiat, astfel încât nu se dădea naştere la lupte politice interne pe această temă. –

4). Dl. PĂTRĂŞCANU plecase la Moscova fără a fi soluţionat chestiunea interimatului Justiţiei pentru durata absenţei sale iar la întoarcere găsise în vigoare un anumit decret-lege întocmit contrar proectului său de către Interimarul Justiţiei, Consilierul CĂPĂŢÂNĂ, la stăruinţa guvernului. Faţă de această situaţie, dl. PĂTRĂŞCANU acuza pe dl. CĂPĂŢÂNĂ de a fi comis un fals, iar pe guvern de a fi profitat de lipsa titularului pentru a promulga legi inacceptabile pentru P.C.R. insinunând că aceasta s'ar fi produs de convenienţă cu Palatul. În consecinţă, i-am arătat d-lui PĂTRĂŞCANU că M.S. fusese împotriva numirei unui interimar al Justiţiei, dar aprobase în cele din urmă numirea d-lui CĂPĂŢÂNĂ şi jurnalul respectiv al Consiliului de Miniştri, la insistenţele Primului Ministru, vorbind în în numele întregului guvern. –

La acele câteva şedinţe ale Consiliului de Miniştrii la care am asistat după întoarcerea d-lui PĂTRĂŞCANU dela Moscova, poziţia d-sale în toate problemele (de guvernare) discutate şi în special în aceia a legei pentru pedepsirea criminalilor de război a fost de intransigenţă totală manifestată printr'o vehemenţă, care dovedeau imposibilitatea menţinerii guvernului provizoriu din 23 August şi a colabotării P.C.R. cu partidele istorice la guvernare. –

ss. Mocsony-Styrcea Ion

10 Octombrie 1951. –

A.M.R., rola A 51-328, cadrele 123-131

NOTĂ

În noaptea de 23/24 august, orele 02,30, Forţele maritime militare române au primit ordin telegrafic de la MSt.M să înceteze ostilităţile contra forţelor sovietice şi orice subordonare faţă de comandamentele germane. Din acel moment, forţele maritime militare au încetat orice acţiune împotriva unităţilor sovietice, având ordin să nu tragă chiar dacă sunt bombardate sau atacate de aviaţia şi trupele sovietice.

Totodată, au luat măsuri ca toate comandamentele şi trupele române să se desprindă de trupele germane, să le supravegheze pe acestea din urmă şi să fie gata de acţiune în orice moment împotriva eventualelor atacuri germane.

În timpul unei întâlniri dintre generalul Ionaşcu Costin, contraamiralul Măcelaru Horea şi amiralul german Brikman s-a pus în vedere forţelor germane (de uscat şi navigaţie) să părăsească teritoriul şi litoralul românesc. Amiralul german a acceptat acest lucru. Înţelegerea intervenită s-a făcut în baza comunicatului Preşedinţiei Consiliului de Miniştri, difuzată prin radio, în noaptea zilei de 23 august, în care se prevedea că: „Poporul şi guvernul ţării asigură armata germană că se va putea retrage în linişte, că nu va suferi nici un fel de agresiune din partea noastră cu o singură şi o categorică condiţiune, ca nici un element al armatei germane să nu fie agresiv faţă de noi" (Arhiva M.F.A. – M.St.M., dosar 1055/90, fila 17, vezi şi anexa 1). În ziua de 25.08, între orele 14-18,00, navele germane din Constanţa împreună cu o parte din cele sosite de la Sulina, au părăsit portul Constanţa, îndreptându-se spre Bulgaria.

În documentele prezentate de M.St.M. la procesul contraamiralului Măcelaru H., cerute de Tribunalul poporului, faptul că navele germane au fost lăsate să plece din portul Constanţa fără a fi atacate a fost motivat, în esenţă prin: superioritatea de foc şi numerică a navelor germane, poziţia de luptă avantajoasă a acestora şi a artileriei grele de coastă (bateria Tirpitz şi altele), care, în cazul unei acţiuni româneşti, riposta lor ar fi dus la distrugerea tuturor navelor româneşti, precum şi a portului Constanţa. (Arhiva M.F.A. – M.St.M., dosar 1055/55, fila 8, anexa 2).

După plecarea navelor germane din portul Constanţa, în aceeaşi zi, la orele 17,30, Comandamentul marinei militare a primit ordin de la M.St.M de a trece la acţiuni de luptă pentru dezarmarea navelor şi trupelor germane.

În acest timp, pe teritoriul regiunii Dobrogea, ca şi în alte regiuni ale ţării, trupele române duceau deja lupte pentru dezarmarea şi capturarea trupelor hitleriste.

1. Situaţia din zona portului Sulina.

La Sulina se afla detaşamentul din zona portului militar Sulina sub comanda temporară a maiorului Titieni Candid, comandantul Batalionului 16 infanterie marină. În ziua de 24 august 1944, ora 8,50, au apărut în larg, pe direcţia portului Sulina, primele nave sovietice care au ajuns către orele 13,15 până aproape de gura canalului de unde s-au retras, îndreptându-se spre nord-est. Din partea trupelor noastre n-a existat nici o acţiune ostilă faţă de trupele sovietice, executându-se întocmai ordinul dat maiorului Titieni de către Statul Major al Marinei, ca trupele şi navele sovietice să fie primite ca aliate.

La orele 14, viceamiralul Georgescu Ioan, subsecretar de stat al marinei, dă maiorului Titieni următorul ordin: „Maiorul Titieni va rămâne pe poziţie cu batalionul şi nu va deschide foc asupra trupelor sovietice. În cazul când trupele trec peste poziţiile batalionului nu se va trage, acestea fiind lăcate să treacă, iar batalionul va rămâne în vechiul dispozitiv. În cazul când Sulina este atacată, batalionul nu va trage". (Arhiva M.F.A. – M.St.M., dosar nr. 241/61 din raportul comandorului Ulic Constantin, adresat Comandamentului forţelor fluviale, la 28 octombrie 1944).

În zilele de 24 şi 25 august, Sulina a fost violent bombardată de aviaţia sovietică. Apărarea a.a. română, conform ordinelor primite, n-a reacţionat. De asemenea, au fost bombardate şi scufundate, în ziua de 25 august, în diferite puncte ale Deltei, câteva monitoare şi alte nave româneşti.

În noaptea de 25/26 august, comanda detaşamentului Sulina este luată de comandorul Ulic Constantin. În ziua de 26 august, o patrulă sovietică a ajuns la Sulina şi parlamentând cu maiorul Titieni, i-a spus acestuia că sovieticii nu ştiu nimic despre armistiţiu şi au ordin să înainteze spre Constanţa. La orele 17,30, primul batalion sovietic a intrat în Sulina şi comandantul acestuia a ordonat maiorului Titieni că circulaţia trupelor române în zonă este interzisă, acestea urmând să predea de îndată armele. Maiorul Titieni a fost de acord cu toate dispoziţiile ofiţerului sovietic, cu excepţia depunerii armelor pentru care a cerut păsuire până în ziua de 27 august pentru a raporta situaţia eşalonului superior.

În ziua de 26 august, aviaţia sovietică a bombardat violent comandamentul Detaşamentului maritim Sulina, aflat în satul Carmen Silva, precum şi un şlep cu soldaţi în rândul cărora au fost provocate numeroase pierderi – morţi şi răniţi. (Arhiva M.F.A. – M.St.M., dosar 241/61, fila 5).

La 28 august, maiorul sovietic Katanov şi un căpitan de rangul I, sovietic, au ordonat maiorului Titieni, să părăsească Sulina cu întreg batalionul, în termen de 40 minute, fără a lua nici un fel de materiale, muniţii sau provizii din înzestrarea subunităţii, iar toate depozitele din zonă să fie predate trupelor sovietice. Ofiţerul s-a conformat ordinului primit, îndreptându-se cu trupa spre oraşul Tulcea unde a ajuns în ziua de 31 august. (Arhiva M.F.A. – M.St.M., dosar nr. 241/61, filele 3-5).

2. Începând din 25 august, navele fluviale, în coopperare cu trupe terestre române au dus acţiuni împotriva navelor hitleriste care încercau să se strecoare spre Germania pe Dunăre.

La 25 august, din ordinul Statului major al marinei române, contraamiralul Stoianovici, comandantul forţelor fluviale marine şi generalul Icoveanu Emanuil, comandantul C.3 A., a mers în delegaţie la comandantul Flotei fluviale sovietice, contraamiralul Gorşkov, care se afla la Ismail, pentru a coordona operaţiile împotriva hitleriştilor. Contraamiralul sovietic le-a comunicat că nu are nici o ştire cu privire la încheierea armistiţiului, că el îşi va continua misiunea şi toate navele româneşti, împreună cu echipajele lor trebuie predate fără condiţii trupelor sovietice la Ismail. (Arhiva M.F.A. – M.St.M, dosar nr. 1055/86, fila 6).

În ciuda numeroaselor intervenţii ale celor doi ofiţeri români, care şi-au exprimat dorinţa de a lupta împreună cu trupele sovietice contra armatei germane, contraamiralul Gorşkov a continuat să ceară predarea navelor româneşti din portul Tulcea (circa 10 nave de diferite tonaje), fapt care s-a şi petrecut în ziua de 27 august, orele 11. În aceeaşi zi, la Tulcea, o companie sovietică a dezarmat mai mulţi ostaşi români pe care i-a luat prizonieri, iar manifestaţia de prietenie a populaţiei din oraş faţă de un detaşament sovietic care a fost primit cu urale şi flori, a fost respinsă de un amiral sovietic considerând-o „nedemnă". (Arhiva M.F.A. – M.St.M., dosar nr. 1055/86, fila 10).

La 31 august, după ce de 6 zile navele fluviale române acţionau cu succes asupra navelor militare germane de pe Dunăre, scufundând şi capturând multe dintre ele şi făcând numeroşi prizonieri, contraamiralul Gorşkov le-a chemat la Reni sub pretextul coordonării comune a operaţiilor româno-sovietice. Ajunse la Reni, echipajele româneşti au fost dezarmate şi unele din ele făcute prizonieri. Ofiţerii de pe nave, precum şi contraamiralul Stoianovici Alexandru, comandantul forţelor fluviale române, au fost dezarmaţi, arestaţi şi ţinuţi sub pază într-o casă la Ismail până la 7 septembrie, când au fost transportaţi la Tulcea şi eliberaţi. (Arhiva M.F.A. – M.St.M., dosar nr. 241/61, filele 6-66).

Situaţia din zona portului Constanţa, după plecarea navelor germane

3. Începând din ziua de 27 august, contraamiralul Măcelaru Horea a cerut de mai multe ori M.St.M. român şi Ministerului de Externe dispoziţiuni cum să procedeze cu navele de la Constanţa, în caz că sovieticii vor încerca să le dezarmeze, aşa cum s-a întâmplat cu cele fluviale. În ziua de 28 august primeşte răspunsul Ministerului de Externe care, în esenţă, prevedea să se aibă o atitudine de aliaţi faţă de trupele sovietice, iar în caz că se pretinde dezarmarea, să se protesteze şi, în ultimă instanţă, să predea navele. (Anexa 3).

În ziua de 29 august, ora 7, amiralul sovietic Oktiabrischi, comandantul flotei din Marea Neagră, a dat un ultimatum Comandamentului marinei militare române să predea întreaga flotă aflată la Constanţa trupelor sovietice din portul Sulina, ameninţând că în caz de refuz se va trece la atacarea ei de pe mare şi din aer. (Anexa 4).

În răspunsul dat în aceeaşi zi de către contraamiralul Măcelaru Horea, se arată că marina militară română a încetat ostilitățile împotriva Uniunii Sovietice chiar din ziua de 23 August şi că este gata de a primi directivă de luptă de la comandamentul flotei sovietice din Marea Neagră pentru a acționa împotriva Germaniei. De asemenea ar face propunere comandamentului unităților române şi cele sovietice. (Anexa 5).

Pentru a satisface cerinţele ultimatumului, contraamiralul Măcelaru, conform ordinului statului major al marinei, trimite în aceeaşi zi, la orele 15,15, un grup de nave la Sulina.

La orele 16,00 (29.08.1944) intră în Constanţa eliberată, primele formaţiuni militare terestre sovietice, iar la orele 17,00 navele româneşti plecate spre Sulina sunt reîntoarse în urma înţelegerii intervenite între comandamentul român şi comandamentul sovietic.

În ziua de 30 august, orele 3,30 intră în portul Constanţa 6 motocanoniere sovietice, dirijate prin barajele de mine de către nave uşoare româneşti, iar la orele 7,30-8,45 intră în port 18 vedete sovietice. Cu primele nave au sosit contraamiralul Azarov şi căpitanul de rangul 1 Derevenko. În aceeaşi zi cei doi reprezentanţi sovietici şi contraamiralul Măcelaru au trecut în revistă navele române şi portul, primind onorurile cuvenite.

Până la 5 septembrie navele române n-au avut permisiunea să iasă din port şi nici să facă siguranţa porţii de intrare prin barajele de mine. Această siguranţă nu a fost efectuată nici de către sovietici, cu toate că comandamentul român le-a arătat necesitatea acestui lucru. Ca urmare, în ziua de 1 septembrie, nava românească "Oituz" care se afla la dană a fost torpilată, după cât se pare de un submarin german.

La 5 septembrie, orele 8,25, trupele sovietice, prin surprindere, au trecut la dezarmarea echipajelor maritime româneşti şi sechestrarea tuturor navelor. De asemenea au ocupat o parte din comandamentele şi cazărmile marinarilor români, precum şi întregul port Constanţa. Au fost dezarmate şi sechestrate chiar şi navele aflate în misiune şi având ofiţeri sovietici de legătură la bord. În timpul dezarmării, căpitanul comandor Dumbravă Alexandru, comandantul escadrilei de distrugătoare române şi comandant superior al portului, s-a sinucis; iar căpitanul Tudor N. a fost împuşcat de sovietici. (Arhiva M.F.A. – M.St.M., dosar nr. 1055/90, fila 93 şi dosar nr. 239/68, fila 25, 46).

Pentru dezarmarea navelor, sovieticii au invocat următoarele motive: au informaţii despre pregătirea unei revolte în cadrul marinarilor de pe nave; că nava „Murgescu" ar fi sabotat convoierea dragoarelor sovietice şi ca urmare un dragor sovietic a fost torpilat de inamic; că comandantul forţelor maritime navale [este] la voia întâmplării. (Arhiva M.F.A. – M.St.M., dosar nr. 239/68, fila 46).

Cu privire la cele de mai sus, din documentele existente în arhiva marinei militare, rezultă următoarele:

a) În ziua de 2 septembrie, colonelul sovietic Vlascov s-a prezentat la comandorul Bardescu N., comandantul teritoriului Dobrogea, punându-i în vedere că are informaţii precise că printre ofiţerii de marină se află mulţi care nutresc sentimente germano-file şi antiruse, iar unii ar fi perorat ameninţări la adresa ofiţerilor sovietici.

Comandorul Bardescu i-a cerut să i se dea numele acestor oameni, la care, colonelul sovietic a răspuns că nu poate face lucrul acesta neavând „nici o cădere să se amestece în treburile noastre interne”. (Anexa 6).

b) Referitor la scufundarea dragorului sovietic, lucrurile s-au petrecut astfel: În ziua de 2 septembrie, ora 02,05, nava română „Murgescu” iese din port însoţită de 4 vedete sovietice. La bordul navei româneşti se afla căpitanul sovietic Smirnov, împreună cu o echipă de semnalizatori. Misiunea navei „Murgescu” era de a conduce un grup de nave sovietice din larg spre Constanţa. În momentul în care nava română vira pentru ca navele sovietice să se încoloneze după ea, al treilea vas din capul formaţiei sovietice a fost lovit de o torpilă sau mină inamică, scufundându-se imediat.

În urma cercetării cauzelor şi împrejurărilor în care s-a produs scufundarea acestei nave, comandamentul maritim sovietic a învinuit de sabotaj echipajul navei „Murgescu”, considerând că manevra executată de aceasta la încolonarea navelor sovietice ar fi „stingherit mişcările navelor sovietice, uşurând astfel atacul submarinului german”. (Anexa 7).

c) În ce priveşte faptul că comandantul marinei române ar fi plecat intenţionat la Bucureşti, din documente rezultă că acesta a fost chemat din ordinul ministrului de război pentru a primi o altă funcţie, la comandă rămânând comandorul Bărdescu până la sosirea noului comandant, contraamiralul Roman August.

În concluzie:

Din cauza ordinelor date de Sănătescu şi generalul Mihail, comandantul teritoriului Dobrogea, general Ionaşcu Costin şi contraamiralul Măcelaru Horea au dus tratative cu amiralul german Brikman, în ziua de 24 august, pentru ca navele germane să părăsească apele teritoriale româneşti. Plecarea navelor germane s-a petrecut în ziua de 25 august, între orele 12-16.

În seara zilei de 25 august, orele 17,30, primind ordin din partea M.St.M. să atace şi să dezarmeze trupele germane, comandamentul din Constanţa a trecut la îndeplinirea acestui ordin pe tot teritoriul regiunii Dobrogea.

Comandamentul maritim şi fluvial sovietic a manifestat atitudine lipsită de înţelegere faţă de situaţia forţelor navale române, a respins dorinţa acestora de a participa la operaţii, luând măsuri arbitrare de dezarmare şi sechestrare a navelor. (Anexa 8).

Motivele invocate pentru măsurile luate nu au o bază de adevăr şi nici nu au putut fi demonstrate cu fapte concrete de către sovietici atunci când comandamentul maritim român a cerut acest lucru. Aşa cum rezultă din raportul comandantului teritoriului Dobrogea, adresat la 5 septembrie 1944, statului major al marinei, motivele invocate de comandamentul sovietic au fost pretexte pentru sechestrarea navelor. (Anexa 9).

Cât priveşte activitatea maiorului Titieni Candid, desfăşurată în perioada 23 august – 1 septembrie 1944, *nu se confirmă că a însoţit navele sovietice de la Sulina la Constanţa, ci numai faptele menţionate în prezenta notă.*

Titieni se află în retragere, primind o pensie de 650 lei lunar; el a făcut mai multe cereri la M.F.A. pentru a i se acorda pensie de merit. În 1951 a fost condamnat la un an închisoare corecţională pentru agitaţie publică (cu caracter antisovietic). (A se vedea anexa 10).

În ziua de 23.11.1963 locotenent-colonelul în rezervă Titieni I. Candid, s-a prezentat la Direcţia secretariat – M.F.A. pentru a informa despre unele aspecte din excursia turistică ce a efectuat-o în U.R.S.S. în perioada 08 – 18.11.1963 prin O.N.T. Carpaţi. Cu acest prilej a relatat următoarele:

În perioada evenimentelor care au avut loc după 23 august 1944, în timp ce îndeplinea funcţia de comandant al unui batalion de infanterie marină din Sulina, a colaborat cu maiorul F.E. Katanov, erou al Uniunii Sovietice, şi viceamiral în rezervă I.I. Azarov, fost membru al Consiliului militar al Flotei din Marea Neagră.

La 22.08.1959, a apărut în revista „Flacăra" un articol în care erau descrise evenimentele petrecute la Sulina în anul 1944 şi în care se arătau faptele de arme săvârşite de către un maior român, fără a se indica numele. Pe baza acestui articol, locotenent-colonelul în rezervă Titieni Candid s-a adresat ziarului „Izvestia" cu rugămintea de a i se da adresa viceamiralului I.I. Azarov, pe care a primit-o şi după care a început un schimb de scrisori între aceştia.

A scris viceamiralului Azarov că va face o excursie prin O.N.T., indicând cu aproximaţie şi ziua când va sosi în Moscova. La sosirea în gară, spre surprinderea sa, a fost aşteptat de către viceamiral şi alte persoane printre care şi fotoreporteri.

De la gară a fost condus cu maşina de către viceamiralul Azarov la hotel unde i s-a dat o cameră la parter, singur. Ceilalţi turişti au fost cazaţi în alte camere, la diferite etaje.

Pe toată durata şederii sale la Moscova a fost condus de viceamiralul de rezervă Azarov şi colonelul în rezervă Tulceanu, arătându-i-se câteva camere noi din Moscova, un ştrand şi cinematograful panoramic.

Într-una din zile, a fost invitat la masă la domiciliul viceamiralului, unde a participat colonelul în rezervă sovietic Tulceanu şi tovarăşul Mihai, de la Ambasada R.P.R. la Moscova. Discuţiile purtate la masă de aceşti tovarăşi i-au fost traduse în româneşte de colonelul Tulceanu, care i-a spus că a îndeplinit funcţia de locţiitor politic la Divizia de voluntari „Tudor Vladimirescu-Debreţin". Acesta s-a interesat unde se găsesc şi ce fac acum generalul Cambrea şi generalul Haupt Mircea.

În timpul mesei, la comanda făcută de Azarov, i s-a dat legătura cu Leningradul unde a vorbit cu maiorul de rezervă F.E. Katanov, care a urat lt. col. rez. Titieni Candid sănătate şi succes în muncă, pe care acesta l-a considerat ca o surpriză.

Tot cu acest prilej a fost întrebat dacă este membru de partid şi ce pensie are, la care a răspuns că este fără de partid şi că primeşte 650 lei lunar.

A doua zi, locotenent-colonelul în rezervă Titieni Candid a vorbit la televiziunea din Moscova, unde i s-au pus unele întrebări referitoare la datele sale biografice şi cu ce se ocupă acum şi unde locuieşte. A menţionat faptul că nu a informat Ambasada R.P.R. la Moscova că va vorbi la televiziune crezând că această problemă a fost discutată de către viceamiralul de rezervă Azarov şi tov. Mihai cu ocazia participării la masa dată de viceamiral la domiciliul său.

A treia zi a mers împreună cu viceamiralul şi alţi tovarăşi la Comitetul veteranilor de război ai U.R.S.S. – secţia marină, unde, după cele discutate la masa dată de Azarov, urma să participe şi un reprezentant al Ambasadei R.P.R., acesta însă fiind reţinut de unele probleme nu a mai luat parte.

Cu această ocazie, Titieni a primit o insignă de veteran şi un album cu vederi din Moscova.

În aceeaşi zi, viceamiralul Azarov, colonel de rezervă Tulceanu şi un tovarăş de la Comitetul veteranilor, au fost invitaţi la o masă la Ambasada R.P.R., unde a participat tovarăşul Mihai şi un consilier al Ambasadei R.P.R. Masa s-a desfăşurat într-o atmosferă cordială, fără toasturi, iar seara Titieni Candid a fost condus la gară de către viceamiral.

Viceamiralul de rezervă Azarov şi-a manifestat dorinţa de a face o vizită în R.P.R. în anul 1964 la Comitetul veteranilor din ţara noastră, la care Titieni i-a răspuns „să poftească cu plăcere".

După ce trenul s-a pus în mişcare, ceilalţi turişti români au început să-l întrebe unde a fost, fiindcă a lipsit din mijlocul lor tot timpul. Acesta le-a răspuns că audienţe nu primeşte decât de la Ungheni încolo.

Ajuns la Bucureşti, a mers la generalul Cambrea căruia i-a adus la cunoştinţă cele petrecute. De asemenea i-a transmis salutări din partea colonelului în rezervă Tulceanu precum şi adresa acestuia.

În încheierea celor relatate, locotenent-colonelul în rezervă Titieni Candid a întrebat dacă poate purta insignă de veteran acordată de către Comitetul veteranilor din U.R.S.S., a solicitat să fie reabilitat moral, întrucât afirmă că a suferit o condamnare pe nedrept şi să i se revadă pensia pe care o primeşte în prezent.

Anexa nr. 8

Comandantul Forţelor Navale Maritime înaintează următorul protest:

COMANDAMENTUL TERITORIULUI DOBROGEI
Nr. 216
5 septembrie 1944
Constanţa

C ă t r e,
COMANDAMENTUL NAVAL SOVIETIC

Avem onoarea a vă aduce la cunoştinţă că navele şi unităţile de uscat ale Marinei au fost dezarmate de unităţile Dvs. şi ofiţerii reţinuţi, operaţie care este în curs la această oră.

În aceste condiţiuni nu mai putea răspunde misiunei de ducere în comun a războiului contra Germaniei nemaiavând nici un mijloc la dispoziţie.

Vă rugăm să binevoiniţi a ne comunica dispoziţiunile Dvs. consecvent acestei măsuri contra căreia ridicăm protestul nostru.

Cerem să fim lăsaţi în situaţia de a putea lupta contra Germaniei.

COMANDANTUL TERITORIULUI DOBROGEA
Comandor /ss / N. Bardescu

Din acest moment Marina Regală Română nu mai dispunea de nici o navă la mare.

Anexa nr. 9

COMANDAMENTUL TERITORIULUI DOBROGEI
Nr. 217
5 septembrie 1944
Constanţa

Către
STATUL MAJOR AL MARINEI

Am onoare a vă raporta următoarele:

Începând din zorii zilei de 5 septembrie 1944, Autoritățile Navale Sovietice au executat dezarmarea şi preluarea navelor din războiu şi comerciale româneşti.

Ofiţerii de la nave au fost adunaţi la Gara Maritimă şi unde după o reținere de câteva ore au fost lăsaţi liberi la ora 10,00.

Aci li s-a comunicat de către un Colonel Sovietic:

Că sunt indicii sigure de un complot contra sovieticilor;

Că şefii i-au lăsat pentru a da dispoziţiuni de săvârşirea acestuia, ei fiind executaţi şi că pentru aceasta au luat-o înainte;

Că s-a torpilat un vas sovietic prin acţiunea de trădare.

Ostaşii care vor, pot rămâne dar şovăind au fost înlocuiţi. S-a reținut la nave un mic nucleu în special din mecanici pentru a se pune la punct personalul sovietic adus.

Din acuzaţiile aduse rezultă că intenţia de a lua vasele este de mult, anumite fapte petrecute sunt elemente inerente de războiu şi independente de acuzaţiile ce se aduc, cu scopul de a se lua vasele.

Echipajele au fost debarcate şi trimite în concediu.

Cpt. Comandor Dumbravă Alexandru s-a sinucis în cabină în momentul arestării, iar Căpitan Tudor Nicolae împuşcat de sovietici.

De asemenea a fost ocupat Comandamentul Forţelor Navale Maritime, instalat la Şcoala Navală unde ofiţerii au fost închişi într-o cameră şi apoi concediaţi iar maiştrii şi marinarii au fost lăsaţi liberi de la început. După dezarmare Şcoala Navală şi Tipografia Marinei au fost devalizate de mobilă etc.

Bateria de proectoare „Eminescu" a fost dezarmată şi materialul preluat.

Toate autovehicolele ne-au fost luate.

Pe străzi se procedează la dezarmarea ofiţerilor. Este de prevăzut dezarmarea şi a unităţilor de uscat.

Am cerut să mă prezint la Comandamentul Naval Sovietic (Comandor Derevenko) care a dat aceste ordine însă nu am fost primit.

Am protestat în scris contra acestor măsuri cu adresa anexată în copie.

Am ordonat să se dea aconturi personalului.

Tot serviciul este complet desorganizat şi nu mai pot face nimic.

Aşteptăm din clipă în clipă să ni se aplice aceeaşi măsură.

Rog ordonaţi situaţia echipajelor neavând posibilităţi de cazare şi hrănire, majoritate fugiţi.

COMANDANTUL TERITORIULUI DOBROGEA
Comandor /ss/ Bărdescu N.

23.XI.1963

PROTAGONISTS OF THE ACT OF 23 AUGUST.
CONTEMPORARY TESTIMONIES

Abstract

The author of the present article presents two unpublished documents addressing the events of the summer of 1944. Mociany-Stărcea's statement gives information on the activity of a number of public figures of the time and the involvement of foreign political milieus in the preparation of the 23 August act and the subsequent developments. A note by L. Sălajan outlines the options and positions adopted by a number of officers in the Romanian Military Navy.

REALITATEA UNUI ZVON. PLANUL DE COMUNIZARE A ROMÂNIEI: AUGUST 1944

MIOARA ANTON

În dezbaterile referitoare la procesul de sovietizare/comunizare a statelor căzute în sfera de influenţă a URSS apar constant două întrebări: a fost răspunsul Moscovei la iniţiativele marilor puteri de a se implica în reconstrucţia postbelică a Europei sau chiar acestea au fost intenţiile iniţiale ale Kremlinului[1]? Şi într-un caz şi într-altul istoriografia consacrată temei a înregistrat numeroase interpretări şi analize. Cu toate acestea, continuă să persiste numeroase semne de întrebare asupra raţiunilor politicii URSS la nivel de bloc de la începutul războiului rece. În ceea ce priveşte existenţa unor planuri de comunizare, părerile sunt de asemenea împărţite. Deşi sursele documentare referitoare la acest subiect sunt sărace, fiind invocate adeseori cele secundare, dezvoltarea regimurilor comuniste după 1945 susţine în mare parte ipoteza existenţei unor astfel de planuri.

Din perspectiva evoluţiei generale a politicii sovietice în sud-estul european în anii care au urmat războiului, Hugh Seton-Watson distinge trei stadii ale consolidării regimurilor comuniste: 1. *coaliţia autentică* caracterizată prin participarea la guvernare a reprezentanţilor partidelor politice, la care se adaugă şi cei ai partidului comunist (vezi pentru cazul românesc intervalul 23 august 1944 – 6 martie 1945); 2. *falsa coaliţie* în care comuniştii deţin supremaţia, rolul celorlalte partide fiind pur decorativ (după Conferinţa de la Moscova, dintre miniştrii de Externe ai URSS, SUA şi ai Marii Britanii, din 16–26 decembrie 1945, formula de compromis pentru România a fost alăturarea la guvernare a doi miniştri necomunişti, Emil Haţieganu – PNŢ şi Mihai Romniceanu – PNL[2]); 3. *comuniştii la putere*, predomină organizaţiile de front (a se vedea Frontul Naţional Democrat[3]), orice formă de opoziţie fiind suprimată. Potrivit modelului propus de Seton-Watson, în 1948 toate statele comuniste intrau în cel de-al treilea stadiu al evoluţiei lor.

---

[1] Pentru evoluţia generală a ţărilor intrate în sfera de influenţă sovietică, Eduard Mark, *Revolution by Degrees. Stalin's National–Front Strategy for Europe, 1941–1947*, în „Working Paper", 2001, no. 31.

[2] *România. Viaţa politică în documente. 1945*, coord. Ioan Scurtu, Bucureşti, 1994, p. 460–466. Cei doi miniştri au demisionat de altfel din guvern la aproape un an de la numirea lor în funcţii. Mandatul lor a fost scurtat de „victoria" în alegeri a forţelor de stânga, din noiembrie 1946.

[3] Pentru mai multe detalii referitoare la modul în care a reprezentanţii partidului comunist s-au folosit de FND pentru a controla actele guvernării, *Stenograma discuţiilor din conducerea PCdR privind situaţia politică şi economică, după formarea guvernului Groza şi sarcinile PCdR în noul context politic*, în vol. *Stenogramele şedinţelor conducerii PCR. 23 septembrie 1944–26 martie 1945*, coord. Radu Ciuceanu, Corneliu Mihail Lungu, Florin Constantiniu, Sever Catalan, Bucureşti, 2003, p. 329–344. Trebuie menţionat că strategia partidului a fost perfectată în cursul întrevederii de la Moscova, din ianuarie 1945, dintre Stalin, Ana Pauker şi Gheorghiu-Dej.

„Revista istorică", tom XV, 2004, nr. 5 – 6, p. 43 – 48

Construirea „democrațiilor populare" s-a realizat, de asemenea, după un tipar comun: suprimarea tuturor partidelor politice; condamnarea „trădătorilor", atât din propriul partid, cât şi din afara acestuia; copierea instituțiilor sovietice; controlul executării deciziilor prin intermediul specialiştilor sovietici; impunerea colectivizării, naționalizării, industrializării; dezvoltarea unui impresionant aparat represiv[4], care a suplimentat în cele mai multe cazuri absența unei susțineri populare.

Dar până a se ajunge aici, importante au fost legăturile pe care partidele comuniste le-au întreținut cu Moscova pe toată durata războiului. După desființarea Cominternului, la începutul lunii iunie 1943, partidele frățeşti treceau sub autoritatea Secției de Informație internațională a Comitetului Central al PC(b)[5], ceea ce nu a presupus însă întreruperea activității vechii structuri[6]. Contextul politic existent dicta poate mai mult decât oricând în istoria Cominternului menținerea legăturilor cu partidele comuniste.

În ceea ce priveşte relațiile Partidului Comunist din România cu centrul moscovit, există la această dată în istoriografia noastră două opinii diferite. Una dintre ele susține posibilitatea menținerii contactelor cu Moscova, după declanşarea războiului din răsărit, fiind indicată în acest sens directiva Cominternului din 7 iunie 1941, prin care se cerea membrilor partidului să înființeze Frontul Unic Național. Recomandare însuşită de conducerea română a partidului comunist reprezentată la acea dată prin Ştefan Foriş. Cea de-a doua ipoteză este aceea a ruperii totale a contactelor cu centrul moscovit ca urmare a izbucnirii războiului şi a căderii rețelelor de legătură. Potrivit acestei ipoteze, partidul comunist a acționat

[4] Hugh Seton-Watson, *The New Imperialism*, p. 75–83. În ceea ce priveşte consolidarea regimului comunist în România, Joseph Rotschild distinge trei faze „aproximative": 1. instalarea guvernului Groza şi conflictul cu Curtea regală, rezolvat prin includerea celor doi miniştri amintiți mai sus, martie–decembrie 1945; 2. 1946–februarie 1947, când prin fraudarea alegerilor partidul comunist îşi asigura supremația asupra celorlalte forțe politice; 3. 1947–1948, consolidarea regimului comunist prin represiune, ceea a presupus eliminarea de pe scena politică a vechilor forțe politice; Joseph Rotschild, *Întoarcerea la diversitate. Istoria politică a Europei Centrale şi de Est după al doilea război mondial*, Bucureşti, 1997, p. 164–166.

[5] Leonid Ghibianski, *URSS şi câteva aspecte ale formării blocului sovietic în Europa Orientală*, în vol. *6 martie 1945. Începuturile comunizării României*. Bucureşti, 1995, p. 254–261.

[6] *Apud* Eduard Mark, *op. cit.*, p. 6. Autorul consideră că politica externă sovietică în această perioadă este legată de activitatea Cominternului şi a structurilor care i-au succedat. În intervalul a doua jumătate a anului 1943 – 1945, Eduard Mark evaluează politica externă sovietică din perspectiva a şase parametri: 1. desființarea Cominternului nu a dus la ruperea legăturilor cu partidele comuniste; 2. directivele Kremlinului în timp de război au vizat reluarea vechii strategii de front din anii '30; 3. pentru estul Europei intenția a fost aceea de a revigora micile partide comuniste şi de a crea coaliții care să susțină accederea la putere (metodele folosite: spargerea unității opoziției locale; atragerea maselor prin promisiunea realizării unor reforme; minimalizarea obiecțiilor statelor occidentale); 4. consolidarea regimurilor cu ajutorul Armatei Roşii şi a „specialiştilor" NKVD; 5. Stalin a dorit atât continuarea revoluției comuniste în Europa, cât şi menținerea alianței cu statele occidentale, strategia frontului fiind folosită tocmai pentru a evita o ruptură cu partenerii săi vestici; 6. programul lui Stalin s-a conturat în preajma războiului, dar nu a fost construit ca un răspuns defensiv la presiunile Vestului față de intențiile Uniunii Sovietice asupra Estului Europei.

independent pe toată perioada războiului, argumentul final al acestei demonstrații fiind implicarea în pregătirea actului de la 23 august 1944, care ar fi surprins/iritat pe liderii de la Kremlin[7]. Din păcate, nu se cunosc foarte multe date despre posibilele legături pe care reprezentanții partidului comunist le-ar fi avut cu Moscova.

Dar din perspectiva lui august 1944, coordonarea pare că nu a funcționat. Apropierea frontului dusese la creşterea numărului de agenți sovietici pe teritoriul României, iar legăturile presupus întrerupte puteau fi reluate. Fără îndoială că istoria partidului comunist din această perioadă, aflat încă în clandestinitate, cu o conducere divizată (o parte la Moscova, o parte în închisoare, iar o parte urmărită de autorități), angajată în lupta pentru putere (a se vedea episodul înlăturării lui Ştefan Foriş), rămâne din perspectiva surselor insuficient cunoscută. Poate că în viitor arhivele vor aduce mai multe informații care să întregească datele deja existente.

Din 1944 ajutorul Moscovei pentru accederea la putere a partidelor comuniste s-a dovedit esențial. România nu a făcu excepție. Fără îndoială că perfectarea strategiilor pentru preluarea puterii s-a realizat fie în timpul vizitelor liderilor români la Moscova – documentele de arhivă susțin acest fapt –, fie prin intermediul consilierilor sovietici prezenți în România. Parcurgerea etapelor devenise doar o chestiune de timp. Leonid Ghibianski subliniază că în intervalul 1944–1945 se reuşise să se identifice principalele probleme ale blocului în curs de formare: impunerea de guverne comuniste şi promovarea unor politici interne conforme intereselor Moscovei; controlul deciziilor politicii externe; regularizarea legăturilor dintre țările est-europene[8].

Documentul pe care îl publicăm în cele ce urmează reprezintă unul dintre primele indicii ale existenței unui presupus plan de comunizare a României. Informația provenită din „cercurile de extremă stângă" era trimisă, la 1 august 1944, Direcției Poliției de Siguranță. Potrivit notei, în mai puțin de doi ani partidul comunist urma să devină singura forță politică din țară. În absența altor surse, nu ştim deocamdată dacă documentul a produs vreo reacție sau dacă a fost comentat de factorii de decizie. Dat fiind contextul, când toate forțele politice erau mobilizate pentru încheierea armistițiului şi pentru scoaterea României din război, considerăm că un asemenea document nu a produs o prea mare surpriză. Explicația ar fi relativ simplă: oficial partidul comunist era în afara legii, iar membrii săi erau fie în exil, fie în închisoare. Prin urmare, probabilitatea ca partidul comunist să ajungă într-o perioadă atât de scurtă principala forță politică părea o utopie. Pe de

[7] Subiect tratat de Tatiana Pokivailova şi Ioan Chiper, *Despre relațiile dintre Komintern şi comuniştii din România (vara 1941 – toamna 1943). Pe marginea unei misiuni eşuate*, p. 59-78, precum şi documentul publicat de Florin Constantiniu, *Kominternul şi Partidul Comunist din România în primele zile ale războiului din Est: un document inedit* p. 223-226, apărute în „Studii şi materiale de istorie contemporană", t. II, 2003.

[8] Leonid Ghibianski, *op. cit.*, p. 257.

altă parte, credința că puterile occidentale nu vor abandona în totalitate România Uniunii Sovietice putea contribui la ignorarea unui semnal de alarmă.

Poate că nu ar fi lipsit de importanță dacă am lega acest prim plan de comunizare, este adevărat schematizat, de cel semnalat Oficiului de Servicii Strategice, la 7 martie 1945, de agentul OSS, Theodor Negroponte[9]. De această dată, informațiile erau mult mai amănunțite. Printr-o simplă comparare se poate remarca faptul că în linii mari cele două documente se aseamănă. Astfel, în cadrul unei întâlniri dintre conducerea română (reprezentată de Ana Pauker, Constantin Doncea, Constantin Pârvulescu) şi reprezentanții sovietici (Vasile Prisenko, general Fedor Zurkov, din statul major politic al lui Malinovski, Ilia Zurcov, de la Secția de educație comunistă a Cominternului, Nicolae Afcev, ataşat special pe lângă Ana Pauker, Sulam Berezinski, trimisul personal al lui Stalin, ca „observator" pentru problemele româneşti)[10] au fost stabilite detaliile planului general de comunizare a României: o primă etapă de trei ani (interval în care urmau să fie demarate colectivizarea, naționalizarea, transformarea instituțională, suprimarea monarhiei şi a partidelor politice, dezvoltarea sistemului concentraționar etc.) şi alte două de cinci ani, pe parcursul cărora s-ar fi consolidat regimul de democrație populară. Dar pentru că datele proveneau de la un „informator neverificat", ele nu puteau constitui o bază veridică de interpretare a planurilor sovietice în România. În evaluarea raportului de către OSS se aprecia că „instalarea la putere a stângii de către sovietici a intensificat teama de comunism printre mulți români", iar „guvernul Groza nu constituie cu necesitate un preludiu la o Românie Sovietică"[11].

Prin urmare, nu existau suficiente motive care să acrediteze existența unor astfel de intenții. În plan intern se resimțeau consecințele războiului, iar în cel extern, în ciuda asperităților, nu se prognoza o ruptură deschisă între sovietici şi anglo-americani. Documentul pe care îl prezentăm în continuare a fost inclus într-unul din volumele de documente referitoare la istoria PCR, realizat, în 1969, de către un colectiv de cercetare de la Institutul de Istorie a Partidului.

Chiar dacă nu este o sursă directă, considerăm că documentul susține ipoteza existenței unui plan de comunizare a României. Dacă în august 1944 exista doar un proiect în care erau indicate liniile generale de urmat – cucerirea puterii politice şi instaurarea unui regim comunist –, din martie 1945, prin impunerea guvernului Groza, programul începuse deja să funcționeze.

[9] *România. Viața politică în documente. 1945*, doc. 40, *7 martie 1945. Planul de comunizarea a României transmis de un agent al Oficiului de Servicii Strategice*, p. 189-192. Numele agentului OSS este menționat de Florin Constantiniu, *Istoria sinceră a poporului român*, Bucureşti, 1997, p. 456.

[10] *România. Viața politică*, p. 190. Trebuie să menționăm că documentul a fost mai întâi publicat de Ioan Chiper, Florin Constantiniu, Adrian Pop, *Sovietizarea României. Percepții anglo-americane (1944–1947)*, Bucureşti, 1993, p. 135–138.

[11] *România. Viața politică*, p. 191.

România

Ministerul Afacerilor Interne

Direcția Poliției de Siguranță

1 august 1944

În cercurile de extremă stângă circulă zvonul că mişcarea comunistă a prevenit pe membrii şi simpatizanții săi să nu se aştepte ca PCR să vină la putere imediat după ocupația rusească a României. Oamenii de legătură ai mişcării explică celor cu care vin în contact că regimul capitalist va mai dăinui în România cel puțin doi ani de la terminarea războiului. În explicațiile acestora rezultă că evoluția comunizării României va avea următoarele etape:

a) După armistițiu, România va fi condusă de un guvern democrat emanat din aşa–zisul Comitet Național care va legaliza toate partidele inclusiv pe cel comunist;

b) Din momentul legalizării sale PCR va începe o acțiune de câştigare a maselor proletare şi [a celor] mic-burgheze;

c) Vor urma alegeri generale, în care se contează că PCR va avea mare succes însă nu va prelua singur puterea, întrucât în conformitate cu acordurile URSS-ului cu Anglia şi America nu se va forța pe cale revoluționară instalarea unui regim exclusiv comunist în România, iar ajungerea la putere va trebui să conțină o evoluție democrată şi parlamentară.

În concluzie, PCR dă să se înțeleagă membrilor săi că după război le revine o sarcină grea *relativ de durată* (subl. n. – M.A.), de a se pregăti în vederea creierii condițiilor necesare pentru comunizarea țării. Se mai atrage atenția că tot din cauza exigenței acordurilor internaționale, va trebui să se renunțe la formula dictaturii proletariatului[12].

[12] *Culegere de documente elaborate de organele represive din Bucureşti privind activitatea PCR şi a altor forțe democratice din Capitală în perioada regimului antonescian*, vol. III, *septembrie 1940 – august 1944*, Cancelaria Partidului Comunist Român. Sectorul Arhiva Centrală, Bucureşti, 1969. Pentru uz intern; volum întocmit de un colectiv de la Sectorul Arhiva Centrală format din: Anton Tatu–Jianu, responsabil, Blană Nicolaie, Cutişteanu Simion, Homenco Suzana, Lungeanu Maria, Neacşu Ion şi Topalu Vasile, p. 628.

REALITY OF A RUMOR. THE PROJECT OF COMMUNIZATION OF ROMANIA: AUGUST 1944

Abstract

Without being a direct source, the document defends the hypothesis of the existence of a project of communization of Romania. If in August 1944 there was only a plan outlining the general directions to be followed – political takeover and establishment of a Communist regime – starting with March 1945, after the accession to power of the Groza Government, the application of the project had already begun.

MĂRTURII ALE ATAŞAŢILOR MILITARI

CEZAR MÂŢĂ

Despre actul de la 23 August 1944 s-a scris şi se va scrie mult, evenimentele petrecute atunci, în afara faptului că suscită interes, au provocat controverse şi atitudini cu exagerări şi denigrări ale actului în sine, ale personajelor care au luat parte, existând mai multe puncte de vedere asupra judecării lui[1]. Fiind încă participanţi în viaţă, etichetările partizanale asupra rolului celor implicaţi persistă, determină anumite predilecţii subiective în analizarea şi evaluarea acestui moment al istoriei românilor.

Apoi, după decembrie 1989 s-a crezut că se va reveni la obiectivitatea mult dorită în interpretările asupra trecutului istoric, inclusiv despre participarea României în al doilea război mondial, atât în est cât şi în vest. Însă chiar şi la observare sumară se pot detecta dificultăţi în prezentarea imparţială, nepărtinitoare, inclusiv a evenimentelor de la 23 august 1944. Ar trebui să treacă mai mult timp pentru ca cel ce va voi să reconsidere acest moment istoric să aibă detaşarea absolut necesară în această întreprindere.

Al doilea lucru, care încă nu s-a realizat în totalitatea lui, este accesul la arhive, îndeosebi cele externe, inaccesibile încă istoricilor români (fie din considerente pecuniare, fie datorită faptului că deţinătorii lor nu vor să le dea la studiu din varii considerente, primordial fiind politicul).

Astfel de situaţii istoricii români întâlnesc la Moscova, unde fonduri întregi de documente româneşti din al doilea război mondial, şi nu numai, au fost ridicate, confiscate şi duse în răsărit, fără nici un drept, decât cel al ocupantului. Ori altele, cum este fondul Alexandru Creţianu, care nu va fi accesat decât după un număr de ani stabiliţi de instituţia ce le are în custodie.

O altă dificultate, ce din păcate persistă nu sub forma celor uzitate înainte de decembrie 1989, dar care împiedică reconsiderările cât de cât obiective asupra celor petrecute la 23 august 1944, cât şi a supra altora, este prezenta timorare prin etichetări politicianiste asupra istoricilor.

Actul de la 23 august 1944 poate fi apreciat în fel şi chip, însă constant revine faptul că toţi factorii politici şi de conducere de atunci doreau desprinderea din „corsetul alianţei cu Germania"[2]. Cum s-a văzut din exterior, evoluţia evenimentelor militare şi politice în perioada războiului, impactul lor politico-diplomatic, ataşaţii militari au consacrat-o în rapoarte foarte pertinente şi detaliate, având analize şi concluzii judicioase asupra tuturor evenimentelor şi fenomenelor cu care veneau în contact, direct şi indirect. Acestea erau transmise periodic

---

[1] Ioan Scurtu în *Prefaţa* la *23 August 1944 în arhivele comuniste*, ed. Gh. Neacşu, Bucureşti, 2000, p. 9.

[2] Traian Udrea, *23 August 1944. Controverse istorico-politice*, Bucureşti, 2000, p. 11.

„Revista istorică", tom XV, 2004, nr. 5 – 6, p. 49 – 74

(săptămânal, lunar, trimestrial) Secției a II-a din Marele Stat Major. În baza lor, Frontul de Vest din această Secție a întocmit un material prin care să se prezinte activitatea atașaților militari și pregătirea actului de la 23 august 1944. Acest material se dorea necesar la întocmirea unei lucrări care să arate aportul României pe lângă Aliați în a doua conflagrație mondială.

MARELE STAT MAJOR
SECȚIA II-a
Biroul 1 Informații
Front Vest 28 Mai 1945

NOTA

Frontul de Vest este în curs de a culege încă materialul necesar pentru întocmirea lucrării ordonate în legătură cu aportul ROMÂNIEI alături de ALIAȚI.

Până în prezent s-au întocmit următoarele lucrări:
- Din activitatea Atașaților Militari în vederea pregătirii actului de la 23 August 1944, s-au extras o parte din datele necesare din rapoartele și buletinele Atașaților Militari din GERMANIA, UNGARIA și FRANȚA, constituind până acum 33 anexe.

Mai sunt în curs de lucru restul datelor ce au fost găsite în lucrările acestor atașați militari, precum și acele din lucrările Atașatului militar din SLOVACIA.

- Din lucrările cu caracter militar și politic informativ predate Aliaților, se anexează copiile unei părți din materialul predat, restul sunt încă în curs de adunare, inventariere și copiere.

ȘEFUL FRONTULUI DE VEST
MAIOR
Bălăcescu D.

PREGĂTIREA ACTULUI DE LA 23 AUGUST 1944
Activitatea Atașaților Militari Români

Actul de la 23 august se bazează pe două elemente fundamentale ale căror origini izvorăsc din pacea de la Versailles:
- unul de ordin psihologic *„Consecventa atitudinei"* în opoziție cu factorii distrugători ai ordinei stabilite;

- unul de ordin material *„păstrarea suveranităţii naţionale"* şi integrităţii teritoriale ameninţate în existenţa lor de interesele unei GERMANII imperialiste şi necruţătoare.

Într-adevăr formarea şi apoi dezvoltarea culturală şi politică a poporului român s-a făcut de aproape un secol şi jumătate sub auspiciile FRANŢEI şi ANGLIEI. Astfel din primele zile ale secolului al 19 lea, odată cu primele penetraţiuni ale culturii franceze în VALAHIA şi MOLDOVA, au pătruns şi ideile generoase de libertate, egalitate şi fraternitate.

Aceste idei prind rădăcini în ţările române îngenuncheate de fanarioţi şi turci, se dezvoltă neîncetat, pe măsură ce poporul român ia contact pe o scară din ce în ce mai întinsă cu cultura apuseană, astfel încât la 1848 revoluţia poate izbucni şi la GURILE DUNĂRII.

Unirea principatelor de la 1859 s-a făcut tot cu sprijinul FRANŢEI şi al ANGLIEI, iar primul război mondial găseşte acum Regatul Român, de asemenea alături de FRANŢA şi ANGLIA.După acest război, dezvoltarea politică şi culturală a ROMÂNIEI se găseşte pe aceeaşi linie tradiţională, alături de aceste două naţiuni puternice.

În 1940, această linie însă este întreruptă brusc, de forţa militară germană în plin marş cuceritor, care ameninţă din nou suveranitatea şi integritatea teritorială a ROMÂNIEI.

Pentru a salvgarda această suveranitate, ROMÂNIA acceptă mutilări teritoriale foarte dureroase, precum şi foarte importante contribuţii militare şi economice de tot felul.

Aceste contribuţii sunt neîncetat mărite în urma şantajului mereu reînnoit exercitat de către GERMANIA faţă de UNGARIA şi ROMÂNIA, pentru a-şi putea întări forţa militară, a cărei slăbiciune este din ce în ce mai vădită.

Această slăbiciune a forţei militare germane este semnalată pentru prima oară de Ataşatul Militar Român din GERMANIA încă din ianuarie 1942, în *„Buletinul Informativ pe intervalul 1 ianuarie - 15 februarie 1942"* (anexa nr. 1).

Ca manifestări ale acestei slăbiciuni sunt arătate hotărârea Comandamentului Suprem german de a trece odată cu venirea terorii la defensiva de pe frontul de Vest şi imposibilitatea de a ajunge în cursul anului 1942 la acţiuni militare decisive pe frontul de Est.

În această privinţă Ataşatul militar spune:

„Bătălia de iarnă din RUSIA continuă cu aceeaşi intensitate. Înverşunarea şi tenacitatea Sovietelor în a repeta fără încetare asaltul lor contra poziţiunilor germane constituie încă una din marile surprize ale războiului din Est".

În comentariile pe care le face asupra hotărârii Comandamentului Suprem German de a trece la defensivă, spune:

„Cauza principală este însă imposibilitatea de a întrebuinţa aviaţia în masă şi marile unităţi de blindate. Or, acestea au fost elementele principale ale marilor victorii germane. Efectivele germane s-au subţiat treptat, treptat, pe măsură ce spaţiul cucerit s-a mărit. În plus, o bună parte din forţele din Est au trebuit duse în

Vest pentru întărirea pazei enormului front ce se întinde de la NARVIK și până în SPANIA. Alte forțe au trebuit duse în Sud (Italia, în special). Prin urmare, în Est au rămas efective relativ reduse, pe care conducerea superioară germană le socotea totuși suficiente de a ține defensiva față de un adversar, considerat ca destul de zdruncinat.

Trebuie ținut de asemenea seama, pentru a se înțelege mai bine realitățile frontului din Est că, în chiar momentul trecerii de la ofensivă, efectivele germane nu mai erau prea mari.

Totuși, *„operațiunile ofensive ar fi putut continua încă, bine înțeles cu obiective mai reduse, așa cum fac de altfel și Sovietele, dar pentru aceasta trebuia să existe încă o superioritate în trupele luptătoare obținute, în special infanterie, artilerie ușoară și amenajată pentru mișcarea pe zăpadă și, mai ales, cavalerie. Or, Comandamentul Suprem German n-a mai avut această superioritate. Consecința a fost: trecerea de la ofensivă la defensivă".*

În consecință, *„Comandamentul Sovietic a dat dovadă de o mare perspicacitate. El și-a dat seama de impasul strategic în care a trebuit să se strângă conducerea germană. Și-a dat seama că elementele hotărâtoare ale puterii germane: masele de aviație și blindate, sunt scoase din lupta de pe frontul de Est atât cât vor dura gerul, zăpada și impractibilitatea drumurilor. Și-a dat mai ales seama că efectivele de infanterie (în special) germane ce au rămas pe frontul în contact sunt foarte slabe. Acest comandament și-a dat mai ales seama că, în cele 2-3 zile de la sfârșitul lui Octombrie trecut, când temperatura pe frontul de Est a trecut brusc de* la *+ 20 grade la – 30 grade, deodată, ca prin farmecul unei baghete magice, superioritatea a trecut din mâna germană în mâna sovietică.*

Sovietele scăpate de grozăvia bombardamentelor masive aeriene și de rapiditatea maselor blindate, și-au găsit mijlocul, de a pune, în fine, în acțiune singurul element superior de care dispuneau: numărul !".

În ceea ce privește imposibilitatea ajungerii la o acțiune decisivă pe frontul de Est pentru anul 1942, în considerațiunile pe care le face, Atașatul Militar spune:

„Dar problema frontului de Est nu este unica ce preocupă conducerea superioară germană. Și ea nici nu se poate rezolva definitiv printr-o înfrângere militară mai mult sau mai puțin decisivă a armatelor sovietice. Ea este și va fi o problemă politică și militară de lungă durată".

Ținându-se seama de aceste adevăruri, Comandamentului Superior German i se pun două alternative: or continuă efortul său principal în campania din 1942 în Est, în speranța nu numai a unei prăbușiri militare sovietice mai mult sau mai puțin decisive, care să aducă însă după ea și o prăbușire a regimului comunist, or continuă operațiunile ofensive în Est într-un cadru operativ secundar, menajându-și în același timp și în acest chip mari posibilități de acțiune ofensivă pe alte teatre de operațiuni, necăutând astfel în Est o deciziune totală, care poate nici nu va putea fi obținută, ci numai cucerirea unor anumite obiective absolut indispensabile economiei și conducerii războiului german.

Într-adevăr, un efort principal german. în Est va putea duce la o repetare a marilor succese militare din vara anului 1941. Încă un enorm spaţiu, până chiar în URALI, va mai putea fi cucerit. Campania anului 1942 va putea duce, într-adevăr, la acest rezultat. Dar la sfârşitul unui nou an de război, într-o nouă iarnă crudă ce se va abate asupra imenselor stepe ruseşti, în timp ce comunismul va rânji încă ameninţător din dosul unor poziţiuni, undeva în imensitatea acestui spaţiu rus. În acest timp, problema celorlalte teatre de operaţiuni va rămâne nu numai nerezolvată, ci încă mai agravată. Se va da astfel Anglo-Americanilor răgazul unui nou an pentru a-şi completa mijloacele lor de luptă.

Şi mai departe *„Oare situaţia din EXTREMUL ORIENT nu indică îndeajuns că s-a apropiat momentul loviturii decisive ce trebuie dată adversarului principal, care a fost şi rămâne ANGLIA ?"*

În cazul continuării ofensivei în Est într-un cadru operativ secundar, scopul ar fi de *„a refula resturile forţelor sovietice până la o linie, ce va putea fi uşor organizată, o linie de siguranţă şi de apărare a spaţiului cucerit până la ea. Această linie ar putea fi constituită, în general, de cursul VOLGEI, până la cotul acesteia spre Marea Caspică (Stalingrad).*

Spaţiul rusesc până la această linie cuprinde în el tot ce caută şi doreşte GERMANIA în Est.

A împinge deci lucrurile prea departe, pentru a urmări această idee a stârpirii totale a oricărei forţe comuniste rămase, neglijând în acelaşi timp adversarul principal, înfipt destul de tare în AFRICA de Nord, EGIPT (Suez) şi ORIENTUL APROPIAT şi ţinând încă în puterea lui întreaga MEDITERANĂ, ar părea un lucru lipsit de echilibru" (Buletinul Informativ anexa nr. 1)

În Buletinul Informativ pe luna Aprilie 1942 (Anexa nr. 3), Ataşatul Militar din Germania, în comentariile pe care le face asupra prelungirii nedorite a campaniei din Est, atrage atenţia că prin acest fapt GERMANIA:

- *„a lăsat nerezolvată încă problema strategică din AFRICA de Nord, pentru că i-au lipsit mijloacele necesare, consumate în lupta din RUSIA, sau pregătite acum pentru reînceperea acestei lupte"*, deşi *„problema din AFRICA de Nord nu este numai una de ordin militar, ci mai ales una politică"*, a cărei repercusiuni *„privesc mai ales ITALIA. De aici şi nervozitatea acesteia"*;
- *„a fost obligată la păstrarea şi organizarea unei defensive în Vest, care slăbeşte, cum este şi natural, încrederea tuturor popoarelor de aici (din Nordul Norvegiei şi până în Spania) în victoria germană"*;
- a permis Sovietelor să folosească cele *„7 luni de iarnă pentru a regrupa parte din industria lor de război mult înapoi, până în inima SIBERIEI, precum şi pentru a constitui noi grupări de forţe, deşi sumar instruite"*.

Deci pentru prima oară se semnalează în primăvara anului 1942 îndoiala popoarelor EUROPEI asupra câştigării războiului de către GERMANIA.

În această privinţă, în Buletinul Informativ pe luna Aprilie 1942, Ataşatul Militar din GERMANIA spune:

„Însăşi întorsătura de lucruri din FRANȚA nu este animată de elanul ce trebuie să dea o încredere absolută în victorie.

Pe tot acest front, din NORVEGIA şi până în SPANIA, lumea nu aşteaptă cu convingerea necesară ceasul înfăptuirii noii aşezări europene, ci ceasul debarcării anglo-americane pe Continent.

ITALIA este convinsă că dacă nu se întreprinde acum o acțiune energică pentru dărâmarea ANGLIEI, războiul se va prelungi mult timp, cu consecințe greu de întrevăzut. Pentru această eventualitate, ea a adoptat încă de mai multă vreme o atitudine de crutare a forțelor ei. Acest lucru se vede din însăşi situația de război din zona italiană".

Pe lângă acest germen de îndoială, în victoria germană, mai este un fapt real de care trebuie neapărat ținut seama şi de care a fost sesizat de Ataşatul Militar din GERMANIA, care în Buletinul Informativ pe luna Aprilie 1942 (anexa nr. 3) îl semnalează astfel: *„Nu trebuie neglijată considerațiunea că RUSIA este sub cel mai sever regim totalitar ce se poate imagina. Realizările pot fi imense, neexistând nici o normă alta decât voința unui regim, care poate mişca mase enorme de oameni, fără nici o considerațiune de timp şi spațiu, în scopuri absolut discreționare.*

Loviturile teribile primite de Soviete până acum ar fi adus prăbuşirea sigură a oricărei alte organizații de stat".

*

Dar moralul poporului german a contribuit şi el la slăbirea forței germane, fiindcă încă de la începutul anului 1942 pe lângă eşecurile militare se semnalează primele nemulțumiri în rândurile poporului german, nemulțumiri care însă sunt din ce în ce mai mari, pe măsură ce greutățile şi lipsurile sunt mai accentuate.

Ataşatul Militar din GERMANIA semnalează aceste prime atingeri ale moralului poporului în Buletinul Informativ pe timpul de la 1.I-15.II1942 (anexa nr. 1).

Astfel:

„Un lucru caracteristic: De câtva timp, comunicatele germane privitoare la luptele din RUSIA indică şi regiunile din GERMANIA, cărora aparțin trupele ce s-au ilustrat în diferitele acțiuni din Est. În general, acest lucru este absolut opus hotărârii conducerii germane de a face să dispară orice spirit particularist german, prea legat de una sau alta din provinciile sau fostele state germen. De aceea nu se mai auzea nicăieri pomenindu-se, de exemplu, despre „trupe badaze" sau „trupe bavareze", etc. Iată însă că de câtăva vreme au reînceput să apară din nou asemenea expresii şi chiar în comunicatele oficiale. Explicația este de domeniul psihologic. Greutățile sunt mari, unele nemulțumiri de asemenea. Este un mijloc şi o intenție de ridicarea moralului într-o parte şi în alta printr-un elogiu adresat direct diferitelor regiuni ale GERMANIEI.

Soldații care vin din Est, în special cei grav răniți şi degerați se plâng foarte mult de suferințele îndurate acolo.

Impresia demoralizantă împrăştiată de aceştia se întinde uneori în straturile largi ale populației.

Pe măsură ce lunile acestei ierni extrem de aspre trec, moralul poporului german suferă scăderi şi mai simţitoare, deoarece, Ataşatul Militar din GERMANIA în *„Buletinul Informativ pe timpul de la 15.III-15.IV.1944"* (Anexa nr. 2) relatează astfel această evoluţie:

Fără a exagera în nici un fel, trebuie spus totuşi că moralul poporului german a suferit considerabil de mult. Tot timpul anului 1941 el a trăit cu iluzia că totul se va sfârşi până la venirea iernii. Tot timpul nu i s-a spus decât aceasta. Însuşi Führerul a afirmat în repetate rânduri că anul 1941 va prăbuşi ... Toată lumea a socotit că bolşevismul se va prăbuşi până la venirea iernii. Deziluzia a fost cât se poate de cruntă. În loc de sfârşitul atât de mult dorit, au trebuit să vină eforturile dureroase ale acestei ierni, care au sleit mult de tot forţele fizice şi morale ale GERMANIEI.

„Or tocmai acum la ieşirea din iarnă, după atâtea greutăţi şi lipsuri, a trebuit să vină încă dureroasa măsură, anunţată de altfel de mai multă vreme, a unei noi şi grele reduceri a raţiilor alimentare. Indispoziţia publicului faţă de asemenea măsuri este generală".

Iar în „Buletinul Informativ pe luna Aprilie 1942" (Anexa nr. 3)

„După cum era de prevăzut, ieşirea din iarnă n-a coincidat cu o uşurare a situaţiei interne în GERMANIA, ci, dimpotrivă, cu o vădită înrăutăţire a acesteia".

Toată lumea bombăne. Toţi sunt cu nervii obosiţi, toţi sunt extrem de iritabili. Lumea este veşnic pe drumuri, pentru tot felul de formalităţi, ştampile, cartele, declaraţii şi paradeclaraţii, etc.

Iarna a lăsat urme grele, în toate direcţiile. Ea a lăsat însă urme şi mai adânci în suflete".

Starea de nemulţumire crescândă, a fost mărită şi prin neliniştea provocată de discursul Führerului de la 26 Aprilie 1942, căci relativ la acest fapt, Ataşatul Militar din GERMANIA în Buletinul Informativ pe luna Aprilie 1942 (Anexa nr. 3) spune:

„În straturile aristocraţiei, bugheziei înalte şi intelectuale, impresia lăsată de acest discurs, este apăsătoare.

Impresia generală, în urma acordării puterilor direcţionare, nu este favorabilă. Fiecare gândeşte că ar fi lucruri prea grave, care se ascund poporului. Fiecare crede că este ceva care nu merge".

Nu puţini au contribuit la această ştirbire a moralului interlocutorului şi eforturile depuse pentru producţia de război pe care încă din Aprilie 1942 Ataşatul Militar din GERMANIA le consideră că *„s-au accentuat în ultima vreme până la limita extremă a posibilităţilor absolute"* (Buletinul Informativ, Anexa nr. 2).

Aceste eforturi deja maxime erau însă neapărat necesare, căci *„cu toate exagerările şi bluff-urile americane în ceea ce priveşte proiectele viitoarei producţii de război, efortul ce este şi va fi făcut de AMERICA este totuşi o realitate, care nu poate fi nici neglijată, nici ocolită.*

GERMANIA trebuie să-şi păstreze avansul ce are în prezent în aproape toate domeniile fabricatelor de război. Aceasta este condiţia absolut indispensabilă a unei victorii sigure".

Însă *„încordarea, în toate domeniile de activitate a întins şi întinde forţele tuturor până la limita de rupere".* Buletinul Informativ pe Aprilie 1942 (Anexa nr. 2).

Cauza cea mai gravă a acestei scăderi a moralului nu-l constituie atât lipsurile de tot felul, care de altfel, au putut fi în mare parte înlăturate după realizarea organizării producției în teritoriile ocupate, cât pierderea încrederii în revoluția național-socialistă, a cărei importanță în ducerea acestui război a fost covârşitoare.

În această privință în „Buletinul Informativ din 15 Aprilie 1942" (Anexa nr. 2) Ataşatul Militar arată rolul acestei revoluții în vederea războiului, astfel:

Am spus de repetate ori şi continui a spune:

GERMANIA nu va putea câştiga războiul decât prin revoluția național-socialistă. Este singura pârghie, suficient de puternică, care să poată susține acest efort extraordinar ce-l face poporul german pentru a ajunge la izbândă. Este unica manifestare de voință, perfect organizată, care se ridică în prezent la înălțimea unui ideal. Este mijlocul cel mai fericit care poate să pună, deocamdată, în adevărata lui valoare, puternicul naționalism german. Această bază masivă susține întregul edificiu al faptei germane de acum !

Iar în „Buletinul Informativ pe lunile mai şi iunie 1942" reluând această idee, spune:

„De izbânda acestei revoluții va depinde soarta războiului actual, mai mult decât de izbânda armelor germane totuşi atât de puternice. Totul este ca poporul german să țină, oricare vor mai fi eforturile ce trebuie făcute şi oricare va mai fi durata acestora. Or, poporul german nu va putea ține, dacă revoluția național-socialistă, care este şi țelul şi forța dinamică a întreprinderii războiului actual, nu va rămâne intactă".

În legătură cu pierderea încrederii în revoluția național-socialistă Ataşatul Militar arată că:

„Idealurile național-socialiste au fost îmbrățişate la început de toată lumea germană ca semnul unic al reînălțării germane şi fiindcă devoții mişcării erau sinceri în lupta lor şi sufereau pentru ea.

Acum, prea puțini mai cred în sinceritatea acestor devoți care, în majoritatea lor, s-au transformat în adevărați bonzi".

Pentru a spune purul adevăr, masa mare a poporului german nu mai crede în acele strălucite decoruri ale revoluției național-socialiste, care înfățişau fie lupta pentru dreptatea socială, fie împlinirea visului unei EUROPE definitiv aşezate, fie opera de reconstrucție a unei lumi noi, etc., etc.

În ceea ce priveşte însă idealul creării unei lumi noi, poziția poporului german însuşi a început să fie nesigură. Încrederea lui în revoluția național-socialistă nu se poate spune că este uniformă. Această încredere se bazează pe succes şi sinceritate. Or, tocmai aceste două elemente fundamentale par a fi zdruncinate, în oarecare măsură (Buletinul Informativ pe timpul de la 15.III-15.IV.1942 Anexa nr. 2):

Iar, în Buletinul Informativ pe lunile mai şi iunie 1942 (Anexa nr. 4) întăreşte această ultimă idee, spunând:

„De fapt, revoluţia naţional-socialistă are şi ea durerea să constate un şir destul de lung de abuzuri şi exagerări, de scăderi morale şi lipsa de sinceritate, care îi compromit adesea valoarea ei morală".

În ceea ce priveşte „succesul", deşi operaţiunile din vara acestui an s-au desfăşurat favorabil GERMANIEI pe frontul de Est, totuşi, încrederea în victorie nu mai este atât de fermă ca altă dată. Fermitatea în credinţa izbândei este tot atât de puternică la conducerea de sus şi la soldatul de pe front.

În interior, ea a slăbit simţitor, chiar în rândurile ofiţerilor. Această stare de lucruri se reflectează perfect în cuvintele ce se aud de la fiecare: *„Dacă nu se termină totul repede, va fi rău de tot !"*

(Buletinul Informativ pe lunile mai şi iunie 1942 – Anexa nr. 4).

Dar, pentru realizarea revoluţiei naţional-socialiste, poporul german a trebuit să fie supus la anumite constrângeri. Acum, când revoluţia nu se mai bucură de aceeaşi încredere şi când îndoiala asupra orientării s-a sădit în suflete, constrângerile nu mai sunt suportate cu aceleaşi stoicism, căci Ataşatul Militar în „Buletinul Informativ pe lunile mai şi iunie 1942" (Anexa nr. 4) raportează:

„Această revoluţie naţional-socialistă a dus însă în anumite constrângeri ale poporului german. Nemulţumirile sunt de aceea, destul de mari, în toate straturile poporului german".

Dar aceste nemulţumiri minând şi ele frontul intern, care nu mai este atât de ferm, conducerea germană se vede nevoită a lua măsuri de îndreptare, căci iată ce spune Ataşatul Militar în „Buletinul Informativ pe lunile mai şi iunie 1942" (Anexa nr. 4).

„Conducerea germană pare însă a nu ţine seama decât de canalizarea nemulţumirilor maselor lucrătoare. Nemulţumirile celorlalte straturi sunt considerate de conducerea naţional-socialistă ca neinteresante" şi mai departe: *„regimul naţional-socialist trebuie să cultive masa lucrătoare a poporului, aceasta fiind sprijinul de căpetenie al regimului însuşi. Această cultivare a masei lucrătoare costă însă sacrificiul unui lanţ întreg de concesiuni tocite şi al tolerării unor exageraţiuni socialiste, care nu înseamnă altceva decât o vădită alunecare spre comunism".*

Ideea pierderii războiului, de către GERMANIA, care abia întrezărită la începutul anului 1942, s-a conturat din ce în ce mai mult în cursul acestuia pe măsură ce se desfăşurau evenimentele militare şi politice pentru ca la sfârşitul anului să prindă consistenţă atât în poporului german, cât şi în acel al altor popoare europene.

Într-adevăr poporul german îşi dă seama de inferioritatea forţei sale utilitare după înfrângerile din AFRICA de Nord şi cele de pe DON şi de la STALINGRAD, ceea ce îi atinge şi mai mult moralul şi îi măreşte îndoiala asupra victoriei finale.

În această privinţă în Buletinul Informativ de la 15 decembrie 1942 (Anexa nr. 5) Ataşatul Militar din GERMANIA spune:

„Fiecare îşi dă acum seama că este ceva la mijloc, care nu merge aşa cum s-a crezut sau cum fiecare s-a aşteptat".

„Poporul german a putut afla de o dată, că Mareşalul ROMMEL. a fost înfrânt în EGIPT şi CYRENAICA pentru că a fost copleşit de forțe inamice mult superioare şi mai bine aprovizionate.

Opinia publică germană trage din aceasta constatarea că au putut exista, deci, undeva forțe germane puse în condițiuni inferioare de luptă.

Aceasta înseamnă, după cea mai elementară judecată, sau că [sic] conducerea germană nu mai poate face față, în condițiuni suficiente, imenselor sarcini ale unui război prea lung şi unor fronturi de luptă enorm de întinse, sau că a fost la mijloc o neglijență condamnabilă.

Iar în legătură cu bătălia de la cotul DONULUI: Cum? se întreabă stupefiat cetățeanul german, ruşii sunt încă în stare să ne surprindă şi să ne bată unde vor? Şi încă în această regiune, cea mai importantă din întreg frontul de Est! în regiunea însăşi a STALINGRADULUI, pentru cucerirea căreia au făcut sacrificii imense? De ce n-au fost rezerve suficiente acolo? şi aci, cetățeanul german ajunge la aceeaşi concluzie: Or nu se mai poate face față, în toate părțile, or sunt la mijloc greşeli peste greşeli!".

Dar şi în celelalte țări aliate sau ocupate de GERMANIA, ideea pierderii războiului de către aceasta s-a afirmat într-adevăr atât încât a ajuns o „constrângere", căci iată ce spune Ataşatul Militar din GERMANIA în aceasta privință în „Buletinul Informativ de la 15 decembrie 1942" (Anexa nr. 5).

„Care poate fi explicația acestei atitudini? Ea nu poate fi alta decât convingerea absolută că GERMANIA nu va câştiga războiul, cel puțin în forma şi în proporțiile, adică cu consecințele, dorite de GERMANIA" şi mai departe: *„în țările unde opinia publică este în întregime sub influența propagandei anglo-americane (cum este Elveția, sau Suedia şi chiar Danemarca), sau în teritoriile ocupate, unde duşmănia contra GERMANIEI este aproape generală, există ideea şi credința, pe atât de puternice, pe cât sunt de absurde, că GERMANIA este ajunsă la punctul unei prăbuşiri morale".*

Din cauza acestei convingeri, FRANȚA armistițiului şi-a permis ca să se opună încercărilor făcute de GERMANIA pentru câştigarea bunelor ei sentimente prin politica de menajare, căci Ataşatul Militar din GERMANIA raportează în acelaşi buletin informativ de la Anexa nr. 5:

„Atitudinea poporului francez şi a majorității şefilor lui, politicii militare, au dat politicii externe germane o lovitură teribilă. În această privință nu trebuie să ne facem nici o iluzie! GERMANIA a suferit un eşec politic, ale cărei consecințe militare vor fi aşa de mari, încât mulți se întreabă dacă aceasta n-a însemnat în bună măsură răscrucea cardinală a războiului de care a vorbit în ultimul timp propaganda inamică", iar în Raportul nr. 257 din 18 mai 1943 acelaşi Ataşat Militar din GERMANIA spune:

„Iluzia unei înțelegeri cu FRANȚA, sinceră şi definitivă, a fost marea greşeală psihologică a conducerii politice germane, din care a rezultat un întreg şir de consecințe catastrofale. Compania din TUNISIA este una din acestea. Din nefericire, încă nu ultima!

Deci la sfârşitul acelui de–al doilea an de război forţa militară a Aliaţilor s-a dovedit superioară celei germane, iar convingerea pierderii războiului de către GERMANIA s-a implântat adânc în ţările neutre şi ocupate de GERMANIA, iar moralul poporului german a marcat o nouă scădere accentuată.

Ideea PIERDERII RĂZBOIULUI DE GERMANIA, care în cursul anului 1942, devenise pentru cei mai mulţi o convingere, odată cu începerea anului 1943 şi în cursul acestuia se transformă în special către sfârşitul lui, într-o certitudine.

Într-adevăr factorii absolut indispensabili obţinerii victoriei, „potenţialul de război" şi „forţa militară" s-au dovedit în cursul anului 1943, că au fost depăşiţi de către aliaţi.

În ceea ce priveşte gradul depăşirii POTENŢIALULUI DE RĂZBOI, acesta s-a dovedit a fi atât de important, încât GERMANIA a trebuit să procedeze cu toată energia la mobilizarea generală a întregului contingent.

Relativ la această măsură, anunţată de Führer, Ataşatul Militar din GERMANIA în Telegrama nr. 500 din 25.II.1943 spune:

„Se întrevede deci o năsprire radicală a regimului din toate teritoriile ocupate şi o ridicare în masă, a tuturor forţelor de lucru, din aceste ţări, pentru crearea unui potenţial de război german cât mai ridicat" şi apoi:

„Hotărârile de acum trădează un excesiv sentiment de fanatism de care este însufleţită conducerea germană, fanatism menit să poarte EUROPA întreagă pe cărarea ce poate duce la izbândă, dar care merge prea lungă şi prea aproape pe lângă prăpastia haosului".

În ceea ce priveşte FORŢA MILITARĂ germană, din cauza împrăştierii unei bune părţi pentru păstrarea teritoriilor cucerite, deja foarte întinse, precum şi din cauza începerii sosirii neîncetate a noilor armate formate de aliaţi pe teatrele de operaţiuni, aceasta este depăşită pe măsura trecerii timpului de cea aliată.

Astfel, în „Raportul nr.656 din 22.III.1943" (anexa nr. 9). Ataşatul Militar din UNGARIA semnalează:

„Marele Stat Major Italian este foarte îngrijorat de concentrările masive aliate din Orientul Apropiat şi mai ales în AFRICA, unde în faţa celor circa 250.000 soldaţi ai Axei Aliaţii dispun deja de peste 350.000 oameni, dispun de asemenea de o aviaţie de 4 ori mai numeroasă decât Axa şi de foarte numeroase unităţi de care de luptă şi anticar".

Iar în legătură cu obligaţia de a menţine trupe numeroase în PENINSULA BALCANICĂ pentru păstrarea ei, în acelaşi raport Ataşatul Militar spune: *„Toate acestea lipsesc de pe teatrele principale de război, dar nici nu pot fi împuţinate, deoarece Aliaţii pregătesc o debarcare pe continent şi peninsula Balcanică, care este – credem – în primul plan vizată".*

În aceeaşi ordine de idei, din următoarele fraze relative la operaţiunile de frontul de Est din „Sinteza Informativă asupra situaţiei din GERMANIA la data de 1.IV.1943" (Anexa nr. 10) a Ataşatului Militar din GERMANIA:

„Totuşi trebuie ajuns cât de repede posibil la un sfârşit pe acest front, altminteri spatele îndepărtat al GERMANIEI (cel de la Atlantic) cât şi mai ales

interiorul GERMANIEI vor slăbi treptat, până la prăbușire, atâta timp cât GERMANIA va rămâne cu majoritatea mijloacelor ei de luptă în Est, într-o luptă disperată și fără un sfârșit vizibil!" şi mai departe:

„Așa că cucerirea imenselor spații rusești de către germani n-a putut duce la deciziune și nu va putea duce nici de acum înainte, chiar dacă la spațiile cucerite se vor mai adăuga încă altele, tot atât de mari, ce ar mai putea fi cucerite în viitor".

Rezultă că nici pe frontul de Est unde se găseşte majoritatea forței sale militare, GERMANIA nu a putut obține superioritatea.

În „Raportul nr. 257 din 18.V.1943" (Anexa nr. 13) Ataşatul Militar din GERMANIA este de data aceasta foarte precis, căci relativ la dezastrul GERMANIEI în AFRICA de Nord spune:

„Anglo-americanii au putut să pregătească în condițiuni optime faza decisivă a operațiunilor. Ei nu și-au dat pe față superioritatea zdrobitoare a mijloacelor lor de acțiune, decât la momentul ales de ei cu multă abilitate.

Această superioritate zdrobitoare de mijloace s-a evidențiat în special în sectorul aeronautic. Aceasta n-a avut în întreaga MEDITERANĂ OCCIDENTALĂ numai superioritate în aer, ci absolută supremație aeriană. Dar această supremație aeriană a apărut deodată, prin surprindere, în ultima fază a operațiunilor, în cea decisivă!".

Dar această inferioritate a forței militare germane reiese categoric în evidență în toamna acestui an când lipsa rezervelor strategice germane este şi mai vădită ca în trecut şi chiar mărturisită de aceasta.

În această privință Ataşatul Militar din GERMANIA raportează în „Raportul Informativ pe luna octombrie 1943" (Anexa nr. 29).

„După victoriile din cei 4 ani de război, care nu au adus însă deciziunea, fronturile de apărat sunt prea mari și depărtate pentru forțele Reichului. Lipsa unei rezerve strategice este prea mult simțită" şi:

„După unele informațiuni obținute dintr-o sursă demnă de toată încrederea, ni s-a spus că în interior nu s-ar găsi decât un număr limitat și nu prea mare de divizii".

Iar Ataşatul Militar din UNGARIA în „Raportul nr. 422 din 2.XII.1943", relatând o convorbire cu Ataşatul Militar german în legătură cu vizita Generalului SZMBATHELY la M.C.G. German, spune:

„... i s-a expus situația în ansamblul ei atât pe frontul din RUSIA, cât și din celelalte regiuni ale EUROPEI, în mod absolut sincer și camaraderesc, inclusiv „situația rezervelor germane" despre care Atașatul Militar German, în convorbirea pe care am avut-o cu el, a lăsat să se înțeleagă „că nu ar fi chiar așa de bună".

Din următoarea frază din „Buletinul Informativ pe luna octombrie 1943" (Anexa nr. 31) al Ataşatului Militar din FRANȚA, se poate de asemenea deduce că nici în FRANȚA Germanii nu dispun de forțe suficiente:

„În afara rațiunilor de ordin politic, principalul motiv pentru care trupele de ocupație germane nu intervin spre restabilirea ordinei este faptul că nu trebuie slăbit cu nimic dispozitivul operativ în vederea unei eventuale debarcări".

Pentru realizarea unei rezerve strategice importante, Comandamentul Suprem German a făcut toate eforturile posibile, fără însă a reuşi.

În această privinţă Ataşatul Militar din Germania în acelaşi raport informativ pe luna octombrie (Anexa nr. 29), spune relativ la încercarea făcută pentru crearea a 60-70 M.U. disponibile pe frontul de Est:

„Un fapt cere însă clar: în această situaţie, Comandamentul German nu a mai putut să-şi retragă diviziile care trebuiau să devină libere pentru crearea rezervei generale".

Iar Ataşatul Militar din FRANŢA în „Raportul Special nr. 655 din 12.XI.1943", relativ la „Valul Atlanticului" care se încadrează în acelaşi efort al Comandamentului Suprem German, arată în următoarea frază, oarecare scepticism confirmat ulterior de evenimente:

„Esenţialul este însă că frontul realizat de Germani în Vest, este real şi este tare. El impune respect adversarilor şi – în forma la care a ajuns – pare a răspunde din plin scopurilor pentru care a fost creat, misiune pe care – este de dorit şi de sperat – să o poată îndeplini până la urmă"

Dar pe lângă *„potenţialul de război"* şi *„forţa militară"* ATITUDINEA CELORLALTE POPOARE – ocupate sau aliate – a constituit pentru conducerea Statului Român un indiciu asupra iniţierii ideii că GERMANIA a pierdut războiul.

Într-adevăr UNGARIA a început – după înfrângerea din Cotul DONULUI şi a căutat prin toate mijloacele să se apropie de Aliaţi.

Această atitudine s-a accentuat din ce în ce mai mult, pe măsură ce operaţiunile de pe teatrele de luptă evoluau neîncetat în defavoarea GERMANIEI.

Pentru obţinerea acestei apropieri, UNGARIA nu a ezitat să ducă în tot acest an o politică de duplicitate şi spre sfârşitul acestuia să refuze chiar orice sprijin militar GERMANIEI.

Evoluţia acestei politici a fost urmărită îndeaproape şi raportată pe măsura manifestărilor de către Ataşatul Militar din UNGARIA.

Astfel, la începutul anului tendinţa de separare şi apropiere de Aliaţi este semnalată mai întâi în „Raportul nr. 655 din 21.III.1943" (Anexa nr. 8) unde Ataşatul Militar spune:

„În lumea civilă din Capitală se vorbeşte deschis, de pacea separată; Ataşatul Militar a fost întrebat, de mai multe persoane, fie că ITALIA nu încheie pace cu ANGLIA, pentru a se face linişte în această parte a EUROPEI..." Dacă Germanii vor, să se lupte singuri şi mai departe contra RUSIEI, contra ANGLIEI şi contra... oricărui mai vor!"

Prin următoarea frază din „Raportul nr. 13 din 7.IV.1943" (Anexa nr. 11) UNGARIA continuă aproape noua sa atitudine politică:

„Înainte de a se trimite cele două escadrile de aviaţie în FRANŢA, Ungurii au cerut ca aceste unităţi să nu fie întrebuinţate, după terminarea cursurilor sau în caz de nevoie, contra ANGLIEI!"

În luna mai Ataşatul Militar se exprimă deja categoric asupra politicii externe ungare, căci în „Buletinul Informativ pe luna mai 1943" (Anexa nr. 14), spune:

„Faptele însă ne conduc să tragem altă concluzie şi anume că:

Primul Ministru duce, în special după înapoierea Regentului de la Führer, o politică netă de detașare, încercând, în schimb, prin toate mijloacele să se apropie de Aliați"

Fapt care este confirmat din nou și în „Buletinul Informativ pe luna iunie 1943" (Anexa nr. 15), prin următoarea frază:

„De altfel, pentru un observator atent, nu e greu să desprindă, chiar și fără aceste declarații că, UNGARIA duce în ultimul timp din ce în ce mai hotărât, o politică dublă oficialmente, că se află în tabăra Axei, însă de fapt ea face toate sforțările, ca să se sisteze de toate obligațiunile luate și prin emisarii săi din străinătate, caută să-și pregătească o poziție mai convenabil pentru eventualitatea când Aliații ar obține victoria finală".

În același timp și atitudinea TURCIEI și BULGARIEI sunt semnalate ca nesigure față de GERMANIA, căci în această privință Atașatul Militar din UNGARIA în „Raportul nr. 14 din 8.IV.1943" (Anexa nr. 12) spune despre TURCIA:

„Numeroasele pregătiri materiale și în special construirea numeroaselor aerodromuri ce se fac în TURCIA, duc la concluzia că, neutralitatea acestei țări pare a fi ajuns către sfârșitul ei.

Probabil că TURCIA nu așteaptă decât un moment potrivit, pentru a trece, într-un fel oarecare de partea Anglo-Americanilor", și mai departe: *„Se crede deci, la această legație (Legația Japoneză din Budapesta) că TURCIA nu va TRECE DE PARTEA Anglo-Americanilor, decât în ultimul moment, când înfrângerea forțelor Axei va fi aproape un fapt împlinit".*

Iar despre BULGARIA, în același raport:

„Nici atitudinea BULGARIEI nu trebuie privită, ca absolut sigură, de partea Axei".

În ceea ce privește FRANȚA MERIDIONALĂ, Atașatul Militar din GERMANIA spune în „Telegrama cifrată Nr. 44 din 1.II.1943", relativ la atmosfera pe carea constatat la Francezi la începutul acestui an:

„Ei sunt absolut convinși că Germanii sunt deja bătuți și credința este că se datorează lor.

Ei afirmă că nici RUSIA, nici ANGLIA, nici AMERICA nu au făcut să se aplice balanța războiului în defavoarea GERMANIEI ci numai ei, prin politica lor, care a narcotizat conducerea germană, fluturând în fața ochilor posibilitatea unei înțelegeri până în ultimul moment când ANGLIA și AMERICA au fost în măsură să debarce în AFRICA.

Din acest moment favorabil, spun Francezii, GERMANIA ar fi pierdut războiul".

Iar în „Raportul nr. 655 din 21.III.1943" (Anexa nr. 8) Atașatul Militar din UNGARIA semnalează că: *„În unele regiuni, au și început unele mici revolte care dau de gândit Comandamentului german de ocupație".*

După debarcarea anglo-amercianilor în ITALIA și înlăturarea regimului MUSSOLINIAN,_această atitudine deja nesigură a acestor popoare devine deodată mai ferm opusă GERMANIEI, ajungând în toamnă după pierderea liniei NIPRULUI de către Germani, net puțin binevoitoare.

În această a doua jumătate a anului, politica de duplicitate, şi în special de detaşare de Axă, a UNGARIEI, a continuat să se desfăşoare, mergând până a refuza GERMANIEI orice sprijin militar.

În această privinţă Ataşatul Militar din UNGARIA în „Raportul nr. 195 din 28.VII.1943" (Anexa nr. 16) spune:

„*Ea continuă mai departe „să mizeze pe două tablouri", în speranţa că ANGLIA va fi mai puţin crudă cu ea, în cazul unei înfrângeri totale germane, de care aci toată lumea este aproape convinsă*", iar în Raportul nr. 215 din 8.VIII.1943 (Anexa nr. 22), accentuează că „*Politica de duplicitate şi chiar mai mult, de detaşare de Axă, pe care o practică UNGARIA, a mai căpătat zilele trecute, noi confirmări*".

Această atitudine politică este confirmată în rezumatul expunerilor şi discuţiunilor din şedinţa secretă din 30.X.1943 a „*Comisiei pentru afacerile externe*" redată de Ataşatul Militar în „Buletinul Informativ pe luna noiembrie 1943" (Anexa nr. 35) şi în care spune:

„*Sub guvernul KALLAY şi pe măsură ce sorţii victoriei au început să încline de cealaltă parte a balanţei UNGARIA a căutat treptat, treptat să ducă o politică externă, cât mai naţională, adică să realizeze atâtea angajamente şi să-şi ia atâtea noi obligaţiuni, câte îi erau strict necesare, pentru ca viitorul său să fie cât mai independent şi în stare să facă faţă împrejurărilor.*

Această atitudine a început să se manifeste ca atare, aproape făţiş încă din iarna anului trecut, după înfrângerile suferite de trupele sale pe DON şi următor căreia, UNGARIA a încercat să iasă din război, ne mai trimiţând trupe pe frontul rusesc".

Dar convingerea că GERMANIA a pierdut războiul, determină UNGARIA să ia măsuri în vederea lichidării problemului româno-ungar şi să încerce o apropiere de ţările vecine, în care scop recurge la o politică de toleranţă faţă de minorităţi şi chiar la adoptarea ideii unor eventuale retrocedări teritoriale faţă de statele vecine, pentru „a-şi ameliora raporturile cu Aliaţii şi ţările interesate" („Buletinul Informativ pe luna septembrie 1943" – Anexa nr. 25).

În această ordine de idei, Ataşatul Militar din GERMANIA în „Telegrama Cifrată nr. 648 din 30.VII.1943 (Anexa nr. 19) raportează că: „*UNGARIA ar fi convinsă că GERMANIA a pierdut războiul, de aceea ea îşi va cruţa şi întări armata, intensificând pregătirile şi fabricaţia de război, pentru a putea păstra liniştea în interior în grelele zile ce vor veni şi pentru conflictul cu ROMÂNIA*", iar Ataşatul Militar din UNGARIA relatând în „Buletinul Informativ pe luna septembrie 1945" (Anexa nr. 27) concentrările de trupe în ARDEALUL de Nord afirmă că „*M.St.M. maghiar, luând în considerare mersul evenimentelor şi-a propus să aibă sub arme, un număr cât mai mare de unităţi şi în acest scop a concentrat de la vetre cât mai mulţi rezervişti.*

- În îndoitul scop:

- fie a apăra integritatea teritorială actuală contra unor eventuale atacuri, pe care vecinii săi le-ar putea produce, într-un viitor apropiat, pentru redobândirea teritoriilor pierdute;

- fie, de a se opune armatei germane – fie aceasta numai simbolic – în cazul unei transformări a UNGARIEI în teatru de război și a marca astfel, refuzul său categoric, de a contribui mai departe, într-un război contra Aliaților".

Dar aceste importante măsuri militare, precum şi *„zvonurile despre un eventual atac românesc în ARDEAL precum și eventualitatea pierderii războiului de către GERMANIA"* care *„au continuat să agite spiritul în UNGARIA și mai ales în provinciile nou ocupate, o bună parte și din această lună"* („Buletinul Informativ pe luna septembrie 1943" – Anexa nr. 24), putând dezvălui GERMANIEI adevărata stare a politicii ungare, obligă pe Primul Ministru KALLAY să facă declarații de strânsă colaborare cu GERMANIA.

Totuşi, în legătură cu aceste declarații, Ataşatul Militar din UNGARIA îşi exprimă în „Raportul nr. 358 din 15.X.1943" (Anexa nr. 28) următoarea părere:

„Personal, cred că aceste declarațiuni ca și aceste articole au la bază inspirațiuni străine și urmăresc mai mult să domolească spiritele din UNGARIA, decât că, oamenii politici ai UNGARIEI s-au hotărât în mod definitiv să rămână alături de GERMANIA".

Aceste declarații însă n-au împiedicat UNGARIA ca să refuze cererea GERMANIEI de a trimite trupe de ocupație şi în BALCANI.

Relativ la această chestiune, Ataşatul Militar din UNGARIA raportează următoarele în „Buletinul Informativ pe luna septembrie 1943" (Anexa nr. 37).

„Spre surprinderea mea după înapoierea Generalului SZOBATHELY, care a fost însoțit de Atașatul German văzând din nou pe colegul german, acesta mi-a spus, cam jenat, următoarele:

„Sunt mulțumit că, de acum chestiunea contribuției trupelor maghiare iese din atribuțiunea mea și trece în compartimentul politic și Dl. RIBBENTROP, care când vrea, știe să cânte și pe o altă strună"!

În urma acestui refuz şi a atitudinii adoptate de UNGARIA în general, relațiunile germano-ungare s-au răcit, căci iată ce raportează în această privință Ataşatul Militar din UNGARIA în „Buletinul Informativ pe luna octombrie 1943" (Anexa nr. 30):

„... În realitate ele trebuie circumscrise la niște acțiuni protocolare de inevitat și la o acțiune germană – pe care personal încă n-o pricep – și care nu este de acord cu planurile politico-strategice ale Marelui Reich".

În ceea ce priveşte atitudinea adoptată în vederea apropierii de țările vecine, Ataşatul Militar din UNGARIA, în „Buletinul Informativ pe luna august 1943" (Anexa nr. 23) spune:

„Este interesant de semnalat că, în ultimul timp, UNGARIA a început să se ocupe de relațiunile sale cu SERBIA.

Aprecierile ce se fac aci, asupra rezultatului războiului, au obligat probabil oamenii politici ai UNGARIEI să se ocupe și de acest vecin, desconsiderat până acum și cu care UNGARIA are de asemenea de disputat o importantă problemă", iar în „Buletinul Informativ pe luna septembrie 1943" (Anexa nr. 25) arată clar că numai *„Mersul general al evenimentelor a determinat guvernul maghiar să*

înceapă să se ocupe de relaţiunile cu SERBIA şi de ameliorarea raporturilor cu minoritatea sârbă din BACICA".

Dorinţa de ameliorare a raporturilor cu minoritatea sârbă din BACICA, a fost atât de mare, încât UNGARIA n-a ezitat să înainteze un mare proces în contra unor ofiţeri care 1941 ar fi asasinat 30.000 de Sârbi, numai pentru a-şi consolida „*poziţia atât în faţa minorităţii sârbe şi cointeresaţi din UNGARIA (căci trebuie să se ştie că în acel măcel, au fost înecaţi în TISA, pe lângă sârbi şi peste 3.000 de evrei) cât şi în faţa judecătorilor anglo-saxoni, pe care UNGARIA a început deja să-i vadă, statuând şi pedepsind faptele lor infamate*".

(„Raportul nr. 434 din 18.I.1944" – Anexa nr. 65)

În ceea ce priveşte atitudinea faţă de SLOVACIA şi BULGARIA, în „Buletinul Informativ pe decembrie 1943" (Anexa nr. 38) Ataşatul Militar spune:

„*UNGARIA încearcă să închidă ochii la manifestaţiunile anti-ungare, care mai apar din când în când, în SLOVACIA.*

Tendinţele de strângerea relaţiunilor cu BULGARIA au căpătat luna aceasta o nouă confirmare, prin inaugurarea „Institutului maghiar" de pe lângă Universitatea din SOFIA".

FRANŢA convinsă că GERMANIA a pierdut războiul, a adoptat o atitudine din ce în ce mai ostilă acesteia, atât în domeniul politic, cât şi în comportarea poporului faţă de germani şi colaboraţionişti, pe măsură ce succesele aliate se repetau.

Oglindirea acestei situaţii este redată, clar de Ataşatul Militar din FRANŢA, în „Buletinul Informativ pe luna septembrie 1943" (Anexa nr. 26) în care spune:

„*Este incontestabil că datorită celor intervenite între timp, climatul de colaborare franco-german pentru care se formulau bune speranţe în primele luni ale guvernării LAVAL, nu mai există*" şi în Buletinul Informativ pe luna noiembrie 1943 (Anexa nr. 36) unde precizează: „*Dar fondul acţiuni ivizează mult mai departe şi pe planuri diferite, dovedeşte că:*

- Mareşalul nu mai crede în victoria GERMANIEI, nici în viitorul FRANŢEI lângă această ţară;

- Între Şeful Statului şi al Guvernului, neînţelegerea este profundă;

-Prin o politică de „Adaptare la evenimente" se caută o recâştigare a graţiilor Anglo-saxone, în beneficiul FRANŢEI METROPOLITANE" şi mai departe: „*Nu s-a ajuns însă la acest rezultat, ba chiar contrariu, nesiguranţa şi terorismul sunt în creştere, media actelor de rebeliune, în luna noiembrie, fiind de peste 50 pe zi. Rezultatul pare a se datora în special:*

- Violenţei atacurilor ruse, în Est, cum şi a bombardării BERLINULUI, fapte ce au dat şi mai mult fermitate credinţei poporului că GERMANIA nu va mai putea rezista;

- Atitudinei anti-germane (cazul Petain) a Şefului Statului Francez, devenit „primul rebel al Franţei".

În „Buletinul Informativ pe luna octombrie 1943" (Anexa nr. 31) relativ la insuccesul german pe NIPRU, spune:

„*Totuşi, succesul rusesc impresionează, îngrijorarea în legătură cu apropierea hoardelor comuniste este evidentă. Se nutreşte totuşi, încă ferm, speranţa că până la urmă, chiar dacă Sudul Frontului de Est nu va mai ajunge pe*

pozițiile de plecare ale ultimei ofensive, totuși Germanii vor reuși să stabilească, nu prea mult spre Vest, tăvălugul sovietic. De la sine înțeles că cele aci arătate nu constituie opiniunea și sentimentul comuniștilor, gaulle-iștilor și alți adversari înfocați ai GERMANIEI pentru care înaintarea sovietică constituie motiv de jubilare, de triumfare".

Dar aceşti adversari ai GERMANIEI constituie marea majoritate a poporului francez, căci în „Buletinul Informativ pe luna septembrie 1943" (Anexa nr. 26) Ataşatul Militar din FRANȚA spune: „*Pe zi ce trece urmând linia cunoscută, sentimentul antigerman marchează o creștere*", iar în „Buletinul Informativ pe luna decembrie 1943" (Anexa nr. 40) spune: „*Sentimentele de ostilitate ale populației franceze se constată a fi greu de schimbat și mai ales acum, când în urma conferințelor de la CAIRO și TEHERAN, speranțele creării apropiate unui al doilea front, prind tot mai mult teren*".

GERMANIA a încurajat interpretarea dată de opinia publică franceză retragerii rapide de pe frontul de Est, căci în legătură cu această chestiune, Ataşatul Militar din FRANȚA spune în „Buletinul Informativ pe luna septembrie 1943" (Anexa nr. 26).

„*Dar cu mult mai discutat și mai interesant este planul și interpretarea politică a acelorași elemente, interpretare la baza căreia stau adevăratele relațiuni dintre partenerii câmpului Aliat.*

Într-adevăr, profundele neînțelegeri, mai bine zis diferențele de puncte de vedere între Ruși, pe de o parte Anglo-saxonii, pe de altă parte, aproape nu mai au nevoie să fie afirmații, pentru cât de puțini inițiați, faptul a devenit aproape o banalitate. Singurul element ce „încă" îi unește și numai pentru timpul strict necesar, este existența și nevoia înfrângerii inamicului comun, GERMANIA" și mai departe: „*Sămânța viitorului conflict între aliați fiind de la sine – atât de bine aruncă GERMANIEI dorința de a specula această situație la maximum, retragerea din Est fiind prima manifestare a cărei imediată consecință politică este netezirea terenului în vederea înțelegerii cu RUSIA, înțelegere care poate avea loc, sau nu o hotărâre esențială pare totuși apropiată.*

În ceea ce privește ITALIA după înlăturarea regimului fascist, ieşirea ei din Axă este aproape sigură, căci în această privință Ministerul Afacerilor Străine în adresa nr. 65865 din 28 Iulie 1943 (Anexa nr. 17) comunică:

„*Pe deasupra se pare că o însemnată fracțiune fascistă, în frunte cu domnii CIANO și GRANDI s-au declarat pentru tratative de pace cu Anglo-Americanii. Impresia este întărită și de numirea domnului GUARIGLIA care pare să fie deja în contact cu Anglo-Americanii*" iar Ataşatul Militar din GERMANIA în „Telegrama nr. 1618 din 28.VII.1943" (Anexa nr. 18) comunică:

„*Discursul Ministrului Externelor Englez este interpretat aci în sensul că el dezvelește, nu numai intențiunile Anglo-Americanilor cu privire la ITALIA, dar și unele dedesubturi în legătură cu evenimentele recente din această țară.*

*

MORALUL poporului german, deja atins, a suferit în cursul anului 1943 scăderi din ce în ce mai mari în urma neîncetatelor înfrângeri suferite pe toate

fronturile şi a atacurilor aeriene anglo-americane care au început să se abată din ce în ce mai des şi mai puternice asupra GERMANIEI.

La sfârşitul anului însă scăderea morală a fost atât de mare, încât cu toată supravegherea poliţienească au început să se audă şoapte în popor, relative la inutilitatea continuării războiului, căci în această privinţă Ataşatul Militar din GERMANIA în „Buletinul Informativ pe luna decembrie 1943" (Anexa nr. 39) spune:

„*Pentru a reda fidel situaţia trebuie însă să mai adaug că oamenii din popor, declară în şoapte, că impresia lor este că războiul nu ar mai putea fi câştigat. Cred deci că este inutil a mai face atâtea jertfe omeneşti şi materiale.Ca urmare războiul ar trebui să înceteze*".

Cu toate acestea voinţa de a continua războiul a fost menţinută încă puternic de naţional-socialism şi organizaţiile sale.

Impresia lăsată de înfrângerile militare a fost foarte puternică. Ataşatul Militar din GERMANIA în „Raportul nr. 257 din 18.V.1943" (Anexa nr. 13), spune:

„*Impresia în GERMANIA a sfârşitului campaniei din TUNISIA este foarte adâncă*", iar în „Buletinul Informativ pe luna noiembrie 1943" (Anexa nr. 34):

„*Ca urmare cetăţeanul german aşteaptă, dar punându-şi mereu problema cum vor câştiga războiul. Iar mulţi se îndoiesc şi mulţi nu văd cum GERMANIA va putea distruge forţa rusă, când însăşi comunicatele M.C.G. anunţă mereu ca fiind foarte mare*".

„*Nişte succese operative sau diplomatice ar remonta poate moralul şi încrederea maselor*" şi mai departe:

„*A învinge înseamnă a fi mai tare decât adversarul şi ultimele evenimente au făcut pe foarte mulţi să creadă că nu mai poate fi vorba ca GERMANIA să ajungă să obţină o superioritate pe uscat, apă sau aer*" şi:

„*Viaţa internă este sensibil modificată şi cu repercusiuni asupra moralului.*

„*Numărul acelora care încep să arate o oarecare nervozitate, nemulţumire sau să se îndoiască de o schimbare în bine a situaţiei devine din ce în ce mai mare*".

Ataşatul Militar din FRANŢA în „Buletinul Informativ pe luna octombrie 1943" (Anexa nr. 31) redă ecoul avut de acesta în rândurile Germanilor din FRANŢA, astfel:

„*În legătură cu aceiaşi chestiune notez faptul că nu numai numeroase cercuri franceze, dar şi cercurile germane legale – incluzând persoane cu misiuni politice şi militare de primă importanţă – manifestă pentru prima oară, aproape pe faţă, o vizibilă îngrijorare asupra SUDULUI Frontului de Est considerat fie singur, fie în legătură cu operaţiunile din BALCANI a căror importanţă – prezentă şi viitoare – se apreciază că depăşeşte cu mult operaţiunile din ITALIA*".

În ceea ce priveşte atacurile aeriene, acestea au reuşit să contribuie mult la scăderea moralului, căci Ataşatul Militar din GERMANIA raportează în „Telegrama nr. 682 din 2.VIII.1943" (Anexa nr. 21).

„*Din nefericire, moralul din interior nu este la aceeaşi înălţime.*

Ultimele atacuri aeriene au lăsat urme adânci de groază şi demoralizare.

Se aşteaptă noi şi puternice atacuri, în special asupra BERLINULUI" şi mai departe: *„impresia populaţiei este însă că GERMANIA este mult depăşită de mijloacele aeriene inamice, ceea ce şi cauzează procesul de demoralizare în interior.*

Riposta promisă întârzie, iar majoritatea poporului nici nu mai crede în ea", iar în „Buletinul Informativ pe luna decembrie 1943" (Anexa nr. 33) acesta spune:

„BERLINUL şi populaţia GERMANIEI trăieşte în aceste zile sub impresia continuă şi mărită a bombardamentelor aeriene.

Ca urmare, neliniştea şi efectele de frică sau groază sunt generale.

Şi această populaţie care are în faţa ochilor distrugerile executate până acum, sau pe care le aşteaptă pentru viitor, nu poate să nu fie impresionată.

Se simte superioritatea aeriană inamică, constată efectele şi foarte multă lume nu ezită să-şi arate nemulţumirea, faţă de imposibilitatea GERMANIEI de a riposta".

Dar moralul armatei a suferit şi el influenţa moralului interiorului.

În această privinţă Ataşatul Militar din GERMANIA semnalează pentru prima oară alterarea moralului armatei în „Telegrama Cifrată nr. 4 din 1.II.1943" unde spune:

Interesantă este şi atmosfera în cercurile aeriene din FRANTA. Acestea cu aspectul vădit al unui uşor defetism. Oamenii aceştia trăiesc bine acolo, stau în hotelurile cele mai bune, mănâncă pe săturate şi golesc toate pivniţele franceze. Unii nici nu doresc să se întoarcă în GERMANIA unde viaţa este dură. Cât despre frontul de Est, cu atât mai puţin.

Este o stare de lucru de pace care pe măsură ce se prelungeşte, slăbeşte virtuţiile războinice ale trupelor germane din FRANTA.

Contactul cu lumea franceză ale cărei aspecte de viaţă uşuratică dar caldă şi spirituală contractează atât mai mult cu răceala şi totala indiferenţă ce este arătată Germanilor, contribuie şi mai mult la slăbirea rezistenţei morale germane, căci mândria succeselor de la început se transformă încet în sentimentul de jenă al ocupantului care nu mai este sigur de sine".

În „Buletinul Informativ pe luna decembrie 1943" (Anexa nr. 39) relativ la atacurile aeriene anglo-americane spune:

„Dar distrugerile produc efecte tot atât de puternice şi asupra pensionarilor. Aceştia duc cu ei amintiri ale stărilor de lucruri văzute în interior şi care produc fatal, alte efecte mai grave asupra luptătorilor de pe fronturi".

În rezumat, la sfârşitul celui de al 3-lei an de război, forţa militară germană a fost cu mult depăşită de aceea a Aliaţilor, în special în domeniul aerian, iar potenţialul de război ajuns deja la maximum, începe să scadă în urma însemnatelor pierderi teritoriale suferite şi sub loviturile neîncetatelor atacuri aeriene.

De asemenea, moralul poporului german a cedat mult sub povara nemulţumirilor, a repetatelor înfrângeri de pe fronturi precum şi a loviturilor din ce în ce mai puternice a ofensivei aeriene aliate.

Faţă de această situaţie concluzia conducerii statului român a fost că hotărât GERMANIA a pierdut războiul, concluzie confirmată de altfel şi de detaşarea şi chiar ieşirea din Axă a unora din aliatele GERMANIEI, precum şi de ostilitatea mai accentuată a ţărilor ocupate.

Totuşi situaţia militară la sfârşitul acestui an nu permitea încă, ca ROMÂNIA să ia vreo măsură pentru ieşirea din Axă, căci teritoriul ei se mai găsea destul de departe de linia frontului, GERMANIA mai dispunea în apropierea ei de forţe militare suficiente pentru a o ocupa mai ales că armata română nu avea mobilizate decât M.U. care mai luptau în UCRAINA şi CRIMEIA.

*

Anul 1944 începe cu alte grave înfrângeri germane, care aduc frontul chiar pe teritoriul ROMÂNIEI, dând astfel noi probe asupra incapacităţii forţei militare germane din Est de a se mai opune cu eficacitate, atacurilor inamice.

Cu toate acestea la această dată ROMÂNIA nu a putut întreprinde încă nimic pentru ieşirea din Axa, în afară de unele timide tatonări (Misiunea Prinţului Ştirbey semnalată de Ataşatul Militar din FRANŢA în „Nota Informativă nr. 7" din 5.IV.1944 (Anexa nr. 54), doresc atacul aliat în Vest pentru crearea celui de-al 2-lea front nu şi-a spus încă cuvântul, iar un eşec al acestuia împreună cu mobilizarea totală a armatelor statelor limitrofe RUSIEI putând permite GERMANIEI să-şi redobândească superioritatea în Est.

În acest timp activitatea Ataşaţilor Militari Români continuă să aducă noi informaţii asupra planurilor şi potenţialului de război al GERMANIEI.

După informaţiile Ataşaţilor Militari pentru anul 1944 se pare că GERMANIA plănuia în Est continuarea manevrei în retragere până pe CARPAŢI, unde prevede că or ajunge prin luna aprilie a.c. şi de unde se va opune acţiunilor ofensive ruseşti spre Sudul GERMANIEI şi MUNTENIA.

În Vest speră că anglo-americanii să debarce în cursul lunii februarie sau martie. GERMANIA speră să termine victorios toate aceste operaţiuni până la începutul verii, după care ar urma să anunţe că doreşte să încheie pacea, fie cu Ruşii, fie cu Englezii.

(Raportul nr. 489 din 15.I.1944 al Ataşatului Militar din UNGARIA – Anexa nr. 42).

În „Buletinul Informativ pe luna ianuarie 1944" (Anexa nr. 46) în consideraţiunile militare pe care le face Ataşatul Militar din GERMANIA, acesta spune:

„Dar ideea capitală a conducerii operaţiunilor viitoare germane care îşi face din ce în ce mai mult loc în toate cercurile, este ca deciziunea va fi obţinute în urma ciocnirilor cu grosul forţelor anglo-americane. Concluzia generală este că soarta acestui război se va juca undeva în Vest sau Sud şi nu în Est. Ca urmare toate disponibilităţile trebuiesc rezervate şi dirijate către aceste direcţiuni, iar în Est se va adopta DEFENSIVA", deoarece operaţiunile din Est sunt privite încă cu mult optimism.

Deci pentru conducerea Statului a fost clar încă de la această dată că teritoriul ei va deveni teatru de război, iar o parte va fi chiar cedat şi ca urmare că este momentul să înceapă să ia măsuri pentru ieşirea din această alianţă nefastă.

*

În ceea ce priveşte „POTENŢIALUL INDUSTRIAL" al GERMANIEI acesta este ameninţat prin pierderile teritoriale şi în special prin bombardamentele aeriene aliate, căci în această PRIVINŢĂ Ataşatul Militar din GERMANIA în „Buletinul Informativ pe luna aprilie 1944" (Anexa nr. 55) spune:

„*Dacă moralul se vede că nu poate fi distrus uşor, lipsa acestor materii prime va avea repercusiuni asupra potenţialului german. Desigur, că mai sunt rezerve, dar ele nu vor termina. Dacă la lipsa materiilor prime se mai adaugă şi micşorarea producţiei datorită distrugerilor care vor fi provocate de atacurile aeriene, atunci continuarea războiului se va izbi de greutăţi materiale, a căror importanţă este de toţi apreciată. Şi aceste perspective constituie punctele sensibile ale rezistenţei germane*" şi în „Raportul Informativ Aeronautic pe luna martie 1944" (Anexa nr. 52) relativ la situaţia aviaţiei germane prin următoarea frază confirmă situaţia precară a industriei germane: „*Dacă la această uzură, se adaugă scăderile în fabricaţie acuzate de bombardamente şi întreruperile de lucru, rezultă că viitorul nu poate fi de loc favorabil aviaţiei germane, silită să consume din ce în ce mai mult material, fără a-l putea înlocui în măsura consumului*".

Iar din „Nota Informativă nr. 7 din 5.IV.1944" (Anexa nr. 53) a Ataşatului Militar din FRANŢA se poate vedea că importanţa capitală va mai avea o nouă pierdere de teren în partea de Sud a frontului de Est: "*Din declaraţiile oficiale făcute de Doctorul EICH în zilele de 28 şi 31 martie 1944 la Conferinţele de presă ce au loc la Ambasada Germaniei din PARIS se citează textual:...*

a) *Ar fi într-adevăr dezastru, pentru Germani dacă centrele petrolifere ale ROMÂNIEI ar fi luate de către Ruşi*".

„*FORŢA MILITARĂ*" germană deja depăşită de cea aliată se dovedeşte a fi însă mult inferioară aşteptărilor, căci Ataşatul Militar din FRANŢA în „Buletinul Informativ pe luna martie 1944" (Anexa nr. 51) spune:

„*Cu privire la ROMÂNIA, faptul că linia NISTRULUI a putut fi trecută în Nord ajungându-se, relativ uşor, până la PRUT, a fost socotit şi provoacă în cele mai multe cercuri – în primul rând de presă – comentarii cărora, dacă li se elimină latura politică, ajung la concluzia unei scăderi, mai mult decât se bănuie, a puterii militare germane*" şi mai departe: „*Iată motive şi argumente pentru care, în primele momente şi sub impresia nestăpânitei înaintări ruse, se trăgea concluzia că dacă GERMANIA nu apără ROMÂNIA pe frontiera ei de Est este că nu poate, nu mai poate*".

De asemenea, căutarea sprijinului forţelor militare ale ţărilor ameninţate de invazia sovietică, încercată de GERMANIA în primele luni ale anului, în vederea măririi forţei sale militare, constituie o nouă dovadă a slăbiciunii acesteia.

În legătură cu aceste încercări, Ataşatul Militar din FRANŢA în „Nota Informativă nr. 7 din 5.IV.1944" (Anexa nr. 53), spune „*Însă retragerea germană nu are caracterul unei fugi în dezordine. Germanii sunt numeric foarte inferiori atacatorului, dar ei nu au angajat rezervele lor. Pe de altă parte, retragerea germană are un efect psihologic care nu este de neglijat, întrucât pune popoarele ameninţate în prezenţa pericolului bolşevic şi îşi caracterizează voinţa lor de rezistenţă, după cum se poate constata în ESTONIA, LETONIA, UNGARIA*".

Însă această acţiune se pare că nu a avut rezultatul dorit în UNGARIA, deoarece Ataşatul Militar de la BUDAPESTA în „Raportul nr. 492 din 19.I.1944" (Anexa nr. 44) relativ la o vizită pe care GORING ar fi făcut-o în UNGARIA, pentru a cere o nouă contribuţie de trupe şi mărirea celei economice, spune: „*Deoarece, această informaţiune continuă să persiste şi să fie confirmată şi de alte surse, bănuim că, vizita a avut loc, dar că s-a dat consemn să nu se spună oficial nimic.*

Dacă această infromaţiune este adevărată, este de presupus că, scopul vizitei nu a fost atins şi că UNGARIA a refuzat să satisfacă aceste noi cereri germane".

Odată cu declanşarea invaziei anglo-americane în NORMANDIA la 6.VI.1944 s-a evidenţiat superioritatea zdrobitoarea a forţelor militare anglo-americane şi cantitatea cu totul redusă a rezervoarelor strategice germane, căci Ataşatul Militar din GERMANIA în „Buletinul Informativ pe luna iunie 1944" (Anexa nr. 57) spune:

„*Problema importantă ce se pune acum Comandamentului German este utilitatea rezervelor strategice.*

Din cele 30 M.U. din interior trebuie trimise unele în Vest, altele în Est, Sud şi FINLANDA. Din toate părţile vin cereri de întăriri. Este cea mai grea hotărâre ce trebuie luată", şi ...

„*Aviaţia a jucat rolul principal.*

Aviaţia germană a intervenit slab din cauza superiorităţii zdrobitoare aliate".

„*Superioritatea navală a fost zdrobitoare din toate punctele de vedere*" şi mai departe: „*Se spune că în general, lucrările şi organizaţiile defensive nu au rezistat artileriei navale şi bombelor grele (2-4.000 kg) ale aviaţiei. Multe baterii de coastă au fost scoase din serviciu. Cele puţine rămase nu au putut acţiona din lipsa observatorilor ucişi sau luaţi prizonieri. Aviaţia germană nu a putut lucra la reglaje*" şi apoi: „*Se recunoaşte buna calitate a trupelor aliate, modul lor de comportare ostăşesc şi o instrucţie temeinică. Se atribuie aceste calităţi încărcării cu foşti luptători din Africa şi Italia*".

În ceea ce priveşte forţa aeriană germană, forţă de primul ordin în războiul modern, ea se găseşte în aceiaşi stare de inferioritate ca şi celelalte forţe militare ale GERMANIEI atât pe fronturi cât şi în interior. În plus marchează însă o scădere din ce în ce mai accentuată din cauza insuficienţei crescânde a producţiei aeronauticei după cum s-a arătat la potenţialul industrial.

În această privinţă Ataşatul Militar din GERMANIA în „Raportul Informativ pe luna Martie 1944" (Anexa 52) spune relativ la bătăliile din Est:

„*Din partea Germanilor, au fost azvârlite în sprijinul apărării, tot ce exista disponibil ca unităţi de bătălie, bombardament şi vânătoare, pentru a încerca să oprească ofensiva sovietică dezlănţuită în regiunea SCHPETOWKA (la 6.3) şi UMAN.*

Deoarece încă din toamna anului 1943, o mare parte din unităţile aeriene au fost retrase de pe frontul de Est, pentru a fi trecute la Vest şi în interiorul Reich-ului pentru a întări forţele de apărare a teritoriului, comandamentul german nu a dispus decât de forţe oarecum cu totul reduse" şi:

„*Reamintim că pentru a face faţă nevoilor crescânde din interior, conducerea germană a fost silită să se retragă de pe frontul de Est – încă din toamna anului 1943 – 75% din aviaţia de vânătoare ce acţiona pe acel front*".

Iar în „Buletinul Informativ pe luna iunie 1944" (Anexa nr. 57) spune: „*Aviația germană a intervenit slab din cauza superiorității zdrobitoare aliate*".

ATITUDINEA CELORLALTE STATE – aliate sau ocupate.

Convingerea că GERMANIA a pierdut războiul este aproape unanimă în UNGARIA, astfel încât un deputat a îndrăznit să se exprime astfel în Camera Magnaților: „*Din acest loc mă adresez Evreimii din toată lumea, să ia sub ocrotirea lor UNGARIA și să sprijine această țară în măsura în care va fi posibil, la încheierea păcii!*"

(„Raportul nr. 475 din 9.I.1944" al Atașatului Militar din UNGARIA (Anexa nr. 41)

Ca rezultat al acestei convingeri a fost și consemnul dat Atașaților Militari unguri din CROAȚIA, SLOVACIA, ROMÂNIA și BULGARIA de „*a încerca toate posibilitățile pentru ameliorarea raporturilor – cel puțin pe tărâm militar – între UNGARIA și țările respective*".

Relativ la această chestiune Atașatul Militar din UNGARIA în „Raportul nr. 539 din 25.II.1944" (Anexa nr. 48) spune: „*S-a ajuns, să se dea acest consemn, după expunerea ce au făcut-o Atașații Militari respectivi și după ce s-a tras concluzia că, situația politico-strategică a UNGARIEI devine din ce în ce mai critică, cu cât timpul trece și frontul terestru și aerian se apropie de UNGARIA*".

„Raportul nr. 495 din 9.VI.1944" (Anexa nr. 56) a Atașatului Militar din UNGARIA prin următoarea frază confirmă cele de mai sus.

„Aceeași oameni, care au afirmat nu de mult că Transilvania face parte integrantă din UNGARIA și că scopul pentru care au intrat în acest război, este și după cercul de fier din jurul UNGARIEI, pentru a realiza unirea tuturor Ungurilor într-o singură Patrie, acești oameni nu pot găsi astăzi formule de împăciuire cu ROMÂNIA".

Din cauza acestei convingeri, întărită de altfel și de desfășurarea evenimentelor, s-a putut constata anul aceste și mult dorința UNGARIEI de a ieși din război.

Referitor la această dorință Atașatul din UNGARIA în „Raportul nr. 475 din 9.I.944" (Anexa nr. 41) spune relativ la articolul unui ziar intitulat „*Principiul capitulării fără condițiuni*": „*Suntem așa dar în fața unei declarații indirecte, din care rezultă că UNGARIA ar dori să iasă din război, dar în actuala situație politico-strategică punerea în aplicare nu este posibilă.*

Apariția acestui articol în preajma anului nou căpăta aproape importanța unei directive, pentru anul în care am intrat"

Iar în „Buletinul Informativ pe luna februarie 1944" (Anexa nr. 50) spune: „*Comentariile întregii prese asupra acestui discurs, au făcut să apară clar, această atitudine defensivă și această politică a UNGARIEI, care pare că este un rezultat al repercusiunilor ce decurg pentru UNGARIA, pe măsură ce situația generală se agravează*".

În legătură cu preocuparea opiniei publice ungare de rezultatul presiunilor politice ce se fac asupra FINLANDEI, Atașatul Militar din UNGARIA, în același Buletin Informativ confirmă din nou această dorință obsedantă a UNGARIEI de a ieși din război, spunând:

„*Această justificare este semnificativă și trebuie pusă neapărat în legătură cu subiectivismul unguresc și cu duplicitatea politicii lor !.*

Repet şi acum părerea ce au exprimat şi altădată: ... dacă aliaţii vor bombarda BUDAPESTA şi vor reuşi să-i producă stricăciuni mari, nu este exclus ca UNGARIA să încerce a părăsi Axa!

Cum evenimentul bombardării nu-l întrevăd prea depărtat socot că nu este prematur să ne gândim de acum la toate consecințele ce ar putea decurge din această schimbare de atitudine!"

O altă manifestare a convingerii că războiul a fost pierdut de GERMANIA este încercarea continuă de a-şi asigura bunăvoinţa Aliaţilor prin manifestarea unei politici minoritare din ce în ce mai conciliantă pe măsură ce evenimentele se agravează.

În această privinţă Ataşatul militar din UNGARIA în „Buletinul Informativ pe luna ianuarie 1944" (Anexa nr. 45) spune relativ la înscenarea procesului contra vinovaţilor de asasinarea Sârbilor la ocuparea regiunii BACICA:

„Procesul se deschide numai de formă ... pentru a face plăcere Englezilor dar că decretul de amnistiere este deja întocmit!"

Şi mai departe:

„Acest eveniment intern, important şi prin cuprinsul lui, are însă menirea să fixeze, prin modul şi circumstanţele în care se petrec, starea de spirit a conducerii maghiare la această dată, care aleargă pe toate căile, pentru a-şi consolida poziţia atât în faţa Aliaţilor, cât şi a minorităţilor sârbe şi evreieşti", iar printr-un articol al ziarului „Nemzeti Ujsag" se *„proclamă sentenţios că, în nou ordine europeană, UNGARIA acordă egalitate totală de tratament minorităţilor, iar faţă de statele vecine, UNGARIA caută să găsească căile unei colaborări paşnice şi rodnice".*

(„Buletinul Informativ pe luna februarie 1944" – Anexa nr. 50).

În ceea ce priveşte CROAŢIA, pentru prima oară se semnalează că se pregăteşte pentru evenimentele de la sfârşitul războiului, căci în „Raportul nr. 537 din 25.II.1944" (Anexa nr. 49) Ataşatul Militar din UNGARIA se exprimă astfel faţă de măsura luată de către guvernul croat: *„de a ascunde complet aceste comenzi, autorităţilor germane din UNGARIA şi de a păstra chestiunea în cel mai strict secret!*

Personal, încerc să bănuiesc că această ţară începe şi ea să adopte faţă de GERMANIA, politica de camuflare a înarmării şi a pregătirii armatei sale, pentru evenimentele de la sfârşitul războiului ca şi UNGARIA, vecina sa de la Nord care practică acest sistem... din obicei şi din calcule ascunse, ce caracterizează politica sa faţă de GERMANIA".

*

MORALUL poporului german, deşi scăzut, s-a menţinut totuşi în ciuda repetatelor atacuri aeriene.

În această privinţă Ataşatul Militar din GERMANIA în „Raportul Informativ aeronautic pe luna martie 1944" (Anexa nr. 52) spune:

„În concluzie, se poate spune că moralul populaţiei se menţine încă, cu toate semnele vădite de oboseala nervoasă ce încep să apară", iar în „Buletinul Informativ pe luna aprilie 1944" (Anexa nr. 55) menţionează că: *„Populaţia satelor creşte din ce în ce mai mult. Nemulţumirile încep şi ele a se ivi. Vine în contact lume cu mentalităţi diferite".*

Moralul armatei însă a fost şi el atins, căci Ministerul Afacerilor străine în adresa nr. 805 din 21.II.1944 face cunoscut că: „...*Este pentru prima oară că se aud critici aspre din chiar cercurile militare la adresa conducerii supreme germane, pentru că nu a renunțat încă la amestecul ei în conducerea locală a operațiunilor și mai ales la îndărătnicia ei de a ordona rezistența pe loc, când nici mijloacele și nici situația nu îngăduie aceasta.*

Criticile ce se fac acum chiar în cercurile militare superioare, dovedesc un moment psihologic serios care se manifestă prin arătarea unui început de neîncredere în conducere".

Din „Buletinul Informativ pe luna aprilie 1943" (Anexa nr. 55) a Ataşatului Militar din GERMANIA se poate deduce că moralul este chiar destul de scăzut, căci iată ce spune:

„*În ceea ce priveşte Armata, se pare că reacțiunea (efectul) pierderilor din interior se traduce în mod diferit. Astfel pentru cei care se găsesc în sectoare care țin, moralul continuă a fi excelent. (Ar fi cazul M.U. din sectorul Centru, Nord Italia sau trupele din Franța, care manifestă un spirit remarcabil de luptă). În schimb, printre Diviziile din sectorul de Sud al frontului de Est care au sentimentul de a se opune în zadar unui inamic superior, semnele de oboseală își fac loc. Căci soldatul care știe că își are căminul distrus și se retrage mereu, se lasă fără îndoială prins de desfășurare. S-a auzit și pe aici că în luptele din Sudul UCRAINEI au fost văzuți soldați fugari fără arme, sau mai grav din acei care s-au transformat în partizani*".

Cu toate acestea însă voința de luptă a fost menținută cu toată energia, războiul ducându-se încă în afara teritoriului național.

În rezumat, în acest an pierderea războiului de către GERMANIA a devenit o realitate, superioritatea Aliaților din toate punctele de vedere fiind zdrobitoare, iar moralul poporului german suferind scăderi neîncetate în fața nemulțumirilor crescânde şi a neîntreruptelor atacuri aeriene aliate.

În consecință în urma reuşitei totale a debarcării anglo-americanilor în FRANȚA, toate disponibilitățile germane de care se ştia că nu sunt mari au fost angajate, fără posibilitate de a mai fi degajate curând.

Astfel că şi ultima ezitare a ROMÂNIEI a fost înlăturată, urmând ca alegerea momentului să se facă în raport de situația forțelor germane aflate pe teritoriul ei.

A.M.R., fond M.St.M. – Secția a II-a, dosar 1452, fila 215-251.

TESTIMONIES OF MILITARY ATACHÉS

Abstract

The author of the present article presents an unpublished document, a synthesis issued by the First Bureau of Intelligence. West Front, based on intelligence reports by Romanian military attachés. The document was employed in the drawing up of a study on Romania's contribution to the victory over Germany.

IDEOLOGIE, DIPLOMAŢIE, CONFESIUNE

MINORITĂŢILE ŞI NOUA IDEOLOGIE DEMOCRATICĂ

ALEXANDRU MAMINA

Primul război mondial a fost urmat de consacrarea juridică, internaţională dar şi internă, a principiului naţionalităţilor; al doilea război mondial – de cea a drepturilor omului (dacă nu întotdeauna efectiv, cel puţin declarativ). După războiul rece s-a afirmat tot mai mult o nouă problemă, cea a drepturilor minorităţilor. Fără îndoială, aceste delimitări au mai degrabă o funcţie orientativă. În atare calitate însă, ele pun în evidenţă o tendinţă de evoluţie, de la ideologia liberal-democratică tradiţională către o nouă variantă conceptuală şi practică a democraţiei, pe care avem să o precizăm. La nivelul antropologic al valorilor definitorii pentru societate, această evoluţie a constat în erodarea ideii egalitare şi a credinţei colective naţionale, erodare în care Emmanuel Todd întrevedea sursa însăşi a fenomenului economic al globalizării[1].

Distincţia dintre epoca de după primul război mondial şi cea de după al doilea nu este una de natură ci numai una de grad, în funcţie de elementul pe care a căzut accentul în organizarea politică postconflict: naţionalitatea sau drepturile omului. Ambele sunt elementele definitorii ale ideologiei liberal-democratice precizate din secolul al XIX-lea, când, după modelul Franţei revoluţionare în luptă cu puterile străine absolutiste, ideea naţională s-a afirmat în legătură directă cu principiile democratice ale drepturilor omului. Naţiunea – compusă din cetăţeni egali în drepturi – incumba democraţia, iar democraţia exprima instituţional naţiunea. Factorul de corespondenţă dintre naţiune şi democraţie îl reprezenta ideea egalităţii legale a indivizilor, care implica eliminarea corpurilor privilegiate şi reprezentarea individualităţilor de sine-stătătoare. Ca atare, ideologia liberal-democratică tradiţională a fost o ideologie a indivizilor, identificaţi numai prin calitatea lor formală de cetăţeni, o ideologie rezervată sau chiar ostilă faţă de precizările colective după etnie, rasă sau religie. Recunoaşterea *de jure* a entităţilor minoritare distincte în cadrul naţiunii-cetăţeneşti echivala cu revenirea la regimul corpurilor privilegiate. Toţi oamenii beneficiau, în calitatea lor de cetăţeni, de drepturi individuale egale, asigurate de statul neutru din punct de vedere ideologic sau religios. În fond, ultima minoritate imaginabilă – minoritatea prin excelenţă – era individul însuşi.

---

[1] Originalitatea interpretării lui Emmanuel Todd constă tocmai în această inversare a ordinii general acceptate a relaţiei, considerând că schimbarea mentală a determinat evoluţia economică, şi nu invers; Emmanuel Todd, *L'illusion économique. Essai sur la stagnation des sociétés développées*, Paris, 1998, p. 23.

„Revista istorică", tom XV, 2004, nr. 5 – 6, p. 75 – 84

În această concepţie, neutralitatea ideologică şi religioasă a statului era un corolar logic al individualismului. Statul fiind o funcţie a voinţelor individuale egale, nu putea întreţine relaţii privilegiate cu anumite grupuri determinate colectiv. O atare situaţie ar fi însemnat că statul şi-ar fi asimilat instituţional identitatea lor, privilegiindu-le astfel în raport cu restul populaţiei. Separarea statului de Biserică, spre exemplu, a intervenit tocmai pentru a asigura instituţional egalitatea tuturor cetăţenilor (a se vedea problema accesului la resurse bugetare), indiferent de confesiune.

Totodată, statul liberal-democratic era neutru ideologic şi religios în virtutea relativismului gnoseologic şi etic al liberalismului, relativism propriu concepţiei individualiste. În condiţiile în care nici un om nu putea accede integral la adevăr, rezulta că nici o viziune existenţială sau politică nu avea calitatea să se impună tuturor oamenilor. Statul era aşadar dator să le asigure acestora condiţii egale pentru căutarea personală a adevărului şi pentru exersarea convingerilor individuale. Era în esenţă o altă formă de manifestare a ideii egalitare.

Până în deceniul al şaptelea al secolului al XX-lea, ideologia democratică s-a înscris în această tradiţie de gândire liberală. O gândire asimilată inclusiv de partidele de orientare socialistă, care au avut drept obiectiv ultim emanciparea individului în sine, dincolo de apartenenţa de clasă (mai ales după renunţarea la marxism, preconizată de Internaţionala socialistă încă din 1951). Eliminarea alienării umane specifică economiei capitaliste îi privea în mod indistinct pe toţi membrii societăţii, indiferent de apartenenţa la un grup social, etnic, rasial sau religios. Expresia concentrată a ideologiei liberal-democratice a fost „Declaraţia Universală a Drepturilor Omului", adoptată de către Naţiunile Unite la 10 decembrie 1948, ca referenţial ideal pentru organizarea politică internă şi internaţională. Declaraţia se referea la drepturile fundamentale ale individului ca atare, în absenţa oricăror identificări colective. În consecinţă, minorităţile de orice fel şi drepturile minorităţilor nu erau luate în considerare.

Situaţia a început să se schimbe din anii '60 ai secolului trecut. Sub impactul războaielor anticolonialiste şi al mişcării pentru drepturi civile din Statele Unite, conştiinţa democratică – dacă putem spune aşa – s-a confruntat cu o problemă nouă, aceea a discriminării etnice şi rasiale. Stăpânirea colonială şi segregarea rasială au relevat faptul că egalitatea cetăţenească formală nu asigura întotdeauna o egalitate în fapt, fiind subminată de o inegalitate concretă informală, întemeiată pe cutume şi prejudecăţi diseminate social. Această inegalitate materializa o idee implicită, care a alimentat sclavagismul modern, imperialismul şi segregaţionismul: ideea superiorităţii rasei albe dominante. În termeni psihologici, am spune că această idee a reprezentat „umbra" din inconştientul democratic, o prezenţă incomodă, de multe ori conştientizată şi combătută, dar şi de multe ori ocultată şi acceptată tacit. Războaiele anticolonialiste şi mişcarea pentru drepturi civile au obligat însă la o precizare limpede în problema inegalităţii etnice şi rasiale, precum şi la adoptarea unor măsuri împotriva ei. Deşi mişcările de stânga au fost mai radicale în acest sens, fenomenul a cuprins întregul spectru politic democratic, de la

stânga la dreapta. Dacă, spre exemplu, Jean-Paul Sartre a scris în presă împotriva ocupației franceze din Algeria, cel care a pus capăt efectiv ocupației a fost Charles de Gaulle. Anticolonialismul, antirasismul, pacifismul, feminismul, activismul social în general au fost manifestări ale reconsiderării ideologiei democratice.

La nivelul documentelor internaționale, regândirea democrației s-a exprimat, de pildă, în adoptarea de către Organizația Națiunilor Unite, la 16 decembrie 1966, a „Pactului internațional cu privire la drepturile civile şi politice", în care, la articolul 2, se preciza: „Statele părți la prezentul pact se angajează să respecte şi să garanteze tuturor indivizilor care se găsesc pe teritoriul lor şi țin de competența lor drepturile recunoscute în prezentul pact, fără nici o deosebire, în special de rasă, culoare, sex, limbă, religie, opinie politică sau orice altă opinie, origine națională sau socială, avere, naştere sau întemeiată pe orice altă împrejurare"[2]. Astfel, de la universalismul abstract al drepturilor omului în general, se trecea la afirmarea unor drepturi circumstanțiate concret şi cu semnificație colectivă.

Totuşi, nu era vorba încă despre drepturi colective ale minorităților. Accentul cădea tot pe individ, cu deosebirea că acum acesta nu mai era presupus în mod formal, exclusiv ca cetățean, ci în funcție de apartenența sa la o entitate colectivă. Ceea ce se urmărea nu era protejarea entității colective ca atare, ci a indivizilor aparținând unei entități colective, în sensul ideii liberale a asigurării egalității şanselor pentru toți cetățenii. Drepturile decurgeau, în fond, tot în virtutea criteriului juridic al cetățeniei, dar ideea de cetățean era nuanțată şi în relație cu datul empiric al etniei, rasei ş.a.m.d. Noua gândire democratică se întemeia, de fapt, pe o negație, pe contestarea discriminării cetățenilor aparținând unor minorități. În acest sens, ea nu reprezenta o abatere de la tradiția liberală, ci numai o adaptare a viziunii liberale potrivit noilor date ale experienței politice şi sociale.

O schimbare de esență a paradigmei democratice a intervenit abia din ultimul deceniu al secolului al XX-lea, când a început să fie acreditată ideea drepturilor colective ale minorităților, în primul rând ale minorităților naționale. Schimbarea a fost cauzată – credem noi – de acțiunea a trei categorii de factori: sociali, politici şi mentali.

Din punct de vedere social a fost vorba despre dinamica globalizării accelerate, care a antrenat o mare mobilitate transnațională a capitalurilor şi a forței de muncă, fenomen accentuat şi de sporirea emigrației dinspre zonele sărace ale lumii spre cele bogate. Acestora li s-au adăugat efectele liberalizării comerțului şi cele ale informatizării, care au permis accesul imediat la produsele materiale şi intelectuale ale străinătății. Drept urmare, existența societăților a fost marcată de caracterul lor tot mai eterogen şi de trăirea tot mai acută a alterității etnice, rasiale şi religioase, mai ales în metropole (Margit Feischmidt, *Multiculturalismul: o nouă perspectivă ştiințifică despre cultură şi identitate*)[3]. Interacțiunea unor comunități întregi, naționale sau/şi religioase, a pus problema relației dintre majoritate şi

[2] *Drepturile omului. Documente adoptate de organisme internaționale*, [Bucureşti], [1990], p. 79.
[3] "Studii despre Romi", 1995-2000, nr. 4-5, p. 65.

minorităţi, sau altfel spus, în ultimă instanţă, problema acceptării reciproce în cadrul aceleaşi societăţi. Conştiinţa democratică a încercat să rezolve această problemă în spiritul unei valori specifice ei, şi anume pluralismul. Democraţia modernă a afirmat întotdeauna dreptul la diferenţă şi la practicarea diferenţei. Numai că de această dată pluralismul nu se mai referea la indivizi, ci la comunităţi. Recunoaşterea dreptului la diferenţă pentru o comunitate a antrenat înţelegerea sa ca subiect colectiv de drept public, de unde şi ideea drepturilor colective ale minorităţilor.

Din punct de vedere politic, schimbarea paradigmei democratice a fost influenţată de situaţia naţionalităţilor de după modificările teritoriale din Europa de Est. Retrasarea frontierelor a însemnat inversarea raporturilor demografice în unele state, minoritarii devenind majoritari şi invers (în special în cazul fostei Uniuni Sovietice şi al fostei Iugoslavii). Modificarea *statu quo* – ului şi inversarea raporturilor demografice au fost însoţite de intensificarea rivalităţilor naţionale mai vechi, ce s-au materializat inclusiv sub forma războaielor civile. În aceste condiţii, afirmarea unor drepturi colective ale minorităţilor a părut să fie o soluţie împotriva politicilor de discriminare naţională practicate de unele dintre noile „state succesorale" est-europene*.

Fenomene sociale şi politice analoage celor de la finele secolului al XX-lea au existat însă şi în alte epoci. Emigraţia, integrarea, conflictele inter-etnice, discriminarea naţională sau religioasă constituie „provocări" mai vechi ale conştiinţei democratice, începând chiar din secolul al XIX-lea, şi cu atât mai mult din perioada interbelică. Totuşi, niciodată până în zilele noastre soluţionarea lor nu a fost gândită în sensul statuării unor drepturi colective ale minorităţilor. Prin urmare, factorii sociali şi politici nu au avut decât un rol favorizant în reformularea ideologiei democratice, rolul determinant l-au avut factorii mentali. Schimbarea fundamentală s-a produs la nivelul antropologic al existenţei societăţilor, în planul valorilor, al cauzelor eficiente şi finale ale corpusului ideologic. Valorile, adică resorturile atitudinale profunde, sunt cele care determină raţiunile formulării ideologice, tendinţele implicite, semnificaţiile şi scopurile sale. Sub acest aspect, ideologia reprezintă traducerea în termeni politici a concepţiei existenţiale şi a opţiunilor morale ale celor care o susţin.

Din punct de vedere mental, democraţia liberală se fundamentează pe ceea ce Emmanuel Todd numeşte credinţa naţională, adică pe reprezentarea unitară a corpului naţional, în virtutea omogenităţii sale calitative. Naţiunea (în accepţiune modernă) se defineşte ca un corp politic omogen, egalitar prin esenţă, care aboleşte privilegiile şi consacră egalitatea juridică a indivizilor, fără distincţii de grup. Afirmarea drepturilor colective, individualizarea juridică a minorităţilor în ansamblul societăţii certifică, aşadar, procesul mental de erodare a credinţei

* În observaţiile de faţă ne referim numai la motivaţiile "ideale" generale ale schimbării ideologiei democratice, adică la valori, reprezentări şi principii. Au existat şi motivaţii pragmatice conjuncturale, anumite state invocând drepturile minorităţilor pentru a-şi legitima promovarea intereselor lor politice sau economice.

naționale şi devalorizarea ideii egalitare pe care se întemeiază aceasta. Conceptul drepturilor colective a apărut în conştiința şi ideologia democratică atunci când societățile nu s-au mai autoreprezentat ca ansambluri omogene calitativ.

Accentuarea inegalității veniturilor şi averilor în societățile democratice a început în Statele Unite şi Marea Britanie, în anii '70 ai secolului trecut, pentru a continua în anii '80 în restul Europei. Exprimată în coeficientul Gini, inegalitatea a atins în deceniul al nouălea niveluri de 34,1 în Statele Unite, 30,4 în Marea Britanie, 29,6 în Franța, 25,0 în Germania de Vest ş.a.m.d.[4] Inegalității materiale i s-a adăugat inegalitatea culturală, materializată în afirmarea socială a tehnocraților şi mai ales în formarea unei clase politice conducătoare specializată şi precizată ca un corp distinct, oarecum suprapusă societății[5]. Inegalitatea a început să fie acreditată tot mai mult ca un factor de progres, ca o condiție a emulației şi a creşterii economice, în detrimentul concepțiilor care considerau egalitatea drept ceva bun, drept o valoare către care trebuia să tindă societatea. În viziunea inegalitară, democrația nu mai trebuia să traducă instituțional identitatea calitativă a oamenilor – exprimată în categoria cetățeniei –, ci să consacre într-un fel funcția socială a diferenței dintre ei.

În acest context mental, ideea drepturilor colective ale minorităților a apărut firesc, devenind chiar o condiție a democrației, o democrație separată, pentru prima dată, de credința națională şi ideea egalitară. Pluralismul nu se mai referea numai la indivizi, ci şi la comunitățile etnice sau religioase din ansamblul unei societăți, sau altfel spus – de pe teritoriul unei țări. S-a modificat însăşi reprezentarea categoriei cetățeniei, formulându-se conceptul de „cetățenie plurală" (cf. Charles Taylor). Exigențele acesteia ar fi: egalitatea în drepturi a tuturor rezidenților dintr-o țară, indiferent de naționalitate, dreptul la exprimare al identităților colective minoritare şi, pentru fiecare individ, libertatea alegerii apartenenței sale (Michel Giraud, *Mediul şcolar şi lupta împotriva rasismului, xenofobiei şi intoleranței: de la diagnostic la acțiune*)[6]. (Trebuie precizat, însă, că asemenea concepte nu au deocamdată decât o relevanță strict livrescă, nefiind sancționate juridic).

Noua ideologie democratică a însemnat completarea sistemului drepturilor omului cu protecția minorităților naționale, aşa cum reieşea din articolul 1 al „Convenției cadru pentru protecția minorităților naționale", adoptată de către Consiliul Europei la 1 februarie 1995[7]. Deşi documentul se referea mai ales la *persoanele* aparținând minorităților, prevederile sale aveau în vedere minoritățile în mod colectiv. Erau recunoscute instituțiile, organizațiile şi asociațiile minorităților (articolul 8), constituite nu ca un acord al voințelor individuale, ci pe criteriul apartenenței comunitare[8]. Se invoca argumentul numărului (al grupului), atunci

[4] Emmanuel Todd, *op. cit.*, p. 133.
[5] *Ibidem*, p. 135-136.
[6] "Studii despre Romi", p. 49.
[7] *Framework Convention for the Protection of National Minorities*, în Treaty Office on http: // conventions. coe. int, p. 3.
[8] *Ibidem*, p. 4.

când se arăta că minoritățile aveau dreptul la reprezentarea simbolică publică, prin nume de străzi și indicații topografice (articolul 11)[9]. Se făcea trimitere la factori de identificare colectivă, precum cultura, istoria, limba și religia minorităților naționale, statele trebuind să le ocrotească prin măsuri în domeniile educației și cercetării (articolul 12)[10].

Noua ideologie democratică se definește, așadar, drept o ideologie de factură corporatistă, care consacră juridic existența corpurilor distincte în ansamblul național și care gândește reprezentativitatea nu numai în funcție de individualitatea generală (voința cetățeanului), ci și de comunitatea particulară (interesul minorităților). Democrația corporatistă introduce în raporturile de drept public, pe lângă stat și cetățean, un al treilea subiect: grupul minoritar, pe care statul are datoria să-l protejeze, în virtutea valorii pluralismului identitar (a multiculturalismului).

În aceste condiții, se modifică încă un principiu definitoriu al concepției tradiționale, de factură liberală, și anume neutralitatea statului. În noua viziune corporatistă, statul este responsabil față de minorități, le recunoaște și le favorizează existența printr-o legislație specială, fie că este vorba despre minoritățile naționale, rasiale, religioase sau sexuale. Cu alte cuvinte, statul nu mai este imparțial față de cetățenii săi, manifestă o preocupare particulară pentru anumite grupuri constituite, preocupare ce se traduce legislativ în așa-numita discriminare pozitivă. Adepții ideologiei democratice corporatiste consideră discriminarea pozitivă o formă de protecție a minorităților; susținătorii concepției democratice liberale – o revenire la regimul privilegiilor.

Din dorința de a pune capăt intoleranței și extremismului care afectează minoritățile de orice fel, noul democratism angajează statul în sensul unui maximalism ideologic partizan. Statul nu mai este imparțial din punct de vedere ideologic, arbitru al disputei orientărilor diferite, ci se identifică declarativ cu o anumită orientare, în speță cu cea democratică, pe care o promovează împotriva celorlalte. Efectele perverse ale acestui partizanat sunt, pe plan intern, conformismul politic, exprimat cel mai bine în așa-zisa „corectitudine politică", iar pe plan internațional – un „mesianism" democratic, materializat în intervențiile militare împotriva unor state considerate dictatoriale. În ambele cazuri, rezultatul pe termen mediu și lung este subminarea democrației, nu consolidarea ei. Pe plan intern se introduce o formă de cenzură, iar pe plan internațional se deschide calea arbitrarului. Impunerea democrației cu forța constituie o contradicție logică și ideologică, deoarece contravine principiului fundamental al democrației, care este acordul individului cu privire la regimul în care trăiește.

Nu contestăm necesitatea ca democrația, respectiv comunitatea internațională, să se protejeze împotriva extremismului. Numai că argumentele și mijloacele acestei protecții trebuie să fie altele decât cele ale extremismului însuși, așa încât obiectivul să nu fie ratat. O soluție teoretică pare să o ofere Charles Grey, care

[9] *Ibidem*, p. 5.
[10] *Ibidem*.

propune înlocuirea criteriului drepturilor omului – criteriu partizan din punct de vedere ideologic –, cu acela al necesităților omului – criteriu universal acceptabil, în măsura în care dorința de a nu fi ucis sau torturat, de exemplu, este o dorință general umană, indiferent de specificul cultural al unei societăți[11]. Cel puțin pentru gestionarea relațiilor internaționale, criteriul minimal dar universal al necesităților omului ar putea oferi o bază rezonabilă de judecată şi acțiune legitimă, evitând „imperialismul democratic".

Noua ideologie nu este un fenomen egal recognoscibil în spațiul democratic. Ea provine cu precădere din Statele Unite, unde problema minorităților de tot felul este mai veche şi poate chiar mai acută decât în Europa, şi unde națiunea nu s-a autoreprezentat niciodată drept un ansamblu omogen. Unitatea națiunii americane nu este una organică, fondată pe etnie, religie şi istoria comună, ci una ideologică, rezultată din adeziunea la Crezul politic american[12]. Această suprapunere a identității naționale şi opțiunilor ideologice a alimentat şi „mesianismul" democratic american, Statele Unite apărând ca personificarea Binelui democratic împotriva Răului comunist sau terorist. Este simptomatic modul în care preşedinții de orientare conservatoare, în special, au tratat politica în termeni etico-religioşi, vorbind despre un Imperiu al Răului (Ronald Reagan) sau despre o Axă a Răului (George W. Bush).

În Europa chestiunea minorităților este privită cu mai multă reținere, tocmai pentru că aici națiunea beneficiază de o tradiție şi un prestigiu mai mari decât în Statele Unite. În plus, situația diferă de la țară la țară, potrivit istoriei şi problemelor fiecăreia. Spania, de pildă, are de gestionat problema minorităților dialectale şi pe cea a separatismului basc, în timp ce Franța se confruntă mai ales cu problema integrării populației islamice practicante în statul laic. În general, statele pun în continuare accentul pe cetățenie ca sursă a drepturilor, adică pe individ (viziune liberală) şi nu pe grup (viziune corporatistă). În cazul limită al Greciei, cetățenia şi naționalitatea se identifică, aşa încât dispare însuşi conceptul de cetățean minoritar etnic.

În România, democratismul corporatist a fost asimilat oarecum simultan cu cel liberal, din anii '90 ai secolului trecut, după dispariția regimului comunist. Această simultaneitate a îngreunat precizarea şi distincția teoretică a celor două modele, care au ajuns să fie afirmate indistinct, în ideea recuperării evoluției democratice, ca şi cum ele s-ar referi la unul şi acelaşi proiect politic. De aici imprecizia conceptuală şi fragilitatea argumentației adepților noii ideologii, care invocă elemente destul de nebuloase – precum „sensul general al transformărilor postmoderne" –, ce se pretează tocmai bine disimulării confuziei teoretice. (A se vedea, în acest sens, Cristi Mihai, *Asta înseamnă democrație*)[13].

---

[11] Charles Grey, *Cele două fețe ale liberalismului*, [Iaşi], 2002.

[12] Samuel P. Huntington, *Viața politică americană*, Bucureşti, 1994, p. 26-27.

[13] Ionuț Anghel, Cristi Mihai (coord.), *Tineret, minorități naționale, democrație*, Bucureşti, 2002, p. 39.

Totuşi, dincolo de argumentaţia destul de superficială, mai degrabă declarativă decât analitică, regăsim manifestările definitorii pentru afirmarea democraţiei corporatiste. Cea mai evidentă dintre acestea este devalorizarea ideii naţionale şi separarea ei de democraţie. Naţionalismul este tratat într-un registru negativ, asociat cu extremismul şi cu dictatura*. „Cea mai mare ameninţare pentru democraţia din România – apreciază un reprezentant al tineretului maghiar – o reprezintă forţele naţionaliste. Din nefericire – scrie el –, aceste forţe sunt îndeajuns de puternice, însă eu cred că nu constituie un motiv de panică. Explicaţia reală privind revirimentul forţelor naţionaliste din România stă în starea economică şi socială precară a ţării şi nu în faptul că populaţia crede într-adevăr în această retorică. Sunt sigur că în anii care urmează, pe măsură ce situaţia populaţiei va cunoaşte o îmbunătăţire, forţele naţionaliste vor fi împinse la marginea spectrului politic" (Kovács Peter, *Construcţia democratică în România*)[14]. Fără îndoială, deprecierea ideii naţionale este mai evidentă printre minoritari, dar ea caracterizează şi anumite medii sociale şi politice ale majoritarilor. Intelectualii „internaţionalişti" şi guvernanţii, de pildă, repudiază naţionalismul în numele integrării euro-atlantice.

În aceste condiţii, asistăm în România la o evoluţie analoagă celei din Franţa, analizată de Emmanuel Todd: ideea egalitară este resuscitată de extrema dreaptă, în relaţie directă cu ideea naţională[15]. Asemenea Frontului Naţional, Partidul România Mare este izolat politic, marginalizat în Parlament şi exclus de la guvernare. Altfel spus, este respins de *establishment*, de clasa politică ce controlează instituţiile. Neavând aşadar posibilitatea de a accede la putere prin alianţe în interiorul clasei conducătoare, acesta ajunge să conteste clasa conducătoare ca atare, prezentându-se drept o opţiune politică radical diferită: nu propune o variantă în cadrul aceluiaşi tip politic, ci un altfel de politică. De aici, de pildă, stilul radical şi autoritar, într-un sistem marcat de moderaţia democratică. Extrema dreaptă acuză clasa conducătoare că este de factură plutocratică, respectiv că este aservită străinilor din interiorul şi din afara ţării. În acest fel, reafirmă ideea egalitară şi credinţa naţională, reuşind să atragă voturile unei părţi a electoratului popular din etnia majoritară.

Evoluţia către modelul democratic corporatist este recognoscibilă şi în actul de guvernare, statul susţinând interesele minorităţilor organizate, inclusiv printr-un maximalism ideologic partizan. Minorităţile etnice dispun de reprezentare de drept în Parlament, iar organizaţiile lor sunt recunoscute ca parteneri legitimi în dezbaterea problemelor minoritarilor, interpunându-se astfel în relaţia nemediată dintre stat şi cetăţeni promovată de ideologia liberală. În „Hotărârea privind

* Un simptom al acestei asocieri îl reprezintă inclusiv vehicularea polemică a termenului "naţional-comunism", cu trimitere specială la dictatura lui Nicolae Ceauşescu.

[14] Ionuţ Anghel, Cristi Mihai (coord.), *op. cit.*, p. 37. Deşi se pretinde democrat, autorul, probabil fără să realizeze, emite o interpretare conform ideologiei staliniste, pentru care naţionalismul nu era decât expresia istorică a unor condiţii economice trecătoare.

[15] Emmanuel Todd, *op. cit.*, p. 151-153.

aprobarea Strategiei guvernului României de îmbunătățire a situației romilor", spre exemplu, se reafirma „dreptul oricărei minorități, implicit al minorității romilor, de a participa activ la elaborarea, implementarea şi evaluarea politicilor publice referitoare la această minoritate, precum și faptul că problematica minorităților trebuie considerată în ansamblul societății româneşti..."[16]. Acest drept se regăsea în consacrarea juridică a aşa-numitului principiu al consensualității.

De asemenea, statul practică maximalismul democratic, reflectat cel mai bine de „Ordonanța de urgență privind interzicerea organizațiilor şi simbolurilor cu caracter fascist, rasist sau xenofob și a promovării cultului persoanelor vinovate de săvârşirea unor infracțiuni contra păcii şi omenirii", din 31 martie 2002. Aceasta limitează exprimarea liberă a opțiunilor politice în societate, invocând etica democratică drept singura etică valabilă absolut. Este o situație diferită față de cea din democrațiile liberale interbelice, de pildă, în care statul era neutru și permitea în general manifestarea tuturor orientărilor, inclusiv a celor antidemocratice.

Ca semnificație politică, transformarea ideologiei democratice în sens corporatist denotă limitele şi contradicțiile viziunii liberale. Denotă, în primul rând, imposibilitatea practică a unei relaționări nemediate între stat şi cetățeni, în condițiile în care nu există individul în sine, ci numai individul socializat, cuprins într-o rețea de afilieri şi interese de grup, pe care le promovează prin mijlocirea organizațiilor civile. În gestionarea problemelor curente ale societății, statul intră în relație cu aceste organizații, constituite inclusiv pe criteriul apartenenței colective, şi nu cu indivizii ca atare. În al doilea rând, este vorba despre contradicția inerentă a democrației liberale, care, permițând manifestarea partidelor antidemocratice, riscă să le aducă la putere în mod democratic – prin alegeri –, autosubminându-se şi legitimând într-un fel dictatura. Cazul Republicii de la Weimar este edificator în acest sens.

Apariția noii ideologii democratice nu înseamnă însă dispariția celei vechi, modelul liberal coxistând cu cel corporatist. Se poate anticipa chiar reafirmarea viziunii liberale, în contextul unei tendințe de reevaluare a credinței colective naționale. Pe plan intern, progresele extremei drepte sunt de natură să mobilizeze națiunea în ansamblu în apărarea democrației, refăcându-se astfel binomul tradițional națiune – democrație. Situația din Franța, la alegerile prezidențiale din 2002, este simptomatică pentru această tendință. Manifestațiile contra lui Jean Marie Le Penn, la care nu se purtau însemnele de partid, ci steagurile tricolore şi la care se cânta imnul național, corespund prin simbolistică și mesaj, în fond prin valorile proclamate, Sărbătorii Federației din 14 iulie 1790. Pe plan internațional, diferendele economice şi politice tot mai accentuate dintre statele democratice sunt susceptibile să alimenteze politicile protecționiste, care implică resuscitarea credinței naționale, invers decât globalizarea supranațională. Problema deficitelor bugetare în cadrul Uniunii Europene, a pescuitului în Mediterana, a exportului de oțel european în Statele Unite, a protecției mediului prin Protocolul de la Kyoto,

[16] "Monitorul Oficial al României", nr. 252, 16 mai 2001, p. 2.

disputele privind conflictul israelo-palestinian şi războiul din Irak indică tendinţa statelor democratice de a reveni la politica tradiţională a interesului naţional specific.

Actualmente este dificil de făcut o predicţie în legătură cu viitorul ideologiei democratice şi cu statutul minorităţilor în cadrul acesteia. Ceea ce se poate aprecia însă, este că, indiferent dacă se referă la persoanele aparţinând minorităţilor sau la minorităţi în mod colectiv, nediscriminarea minoritarilor va rămâne un element important al ideologiei democratice. Naţiunea şi statul naţional nu reprezintă neapărat factori de asimilare forţată; pot constitui, în egală măsură, cadrul integrării armonice a subculturilor în cultura majoritară[17].

LES MINORITÉE ET LA NOUVELLE IDÉOLOGIE DÉMOCRATIQUE

Résumé

L'importance majeure qu'a aujourd'hui le problème des droits des minorités correspond à l'évolution générale de l'idéologie démocratique. Après le modèle liberal individualiste fondé sur la catégorie universelle de citoyenneté, on voit maintenant une nouvelle formule politique de type corporatiste, qui affirme l'existence légitime des corps particuliers – les groupes minoritaires – entre l'individu et l'État. Conformément à cette formule, l'État doit reconnaître et promouvoir les groupes minoritaires, constitués non par rapport à l'accord individuel des membres, mais selon l'appartenence collective.

Dans ses ressorts intimes, la démocratie corporatiste est le résultat du déclin de l'idée égalitaire et de la croyance nationale qui soutenaient l'idéologie démocratique libérale. Dans ces circonstances, la représentativité politique n'est plus conçue en tant qu'expression de la volonté individuelle générale, mais comme une fonction sociale de la diffèrence, en garantissant les communautés particulières. L'avenir de l'idéologie démocratique, le choix entre la vision libérale et celle corporatiste, dépendent alors de la perception publique concernant l'intérêt d'y achever: soit par la voie de l'État-nation – la politique de l'intérêt national spécifique, soit par la voie internationaliste – la politique mondialiste.

---

[17] Pentru distincţia dintre asimilare şi integrare, Cătălin Glava, *Sarcini şi obiective ale educaţiei multiculturale în contextul social contemporan*, în "Studii despre romi", p. 62.

IMAGINI ALE ORTODOXIEI. DIPLOMAȚIA FRANCEZĂ DESPRE BISERICA ORTODOXĂ ROMÂNĂ, 1956-1966

OVIDIU BOZGAN

Convocarea tuturor surselor, deopotrivă interne şi externe, pentru reconstrucţia unei teme de cercetare este un enunţ cu valoare normativă care nu mai trebuie comentat. Cum cercetarea istoriei religioase contemporane este condiţionată de accesul la o serie de fonduri arhivistice care nu întotdeauna a fost posibil, apelul la surse externe devine parţial o soluţie.

Una dintre sursele externe pe care le-am exploatat în ultimii ani în cercetarea vieţii religioase a României comuniste au fost documentele din Arhivele Diplomatice ale Ministerului Afacerilor Externe de la Paris. Diplomaţia franceză a fost interesată de înregistrarea politicilor regimului comunist faţă de bisericile din Europa de Est, de reacţiile acestora şi de comportarea credincioşilor într-un context ideologic şi cultural care agresa permanent valorile religioase. Desigur, diplomaţii francezi, unii dintre ei catolici practicanţi, erau mai familiarizaţi cu problemele Bisericii catolice şi au putut privilegia analizele relative la această credinţă. În cazul României acest lucru este evident. Diplomaţii francezi acreditaţi la Bucureşti au raportat, uneori în detaliu, situaţiile deseori dramatice pe care le-a traversat catolicismul românesc[1]. Dar diplomaţii francezi nu au neglijat configuraţia religioasă a statelor în care erau acreditaţi şi au căutat să menţină un echilibru în analizele şi interpretările lor. În cazul Bulgariei, unde Biserica romană este slab reprezentată, Biserica Ortodoxă a fost constant un subiect de reflecţie pentru diplomaţii francezi de la Sofia[2]. În fine, problematica religioasă putea interfera asupra relaţiilor bilaterale şi ca atare ea se regăseşte în mod necesar în documentele diplomatice franceze, cum este cazul bisericii ortodoxe române de la Paris[3].

Valoarea informaţiilor oferite de documentele diplomatice franceze despre Biserica Ortodoxă Română depinde de mai multe variabile care ar trebui succint evocate. În primul rând posibilităţile de documentare ale diplomaţilor francezi din

[1] Ovidiu Bozgan, *România versus Vatican. Presecuţia Bisericii catolice din România comunistă în lumina documentelor diplomatice franceze*, Bucureşti, 2000. Din informaţiile noastre profesorul George Cipăianu de la Universitatea Babeş-Bolyai de la Cluj pregăteşte o ediţie completă a documentelor conservate în Arhivele Diplomatice franceze despre catolicismul din România.

[2] Evantia Bozgan, Ovidiu Bozgan, *Diplomaţia franceză despre viaţa religioasă a Bulgariei comuniste*, în vol. *Biserică, putere, societate. Studii şi documente*, ed. Ovidiu Bozgan, Bucureşti, 2001, p. 194-257.

[3] Ovidiu Bozgan, *Biserica Ortodoxă Română din Paris în primii ani postbelici*, în vol. *Studii de Istoria Bisericii*, ed. Ovidiu Bozgan, Bucureşti, 2000, p. 43-66

„Revista istorică”, tom XV, 2004, nr. 5 – 6, p. 85 – 120

capitala României. Mult timp regimul a descurajat orice contact al liderilor bisericilor din ţară cu diplomaţii occidentali, descurajare de fapt legiferată. Timoraţi, liderii religioşi din România au evitat întâlnirile cu aceşti diplomaţi care, la rândul lor, nu aveau libertate de mişcare şi erau riguros supravegheaţi în cursul tuturor deplasărilor prin ţară[4]. Intervin apoi personalitatea fiecărui diplomat, formaţia sa intelectuală, prejudecăţile şi capacitatea de a descifra realităţi religioase mai puţin cunoscute. Selectarea surselor de informaţie şi aprecierea fiabilităţii acestora sunt esenţiale în exercitarea corectă a misiunii diplomatice. În perioada aici analizată, diplomaţii francezi au înţeles să se apropie de principalii factori de decizie din cadrul Bisericii Ortodoxe Române, patriarhul Justinian şi mitropolitul Moldovei, Iustin Moisescu. În general, în convorbirile cu aceştia, interlocutorii lor francezi au putut determina gradul de sinceritate, dacă înalţii ierarhi îndeplineau vreo misiune atribuită de autorităţi sau îşi declarau cele mai intime convingeri, fiind de altfel siguri de discreţia diplomaţilor. Participarea la diversele ceremonii religioase oferea de asemenea informaţii relative la intensitatea sentimentelor religioase ale credincioşilor. Consultarea publicaţiilor Bisericii Ortodoxe Române, fără să fi fost sistematică, putea fi la rândul său utilă.

Biserica Ortodoxă Română era în general percepută ca o instituţie sever subordonată statului comunist, convingere exprimată uneori fără nuanţe. Cu ocazia intronizării lui Teofil Herineanu ca episcop al Clujului la 23 decembrie 1957 consilierul Jean Deciry nota: „Les nouvelles d'ordre religieux ne doivent faire guère illusion sur la liberté religieuse en Roumanie. Si la hiérarchie de l'Eglise Orthodoxe Roumaine continue à vivre et à se recruter librement c'est qu'elle a, au contraire de celle de L'Eglise catholique, accepté de se mettre au service de la République Populaire et du communisme athée avec une servilité et un manque de dignité qui laissent confondu l'observateur occidental"[5]. Impresie confirmată câţiva ani mai târziu în cursul vizitei pe care ministrul Franţei la Bucureşti a întreprins-o la mănăstirile din Oltenia, de altfel conştiincios restaurate: „La politique ne perd d'ailleurs pas ses droits en ce pays où Dieu est traditionnellement asservi à César: au monastère d'Horezu, dans la salle à manger, où la mère supérieure me traita somptueusement avec mes compagnons de voyage, j'ai relevé un portrait du

[4] O anumită indulgenţă a regimului apare spre sfârşitul deceniului şase. Departamentul Cultelor propunea la 28 iunie 1957 Consiliului de Miniştri un set de norme care să reglementeze raporturile cultelor cu reprezentanţii corpului diplomatic din România. Se admitea ca diplomaţii să asiste liber la serviciile religioase. Aceştia putea vizita pe şefii cultelor cu aprobarea Ministerului Afacerilor Externe şi după prealabila consultare a Departamentului Cultelor. În schimb membrii clerului nu aveau permisiunea de a-i vizita pe diplomaţi. Diplomaţii puteau acorda cultelor subvenţii şi bunuri doar prin intermediul MAE şi cu aprobarea Departamentului Cultelor. În discuţiile cu diplomaţii străini, membrii clerului trebuiau să ofere doar informaţii generale referitoare la cult, în nici un caz să nu abordeze politica externă a României sau să ofere informaţii privind situaţia internă. Este adevărat că ulterior au existat numeroase cazuri când liderii religioşi, inclusiv patriarhul Justinian, nu au respectat aceste consemne.

[5] Archives du Ministère des Affaires Etrangères (în continuare AMAEF), série Z. Europe 1944-1960, Roumanie 137, Télégramme Jean Deciry, Bucarest, le 28 decembre 1957, f. 52-53.

premier secrétaire du POR et un tableau de nouvelles de l'ARLUS, organisation culturelle roumano-soviétique; dans la salle d'honneur du monastère de Govora, j'ai pu constater que le portrait de M. Khrouchtchev faisait pendant à celui de M. Gheorghiu-Dej; chez l'évêque de Râmnicu Vâlcea enfin, j'ai remarqué que le premier secrétaire formait avec MM. Maurer et Chivu Stoica l'habituelle trinité du parti"[6]. Subordonarea Bisericii Ortodoxe Române faţă de regim pare să fie totală, aşa cum rezultă din lectura unui incident înregistrat la aniversarea revoluţiei din 1917, petrecut la ambasada sovietică de la Bucureşti: „Le patriarche Justinien, dans un discours d'une rare platitude crut bon de se livrer à un éloge dithyrambique de la Révolution socialiste d'octobre, source de tous les progrès dont bénéficie la Roumanie actuelle. Son zèle ne devait cependant pas paraître suffisant à M. Gheorghiu-Dej qui ne se priva pas de l'interrompre à deux reprises pour lui suggérer des formules exprimant avec plus de précision encore la soumission de l'Eglise orthodoxe au régime"[7].

Subordonarea Bisericii Ortodoxe Române faţă de puterea seculară, care era pentru observatorii proveniţi dintr-un sistem referenţial diferit o realitate definitivă, era contrazisă de informaţii despre represiunea şi activităţile antireligioase îndreptate contra aceleiaşi biserici. Or, dacă BOR s-ar fi complăcut într-o stare de totală obedienţă, n-ar mai fi fost necesare nici represiunea, nici şicanele penibile pe care a trebuit să le suporte. La 13 noiembrie 1958 Ministerul Afacerilor Externe de la Paris era informat că „au cours des derniers jours un grand nombre de prêtres orthodoxes (250 suivant mon collègue grec) auraient été arrêtés principalement à Bucarest"[8]. Pe lângă arestările clericilor ortodocşi, care vor continua cel puţin până în 1961, BOR era victima unor manifestări huliganice întreprinse de organizaţiile de tineret controlate de partid. Totuşi acestea erau rare şi nu credem să fi devenit o practică, aşa cum se prezintă lucrurile în Bulgaria[9]. Ministrul Franţei la Bucureşti, Pierre Bouffanais, aflase de la omologul său grec următorul incident la care diplomatul Atenei asistase direct şi care poate fi pus pe seama activităţilor antireligioase: „Le Vendredi Saint, tandis que le clergé s'apprêtait à ouvrir la procession traditionnelle autour de l'église de la Patriarchie, des jeunes gens commencèrent une partie de volley-ball que le cortège dut éviter. Le Patriarche

[6] Ibidem, série Z. Europe 1961-1965, Roumanie 1837, Pierre Bouffanais à Couve de Murville, Bucarest, le 26 avril 1961.

[7] Ibidem, série Z. Europe 1944-1960, Roumanie 137, Jacques Emile Paris à Couve de Murville, Bucarest, le 14 novembre 1959.

[8] AMAEF, série Z. Europe 1944-1960, Roumanie 137, Télégramme, Bucarest, le 13 novembre 1958, f. 62. De remarcat faptul că diplomaţii francezi primeau informaţii importante despre BOR de la diplomaţii greci, probabil cei mai interesaţi din blocul occidental de evoluţiile ortodoxiei româneşti. Interpretarea dată valului de arestări din 1958 se face în funcţie de conflictul dintre patriarh şi mitropolitul Moldovei. Acest conflict era notoriu, dar nu avem confirmarea surselor interne că acest conflict a degenerat în arestarea partizanilor unuia sau altuia dintre protagonişti.

[9] Evantia Bozgan, Ovidiu Bozgan, *op. cit.*

Justinien affecta ignorer la provocation et n'en prononça moins des prières pour les dirigeants de la RPR. Mais quelques jours plus tard il n'assista qu'à la séance inaugurale de la session de la Grande Assemblée Nationale"[10]. Lungul raport al lui Bouffanais care descrie desfăşurarea sărbătorilor de Paşti din 1961 confirmă că alături de huliganismul ateu regimul utiliza şi metode mai paşnice – şi poate mai eficiente în viziunea sa – pentru a menţine tineretul departe de influenţa bisericii: „Comme celle de Noël la fête de Pâques a été célébrée en Roumanie avec une profonde ferveur, en dépit ou peut-être en raison des obstacles que le parti au pouvoir oppose aux manifestations de la foi chrétienne. Le 2 avril, les églises catholiques ont connu une grande affluence de fidèles et la foule déborda sur le parvis de la cathédrale Saint-Joseph à l'office de midi: un petit incident mérite d'être signalé – dans un grand fracas de verre cassé, des bouteilles furent jetées à la porte de la Maison de Dieu par un commando de la propagande antireligieuse. Dans la nuit de 8 au 9 avril des foules imposantes, que l'on peut évaluer à plus de 10000 personnes pour la seule assistance à la messe de minuit aux abords de la Patriarchie, ont proclamé la Résurrection du Christ. Venu en curieux à cet office, j'y rencontrai mon collègue grec et sa famille; reconnus dans la foule nous fûmes invités par le Patriarche de Roumanie, Sa Béatitude Justinien Marina à le rejoindre sur la terrasse d'où il lût l'Evangile et prêcha les fidèles. La foule était dense mais point trop jeune car les autorités avaient rendu obligatoire pour les adolescents la présence à un bal populaire dans la nuit du 8 au 9 avril. Elle donna néanmoins le spectacle d'une grande piété et il y eut quelque chose de très émouvant dans le recueillement avec lequel chacun des fidèles alluma son cierge à ceux du Patriarche et des membres de son clergé; seuls s'abstinrent de ce rite les deux fonctionnaires subalternes qui représentait le gouvernement. Le bruit à couru, dans cette usine à rumeurs qui est Bucarest, que des incidents graves s'étaient produits sur le parvis de la Patriarchie pendant l'office des Pâques: je puis certifier que rien de tel ne s'est produit mais je dois signaler que la foule s'est abstenue de se signer lorsque son Pasteur l'invite à prier pour la République Populaire de Roumanie"[11].

Oricum, presiunile regimului comunist asupra BOR se exercitau în cadrul limitelor impuse de simpla constatare că influenţa acestei biserici asupra românilor era profundă şi că o confruntare frontală cu aceasta ar fi avut consecinţe incalculabile. Ca atare, relaţiile dintre statul comunist şi Biserica Ortodoxă Română au urmat logica modelului tranzacţional, sesizat de Jacques Emile Paris la începutul

[10] AMAEF, série Z. Europe 1961-1965, Roumanie 1837, Télégramme Pierre Bouffanais, Bucarest, le 2 mai 1962

[11] AMAEF, série Z. Europe 1961-1965, Roumanie 1837, Pierre Bouffanais à Couve de Murville, Bucarest, le 19 avril 1961. De constatat totuşi „diferenţa" de tratament din partea autorităţilor comuniste dintre BOR şi Biserica catolică din România care a alimentat impresia că prima era privilegiată în raport cu celelalte culte din România

anului 1960. Comentând declaraţia de sprijin acordat guvernului la 17 ianuarie 1960 de către Adunarea Naţională Bisericească, pe fundalul recrudescenţei militantismului antireligios care urmărea să-l oblige pe patriarh să accepte reducerea numărului de preoţi (şi al monahilor adăugăm noi), diplomatul francez nota: „Il est peu probable que le Patriarcat eût jugé opportun de donner son appui au gouvernement si celui-ci n'avait pas consenti à quelque concession"[12].

Principalii interlocutori ai diplomaţilor francezi în problemele BOR au fost, cât se poate de normal, patriarhul Justinian şi mitropolitul Iustin Moisescu. Discuţiile cu aceştia au fost cu atât mai utile cu cât la începutul deceniului şapte intervenise evenimentul fondator al adaptării Bisericii romane la societatea contemporană şi care a avut un impact de durată asupra vieţii religioase internaţionale, Conciliul Vatican II. Reacţia Bisericilor ortodoxe a fost accelerarea tendinţelor mai vechi de concertare panortodoxă, sub forma conferinţelor de la Rhodos, care au dezbătut atitudinea ortodoxiei faţă de conciliul care îşi proclamase vocaţia ecumenică. Prima convorbire dintre Bouffanais şi Întâi Stătătorul ortodoxiei româneşti a avut loc în primăvara anului 1961, ocazie pentru a se constata scepticismul patriarhului faţă de proiectatul conciliu şi eforturile sale de a idealiza relaţiile dintre BOR şi Patriarhia de la Moscova, într-un moment în care guvernul de la Bucureşti era încă departe de a-şi afirma autonomia faţă de URSS. Tributul politic plătit de patriarh este evident când compară progresele ateismului în SUA cu libertatea de conştiinţă care domneşte senin în patria sovietelor. Desigur era un simplu cabotinaj al patriarhului, dar care nu s-ar justifica prin teama ca diplomatul francez să-l deconspire[13].

Bouffanais are din nou ocazia să se întreţină cu patriarhul Justinian la o recepţie oferită de ambasada Greciei la Bucureşti la 24 martie 1962, convorbire dominată de problemele catolicismului din România şi de chestiunea participării Bisericilor ortodoxe la conciliu: „Mgr Justinien m'a d'abord parlé de ses contacts avec les chefs des différentes confessions religieuses; en ce qui concerne le clergé catholique, il a vanté les mérites de Francisc Augustin, conseiller de l'Archevêché de Bucarest qui, depuis le décès, en septembre 1961 de Mgr Jovanelli, assumait la direction des prêtres de l'Eglise romaine et qui allait bientôt être élu évêque. Sans

[12] AMAEF, série Z. Europe 1944-1960, Roumanie 137, Jacques Emile Paris à Couve de Murville, Bucarest, le 18 février 1960, f. 85.

[13] *Anexe*, Doc. nr. 1. Prudenţa patriarhului se menţine şi un an mai târziu când Bouffanais îl vizitează la 21 februarie 1962. Bine informat asupra preliminariilor conciliare, Justinian apreciază că decizia ca Bisericile ortodoxe să participe cu observatori la lucrările conciliului aparţine Patriarhiei ecumenice de la Constantinopol. „Lorsque j'abordai ensuite la question des tendances antireligieuses du programme du PCUS, scria la Paris ministrul Bouffanais, le Patriarche de Roumanie s'ingénia à minimiser les dangers de l'athéisme communiste et à vanter l'appui qu'il recevait des autorités de la RPR dans la restauration des séminaires et des monastères", AMAEF, série Z. Europe 1961-1965, Roumanie 1837, Télégramme Pierre Bouffanais, Bucarest, le 21 février 1962

même rappeler que le prédécesseur de Francisc Augustin avait été excommunié par le Vatican, j'ai fait remarquer à mon interlocuteur que pour sacrer éventuellement l'intéressé il y avait plus en vie en Roumanie qu'un seul évêque Mgr Marton, qui, très âgé et impotent aux dires des autorités, achevait ses jours à Alba-Iulia. Se référant à des entretiens antérieurs, au cours desquels avait été évoqué la question de la participation au second Concile du Vatican d'observateurs d'autres églises, le Patriarche Justinien m'a ensuite demandé si en l'absence d'un Nonce à Bucarest, j'avais ici la charge des intérêts de la Curie Romaine et si j'avais mission de sonder ses intentions. Sur ma réponse catégoriquement négative, mon interlocuteur a fait observer que la France était pourtant la fille aînée de l'Eglise. On dit aussi, ai-je rétorqué en plaisantant, qu'elle était la cadette de ses soucis. Le Patriarche de Bucarest m'a enfin dit combien le clergé orthodoxe roumain s'était réjoui de la conclusion des accords d'Evian"[14].

Un an mai târziu tonul patriarhului Justinian se transformă radical în raport cu poziţiile şi declaraţiile lui anterioare. Bouffanais are ocazia să constate atitudinea naţionalistă a patriarhului şi antisovietismul său, care erau consonante cu degradarea raporturilor dintre echipa conducătoare de la Bucureşti şi URSS. În acelaşi timp, Justinian era mai clar favorabil trimiterii unui observator al BOR la Conciliul Vatican II[15]. Ambiguităţile politicii promovate de patriarh, calchiate după cele ale politicii guvernamentale de la Bucureşti, sunt mai accentuat surprinse de Bouffanais, recent avansat ambasador, în depeşa expediată la sfârşitul anului 1963 ministrului de externe francez: „Au cours de l'année qui s'achève, l'Eglise orthodoxe roumaine a évité de s'engager: elle n'a pas pris position dans la rivalité entre le Phanar et Moscou; elle s'est fait représenter à la conférence de Rhodes mais s'est abstenue d'envoyer un observateur au Concile du Vatican. En cela elle a suivi une tactique analogue à celle du gouvernement de la RPR qui, dans le même temps, s'est efforcé de ménager Pekin et Moscou dans la querelle sino-soviétique. La Patriarchie de Bucarest obéit-elle inconditionnellement aux maîtres de la RPR ? On serait assez tenté de répondre à cette question par l'affirmative lorqu'on lit le texte [...] du télégramme que le patriarche Justinien vient d'adresser à M. Gheorghiu-Dej au nom de l'Assemblée Nationale Ecclésiastique. Quoi qu'il en soit, il sera intéressant de connaître les motifs qui ont conduit le patriarche de

[14] Ibidem, Télégramme Pierre Bouffanais, Bucarest, le 2 avril 1962. Nici acum patriarhul Justinian n-a renunţat să reacţioneze ca om politic conectat la preocupările guvernamentale, menţionând încheierea războiului din Algeria în beneficiul algerienilor, problemă care bine înţeles nu preocupa câtuşi de puţin pe preoţii săi. Despre problematica Bisericii romano-catolice din România din aceşti ani, Ovidiu Bozgan, *Cronica unui eşec previzibil. Relaţiile României cu Sfântul Scaun în perioada pontificatului lui Paul VI (1963-1978)*, sub tipar.

[15] *Anexe*, Doc. nr. 5.

Roumanie à donner son approbation au projet de rencontre aux Lieux Saints du patriarche Athenagoras avec le pape Paul VI"[16].

Aceleaşi poziţii sunt exprimate de Justinian la începutul anului 1964 în cursul unei întrevederi cu Bouffanais la Ambasada Franţei[17]. Patriarhul a agreat întâlnirea istorică de la Ierusalim dintre patriarhul ecumenic Athenagoras şi Paul VI[18] şi susţine dreptul înaltului ierarh de la Constantinopol de a se pronunţa în numele întregii ortodoxii. Justinian revine asupra problemelor Bisericii romano-catolice din România şi aminteşte interlocutorului său că el este cel care a intervenit pe lângă Petru Groza pentru ca episcopul Aron Marton să fie eliberat de la Sighet. O informaţie interesantă – era cunoscut faptul că Groza a avut iniţiativa eliberării episcopului maghiar de la Alba-Iulia la începutul anului 1955 –, dar la care trebuie adăugat faptul că Justinian a manifestat în unele ocazii sentimente de ostilitate faţă de Aron Marton, justificate de aşa-zisul şovinism maghiar la care nu ar fi renunţat impenitentul episcop. Şi acum unele afirmaţii „politice" ale patriarhului par să fie simplă retorică de complezenţă, când susţine că în România nu există propagandă antireligioasă şi că Emil Bodnăraş, care superviza politica religioasă, ar fi un moderat.

Dacă între Bouffanais şi Justinian se instalase o stare de empatie[19], noul ambasador francez Jean-Louis Pons părea să fie animat de sentimente mai reci faţă de patriarh şi pentru simplu fapt că şi-a amânat vizita de curtoazie la Patriarhie timp de un an şi jumătate. Este posibil ca aceste sentimente să fi fost generate şi de discuţia efectivă dintre cei doi de la începutul anului 1966. Patriarhul a abordat subiecte delicate ale relaţiilor franco-române, cel puţin unul trenând de la începutul războiului rece. Justinian a expus ambasadorului problema bisericii ortodoxe de la Paris (rue Jean de Beauvais), care se emancipase de sub tutela Patriarhiei Române, şi l-a calificat pe parohul acesteia, preotul Vasile Boldeanu, drept fascist (într-adevăr Boldeanu fusese legionar). În tentativele Patriarhiei de a restabili legătura canonică dintre BOR şi biserica ortodoxă română de la Paris un rol important, care ar fi putut fi soluţia înseşi, îi revenea celebrului scriitor român stabilit în Franţa, Constantin Virgil Gheorghiu, care tocmai solicitase Patriarhiei să-l includă în rândul preoţilor aflaţi sub ascultarea sa canonică. Prestigiul autorului faimosului

[16] AMAEF, série Z. Europe 1961-1965, Roumanie 1837, Pierre Bouffanais à Couve de Murville, Bucarest, le 24 décembre 1963

[17] *Anexe*, Doc. nr. 7.

[18] BOR, la presiunile autorităţilor comuniste de la Bucureşti, a avut o reacţie oficială mult mai rezervată faţă de acest eveniment; Ovidiu Bozgan, *The Romanian Orthodox Church and the Roman-Catholic Church at the time of the second Vatican Council*, in „Totalitarianism Archives", t. 10, 2002, no.34-35, p. 192-214.

[19] Consideraţiile lui Bouffanais despre BOR în raportul său de sinteză redactat la sfârşitul misiunii sale în România în Ovidiu Bozgan, *O sinteză diplomatică franceză din 1964 despre români, România şi comunismul românesc*, în „Analele Universităţii Bucureşti" seria istorie, tom LI, 2002, sub tipar.

roman *Ora 25* era în măsură să alimenteze optimismul BOR că biserica dizidentă de la Paris va reveni sub controlul Patriarhiei. În 1965 a existat chiar proiectul unei vizite a lui Gheorghiu în România, dar autoritățile franceze, care și-au dat seama că scriitorul este manipulat, i-au refuzat viza. De fapt Gheorghiu însuși, spirit instabil, a renunțat la probabilele sale veleități de a se implica în chestiunea bisericii ortodoxe de la Paris. Acum patriarhul Justinian reproșa ambasadorului faptul că autoritățile franceze blocaseră vizita lui Gheorghiu în țară. Nu au lipsit dintre subiectele abordate de Pons și înaltul ierarh problema Bisericii romano-catolice – Justinian aprecia drept pozitive relațiile BOR cu Biserica de rit latin din România, cu eterna excepție a lui Aron Marton calificat drept „fanatique de l'ancien régime" – și chiar cea a Bisericii Române Unite. Spre final Justinian nu a uitat să lanseze o diatribă la adresa războiului american din Vietnam, fapt care i-a creat lui Pons impresia că s-a întreținut cu un om politic al regimului[20].

Al doilea partener de convorbiri din cadrul ierarhiei BOR a fost mitropolitul Iustin Moisescu. Importanța rolului pe care era chemat să-l aibă în politica BOR este sesizată din momentul promovării sale ca mitropolit al Ardealului. Ministrul Franței la București, Pierre Francfort, adversar ireductibil al comunismului, comunica la Paris în primăvara anului 1956: „Il est assez surprenant de voir un simple prêtre, fut-il professeur de théologie, accéder directement à un siège métropolitain. Jusqu'ici son nom n'avait jamais paru parmi ceux de nombreux ecclésiastiques que la presse cite périodiquement comme ayant pris part à des manifestations des comités roumains du Conseil mondial de la paix. Peut-être, comme l'a souligné le patriarche Justinien, a-t-on voulu récompenser sa science théologique. Peut-être aussi a-t-on voulu reconnaître son dévouement aux institutions nouvelles de la RPR"[21]. Oricum Iustin Moisescu nu era un simplu preot ci unul dintre cei mai prestigioși teologi ai ortodoxiei.

Unele informații despre cariera și personalitatea mitropolitului Moldovei explica alegerea sa ca partener privilegiat de discuții cu diplomații acreditați la București. Iustin Moisescu s-a născut în satul Cândești, comuna Albești din județul Argeș la 5 martie 1910. Tatăl său, Ioan Moisescu era învățător. După studii primare în comuna natală (1916-1921 sau 1917-1922) urmează seminarul teologic pentru orfani (tatăl său murise în război în 1917) de la Câmpulung Muscel între anii 1922-1930. Studiile superioare de teologie nu le realizează în țară ci la facultatea de teologie de la Atena între 1930-1934, unde își obține licența, grație unei burse atribuite de Patriarhia română, datorită faptului că absolvise seminarul ca șef de promoție. Între 1934-1936 urmează cursuri de specializare la facultatea de teologie

[20] *Anexe*, Doc. nr. 8.

[21] AMAEF, série Z. Europe 1944-1960, Roumanie 137, Pierre Francfort à Christian Pineau, Bucarest, le 24 mars 1956, f. 5-6. Același Francfort revenea la 15 ianuarie 1957 cu o depeșă în care informa despre alegerea de către Colegiul electoral, la 10 ianuarie, a lui Iustin Moisescu drept mitropolit al Moldovei

catolică şi la facultatea de litere de la Universitatea din Strasbourg. Revine la Atena în 1936-1937 unde se specializează în patrologie şi exegeza Noului Testament, susţinându-şi şi teza de doctorat. În 1937 se întoarce în România, unde se dedică unei cariere profesorale în învăţământul teologic. Timp de un an, între septembrie 1937 – septembrie 1938 este profesor la Seminarul Nifon Mitropolitul, apoi între 1938-1939 este profesor la facultatea de teologie ortodoxă a Universităţii din Varşovia. În perioada 1939-1940 îşi satisface serviciul militar la şcoala de ofiţeri în rezervă de la Ploieşti[22]. La 15 octombrie 1940 este numit profesor de exegeza Noului Testament şi Hermeneutică Biblică la facultatea de teologie de la Cernăuţi, atunci aflată în refugiu la Suceava, pentru ca la 30 noiembrie 1946 se devină profesor titular la facultatea de teologie ortodoxă a Universităţii din Bucureşti (transformată în ianuarie 1949 în Institutul Teologic Ortodox din Bucureşti).

Conform informaţiilor disponibile, Iustin Moisescu nu a fost atras de viaţa politică înainte de 23 august 1944. În 1945 se înscrie în Uniunea Patrioţilor şi după transformarea acesteia în Partidul Naţional Popular, a devenit vicepreşedintele regionalei Moldova a acestui partid, preşedintele organizaţiei Suceava şi membru în CC al acestui partid. A activat în PNP până la autodizolvarea în 1949. Trecerea sa prin acest partid nu putea constitui în sine o culpă, pe aici trecând numeroşi intelectuali ai vechiului regim care odată reabilitaţi au fost cooptaţi de regimul comunist. De altfel Partidul Naţional Popular era condus şi controlat de militanţi ai PCR (aproape toţi ilegalişti) care fuseseră desemnaţi să activeze aici. De aceea nu ştim care au fost motivele care au dus la îndepărtarea temporară a lui Iustin Moisescu de la Institutul teologic de la Bucureşti la 30 august 1952. După alegerea sa ca mitropolit al Moldovei la 10 ianuarie 1957, Iustin Moisescu este practic asaltat de numeroase demnităţi şi funcţii, care au creat impresia că este un privilegiat al regimului de la Bucureşti. În 1957 devine deputat în Marea Adunare Naţională, apoi este ales membru în Comitetul Naţional pentru Apărarea Păcii din RPR, membru în Comitetul Executiv al Consiliului Mondial al Bisericilor, membru în prezidiul Conferinţei Bisericilor Europene din 1964, membru în Consiliul Naţional al Frontului Unităţii Socialiste din 1968 etc. Prezenţa sa în instanţele de decizie ale organizaţiilor religioase internaţionale la care aderase BOR, vasta sa cultură teologică şi faptul că era poliglot, l-au făcut pe Iustin Moisescu să aibă principala responsabilitate pentru relaţiile internaţionale ale bisericii sale.

Ascensiunea şi demnităţile ocupate au făcut ca mitropolitul Iustin Moisescu să fie perceput ca un ierarh dispus la o colaborare intensă cu regimul care avea

[22] Concentrat la 19 iunie 1941, viitorul mitropolit va participa la primele lupte din vara aceluiaşi an, va fi rănit în luptele de la Dimitrovka şi va fi evacuat la spitalul de la Buzău. Participarea sa la războiul antisovietic, fie şi până la 19 august 1941 când este rănit, putea constitui un element compromiţător în cariera sa.

motive tot mai numeroase să-l suspecteze pe patriarhul Justinian că încearcă să se emancipeze de sub tutela toxică a statului. Rivalitatea dintre cei doi ierarhi nu va constitui un secret şi Legaţia Franţei de la Bucureşti era în măsură să furnizeze un exemplu: „On prétend dans les milieux généralement bien informés des problèmes religieux que lors de la dernière session du synode le 29 octobre, un assez vif débat a opposé le patriarche au Métropolite de Jassy, homme ambitieux qui vise à sa succession. Se ralliant aux vues du Gouvernement celui-ci aurait accepté le principe d'une réduction à 7 ou 8000 du nombre des prêtres séculiers qui serait actuellement de 12000. Le Patriarche, par contre, soutenu par les fidèles, se serait déclaré prêt à accepter une réduction du montant du salaire des prêtres et partant de la subvention de l'état si le nombre des prêtres n'était pas réglementé. A cette habile concession les autorités civiles auraient répondu que ceci ne résoudrait pas le problème causé par l'excès du nombre de prêtres par rapport aux besoins et la stérilisation qui en résultait d'une main-d'œuvre qui serait plus utilement employée dans l'industrie ou l'agriculture. Il semble qu'aucune décision définitive n'ait finalement été prise au sujet de la réduction du nombre de prêtres séculiers lors du dernier synode. On peut, toutefois, être assuré que rien ne sera négligé du côté du parti pour atteindre éventuellement par des voies détournées, l'objectif aujourd'hui dévoilé"[23].

Prima conversaţie pe care a avut-o Bouffanais cu ierarhul de la Iaşi vine să contrarieze prejudecata despre angajamentul politic al mitropolitului Iustin Moisescu. Acesta îşi permite numeroase liberalităţi la adresa comunismului, nu ezită să condamne iniţiativele intempestive ale lui Hrusciov în domeniul politicii externe care agravau confruntarea Est-Vest şi admite că organizaţia la a cărei consfătuire tocmai participase la Praga – Conferinţa Creştină pentru Pace, creată în 1957 – ar putea fi manipulată de regimurile comuniste din Europa de Est (de fapt era un instrument al politicii externe sovietice)[24]. Vizita pe care o întreprinde Bouffanais la mănăstirile din Moldova, descrisă pe larg, este o ocazie pentru un nou dialog între diplomatul francez şi mitropolitul de la Iaşi[25]. Acesta din urmă îşi reafirmă ostilitatea faţă de ideologia comunistă, dar nu se opune colaborării cu autorităţile comuniste de la Bucureşti. Tot acum mitropolitul Iustin Moisescu recunoaşte ravagiile provocate de decretul 410 din 28 octombrie 1959 în viaţa

[23] AMAEF, série Z. Europe 1944-1960, Roumanie 137, Jacques Emile Paris à Couve de Murville, Bucarest, le 14 décembre 1959.

[24] *Anexe*, Doc. nr. 2. Cu această ocazie Iustin Moisescu pleda pentru revenirea prezenţei culturale franceze în România. Justinian, la rândul său, dorea dezvoltarea relaţiilor dintre instituţiile de învăţământ teologic franceze şi cele din România şi era pe plan mai larg favorabil raporturilor culturale franco-române. De menţionat totuşi că, în pofida dezvoltării relaţiilor dintre Franţa şi România în toate domeniile, nu doar în domeniul cultural, raporturile dintre BOR şi Biserica catolică din Franţa au fost mai curând glaciale

monahală a BOR care a dus la expulzarea a mii de călugări şi călugăriţe şi la desfiinţarea a numeroase aşezăminte monahale. Nu puteau lipsi de pe agenda discuţiilor dintre diplomaţii francezi şi mitropolitul Iustin Moisescu problemele relaţiilor internaţionale ale BOR de care înaltul ierarh era responsabil. În primăvara anului 1962, primit la Legaţia Franţei de la Bucureşti, Moisescu se întreţine cu Bouffanais despre recenta aderare a BOR la Consiliul Mondial al Bisericilor cu prilejul adunării generale de la New Delhi din noiembrie – decembrie 1961 (alături de Biserica Ortodoxă Rusă şi Biserica Ortodoxă Bulgară) şi despre prima conferinţă panortodoxă de la Rhodos. În acest moment se poate constata o identitate de vederi dintre Iustin Moisescu şi patriarhul Justinian referitor la dreptul patriarhului ecumenic de a decide asupra participării Bisericilor ortodoxe la Conciliul Vatican II. Mai mult, mitropolitul mărturiseşte lui Bouffanais că ar dori să fie observator la conciliu dacă BOR ar primi invitaţiile de participare din partea Curiei Romane[26]. În realitate, poziţia adoptată de BOR în această privinţă a fost radical diferită. Această problemă este la originea vizitei pe care i-o face mitropolitul Iustin Moisescu lui Bouffanais la începutul lunii martie 1963. Cu acest prilej mitropolitul nu se limitează la consideraţii privind atitudinea BOR faţă de participarea la Vatican II, ci oferă explicaţii şi pentru absenţa Bisericii romano-catolice din România de la prima sesiune conciliară: „Le Métropolite de Moldavie et de Suceava est une de rares notabilités roumaines qu'il me soit donné de pouvoir recevoir sans témoin à la Légation. Député à l'Assemblée Nationale et membre du comité de défense de la paix, Mgr Justin est certes en bons termes avec le régime; il avait un bon prétexte pour venir me voir le 28 février mais j'ai vite senti qu'il avait une mission et qu'il voulait me parler de la non-participation de l'épiscopat non-catholique roumain au Concile du Vatican et de l'éventualité d'un envoi à Rome d'observateurs du Patriarcat de Bucarest à la reprise des travaux de ces assises de l'Eglise romaine. Après m'avoir redit tout le bien qu'il pensait du Professeur Dubois qui l'a opéré d'une cataracte à Paris au mois de septembre dernier, après sa participation au Conseil œcuménique des Eglises Chrétiennes, et qu'il compte inviter bientôt en Roumanie, le Métropolite de Jassy m'a confié que le Patriarche Justinien avait beaucoup regretté de n'avoir pu recevoir à Bucarest Mgr Willebrands dont il ignorait la qualité lorsqu'il avait, de Moscou, sollicité un rendez-vous qu'il n'aurait pu accorder d'ailleurs parce qu'il était sur le point de partir pour Constantinople (vizita patriarhului Justinian la Constantinopol se va produce abia în 1968 – n.n.); l'invitation à envoyer un observateur à l'Assemblée du Vatican, reçue ultérieurement, n'avait pu être examinée en temps utile par le Saint Synode mais il y avait lieu de penser qu'elle serait acceptée pour la reprise

[25] *Anexe*, Doc. nr. 3.
[26] *Anexe*, Doc. nr. 4.

des travaux conciliaires; une consultation avec le Phanar serait organisée au sujet du niveau des observateurs dans la hiérarchie orthodoxe dès que le gouvernement turc autoriserait le Patriarche à se rendre à Istanbul. En ce qui concerne la non-participation de l'épiscopat catholique roumain aux travaux du Concile, Mgr Justin m'a dit qu'à sa connaissance les évêques résidant en Roumanie n'avaient pas reçu d'invitation à se rendre à Rome et n'avaient en conséquence pas demandé d'autorisation de sortie du pays. J'ai fait remarquer à mon interlocuteur que tous les évêques avaient le droit de siéger aux assises du Vatican et qu'il n'était pas indispensable que la Curie Romaine leur envoyât des convocations qu'elle ne saurait d'ailleurs, dans certains cas, être sûre qu'elles parviendraient à des destinataires dont elle ignorait ce qu'ils étaient devenus; c'était faire allusion aux deux évêques uniates qui sont en résidence surveillée. Le métropolite de Moldavie, à qui je rappelais la mesure de grâce dont a bénéficié récemment en URSS l'archevêque uniate de Lwow (j'ai eu occasion de m'entretenir de cette libération avec mon collègue polonais; celui-ci a retiré de diverses conversations avec les autorités roumaines l'impression qu'elles n'étaient pas hostiles a priori à des mesures analogues en faveur de l'ex-hiérarchie uniate de Roumanie), ne m'a pas paru exclure l'éventualité d'une libération de NN.SS. Hossu et Rusu; il considère en tout cas que rien ne devait empêcher Mgr Francisc Augustin, administrateur de l'Eglise catholique en Roumanie de se rendre à Rome, à l'occasion de la reprise de la session du Concile du Vatican s'il en exprimait le désir. Il me faut signaler enfin que le Métropolite de Moldavie et Suceava a fait une brève allusion, pendant notre entretien, à la question des desservants de l'Eglise orthodoxe roumaine de Paris et à celle des cimetières roumains de la première guerre mondiale en France. J'ai éludé le sujet en remettant à Mgr Justin plusieurs ouvrages français consacrés à l'art religieux"[27].

Există încă două chestiuni relative la BOR abordate de Pierre Bouffanais în corespondenţa sa diplomatică, ambele fiind posibile direcţii de cercetare: rivalităţile la Muntele Athos dintre Bisericile Ortodoxe sprijinite de guvernele respective şi eforturile Patriarhiei române, concertate cu cele ale autorităţilor de la Bucureşti, de a readuce sub controlul său comunităţile româneşti din străinătate. Bouffanais avusese ocazia să întreprindă o vizită la Sfântul Munte care a căpătat alura unei veritabile anchete, descrisă minuţios pentru superiorii săi de la Paris[28]. În acelaşi an (1963), patriarhul Justinian participase la aniversarea mileniului Sfântului Munte (se împlineau o mie de ani de la construirea Marei Lavre-Megisti Lavra de către Sfântul Athanasie Athonitul) alături de alţi lideri ortodocşi în frunte cu patriarhul ecumenic Athenagoras. Evenimentul a avut o dublă importanţă. Pe de o parte la 24 iunie 1963, la Marea Lavră, s-a desfăşurat o consfătuire a liderilor

[27] AMAEF, série Z. Europe 1961-1965, Roumanie 1837, Pierre Bouffanais à Couve de Murville, Bucarest, le 5 mars 1963.
[28] *Anexe*, Doc. nr. 6.

Bisericilor ortodoxe care au discutat probleme ale instituţionalizării concertării panortodoxe iar pe de altă parte s-a dezbătut situaţia monahismului de la Sfântul Munte. După atribuirea Muntelui Athos în 1913 Greciei şi mai ales după 1926 când statul elen şi-a afirmat suveranitatea asupra sa (din 1927 Muntele Athos are un guvernator civil numit de guvernul de la Athena), trimiterea de călugări de către celelalte Biserici ortodoxe a devenit foarte dificilă, iar în anumite momente imposibilă. Patriarhia română întreprinsese numeroase demersuri pe lângă statul elen pentru a se accepta noi călugări români care să consolideze viaţa monahală din aşezămintele româneşti, în special schitul Prodromul. Existase la un moment dat proiectul, nefinalizat, ca Patriarhia de la Bucureşti să cumpere de la călugării greci mănăstirea Cutlumuş[29]. Patriarhul Justinian a insistat în cursul vizitei sale din 1963 ca să fie admişi noi călugări români (care aveau obligaţia de a deveni cetăţeni greci) care urmau să facă schimbul de generaţii[30]. Vor trece mai mulţi ani şi vor fi depuse multe eforturi din partea Patriarhiei române, sprijinite de diplomaţia românească, până când autorităţile elene vor admite stabilirea la Muntele Athos a unor călugări români.

Preocupările Patriarhiei române pentru a recupera comunităţile româneşti din diasporă – interesul a fost constant, dar nu s-a putut manifesta deschis – au apărut în momentul în care regimul de la Bucureşti a început să destindă atmosfera pe plan intern şi să se distanţeze în politica sa externă faţă de URSS, devenind astfel mai onorabil în exterior. Biserica Ortodoxă Română putea avea un rol important în atragerea românilor din emigraţie pentru a sprijini sau cel puţin pentru a-şi tempera criticile la adresa noii politici care se înfiripa timid la Bucureşti. Aici interesele BOR şi regimului din România convergeau şi Patriarhia a putut beneficia de o mai mare libertate de manevră decât pe plan intern. Aceste noi preocupări sunt surprinse într-un raport expediat de Bouffanais la sfârşitul primăverii anului 1963: „L'Eglise orthodoxe roumaine déploie depuis quelques mois, sous la pression sans doute du pouvoir civil auquel elle est asservie, de grands efforts pour développer ses positions à l'étranger. Le Département connaît les intrigues nouées à Paris par le Métropolite de Moldavie, à l'occasion de sa participation aux travaux du Conseil Œcuménique des Eglises Chrétiennes, en vue de la reprise en main de l'Eglise de la rue Jean de Beauvais et de ses fidèles. Il sait également les démarches que le Patriarche Justinien a faites auprès de moi afin d'obtenir pour un prêtre roumain de son choix et destiné à la chapelle roumaine de Baden-Baden le visa d'entrée en République Fédérale d'Allemagne. Il faut maintenant lui signaler l'intention qu'a

[29] La Muntele Athos există sute de aşezăminte monahale dar doar 20 de mănăstiri care au dreptul de a constitui forma de guvernare a acestuia, Kynotita, condusă de 4 epistaţi. Din cele 20 de mănăstiri, 17 sunt greceşti, 1 bulgară, 1 sârbă şi 1 rusă.

[30] Conform unei statistici elaborate de ministerul elen de externe în decembrie 1965, la Sfântul Munte structura etnică a populaţiei monahale era următoarea: 1290 greci, 94 români, 62 ruşi, 28 sârbi şi 17 bulgari.

manifesté l'Eglise orthodoxe roumaine d'envoyer aux Etats-Unis Mgr Teoctist Botosaneanu, ancien évêque d'Arad et actuellement vicaire général du Patriarche (va fi episcop de Arad între 1962-1973 – n.n.). Les communautés roumaines d'outre-Atlantique seraient, aux Etats-Unis et au Canada, au nombre d'une cinquantaine dont sept seulement reconnaîtraient le Patriarcat de Bucarest. Profitant du décès en mars dernier de Mgr Andrei Moldovan, évêque rallié de Detroit auquel il voudrait donner pour successeur l'ecclésiastique sus-nommé, le Métropolite de Moldavie, Mgr Justin Moisescu, s'est rendu aux Etats-Unis où il s'est efforcé de recueillir l'allégeance des dissidents. A ce jour le gouvernement américain n'a pas encore accordé à Mgr Teoctist le visa d'entrée aux Etats-Unis et s'est en vain que le Métropolite de Moldavie, qui doit entreprendre prochainement un voyage au Canada, a émis le vœu de pouvoir profiter de son séjour dans le Nouveau Monde pour introniser le successeur de Mgr Moldovanu"[31].

Reluând considerațiile de debut, se poate conchide că documentele diplomatice franceze comentate aici, fără a conține informații spectaculoase, prin interpretările şi perspectivele sugerate oferă şansa de a completa cunoaşterea BOR într-o perioadă importantă de căutări şi adaptări la circumstanțe mai complexe decât cele din primii ani ai Războiului Rece.

ANEXE[32]

1

Bucarest, le 3 mai 1961

Pierre Bouffanais, Ministre de France en Roumanie
à Son Excellence Monsieur Couve de Murville, ministre des Affaires Etrangères

La distribution des ouvrages présentés en décembre dernier à l'Exposition du Livre d'Art français m'a valu de nombreuses lettres de remerciements, dont la plus chaleureuse fut peut-être celle du Patriarche de Roumanie à qui j'avais fait tenir les sept volumes de «L'Iconographie d'art chrétien» de Louis Réau.

Le chef de l'Eglise orthodoxe roumaine m'ayant demandé de lui préciser les conditions dans lesquelles il pourrait se procurer certains ouvrages pour l'Institut

[31] AMAEF, série Z. Europe 1961-1965, Roumanie 1837, Pierre Bouffanais à Couve de Murville, Bucarest, le 26 juin 1963. Vacanța episcopală a episcopiei ortodoxe misionare române din SUA va fi rezolvată abia în aprilie 1966, când congresul bisericesc l-a ales pe Victorin Ursache, confirmat de Sfântul Sinod al BOR.

[32] Notele documentelor aparțin diplomaților francezi. Documentele prezentate conțin unele erori sau aprecieri care ar merita lungi comentarii sau contextualizări, dar spațiul editorial nu permite o „ediție critică".

de théologie de Bucarest, je n'hésitai pas à lui demander une audience qui me fut immédiatement accordée: il ne me déplaisait de faire sentir à cette occasion aux autorités roumaines que je prenais sans gêne aucune avec le clergé pravoslave, traditionnellement asservi au pouvoir civil, un contact que je me refuserai toujours d'établir avec les représentants excommuniés ou interdits du catholicisme romain.

Sa Béatitude Justinien Marina m'a reçu, entourés de ses deux vicaires généraux Antim Nica et Cazacu, de plusieurs conseillers et religieux, dans le grand salon de la patriarchie, somptueusement décoré de mosaïques et de fresques rappelant les fastes de l'Eglise roumaine devenue autocéphale.

Le regard vif, jovial mais rusé, sur un visage disparaissant sous d'abondants favoris et une barbe fleurie, la voix assurée et sonore, le geste ample, le Patriarche de Roumanie a répondu de bonne grâce aux questions que je lui ai posées sur l'état actuel de l'orthodoxie dans son pays.

Je dois à la vérité de dire que je n'ai rien trouvé de servile ou de politiquement engagé dans les propos de mon interlocuteur, rien en tour cas qui rappelât les déclarations aussi retentissantes qu'obséquieuses qu'il a faites périodiquement depuis son ascension au patriarcat en 1948 contre l'impérialisme et l'OTAN ou en faveur du Conseil mondial de la paix.

Né en 1901, entré au séminaire en 1915, instituteur à l'école d'Olteana, puis directeur du séminaire Saint-Nicolas de Râmnicu-Vâlcea, Justinien Marina a été nommé vicaire épiscopal de Jassy en 1945 et métropolite de Moldavie en 1947. Archevêque de Bucarest et métropolite de Valachie en mai 1948, il ne devait pas tarder à succéder au Patriarche Nicodème. Ce n'est pas un secret pour personne qu'il doit sa rapide ascension à la tête du Saint-Synode à la haute protection de M. Gheorghiu-Dej, premier secrétaire du parti ouvrier roumain, qu'il hébergea à plusieurs reprises au temps de la lutte communiste clandestine.

Comblée d'honneurs et de décorations, récemment encore félicité à l'occasion de son soixantième anniversaire pour ses «services dans la lutte contre le fascisme», Sa Béatitude n'a cessé de soutenir le pouvoir civil, déclarant la constitution de la République populaire roumaine conforme à la religion orthodoxe, conseillant d'appuyer le Front démocratique populaire, fulminant contre l'impérialisme et le colonialisme et assurant le gouvernement du soutien de son clergé.

L'impression de mon collègue grec, qui est de confession orthodoxe, est que le Patriarche de Roumanie n'est pas communiste comme le prétendent les nombreux ennemis que lui a valus sa rapide carrière, mais qu'il s'efforce de composer avec le pouvoir temporel: je partage cet avis car après avoir admis que tout n'était pour le mieux dans la meilleure des démocraties populaires[33] le chef de l'Eglise roumaine ne m'a pas contredit lorsque je lui ai fait observer que dans tous

[33] Interdiction des écoles confessionnelles et de l'enseignement religieux dans les écoles, propagande athéiste, limitation du clergé régulier dans les monastères, nationalisations des biens ecclésiastiques etc.

les pays du monde les églises ont leurs soucis et s'en consolent à la pensée que les régimes politiques passent alors qu'elles sont éternelles.

Quoi qu'il en soit du présent asservissement de la religion pravoslave en Roumanie, il ne faut pas oublier qu'elle a béni le régime communiste pour sa lutte contre l'Eglise uniate: ce que le Patriarche m'a dit au sujet du sectarisme du Vatican[34], ce qu'il a proclamé dans la presse contre «le pape instigateur de l'agressivité de l'OTAN», prouvent assez bien la haine que devait lui inspirer le catholicisme de rite oriental. Reste à savoir si l'orthodoxie ne comprend pas aujourd'hui, mais un peu tard, que c'était elle qui était sectaire et qu'elle a eu tort de ne pas faire front avec les autres dénominations chrétiennes contre le communisme athée.

Mon impression est qu'il entre beaucoup de présomption et de «wishful thinking» dans le comportement du Patriarche.

Il ne rejette pas a priori l'idée d'une réconciliation des églises chrétiennes, parle avec faveur des confessions protestantes, mais se dit sceptique quant à l'issue du Concile œcuménique que prépare le Vatican: pour lui, jamais la papauté «qui a eu l'audace de faire proclamer le dogme de son infaillibilité» ne renoncera à ses prétentions à un magistère que lui conteste l'orthodoxie «fidèle à l'idée collégiale de l'Eglise primitive du Christ».

L'église autocéphale roumaine, ajoute-t-il, est assez forte pour se défendre elle-même. Inutile de faire fond sur le Patriarche œcuménique de Constantinople, lointain successeur de Saint Jean Chrysostome, par ailleurs prisonnier des Turcs. Aucun risque d'impérialisme du côté du Patriarche de Moscou. Des accords satisfaisants avec l'Eglise serbe pour le Banat, avec l'Eglise grecque pour les Koutzo-valaques[35], avec l'Eglise arménienne et enfin avec l'Eglise russe au sujet des minorités roumaines de Bucovine et de Bessarabie[36].

Quant à l'athéisme, pour sa Béatitude Justinien Marina, le danger est aux Etats-Unis «où les statistiques révèlent qu'il y a 60% d'individus ne pratiquant aucune religion». Inutile de chercher une comparaison avec l'Union Soviétique où «les recensements respectent la liberté de conscience des habitants» et où la grande masse de la population a gardé la foi de ses ancêtres; «quand bien même tous les membres du parti communiste de l'URSS seraient athées, ce qui est inexact, m'a dit mon interlocuteur, cela ne ferait jamais qu'une petite fraction insignifiante de la race slave, si profondément croyante!».

La visite détaillée que l'on m'a fait faire de la Patriarchie m'a permis quelques observations qui complètent ou corrigent les propos de mon hôte. On m'a montré la salle du Saint-Synode, la chapelle et les appartements privés du

[34] En ce qui concerne notamment l'excommunication des membres du parti communiste.

[35] Tel n'est pas l'avis de mon collègue hellénique qui prétend que la Roumanie conteste aujourd'hui la juridiction du Patriarche d'Athènes qu'elle avait admise en 1919.

[36] La Roumanie est autorisée à fournir en livres de prières ses minorités de la République moldave, à condition qu'ils soient imprimés en caractères cyrilliques.

Patriarche, les salons d'apparat, le cloître et la maison d'hôtes. On m'a fait promettre aussi de visiter l'Institut de théologie, la bibliothèque et l'imprimerie.

Nulle part je n'ai vu les portraits des grands du régime, mais partout, même dans l'Eglise et dans les appartements, l'effigie du Patriarche qui paraît tenir au culte de sa personnalité.

Je n'ai pas remarqué un seul portrait du Patriarche œcuménique de Constantinople, pourtant suzerain de droit de ce parvenu qu'est au fond le chef de l'Eglise orthodoxe roumaine. En revanche, j'ai vu plusieurs photographies du Patriarche Alexis de Moscou et, dans le grand salon de réception, des cloches de temples bouddhistes offertes, m'a-t-on dit, par l'Ambassade de la Chine populaire.

Le français reste à l'honneur dans l'Eglise orthodoxe roumaine. L'enseignement, m'a-t-on affirmé, en est obligatoire dans les séminaires et surtout à l'Institut de Bucarest[37] et le Patriarche m'a dit souhaiter que soit reprise la tradition des stages dans nos facultés de théologie.

Il y a, d'autre part, dans la décoration de la Patriarchie maints vestiges de l'influence artistique française, notamment le Saint Jean Baptiste du cloître et la fameuse copie par Grigoresco de la toile de Prudhon représentant „La justice et la vengeance divines poursuivant le crime".

Le Patriarche de Roumanie n'a pas contesté le déclin de son autorité: 8000 paroisses pour 11 millions de fidèles, 10000 prêtres, 3600 religieux et religieuses dans 180 monastères, 8 séminaires et 2 instituts de théologie: c'est tout ce qui reste d'un passé brillant dont le gouvernement de démocratie populaire s'acharne de détruire les vestiges. C'est pourtant sur une note d'espérance que Sa Béatitude Justinien Marina a promis d'être toujours avec ceux qui se réuniraient en son nom.

Archives du Ministère des Affaires Etrangères, série Europe 1961-1965, sous-série Roumanie, carton 1837

2

Bucarest, le 9 août 1961

Télégramme

A l'occasion d'un voyage aux monastères de Bucovine dont je rendrai compte ultérieurement, j'ai fait le 4 août à Jassy une visite au Métropolite de Moldavie et de Suceava.

Comme on le sait, Son Eminence Justin Moisescu, qui est l'héritier présomptif du Patriarche de Roumanie, a fait une rapide et brillante carrière ecclésiastique.

[37] Représentant 260 élèves pour les 4 années d'études.

Député de Hârlău, membre de la commission des affaires étrangères de la Grande Assemblée Nationale, membre du comité roumain pour la collaboration des peuples balkaniques, le métropolite de Jassy est politiquement la figure la plus engagé de la hiérarchie orthodoxe: il a été en Chine avec une mission parlementaire, il connaît l'URSS; docteur en droit de l'Université d'Athènes, il entretient des relations suivies avec l'Eglise orthodoxe de Grèce; il a étudié la théologie à Strasbourg et connaît parfaitement le français; il a enseigné à Varsovie en 1939-1940 et parle couramment le polonais.

Au mois de juin dernier, le Métropolite de Moldavie a représenté à Prague l'Eglise orthodoxe roumaine autocéphale au Congrès mondial des «chrétiens résolus à préserver la paix»; il a assisté à l'intronisation du nouvel archevêque de Cantorbery, puis il a séjourné quelques semaines à Paris, Genève et Zurich. Il s'apprête à partir le mois prochain pour Rhodes où il représentera la Roumanie au Congrès pan orthodoxe.

Mon interlocuteur m'a paru beaucoup moins conformiste et méfiant que le Patriarche Justinian; peut-être parce qu'il est politiquement mieux assuré de ses arrières, sans doute aussi parce que, mieux informé des réalités occidentales, il a jugé préférable de ne pas me farder la vérité sur la situation de son pays. J'ai rapporterai ultérieurement les intéressantes précisions que le Métropolite de Moldavie m'a données sur l'état actuel de l'Eglise orthodoxe roumaine au cours d'un entretien qui s'est poursuivi pendant près de six heures à la faveur d'un déjeuner et d'une excursion aux environs de la ville.

En ce qui concerne les problèmes internationaux, le métropolite Justin a tenu à marquer qu'il était chrétien et non marxiste; condamnant la politique des blocs, il réprouvait autant le Pacte de Varsovie que l'OTAN; il estimait, d'autre part, illusoire le bonheur promis aux hommes par le communisme et considérait, à cet égard, qu'il n'y avait rien de très original dans le projet du programme du parti communiste de l'Union Soviétique auquel la presse roumaine venait de donner une publicité fracassante.

Pour le Métropolite de Moldavie, les doctrines politiques se succèdent et le marxisme-léninisme passera comme tant d'autres théories alors que la parole du Christ est éternelle; c'était le devoir des églises chrétiennes de se rapprocher et c'était pour cette raison qu'il s'était rendu à Prague; sur ce point, mon interlocuteur n'a pas contesté la possibilité d'une exploitation politique par le camp socialiste de ce congrès des «chrétiens partisans de la paix»; il n'a pas davantage fait de difficultés pour reconnaître que les catholiques de Tchécoslovaquie qu'il avait côtoyés à Prague n'étaient aucunement représentatifs de l'Eglise Romaine.

En ce qui concerne plus particulièrement l'union des églises orthodoxes, mon interlocuteur a volontiers admis qu'il y avait une lutte d'influence entre le

Patriarche de Moscou et le Patriarche de Constantinople; rappelant qu'un synode s'est tenu en 1641 (1642 – n.n.) à Jassy en «terrain neutre», entre Grecs et Russes de la confession pravoslave, il a exprimé l'espoir qu'une fois encore la Roumanie contribue à la conciliation; c'était avec cet objectif qu'il s'était rendu récemment à Zurich et à Genève afin d'étudier la possibilité, envisagée également par ses confrères de l'Union Soviétique d'adhérer au Conseil œcuménique des églises chrétiennes; il comptait bien s'employer également le 18 septembre à Rhodes au rapprochement entre Grecs et Russes; il s'agissait à cet égard d'un pré synode auquel ne participeraient sans doute les patriarches des différentes églises, le Congrès pan orthodoxe devant réunir surtout les chefs en second de celles-ci.

L'évocation du souvenir de ses études à Strasbourg fournit alors au Métropolite de Moldavie l'occasion d'aborder le problème allemand. C'est sur un ton relativement modéré que, rappelant les ambitions du germanisme sur l'Alsace, mon interlocuteur s'exprima sur le «revanchisme de Bonn»; l'erreur initiale avait été commise par Staline et ses partenaires occidentaux; elle devait être réparée en commun. Il fallait éviter la menace et l'ultimatum, l'action unilatérale et la manœuvre de propagande: on ne devait pas dans toute cette affaire oublier qu'il faut «être deux pour faire l'amour».

Cette métaphore, assez inattendue dans la bouche d'un ecclésiastique, permit au Métropolite de Moldavie d'incriminer la «dangereuse dictature» de M. Khrouchtchev; pour mon interlocuteur, les coups de boutoir du premier secrétaire du PCUS ne répondent pas toutefois à la nécessité de détourner l'attention de l'opinion de difficultés intérieures qu'il déclare par ailleurs temporaires.

Le Métropolite de Jassy m'a dit enfin qu'il avait profité de son récent séjour en France pour préparer l'envoi à Paris ou à Strasbourg d'un ou plusieurs étudiants en théologie; il s'est vivement réjoui d'apprendre qu'aux termes du protocole d'échanges culturels du mois de juin dernier, un lecteur de français sera admis à l'Université de Jassy; il était important que la France reprît de l'influence dans la capitale de la Moldavie, «à 25 kilomètres de l'URSS».

ss. Pierre Bouffanais

Archives du Ministère des Affaires Etrangères, série Europe 1961-1965, sous-série Roumanie, carton 1837

3

Bucarest, le 1er novembre 1961

Pierre Bouffanais, Ministre de France en Roumanie
à Son Excellence Monsieur Couve de Murville, Ministre des Affaires Etrangères

La Moldavie et la Bucovine s'enorgueillissent[38] à juste titre d'églises conventuelles ou seigneuriales qu'on désigne habituellement sous le nom de monastères et dont la construction, remontant, pour la plupart, aux XVè et XVIè siècles, est l'œuvre des grands voïvodes, Stefan cel Mare (1457-1504), Petru Rares (1527-1546) et les frères Movila notamment.

J'ai eu l'occasion, au mois d'août dernier, de visiter en Moldavie les monastères de Bistritsa, Varatec, Bisericani, Neamts, Secu, Agapia, Suceava et Dragomirna et d'admirer en Bucovine les églises peintes de Voronets, Humor, Sucevitsa, Putna et Arbore.

Ce n'est pas ici le lieu de décrire les trésors d'art que possèdent ces merveilles d'architecture religieuse où se marient heureusement les influences serbes, grecques et polonaises. Il est tentant de parler des éblouissantes peintures des fondations de Rares qui font penser tantôt à des tapis d'Orient aux couleurs chatoyants, tantôt aux pages ouvertes d'un évangéliaire ou d'un livre d'heures aux riches enluminures. Mais, sans attendre la parution de l'album que doit leur consacrer la collection de l'UNESCO sur l'art mondial, je dois laisser ce soin aux spécialistes[39] et me limiter à donner ici les indications que j'ai pu recueillir sur l'état présent des établissements de l'Eglise orthodoxe roumaine que j'ai visité du 2 au 7 août.

J'au déjà rendu compte des entretiens que j'ai eus à Jassy avec le Métropolite de Moldavie et de Suceava, sous la juridiction duquel sont placés les monastères où j'ai été hébergé. Si j'y reviens c'est parce que Sa Béatitude Justin Moisescu ne s'est pas bornée aux déclarations sur la situation internationale déjà rapportées dans ma communication précitée, mais s'est exprimé assez librement sur ses relations avec les dirigeants de la République Populaire Roumaine.

Ancien professeur de théologie, le titulaire (depuis 1957) du siège de Jassy et Suceava a fait une carrière ecclésiastique très rapide: outre qu'il a naturellement vocation à la succession de Sa Béatitude Justinien Marina au Patriarcat de Roumanie, il fait figure de spécialiste des relations internationales: c'est lui qui

[38] Plus de la moitié du budget du Service des monuments historiques est consacrée à l'entretien et à la restauration des édifices religieux de ces deux provinces.

[39] A conseiller notamment: „Les églises de la Moldavie du nord" par Paul Henry.

représente l'Eglise autocéphale roumaine à l'extérieur: avant-hier Moscou (cinquième centenaire de l'Eglise russe), à Prague (congrès des chrétiens partisans de la paix), à Paris, Genève et Zurich (contact avec le Conseil œcuménique des églises), à Londres (intronisation de l'archevêque de Cantorbery), hier à Rhodes (congrès pan orthodoxe) et à Athènes; c'est lui qui ira demain au congrès de New Delhi.

Très grand, le regard brillant dans un long visage qu'agrandit une abondante barbe noire bien soignée, le Métropolite de Jassy est d'un abord engageant et sympathique: il parle très bien le français et c'est avec une grande cordialité qu'il m'accueille en évoquant le souvenir de ses années strasbourgeoises. Ma visite lui a été annoncée par le service de protocole depuis plusieurs jours, mais quelqu'un a téléphoné le matin que j'avais changé d'idée: il subodore une initiative malveillante de la Securitate, bondit au conseil populaire où l'un des vice-présidents du Conseil des Ministres roumain, M. Bodnaras, se trouve de passage, se dégage d'un rendez-vous qu'on lui avait donné, me retient à déjeuner avec mes enfants et nous conduit dans l'après-midi à sa résidence de Bucium, à une quinzaine kilomètres de Jassy, où il nous fait goûter le miel de ses ruches et le vin de ses vignes pour ne nous rendre notre liberté que tard dans la soirée.

Pendant près de sept heures, j'ai pu m'entretenir très librement et sans témoins avec Sa Béatitude Justin Moisescu: à peine notre conversation fut-elle troublée par l'arrivée en fin de journée à Bucium d'un personnage que je n'ai pu identifier mais qui m'a paru plus policier qu'ecclésiastique.

Mon interlocuteur a été catégorique dans sa réprobation de l'idéologie communiste athée, du dogmatisme des leaders chinois («je me trouvais dans un autre monde», m'a-t-il dit en évoquant le souvenir d'un voyage à Pékin), dans sa critique des institutions politiques roumaines («je suis membre de la commission des affaires étrangères de la Grande Assemblée Nationale», m'a-t-il confié, «mais elle ne se réunit presque jamais»). Mais s'il déclare avec force qu'il n'est pas marxiste («il n'y a rien d'intéressant et d'ailleurs rien de nouveau dans le programme du PCUS»), le Métropolite de Moldavie ne rompt pas en visière au gouvernement.

Comment pouvait-il être autrement dans un pays où l'Eglise est traditionnellement asservie à l'état? Il y va de la tranquillité du clergé et des fidèles qui courbent aujourd'hui devant les chefs de la démocratie populaire, jugée transitoire, la tête qu'ils inclinaient naguère devant le pouvoir royal; il y va du confort du clergé qui est rétribué sur le budget public et auquel le ministère des cultes consent à laisser quelques prébendes et bénéfices.

On devine aussi, encore qu'il s'exprime de façon plus modérée que le Patriarche de Roumanie sur la «collusion du Vatican avec les puissances

impérialistes»[40], que Sa Béatitude Justin Moisescu sait gré au gouvernement de Groza et de Gheorghiu-Dej d'avoir liquidé les «uniates», produits de la lutte des Hongrois et des Allemands de Vienne contre l'orthodoxie, véritable défenseur de la terre roumaine.

Au reste, le Métropolite de Moldavie nourrit de grandes ambitions; dans son palais épiscopal son portait est partout et celui du Patriarche de Roumanie nulle part alors que les chefs du gouvernement[41] dont il a besoin, sont à l'honneur dans le grand salon d'apparat, comme autant d'icônes de la religion marxiste avec laquelle l'orthodoxie doit coexister.

Comment, dans ces conditions, mon interlocuteur pourrait-il condamner tout à fait les mesures que les dirigeants du pays ont prises à l'encontre de l'Eglise orthodoxe roumaine?

S'agit-il des vocations religieuses ? Mgr Justin Moisescu estime qu'elles ne sont pas contrariées et qu'il y a suffisamment de prêtres en Roumanie: 1000 en Moldavie, 2000 en Valachie, précise-t-il; il parle même d'excédents inutiles, des fausses vocations de jeunes gens qui, pendant la guerre, s'étaient inscrits dans les facultés de théologie pour ne pas aller au front, et du clergé abondant qui a reflué de Bucovine et de Bessarabie après l'occupation soviétique de ces provinces[42]; il ajoute que pour la Moldavie le renouvellement des cadres du clergé séculier s'effectue de façon satisfaisante avec les 20 prêtres qui sortent chaque année du Séminaire de Neamts[43]; la situation du clergé régulier (800 moines et religieuses pour la Moldavie) est différente, il le reconnaît, puisqu'il n'y a plus de noviciats depuis 1959, l'entrée dans le monastère étant, d'autre part, interdite avant la cinquantaine.

S'agit-il de l'enseignement religieux? Mgr Justin reconnaît qu'il est interdit dans les écoles, mais n'a-t-il pas sa vraie place aux offices dans les églises? Le catéchisme n'est pas indispensable et la vogue qu'il a connue dans les temps modernes est la conséquence des efforts du catholicisme dans sa lutte contre la Réforme.

Un chrétien qui se débat parmi les diables marxistes, et tente de se sauver au prix d'incessantes compromissions, telle m'est apparue la figure du Métropolite de Moldavie et de Suceava.

---

[40] Il semble que cette modération se soit exercée également au congrès pan orthodoxe de Rhodes où le représentant de l'Eglise roumaine, contrairement à celui de l'Eglise russe, parla avec sympathie de la politique oecuménique du Pape Jean XXIII.

[41] La photographie de M.Chivu Stoica, qui n'est plus membre du gouvernement, a été remplacée par celle du nouveau président du Conseil des Ministres, M. Maurer.

[42] C'était en dire long sur la situation de l'Eglise dans la R.S.S. Moldave: des indications plus précises m'ont été données à ce sujet par un diacre rencontré au monastère de Sucevitsa et qui est originaire de Cernauti: à l'exception d'une seule où le culte en roumain est toléré sous la réserve de l'emploi de caractères cyrilliques dans la langue écrite, toutes les églises de cette ville ont été transformées en clubs et en cinémas: beaucoup de fidèles orthodoxes auraient été déportés en Sibérie.

[43] 10 millions de lei sont actuellement consacrés à la restauration de cet établissement.

Certains des monastères que j'ai visités méritent à peine cette appellation. A Bistritsa, il n'y a plus que quatre religieux; «je suis le concierge d'un monument historique», m'a dit l'un d'eux. Bisericani a été transformé en sanatorium. Varatec est devenu un centre de villégiature. Au monastère d'Agapia, en revanche, on compte encore 300 religieuses dont 160, les plus âgées[44] habitent les dépendances conventuelles. De 700 que le couvent possédait, l'état ne lui a laissé que 300 hectares et c'est aux travaux des champs, dans des conditions ingrates[45] que se consacrent les ex-moniales qui étaient autrefois réputées pour leurs travaux de tapisseries et pour la fabrication des cierges. A Sucevitsa, 32 religieuses doivent vivre sur 30 hectares de mauvaises terres: de tous les monastères où j'ai eu l'occasion d'être hébergé en Roumanie, c'est sans doute le plus pauvre mais aussi le plus beau que je connaisse; j'y ai assisté le 6 août au Hramul, fête annuelle où se perpétue le souvenir des Movila, fondateurs de l'église conventuelle, dans un pittoresque rassemblement de paysans en costumes régionaux; la «Maica staritsa» (la supérieure du couvent)[46] m'ayant fait installer sur l'estrade où fut célébré, en plein air, un office qui dura plus de deux heures, j'eus tout le loisir d'observer les rites d'une émouvante cérémonie agrémentée de chœurs magnifiques; du bout des lèvres, le clergé demanda bien à l'assistance de prier pour les «conducatori» du peuple roumain; un archimandrite fit bien aussi un sermon si politiquement conformiste (exposant notamment les thèses officielles sur le désarmement, le problème allemand, la liquidation du colonialisme et l'assistance aux pays sous-développés d'Asie, d'Afrique et d'Amérique Latine) qu'on pouvait s'attendre aux applaudissements que l'on prodigue ici aux orateurs du parti; il reste que ce Hramul constitue pour le représentant d'un pays «capitaliste»[47] une extraordinaire évocation, sous le régime de la démocratie populaire, de l'époque «féodale» des voïvodes.

Il revenait, bien entendu à la police de jouer les rares fausses notes qu'il m'ait été donné d'entendre pendant un voyage qui s'est accompli harmonieusement. J'ai été suivi à la trace, discrètement d'ailleurs, pendant la plus grande partie de mon déplacement, notamment lorsque je suis allé au monastère de Putna, dont l'accès est interdit[48] mais où je voulais voir la tombe d'Etienne le

[44] Parmi elles il faut signaler la présence de 25 religieuses russes réfugiées en 1918 qui forment une petite communauté à part et savent à peine le roumain.

[45] La supérieure s'est plainte des mauvais conseils des services agricoles: le rendement de certaines terres, sur lesquelles on lui a imposé de planter du blé bulgare, serait tombé de 22 à 10 quintaux l'hectare.

[46] Comme sa consœur d'Agapia, c'est une femme d'une quarantaine d'années qui doit son poste à la faveur du métropolite de Jassy: nommée il y a un an à Sucevitsa venant de Botosani, elle y a remplacé une religieuse, mise à la retraite d'office puis arrêtée par la police.

[47] La présence à Sucevitsa du Ministre de France en Roumanie fut signalée à l'assistance par l'un des officiants et je fus invité à porter avec le clergé les tables chargées de pain et de vin que l'on remue en offrande aux fondateurs du monastère.

[48] Parce que la route de Sucevitsa à Putna passe sur un certain tronçon, à 2 kilomètres seulement de la frontière roumano-soviétique: l'interdiction est stupide puisque l'on vante, dans la propagande touristique, le site de Putna; je m'étais borné, en notifiant au protocole mon projet de voyage, à dire que je désirais visiter les monastères de Bucovine.

Grand et un très beau musée d'art religieux: mes «anges gardiens» ont cessé de me suivre lorsque j'eus ostensiblement fait noter par mes enfants le numéro de leur véhicule. Je pus alors, mais sans doute étais-je encore surveillé, accepter, sans trop de risques pour mes hôtes, d'aller chez de braves paysans qui tenaient à nous faire goûter leur miel et leur charcuterie.

«Dieu soit loué pour ce Hramul; espérons que ce ne sera pas le dernier» ainsi s'était exprimé l'un des diacres en s'adressant à la fin du service religieux à la supérieure du monastère de Sucevitsa. Il n'en fallut pas davantage pour provoquer l'ire du policier de service qui, après avoir bien mangé et bien bu, et se réclamant d'une parenté avec le général Bodnaras, un des grands du régime, exigea de la supérieure un rapport demandant l'éloignement de l'ecclésiastique en question; il fallut que les membres du clergé, témoins de l'incident, fissent bloc avec le staritsa pour amener le représentant de la Securitate, sous la menace d'une dénonciation en ivrognerie, à renoncer aux poursuites qu'il voulait engager.

Partout où je me suis arrêté, j'ai remis quelques-uns des livres d'art religieux que le Département avait bien voulu me faire parvenir à cette fin et qui ont été reçus avec joie et reconnaissance. Je me propose de multiplier ces contacts avec l'Eglise orthodoxe; ils peuvent être féconds car la confession pravoslave reste en Roumanie, chez ses adeptes et chez bon nombre sans doute de ses ministres, une force avec laquelle le régime communiste doit d'autant plus compter qu'elle a toujours été au service de l'idée nationale.

Archives du Ministère des Affaires Etrangères, série Europe 1961-1965, sous-série Roumanie, carton 1837

4

Bucarest, le 20 mars 1962

Pierre Bouffanais, Ministre de France en Roumanie
à Son Excellence Monsieur Couve de Murville, Ministre des Affaires Etrangères

Une quinzaine de jours après l'entretien que j'ai eu avec le Patriarche de l'Eglise orthodoxe roumaine, le Métropolite de Moldavie et de Suceava m'a téléphoné pour me dire que, se trouvant de passage à Bucarest où l'avait appelé une réunion du Saint Synode, il viendrait volontiers déjeuner chez moi, comme je l'en avais prié à notre dernière rencontre.

Mgr Justin Moisescu est venu à la Légation le 8 mars; à sa demande je n'avais invité à ma table aucune personnalité roumaine et c'est très librement que nous nous sommes entretenus de maintes questions. Le Métropolite de Jassy, qui

m'a paru tenir dans les relations extérieures de l'Eglise autocéphale roumaine le rôle que Mgr Nikodème[49] joue dans l'Eglise russe, m'a tout d'abord parlé de sa participation au Congrès pan orthodoxe de Rhodes (septembre 1961) et à l'Assemblée générale du Conseil œcuménique des Eglises chrétiennes (New Delhi novembre 1961).

De son séjour dans l'île des Chevaliers de Saint Jean, Mgr Justin, qui présida la commission chargée des relations de l'orthodoxie avec les églises d'Occident, conserve le souvenir des contacts cordiaux qu'il eut avec les observateurs de l'Eglise romaine; parlant parfaitement le français et le romaïque, le Métropolite de Moldavie était bien placé pour être à Rhodes un trait d'union entre Grecs et Latins; à peine s'est-il plaint de certains journalistes occidentaux en mal de copie qui lui auraient attribué des propos fantaisistes sur la réconciliation de Rome avec Constantinople.

Mgr Justin a profité de sa mission à New Delhi pour voyager dans l'Inde et visiter notamment les communautés orthodoxes du sous-continent[50]; partout il a été frappé de la misère de la population qu'il trouve plus grande qu'en Chine[51].

Sur les travaux du Conseil œcuménique des Eglises chrétiennes, auquel l'Eglise orthodoxe roumaine s'est affiliée en même temps que l'Eglise russe, mon interlocuteur compte écrire dans la revue de la Patriarchie de Bucarest un article dont, lorsqu'il aura paru, je ne manquerai pas de communiquer la traduction au Département. Il s'est également félicité des relations qu'il a nouées dans la capitale indienne avec les observateurs du Vatican. De New Delhi, Mgr Justin a regagné la Roumanie via Tachkent et Moscou.

Le Métropolite de Moldavie et de Suceava m'a fait part ensuite de son intention de se rendre au printemps à Paris pour assister à une réunion du Conseil central des églises chrétiennes[52] et aux Etats-Unis afin de visiter les communautés orthodoxes à base d'immigrés roumains[53], celle de Detroit notamment qui se trouve sous la juridiction de Mgr Andrei Moldovan, citoyen américain sacré évêque en novembre 1950 en la cathédrale de Sibiu en présence du Patriarche de Roumanie et du ministre des cultes.

La conversation ne pouvait enfin manquer de tomber sur le deuxième Concile du Vatican. Comme le Patriarche de Roumanie, Mgr Justin a exprimé

[49] Mon interlocuteur a fait un grand éloge de son confrère russe mais a pris soin de ne pas le reconnaître comme chef de file des églises établies derrière le rideau de fer: il m'a rappelé que, contrairement à l'Eglise bulgare, l'Eglise roumaine n'a pas de contact permanent avec la Patriarchie de Moscou; il m'a paru aussi très sensibles aux appréciations flatteuses qu'a pour lui M.Fesquet dans un article de la revue „Esprit" (no. 12 de 1961) consacré à la conférence de Rhodes.

[50] Notamment dans l'état de Kerala où l'on sait que le communisme essaye de s'installer.

[51] Son voyage en Chine populaire remonte, il est vrai, à 1959.

[52] Il a fait une très discrète allusion au statut de l'Eglise roumaine de la rue Jean de Beauvais.

[53] Il y aurait dans le Nouveau Monde 400000 orthodoxes d'origine roumaine.

l'avis qu'il appartenait au Patriarche œcuménique de Constantinople, dont la primauté se trouvai ainsi confirmée, de décider d'une éventuelle présence à Rome de l'orthodoxie. Déclarant parler à titre personnel, mon interlocuteur a manifesté l'intention d'assister comme observateur au Concile s'il en recevait l'invitation.

Archives du Ministère des Affaires Etrangères, série Europe 1961-1965, sous-série Roumanie, carton 1837

5

Bucarest, le 2 septembre 1963

Pierre Bouffanais, Ministre de France en Roumanie
à Son Excellence Monsieur Couve de Murville, Ministre des Affaires Etrangères

La question de l'installation éventuelle à Baden Baden d'un desservant roumain de la chapelle Stourdza (ma communication du 28 août) m'a fourni l'occasion d'un long entretien avec le Patriarche de Bucarest.

Rendant compte, dans une suite à ma communication précitée des déclarations que m'a faites Mgr Justinien au sujet d'un possible envoi à Rome, à la reprise des travaux conciliaires, d'un observateur de l'Eglise orthodoxe roumaine, j'ai signalé l'étonnant nationalisme presque anti-russe de mon interlocuteur. Comme je lui demandais ses impressions sur la célébration de la grande Lavra du Mont Athos en justifiant ma curiosité par un prochain voyage que le Département m'a autorisé à entreprendre à la Montagne Sainte, le Patriarche s'est répandu à nouveau en propos chauvins.

Mgr Justinien m'a d'abord rappelé que le Patriarche œcuménique de Constantinople, Mgr Athenagoras, était issu d'une famille aroumaine d'Epire, que les Patriarches de Serbie et de Bulgarie descendaient de parents Koutzo-valaques. Puis il m'a fait un tableau flatté du rôle qu'ont joué les voïévodes et les hospodars roumains dans l'entretien des monastères du Mont Athos. A l'en croire, dans le passé, Chilandari avait été roumano-serbe, Zografos, roumano-bulgare et Saint Panteleimon, roumano-russe.

L'influence roumaine s'était maintenue et s'il n'y avait plus que 124 roumains[54] sur 1000 moines à la Montagne Sainte, il fallait constater que nombre

[54] Dans les skites de Lacu et du Précurseur(Prodromos) et dans les ermitages d'anachorètes.

d'entre eux occupaient des postes d'higoumènes. C'était ainsi que le supérieur de Saint Panteleimon, monastère russe, était un roumain de la Russie subcarpathique qui lui avait montré avec orgueil une plaque commémorant la restauration du monastère par le prince de Moldavie Callimachi; les cadeaux qu'avaient pu faire les tsars ça et là étaient amplement compensés par les manuscrits et trésors d'art qu'ils s'étaient fait remettre; il avait visité 14 des 20 monastères relevant de la Sainte Epistasie et avait noté, d'autre part, que Xeropotamos avait été reconstruit en 1600 par un voïévode de Valachie, que Dionysios avait reçu des dons d'un autre voïévode de Valachie et que Dochiariou avait bénéficié des largesses de Roxane, épouse de Jean Alexandre de Moldavie.

«Nous devons rester fidèles à nos traditions et regarder vers Constantinople plutôt que vers Moscou». Cette phrase, que j'ai déjà rapportée, étonnante dans la bouche du Patriarche de Bucarest et seulement explicable dans le contexte des rapports roumano-soviétiques, actuellement difficiles, doit être complétée par une autre sur laquelle se termina notre entretien: «On parle beaucoup à nouveau de panslavisme: pourquoi ne reparlerions-nous pas de la latinité»[55].

Mgr Justinien s'est plu à vanter l'accueil qui lui a été partout réservé en Grèce. Si j'en crois mon collègue hellène, on a également été satisfait à Athènes du comportement du Patriarche roumain. Mgr Athënagoras aurait, pour sa part, apprécié la discrétion de ce dernier, qui, à la différence du Patriarche bulgare, se serait montré fort modéré dans la question du remplacement au Mont Athos des moines de sa nation.

Archives du Ministère des Affaires Etrangères, série Europe 1961-1965, sous-série Roumanie, carton 1837

6

Bucarest, le 23 septembre 1963

Pierre Bouffanais, Ministre de France en Roumanie
à Son Excellence Monsieur Couve de Murville, Ministre des Affaires Etrangères

Le voyage que le Département m'a autorisé à effectuer au Mont Athos m'a permis de faire un certain nombre d'observations que je crois pouvoir rapporter sans empiéter sur la compétence de notre ambassadeur à Athènes; aussi bien concernent-elles principalement les présences non grecques à la Sainte Montagne.

---

[55] Mon interlocuteur m'a dit avoir développé cette idée dans les entretiens qu'il aurait eus au Mont Athos avec les dominicains, des bénédictins et des jésuites français et belges, parlant fort bien le roumain, a-t-il précisé.

Pendant huit jours, en bateau, à dos de mulet et surtout à pied, j'ai parcouru les chemins qui relient monastères, les skites, les kalyves et les ermitages où la règle athonite gouverne quelque douze cents moines.

De mes notes de voyage, j'extrairai seulement ce qui concerne la place que tiennent les Roumains et les Russes dans ces hauts lieux de l'orthodoxie. Peut-être parce que la Moldavie et la Valachie, longtemps administrées d'ailleurs par les Phanariotes, ont accédé plus tard à l'indépendance, les Roumains ont, plus que les Russes, participé à la vie de grands monastères grecs du Mont Athos.

A Vatopedi, à Dochiariou, à Iviron, à Xeropotamos et à Dionysios, sans parler de la Grande Lavra, dont le millénaire a été célébré au mois de juin dernier, j'ai retrouvé des traces de l'influence roumaine dont le Patriarche de Bucarest me citait naguère des exemples. Ici ce sont des xylobulles[56] de voïvodes valaques, là des évangiles et des psautiers offerts par des princes régnants de Moldavie, là encore des inscriptions qui attestent les libéralités des hospodars transdanubiens.

Les établissements roumains à la Sainte Montagne (skite du Prodromos[57], ralyve de Lacu, cellules de Kapsokalivia[58]) sont beaucoup moins nombreux et imposants que les fondations russes (monastère de Saint Panteleimon, skite de Sainte André[59] près de Karyai, thébaïde et skite de Kroumitsis, skites de Karoulia et de Saint Artemios, désert de Saint Nicolas près d'Iviron, skite du Prophète Elie près du Pantokrator[60], ermitage de Jouvantza).

Il y a pourtant encore, soit chez eux, soit chez leurs confrères grecs, plus de moines roumains (124) que de moines russes (110)[61] les premiers étant d'ailleurs ethniquement renforcés par des grecs appartenant aux minorités koutzo-valaques d'Epire et de Macédoine.

Roumains et Russes constituent, il faut le noter, au regard des 18 serbes du monastère de Chilandari et des 16 Bulgares du couvent de Zographos l'essentiel de la présence étrangère dans la presqu'île du Mont Athos.

Les uns et les autres ont gardé un vif attachement à leur patrie d'origine. Les couleurs roumaines sont partout à Prodromos dont le style est moldave comme sont russes le clocher et les coupoles vertes de Saint Panteleimon. Chez les Roumains, la salle d'honneur est ornée des portraits du prince Couza[62], de Carol Ier, de

[56] Chartes munies d'un sceau de bois à la différence des sceaux d'or des chrysobulles des empereurs byzantins.

[57] C'est-à-dire de Saint Jean Baptiste le Précurseur, construite de 1856 à 1863 par le prince Grigorie Ghika.

[58] J'y ai rencontré des moines peintres d'icônes.

[59] Où 3 russes vivent avec 5 grecs dans d'immenses bâtiments.

[60] Où j'ai rencontré six très vieux moines ukrainiens.

[61] Ces chiffres m'ont été donnés par les religieux que j'ai interrogés et confirmés par le représentant du gouvernement hellénique à Karyai, capitale du territoire monastique. Il serait, à vrai dire, plus exact de parler de moines d'origine roumaine et russe car tous ont acquis la nationalité grecque.

[62] Qui n'est pourtant pas populaire à la Sainte Montagne en raison de la nationalisation qu'il fit en 1867 des biens considérables que les monastères grecs possédaient en Roumanie.

Ferdinand, de la reine Marie, de Michel et même du maréchal Antonescu; chez les Russes, les murs sont tapissés d'images datant de l'époque tsariste et de portraits des Romanoff. Et c'est les larmes aux yeux que ces hommes qui, pour la plupart, ont quittés le monde il y a 40 à 50 ans, m'ont demandé des nouvelles de Bucarest ou de Jassy, de Kiev, de Moscou ou de Saint-Pétersbourg.

Roumains et Russes n'en ont pas fait moins bon visage aux chefs actuels des Eglises orthodoxes de leur pays d'origine. Aussi bien le Patriarche Justinien semble-t-il avoir tout fait pour séduire les moines grecs et pour ne pas effaroucher ses compatriotes. A la Grande Lavra on m'a montré, dans la salle du Trésor, un superbe calice et une admirable patène d'or, dons du chef de l'Eglise orthodoxe roumaine à l'occasion des fêtes du millénaire, auprès desquels faisait assez piètre figure une médaille «pour services rendus à l'Eglise» offerte par le Patriarche Alexis de Moscou[63]. A la skite de Prodromos[64] j'ai trouvé sur une table un album de photographies édité en langues grecque et roumaine par la Patriarchie de Bucarest et dans lequel il n'est question ni de RPR, ni de PMR: tout au plus les coopératives de religieuses sont-elles mentionnées comme «un moyen de relever la vie monacale[65] et une forme active de participation de l'Eglise à l'effort créateur collectif de l'état». Le Patriarche Justinien a, d'autre part, promis à l'higoumène de Prodromos de lui faire parvenir un moteur de bateau et une machine à écrire, et d'intervenir auprès des autorités compétentes pour lui envoyer un renfort de personnel roumain[66].

En août 1958, le professeur Moisescu de l'Institut de théologie de Bucarest, avait passé 3 jours à la skite roumaine. Il s'y était fait critiquer pour avoir « en vrai

[63] Au monastère de Vatopedi, les moines grecs n'ont pas hésité à accrocher au mur de la salle d'honneur un portrait du Patriarche de Bucarest en somptueux vêtements d'apparat à côté duquel les autres chefs de l'orthodoxie ont l'air de popes de village.

[64] Où vivent 19 moines roumains (ils étaient 80 il y a 30 ans) qui, malgré le jeûne, m'ont fait fête.

[65] Il est précisé assez audacieusement, à cette occasion, qu'il y a actuellement en Roumanie 150 monastères groupant 6500 moines et moniales.

[66] A la date du 28 juin 1963 Mgr Justinien a écrit ce qui suit dans le livre d'or de la skite du Précurseur: „Comme invité de Sa Sainteté le Patriarche oecuménique Athénagoras pour la célébration du millénaire du Mont Athos, j'ai visité la skite roumaine Prodromos qui vient d'achever un centenaire de son existence. A cette occasion, j'ai célébré liturgiquement la mémoire de son fondateur. Conformément aux dispositions des lois de la Sainte Montagne, la skite fait partie du territoire grec qui a la charge d'aider à l'entretien de tous les bâtiments des monastères du Mont Athos. Une partie des réparations dont la skite avait besoin a été faite. Nous espérons que le reste sera entrepris. J'espère que d'autres moines viendront de Roumanie. Je vais le demander au gouvernement grec avec l'aide du Patriarche Athénagoras. Je vais aussi demander au gouvernement hellénique l'envoi d'auxiliaires de la Patriarchie roumaine pour la réparation de l'Eglise de la skite". Ce que Mgr Justinien sait mais ne dit pas, c'est que la sortie de Roumains de Roumanie soulève plus de difficultés que leur entrée en Grèce. En ce qui concerne les travaux d'entretien de la skite, le délégué du gouvernement grec à Karyai m'a confié qu'ils étaient prévus: sans doute se soucie-t-on peu à Athènes de voir des ouvriers roumains venir travailler à la Sainte Montagne; il m'a semblé d'ailleurs qu'en effectuant des travaux (installation du téléphone, construction de tronçons de route, entretien des petits ports de monastères) l'état grec cherche à rendre caduc le statut de 1923 relatif à l'autonomie du Mont Athos.

communiste », distribué entre tous les monastères 5 tonnes de blé et 5 tonnes de maïs[67] dont les moines de Prodromos estimaient devoir être les seuls bénéficiaires: tant il est vrai que les Roumains sont toujours prêts à recevoir sans aucun souci de la qualité des donateurs. De nouvelles libéralités du Patriarche Justinien, d'éventuels (actuellement improbables) secours du gouvernement roumain ne seraient sans doute pas repoussés.

Pour sa part, Mgr Nikodème, représentant du Patriarche de Moscou, semble avoir fait une très grosse impression sur les habitants des monastères qu'il a visités en particulier à Saint Panteleimon où résident 28 moines originaires de la Sainte Russie[68]. En faisant distribuer une pension à la sœur, demeurée sur le Don, de l'higoumène de ce monastère, le successeur désigné du Patriarche Alexis semble avoir quelque peu désarmé l'hostilité des religieux russes du Mont Athos[69], car, le jour où je suis passé à Saint Panteleimon, le 14 septembre, deux délégués de l'Ambassade de l'URSS à Athènes s'y trouvaient avec mission de remettre un camion à l'higoumène. C'était la première fois que des fonctionnaires soviétiques obtenaient l'accès à Saint Panteleimon[70] qu'ils visitèrent en prenant de nombreuses photographies en compagnie des habitants du monastère. Certains, parmi ceux-ci, étaient hors d'eux et j'ai été le témoin d'une vive altercation entre un moine russe et le second secrétaire de l'Ambassade soviétique en Grèce. Ce dernier fut traité, au grand embarras de l'higoumène qui eut du mal à séparer les combattants, de «roussak», mot qui est une forme péjorative de «rousski» mais qui signifie aussi «grand lièvre». «J'ai voulu leur dire, m'a confié le moine batailleur, qu'ils faisaient les fanfarons avec leurs cadeaux de propagande mais qu'ils étaient en réalité des lâches qui fermaient les églises et persécutaient les croyants».

Concernant l'URSS, je signale enfin les regrets que les moines du monastère d'Iviron, dont la fondation est attribuée à des géorgiens christianisés[71] ont éprouvés de l'absence du Patriarche Efrem, de Tbilissi aux fêtes du Millénaire.

Je n'ai pas eu le temps de visiter les monastères serbe de Chilandari et bulgare de Zographios. Le délégué du gouvernement hellénique à Karyai m'a confié à leur sujet que l'ambassadeur de Yougoslavie à Athènes prenait grand soin du premier qu'il avait visité et auquel il avait remis récemment un groupe électrogène mais que le gouvernement bulgare semblait se désintéresser totalement du second.

La visite des monastères du Mont Athos[72] laisse le souvenir d'un extraordinaire voyage hors du monde et du temps. Mais déjà la vie moderne

[67] Ainsi que 1000 croix d'argent et 5000 icônes.

[68] Ils étaient 2500 en 1913 – 1700 en 1938.

[69] Dont l'unanimité serait d'ailleurs compromise par des rivalités entre Russes et Ruthènes.

[70] Le représentant du gouvernement grec au Mont Athos s'était rendu à Salonique pour ne pas avoir à les accueillir, et le chef de la police, qui les accompagnait, m'a confié qu'ils n'avaient été autorisés à séjourner que 24 heures au Mont Athos. On ne m'a cité qu'un seul cas de visite de touristes soviétiques à la Sainte Montagne: un géologue et 3 étudiants au mois de juillet dernier.

[71] Les ivires.

[72] Environ 2000 personnes par an dont une bonne moitié est composée d'Allemands.

commence à pénétrer la Sainte Montagne: on y a installé le téléphone, le courrier postal y parvient, des tronçons de route y accueillent des camions, des conserves alimentaires améliorent l'ordinaire des moines, des travailleurs laïques se substituent aux frères convers. Et surtout la décadence est en vue: les moines sont âgés et rares sont les jeunes qui songent à assurer la relève[73]; on les comprend car les anciens, pour bons et accueillants et peut-être «ivres de Dieu» qu'ils soient, sont engourdis, les bibliothèques ne sont fréquentées que par des laïques et le mysticisme tient souvent lieu de spiritualité.

«Notre seul espoir est dans l'Occident et dans la lumière qui peut jaillir du Concile du Vatican», m'a dit un moine du Mont Athos. Ce n'était pas un grec[74]. C'était un Russe, qui a vécu en France de 1920 à 1946, celui-là même dont j'ai rapporté l'apostrophe à un diplomate soviétique.

Archives du Ministère des Affaires Etrangères, série Europe, sous-série Roumanie, carton 1837

7

Bucarest, le 17 février 1964

Pierre Bouffanais, Ambassadeur de France en Roumanie
à Son Excellence Monsieur Couve de Murville, Ministre des Affaires Etrangères

Accompagné de deux évêques et de ses principaux vicaires généraux, le Patriarche de l'Eglise orthodoxe roumaine a bien voulu venir le 12 février à l'Ambassade où je lui avais proposé de projeter devant lui des dia positifs de photographies en couleurs que j'ai prises l'an dernier lors d'une visite des monastères du Mont Athos. Le Patriarche Justinien, qui a participé à la célébration du Millénaire de la fondation de la Grande Lavra de la Sainte Montagne, a évoqué à cette occasion le souvenir de son voyage en Grèce.

Puis nous nous sommes entretenus des trois questions suivantes:

Œcuménisme chrétien

Le Patriarche de Bucarest a reçu, d'Europe occidentale et d'Amérique, des «centaines de lettres» le félicitant avoir été, parmi les chefs des églises

[73] Je signale parmi les novices que j'ai rencontrés, le cas d'un jeune grec que le Patriarche de Roumanie semble avoir décidé à faire des études de théologie à Bucarest dont il lui a vanté la „vitalité".

[74] Plusieurs fois les moines d'Occident ont été traités devant moi d'hérétiques.

autocéphales de l'Orthodoxie, le premier à se prononcer en faveur d'une rencontre aux Lieux Saints du Patriarche de Constantinople et du Pape Paul VI .

En revanche, de Grèce lui est parvenue ce qu'il appelle «une consultation en forme de critique»; il ne cache pas qu'il condamne l'esprit «réactionnaire» de l'Archevêque d'Athènes: «j'ai répondu au primat de Grèce, a-t-il précisé, qu'en sa qualité de primus inter pares, le Patriarche Athënagoras, qui, d'ailleurs, nous avait consultés, avait eu parfaitement le droit de parler à Jérusalem au nom de tous les chefs de l'orthodoxie».

Comme l'a signalé ma communication du 10 février, le Patriarche de Bucarest a reçu du Patriarcat de Constantinople, par la bouche du représentant de ce dernier au Comité exécutif du Conseil œcuménique des églises chrétiennes, actuellement réuni à Odessa, un compte-rendu oral de la rencontre historique du 6 janvier. Un rapport imprimé est également attendu d'Istanbul.

L'Eglise catholique de Roumanie

Mon interlocuteur a exprimé l'avis que, dans l'intérêt du rapprochement entre les Eglises, le Vatican devrait inviter l'évêque catholique d'Alba-Iulia, Mgr Marton, à modifier son attitude à l'égard des autorités roumaines.

Pour le Patriarche Justinien, le clergé catholique de Transylvanie[75], obéissant aux directives du prélat précité, a des préoccupations beaucoup plus politiques que spirituelles et s'identifie avec l'irrédentisme hongrois[76] .

Ce n'était pas la première fois que le Patriarche de Roumanie me parlait de Mgr Marton, cet «ancien officier de l'armée hongroise qui a repris en 1945 l'activité anti-roumaine qu'il avait commencé au lendemain du Traité de Trianon». Mon interlocuteur a prétendu s'être entremis en 1955, au nom de l'apaisement des esprits, auprès du président Groza, pour faire sortir de prison l'évêque d'Alba-Iulia qui était détenu depuis 1949. Or, à peine libéré, Mgr Marton se serait enfui de Bucarest pour se réinstaller en Transylvanie et y reprendre l'agitation anti-roumaine. Les évènements de Hongrie d'octobre 1956 avaient contraint les autorités roumaines à mettre ce «dangereux prélat» en résidence surveillée, mais elles l'avaient trouvé depuis lors constamment hostile «au point de refuser de demander un passeport pour se rendre au Concile du Vatican».

Quoi qu'il en soit des assertions du Patriarche Justinien[77], il ne faut jamais oublier que l'orthodoxie s'est toujours posée en Roumanie en défenseur de l'idée

---

[75] De rite latin, puisque le clergé uniate(de rite grec) s'est officiellement fondu dans l'orthodoxie et en fait a été dispersé.

[76] Visitant la cathédrale d'Alba-Iulia, qui abrite les tombeaux des Hunyades, j'ai effectivement été surpris de ne trouver sur les plans et pancartes à l'usage des touristes, que des textes en langue magyare.

[77] Chaque fois que je suis passé par Alba-Iulia on m'a dissuadé d'aller rendre visite à l'évêque et, pour ne pas le compromettre, je n'ai pas insisté pour le rencontrer.

nationale aussi bien contre les Turcs que contre les austro-hongrois. Dans une interview accordée au journal «Die Presse» et analysé par le «Monde» du 9 janvier, le Cardinal Koenig, archevêque de Vienne a déclaré que «peut-être le jour viendra-t-il où un représentant de l'Eglise catholique pourra se rendre en Roumanie et en Bulgarie car nous savons peu de chose concernant la vie de l'Eglise dans ces pays et ce que nous en connaissons n'est guère encourageant». Il ne m'appartient pas de faire une suggestion quelconque dans la matière, mais il me paraît qu'il serait peu opportun de charger un cardinal autrichien de prendre à Bucarest des contacts analogues à ceux qu'il a pu prendre à Budapest et à Varsovie.

Absence de propagande anti-religieuse

Le Patriarche Justinien s'est plu à faire un parallèle entre la recrudescence de campagnes anti-religieuses en URSS et la tolérance dont, à son avis, font preuve les autorités roumaines. Pour mon interlocuteur, M.Bodnaras, qui est plus particulièrement chargé des affaires religieuses au sein du Bureau politique du parti ouvrier roumain, n'a pas le sectarisme de M. Ilyichev en Union Soviétique. Ses consignes de neutralité sont si sévères, m'a-t-il fait remarquer, que la presse s'abstient le plus souvent de rendre compte de tous les évènements, même importants, de la vie religieuse dans le monde.

A un moment où l'équipe de Gheorghiu-Dej cherche à donner à l'opinion roumaine des satisfactions d'amour-propre national, on peut, en tous cas, penser qu'en raison du rôle qu'elle a joué dans la défense de la race, l'Eglise orthodoxe bénéficie d'une large indulgence.

Archives du Ministère des Affaires Etrangères, série Europe 1961-1965, sous-série Roumanie, carton 1837

8

Bucarest, le 7 février 1966

Jean-Louis Pons, Ambassadeur de France en Roumanie
à Son Excellence Monsieur Couve de Murville, Ministre des Affaires Etrangères

A différentes reprises au cours de cérémonies officielles, j'avais salué Sa Béatitude Justinien Marina, Patriarche de l'Eglise orthodoxe autocéphale de Roumanie. La lecture de la correspondance du poste m'avait édifié sur la soumission au régime et la souplesse politique de ce personnage.

Les églises assujetties au pouvoir temporel doivent certes, faire contre mauvaise fortune bon cœur. Ses pasteurs ne sont pas tenus pour autant de se montrer les thuriféraires du régime, particulièrement lorsque celui-ci se proclame athée et ennemi de la religion. Aussi la sympathie naturelle que m'inspirait le chef de l'église orthodoxe roumaine était elle à la mesure de celle que j'avais conçue en d'autres temps pour l'archevêque de Conakry, qui tous les dimanches tirait ses principaux traits d'éloquence de la lecture du journal du parti pendant la semaine écoulée.

J'avais donc différé d'un an et demi la visite que normalement j'aurais dû rendre au chef de l'Eglise orthodoxe de Roumanie peu après mon arrivée. Je m'en suis acquitté ces jours derniers et les préventions que je nourrissais contre ce personnage ne se sont point atténuées.

Après m'avoir salué du titre de « représentant des puissances néo-latines » avec lesquelles la Roumanie se sent tant d'affinités, Sa Béatitude m'interrogea sur ma religion. Je lui répondis que j'étais catholique et divorcé, ce qui lui permit de faire l'éloge de la religion orthodoxe qui permet deux et même trois mariages successifs, et de me faire sur l'adultère une leçon bien sentie. Devais-je la prendre pour moi? Je crus devoir l'accepter dans un esprit d'humilité, allié au respect que j'éprouve pour la fonction diplomatique que j'ai l'honneur d'exercer.

Sur cette entrée en matière que j'eus le mauvais goût de trouver fâcheuse, le Patriarche m'exposa ce qu'il appelle le contentieux de l'Eglise orthodoxe roumaine avec notre pays. Il s'agit évidemment du desservant de l'église roumaine de la rue Jean de Beauvais à Paris, le P.Boldeanu qui est un «fasciste» et qui est «soutenu par les légionnaires». Je lui ai demandé son âge et nous avons convenu que le ciel nous rendrait peur-être le service de trancher définitivement la question sans passer par la voie diplomatique.

Après quoi il me parla d'une affaire qui me parut davantage de mon ressort. Il s'agit du vicaire de ladite église, qui est, comme le sait le Département, le célèbre écrivain Virgil Gheorghiu, auteur de la «Vingt cinquième heure», qui a été touché par la grâce ces dernières années, est devenu prêtre mais souhaite, paraît-il, faire acte d'allégeance au Patriarche, et venir à cet effet à Bucarest. Le gouvernement français aurait refusé son visa. Sa Béatitude me demanda si les légionnaires faisaient la loi à Paris, ou s'il existait quelques réglementations interdisant aux réfugiés politiques de regagner temporairement leur pays? Je lui répondis que j'allais m'en enquérir, mais le ton que prenait la conversation n'allait pas en s'améliorant.

Pour lui donner un autre tour je priai mon interlocuteur de me parler des relations de l'Eglise orthodoxe avec les autres confessions religieuses de Roumanie. Elles étaient excellentes. L'Eglise orthodoxe comptait 80% de la

population parmi ses fidèles et avec les églises réformées et les autres cultes, musulman et mosaïque, elle était en excellents termes.

Il en était de même avec l'Eglise catholique, du moins avec le vicaire de cette église à Bucarest, Mgr Francisc Augustin. Il y avait un point noir. C'était Mgr Marton, ex-colonel de hussards, que le gouvernement avait, à juste titre, interné à Alba-Iulia. Cet évêque était un fanatique de l'ancien régime et son rêve était de refaire une Eglise transylvaine, avec l'appui des minoritaires hongrois. Il avait d'ailleurs quatre-vingt trois ans, et ses jours étaient comptés.

Nous en vînmes à parler de l'Eglise uniate. Elle avait compté un million de fidèles sous le régime précédent. Mais les sages dispositions prises en 1948 avaient permis à ces frères séparés de retourner au bercail. Seuls subsistaient, il fallait bien l'avouer, quelques anciens prêtres uniates « vivant dans l'illégalité ». Des anciens évêques de cette confession, tous étaient morts, en résidence surveillée ou plutôt, suivant les dires de Sa Béatitude, entretenus jusqu'à leur dernier jour par la bienveillance et les bons offices de l'Eglise orthodoxe. Seul survivait, Mgr Hossu qui a 83 ans lui aussi, et qui est au monastère de Caldarusani. NN.SS. Russu, Balan, Suciu, Frentiu et Basile Aftenie avaient quitté cette terre.

L'Eglise de Roumanie, poursuivit Sa Béatitude, ne désire que la paix entre les hommes. Elle a conscience d'être pleinement œcuménique avec les confessions voisines mais elle ne peut s'empêcher de regarder au-delà des frontières. Ce qui se passait au Vietnam était scandaleux, et le gouvernement des Etats-Unis se montrait sous le jour le plus noir. Il se livra alors à une violente diatribe contre la guerre au Vietnam. «Aucune justification ne pouvant exister à l'égard de cette agression sinon le souci du président Johnson de faire les affaires des marchands de canon».

Un peu surpris par cette attaque, je lui répondis en évoquant notre attitude très réservée à l'égard du conflit et le Patriarche voulut bien admettre que la France avait une position réaliste et digne d'éloges dans cette affaire.

Il ne me restait plus qu'à prendre congé. J'avais obtenu d'un subalterne, en faisant antichambre, car j'étais arrivé en avance, le renseignement qui me paraissait le plus intéressant. L'Eglise orthodoxe s'était abstenue d'envoyer un observateur au Concile, non point qu'elle n'y ait pas été invitée, mais parce qu'un prêtre uniate vivant à Rome y tenait des propos extrêmement désobligeants et risquait de mettre le représentant de Sa Béatitude dans une position difficile.

J'ai quitté le Patriarche avec le sentiment d'avoir eu une conversation politique avec un homme politique roumain. Le Patriarche est d'ailleurs député, comme son collègue le Métropolite de Jassy. Sans doute sa conduite doit-elle être profitable à la survie de l'Eglise orthodoxe en Roumanie, et c'est peut-être le prix qu'il lui a fallu payer pour qu'elle continue d'exister. On n'en a pas moins le cœur soulevé à la pensée de tant d'injustices qui continuent à se commettre ici, justifiées

dans l'optique marxiste-léniniste, mais qui mériteraient du moins de ne pas être pudiquement couvertes du voile de la religion par la plus haute autorité spirituelle du pays.

Où était la charité dans le propos de mon interlocuteur ? Je n'en ai trouvé aucune trace. Aussi est-ce avec un vif sentiment d'affection pour ces derniers prêtres uniates «réduits à la clandestinité» que j'ai quitté le confortable palais de Sa Béatitude le Patriarche de l'Eglise orthodoxe roumaine.

Archives du Ministère des Affaires Etrangères, série Europe 1966-1970, sous-série Roumanie, carton 2526

L'IMAGE DE L'ORTHODOXIE. LA DIPLOMATIE FRANCAISE SUR L'EGLISE ORTHODOXE ROUMAINE, 1956–1966

Résumé

L'intérêt de la diplomatie française pour la vie religieuse de la Roumanie communiste est illustré par une quantité appréciable de documents qui s'y rapportent. On en dénombre beaucoup relatifs à l'Eglise catholique de Roumanie de deux rites(l'Eglise de rite latin et celle de rite byzantin) sans que pour autant l'Eglise orthodoxe roumanie, la confession largement majoritaire des Roumains, soit négligée. Surtout Pierre Bouffanais, ministre puis ambassadeur de France en Roumanie de 1960 à 1964 s'y est intéressé de près. Ses télégrammes et dépêches, qui laissent découvrir une forte vocation littéraire, relatent divers aspects des activités de l'Eglise orthodoxe roumaine et de ses fidèles. Ses conversations avec les principaux dirigeants de l'Eglise orthodoxe roumaine, Mgr Justinien Marina le Patriarche de Roumanie de 1948 à 1977 et Mgr Justin Moisescu le Métropolite de Moldavie(plus tard il devient Patriarche de l'Eglise orthodoxe roumaine de 1977 à 1986)qui lui avait la responsabilité de la politique internationale de son Eglise, méritent toute l'attention du chercheur de l'histoire ecclésiastique de la Roumanie pendant les années soixante.

EDUCAȚIE ȘI IDEOLOGIE ÎN ROMÂNIA 1948–1953

CRISTIAN VASILE

Am încercat în acest studiu, folosind cu predilecție documentele interne ale PCR/PMR, să surprindem principalele elemente ale reformei învățământului din 1948, precum și gradul în care școala românească a fost afectată de impunerea ideologiei totalitare în primii ani de regim comunist. Firește, declasificarea în viitor a bogatului fond arhivistic deținut de Ministerul Educației și Cercetării va completa și/sau nuanța unele aspecte ale politicii educaționale comuniste pe care le-am dezvoltat în studiul de față.

Trebuie spus de la bun început că a existat un interes special al Partidului Comunist pentru Ministerul Educației Naționale încă din toamna anului 1944. Atunci titularul acestui departament a devenit Ștefan Voitec, lider al PSD, partid partener al PCR în FND. Curând, dinspre conducerea comunistă, s-au auzit voci care îl incriminau pe Ștefan Voitec pentru spiritul „antidemocratic” pe care l-a imprimat de când a preluat Ministerul Educației, deși, aparent, inițiativele fruntașului social–democrat nu erau în răspăr cu planurile PCR. Privind retrospectiv, atât Teohari Georgescu, în 1949, cât și Gheorghe Gheorghiu-Dej, în 1952, judecau aspru prestația ministrului social-democrat al Educației în intervalul 1944–1948.

De fapt, cei care au amânat sau au deturnat unele măsuri preconizate de Ștefan Voitec în perioada 1945–1947, care nu erau deloc în contradicție cu viziunea comunistă în problema sistemului de învățământ, au fost reprezentanții PNL – Gh. Tătărescu în guvernul Groza. Atât timp cât s-au aflat la guvernare, liberalii tătărescieni au împiedicat sau au exprimat unele rezerve față de inițiative comuniste și social-democrate în domeniul educației: spre exemplu, în anul 1945, ministrul de Finanțe, Al. Alexandrini – „omul de casă” al lui Gh. Tătărescu, cum malițios se exprima Iorgu Iordan[1] – s-a opus din răsputeri legiferării Gimnaziilor Unice[2].

Liderii comuniști îi reproșau însă lui Ștefan Voitec o toleranță prea mare față de „reacțiunea” din sistemul de învățământ. PCR pleda pentru o grabnică epurare și „reeducare” a elevilor și a cadrelor didactice. Radicalismul comunist în această privință s-a vădit la ședința Biroului FND din 27 noiembrie 1945, când s-a pus problema modului de sărbătorire a momentului 1 decembrie. Profesorul Mihail Dragomirescu, pe atunci fruntaș al Uniunii Patrioților, declara că: „În școli,

---

[1] Iorgu Iordan, *Memorii*, vol. III, București, 1979, p. 39. În memoriile sale, Iorgu Iordan își declara apartenența la gruparea procomunistă din PSD.

[2] ANIC, fond Președinția Consiliului de Miniștri – Stenograme (1944–1959), dosarul nr. 8/1945, f. 142, ședința Consiliului de Miniștri din 30 august 1945.

„Revista istorică”, tom XV, 2004, nr. 5 – 6, p. 121 – 140

problema trebuie privită cu multă seriozitate pentru că am impresia că reacţiunea cea mai cruntă, rămăşiţele legionare cu legături la naţional-ţărănişti şi liberali, se concentrează în şcoli, prin directori, profesori şi elevii mari, precum şi în studenţime. (...) Se pune întrebarea dacă e bine să scoatem acest tineret la demonstraţia maselor populare ale FND-ului". În faţa acestor îngrijorări, Vasile Luca a simţit nevoia de a da următorul verdict: „Dacă fac ceva, îi snopim în bătaie şi îşi vor pierde pofta de a mai face ceva. Îi putem încadra între muncitori"[3]. Mai târziu, violenţa a mers până la arestări masive din rândul studenţilor, totul culminând în anul 1949 cu „reeducarea" de la Piteşti[4]. Incitările din 1945 erau, aşadar, doar preludiul distrugerii psihice a studenţimii indezirabile (de orientare legionară, dar nu numai) şi, în general, a tineretului.

Această „reeducare" se integra proiectului represiv comunist din anii de consolidare a monopolului puterii, dar fusese precedată de o percepţie deformată a centrelor universitare, percepţie pe care şi-au însuşit-o între 1945–1948 inclusiv „tovarăşi de drum" ai comuniştilor; Universităţile erau văzute aproape în exclusivitate ca locuri unde „agitaţiile se intensifică pe o linie primejdioasă", degenerând în campanii antisemite şi antimaghiare. Chiar primul-ministru Petru Groza declara la 21 februarie 1946 că tineretul este uşor de influenţat şi că „mai ales actuala generaţie din Universităţi este îmbibată, începând de la prima clasă de liceu şi până acum, de o propagandă rasistă şi de naţionalism şovin. Acest tineret a contribuit la marea tragedie în care ne găsim. Eu fac apel la dv toţi şi rog pe domnul ministru al Educaţiei Naţionale să se ocupe îndeosebi de agitaţiile de la diferite universităţi"[5].

Acelaşi Petru Groza însă, prin unele luări de poziţie, cu doar un an înainte de naţionalizarea întreprinderilor particulare şi de reforma comunistă a învăţământului, încuraja iniţiativa privată de sprijinire a Universităţilor care se confruntau cu grave probleme financiare. Impresionat plăcut de iniţiativa particulară de refacere a infrastructurii, premierul susţinea la 29 iulie 1947, în şedinţa de guvern, că: „nu mai poate să meargă sistemul de a umbla mereu după bani pe la autorităţi, că[ci] acesta este stilul vechi al «istoricilor»... Acum noi punem accentul mai mult pe iniţiativa particulară. ...Am primit de la Timişoara o telegramă, înainte de amiază (...): «Felicitări simţite pentru discursul de la *Capitol*. La chemarea dumitale, donez Universităţii din Timişoara un miliard de lei». Aceasta din partea Societăţii Romitex"[6].

---

[3] Ibidem, fond CC al PCR – Cancelarie, dosarul nr. 115/1945; şedinţa Biroului FND din 27 noiembrie 1945, f. 3–4.

[4] Virgil Ierunca, *Fenomenul Piteşti*, ed. a II–a, Bucureşti, 1991, p. 17.

[5] ANIC, fond Preşedinţia Consiliului de Miniştri – Stenograme (1944–1959), dosarul nr. 2/1946, f. 121.

[6] Ibidem, dosarul nr. 7/1947, f. 117.

Reforma învăţământului din 1948. Mai greu de anticipat în vara lui 1947, prin prisma acestei atitudini a primului–ministru, schimbarea radicală a sistemului educaţional devenea aproape o certitudine în primăvara anului viitor, o dată cu preconizata măsură de naţionalizare a tuturor şcolilor particulare, inclusiv a celor confesionale, stipulată şi de noua Constituţie comunistă. Între obiectivele principale ale legii învăţământului din 3 august 1948 – Decretul nr. 175 – s-au aflat: formarea tinerilor în spirit comunist, controlul strict al şcolilor elementare, medii şi superioare, prin suprimarea autonomiei universitare, precum şi asigurarea cadrelor pentru planul de industrializare, prin extinderea învăţământului tehnic mediu şi superior[7]. Conducerea comunistă viza şi constituirea unei pături de „cadre” care să aplice politica partidului în aparatul de stat, armată, justiţie şi cultură.

Legislaţia din 1948 introducea şcoli speciale de 2 ani pentru muncitori – formă de învăţământ care da dreptul absolvenţilor de a-şi continua studiile în învăţământul superior –, şcoli profesionale, şcoli tehnice medii, precum şi noi institute de învăţământ superior menite să pregătească cadre pentru masiva industrializare preconizată. Prin decretul nr. 343/1953, şcolile speciale s-au transformat în facultăţi muncitoreşti. Au funcţionat şi alte derogări: în anii ’50 existau absolvenţi ai acestor şcoli speciale înscrişi în anii superiori care nu aveau studii medii! Toate aceste aspecte descriu un sistem de învăţământ care a promovat antiselecţia.

În istoriografia română s-a afirmat după 1989 că, în efortul programatic de distrugere a fostelor structuri sociale, lumea universitară şi academică a fost printre cele dintâi vizate de regimul comunist[8]. Între 1944–1949 s-a recurs la distrugerea statutului social al profesorului, la introducerea unei stări de instabilitate profesională; or, doar stabilitatea în funcţie putea genera independenţa opiniei[9]. Mai prozaic spus, în perioada interbelică, un profesor universitar „nu făcea piaţa” şi, în plus, îşi putea permite călătorii în străinătate. Situaţia s-a schimbat radical după 1948. Într-un Memoriu adresat conducerii PMR într-o perioadă de timidă destindere, în 1955, Mihai Ralea, membru al Academiei RPR şi profesor la Secţia de Psihologie a Universităţii din Bucureşti, prezenta pe scurt starea materială a cadrelor didactice universitare. Deşi adopta un ton foarte complezent faţă de „realizările” Partidului Comunist şi ale guvernului, documentul identifica şi greutăţi generate de „scumpirea vieţii”[10]. Mihai Ralea susţinea că: „Nemulţumirea cea mare în rândurile profesorilor universitari constă în sistemul actual de salarizare după norme. Profesorii cu număr mic de studenţi (la facultăţile de ştiinţe mai ales) au o normă mai mică, adesea numai 50 % din aceea a profesorilor cu

[7] „Monitorul Oficial", partea I–A, anul CXVI, nr. 177, marţi 3 august 1948, p. 6322–6324; Maria Someşan, Mircea Iosifescu, *Legile din 1948 pentru reforma învăţământului*, în Romulus Rusan (ed.), *Anul 1948 – instituţionalizarea comunismului*, Bucureşti, 1998, p. 440.

[8] Idem, *Modificarea structurii Universităţii în anii consolidării sistemului comunist*, în Romulus Rusan (ed.), *op. cit.*, p. 445.

[9] *Ibidem*, p. 446.

[10] ANIC, fond CC al PCR – Secţia Propagandă şi Agitaţie, dosarul nr. 76/1955, f. 10.

studenţi mulţi". Şi continua astfel: „Copierea întocmai a normelor din învăţământul superior sovietic este nejustă pentru că situaţiile de la noi nu se potrivesc cu cele din Uniunea Sovietică. Noi nu avem nici acelaşi număr de studenţi (mult mai mare în URSS), nici mai ales numărul mare de aspiranţi pe care îl au Universităţile şi Institutele din Uniunea Sovietică. Actualul sistem, la noi, de alcătuire a normelor face aproape imposibilă munca ştiinţifică a unora din cadrele didactice, care sunt nevoite să ţină paralel câte două, trei şi chiar mai multe cursuri, neavând posibilitatea de a le pregăti cum trebuie"[11].

Mihai Ralea nu pomenea de pierderea autonomiei universitare; ar fi fost poate o sfidare prea mare a puterii din partea unui „tovarăş de drum" din rândurile intelectualităţii „progresiste". Modelul urmat în suprimarea autonomiei universitare fusese tot cel sovietic: între anii 1918–1921, bolşevicii au lichidat autonomia universitară şi au umplut universităţile cu studenţi prost pregătiţi, din categorii sociale „sănătoase", dar cu presupuse convingeri comuniste[12]. Lichidarea autonomiei universitare era esenţială, căci numai aşa se puteau efectua comprimări masive în învăţământul superior. În 1948, factorii de decizie din Ministerul Învăţământului raportau că au reuşit să numească „profesori din afara învăţământului [superior], spărgând astfel o carapace reacţionară care era autonomia universitară"[13]. Ani în şir, propaganda oficială a susţinut că profesorii scoşi din învăţământul superior după 1947–1948 răspândiseră „teorii antiştiinţifice şi antidemocratice"[14]. Ca şi în cazul regimului bolşevic, funcţia esenţială a culturii noi, „socialiste", a fost una de propagandă şi s-a manifestat mai ales prin intermediul educaţiei. Or, legislaţia adoptată în România după 1948 a creat premisele pentru înfăptuirea acestui deziderat al PMR.

Reforma comunistă a învăţământului din 1948 a vizat şi Senatele universitare, care au fost înlocuite prin Consilii ştiinţifice, organe ce nu făceau altceva decât să administreze treburile curente şi să execute dispoziţiile puterii politice[15]. În plus, începând din anul 1948 a dispărut educaţia neutră din punct de vedere politic şi ideologic: toate instituţiile de învăţământ şi cultură au devenit un fel de anexe ale administraţiei de stat. De altfel, propaganda regimului nici nu făcea un secret din faptul că în opera de educare a maselor în spirit comunist, pe lângă munca de convingere, un important rol îl are influenţa exercitată de către stat.

---

[11] Ibidem, f. 11.
[12] Richard Pipes, *Scurtă istorie a revoluţiei ruse*, Bucureşti, 1998, p. 300.
[13] *Stenogramele şedinţelor Biroului Politic şi ale Secretariatului Comitetului Central al PMR*, vol. II, *1949*, ed. Camelia Moraru, Laura Neagu, Constantin Moraru, Constantin Neagu, Claudiu Dincă, Ioana Zamfir. Bucureşti, 2003, p. 56.
[14] Gh.T. Ionescu, *Istoricul Universităţii din Bucureşti după 1918*, în „Studii. Revistă de istorie", t. 17, nr. 6, 1964, p. 1322.
[15] Dănuţ Doboş, *Ingerinţe în viaţa universitară românească 1944–1964*, în „Arhivele totalitarismului", anul II, nr. 4, 1994, p. 30.

Ideologizarea şcolii. De fapt, scopul mai profund al reformei învăţământului din 1948 a fost crearea unei noi fizionomii spirituale. În viziunea comunistă, şcoala avea un rol esenţial în formarea omului nou: adolescentul trebuia să fie transformat astfel încât să ajungă, ca şi omul sovietic, „cel mai înaintat om al epocii contemporane" – formulă, evident, demagogică. Un alt scop al reformei a fost „cultivarea de zi cu zi a unei atitudini comuniste faţă de muncă, faţă de proprietatea socială, socialistă". Una dintre cele mai importante pârghii în educarea în spirit comunist a fost întrecerea socialistă, mişcarea stahanovistă. Ca şi muncitorilor, şi intelectualilor li se cerea participarea la întrecerea socialistă pentru mărirea productivităţii muncii: atât învăţătorii, cât şi educatorii trebuiau aduşi la starea de proletari – „proletari intelectuali", mai bine zis[16]. Lor li se repeta mereu în cadrul conferinţelor pedagogice şi a „prelucrărilor" faptul că „elevii pe care-i creşteţi astăzi în şcoală vor fi stahanoviştii de mâine". Pornind de la astfel de concepţii s-au operat mai multe discriminări. Spre exemplu, printr-o Hotărâre a CC al PMR din februarie 1952, Confederaţia Generală a Muncii trebuia să dea întâietate la trimiterea în tabere şcolare pionierilor fii de stahanovişti şi fruntaşi în producţie[17].

O dată preluat modelul sovietic, predarea obiectivă a materiilor trebuia să fie înlocuită cu propaganda stalinistă şi cu îndoctrinarea[18]. Se renunţa astfel la moştenirea pedagogică „burgheză", înfierată în dese rânduri de înalţii funcţionari comunişti ai Ministerului Învăţământului Public. Un director general din acelaşi minister, „tovarăşul Bradu", dădea următorul verdict în legătură cu şcolile: „Legea pentru reforma învăţământului este o lege revoluţionară, întrucât scoate din mâna burgheziei exploatatoare aceste mijloace de cultură şi de cadre"[19].

În schimb, era preluat modelul lui Anton S. Makarenko, teoreticianul stalinist al învăţământului public şi autorul noii pedagogii, care a dat educaţiei o formă ideologică[20]. Opera sa cea mai importantă, intitulată *Poemul pedagogic*, va fi tradusă în limba română în tiraje importante şi va cunoaşte mai multe ediţii. Un rol decisiv însă în ideologizarea educaţiei l-a avut mai ales introducerea în tot învăţământul superior a Marxism–Leninismului şi a Materialismului dialectic şi istoric, cu motivaţia că, fiind o concepţie despre lume, „are o uriaşă însemnătate pentru toate celelalte ştiinţe, care nu pot da tabloul lumii în ansamblu". Filosofia românească a fost poate cea mai afectată, căci, în concepţia conducerii PMR,

---

[16] ANIC, fond CC al PCR – Cancelarie, dosarul nr. 58/1948, f. 57.

[17] Ibidem, dosarul nr. 125/1952, f. 9.

[18] La Congresul învăţătorilor din RPR, desfăşurat la 10 aprilie 1952, Gh. Gheorghiu-Dej remarca faptul că, deşi numai o parte din învăţători sunt membri ai PMR, „în marea lor masă, ei au menirea de a duce în popor cuvântul Partidului, ei introduc în viaţă politica statului de democraţie populară"; Gheorghe Gheorghiu–Dej, *Articole şi cuvântări*, ed. a IV–a, Bucureşti, 1956, p. 449.

[19] ANIC, fond CC al PCR – Cancelarie, dosarul nr. 58/1948, f. 56.

[20] Adriana Perşa, *Ce se urmărea prin reforma învăţământului*, în Romulus Rusan (ed.), *op. cit.*, p. 481.

materialismul dialectic trebuia să pună capăt o dată pentru totdeauna vechii filosofii, care „pretindea" că are rolul de „ştiinţă a ştiinţelor".

Poate cea mai nefastă concepţie sovietică despre şcoală şi rolul ei a fost aceea potrivit căreia părinţii nu prea aveau nici un drept asupra copiilor. Regimul sovietic a încurajat delaţiunea în interiorul familiei atât prin măsuri legislative, administrative, cât şi printr-o propagandă perversă: spre exemplu, în povestirea lui V. Gubarev, intitulată *Pavlik Morozov*, tradusă şi în româneşte, eroul principal, un băiat de numai 13 ani, îşi denunţă tatăl „contrarevoluţionar", începându-şi astfel cariera de om nou[21]. Încă din 1948, referenţii din cadrul Ministerului Învăţământului susţineau că atunci când concepţiile despre viaţă şi educaţie ale familiei elevului sunt „reacţionare", şcoala trebuie să intervină[22]. Se preconizau inclusiv şezători pentru părinţi, cu scopul de a lega mai strâns familia elevului de şcoala restructurată în sens comunist[23].

În anii următori, fiii de „chiaburi" au avut de suferit în şcoli mai multe şicane şi chiar s-a pus problema eliminării lor din anumite instituţii de învăţământ pe motive exclusiv de clasă. Conducerea PMR considera că aceşti copii trebuie îndreptaţi doar spre anumite preocupări, spre şcoli profesionale, pentru muncitori calificaţi, „pentru a-i aduce spre producţie" – realitate care să transforme condiţiile social–economice. Însuşi liderul PMR, Gheorghiu-Dej, aprecia că „dacă îi îndreptăm spre producţie le schimbăm şi mentalitatea. Sunt cazuri – rare – când se rup de familie sau [când] acest tânăr poate influenţa atitudinea părinţilor". Prin urmare, se creau premisele unei „deschiaburiri" naturale, preferabilă în unele cazuri, din motive tactice, celei forţate[24].

Teoretic, coeziunea familiei era dificil de zdruncinat chiar şi sub presiuni multiple. Totuşi, dezbinările erau inevitabile, în condiţiile în care mulţi tineri doreau să scape de stigmatul ce li se aplica din cauza apartenenţei la o clasă indezirabilă. În mod normal, fiii care proveneau din familii de „burghezi", „chiaburi" şi alţi „duşmani ai poporului" nu puteau deveni membri ai UTM şi erau excluşi în caz că erau descoperiţi[25]; în plus, aceşti elevi şi studenţi erau permanent supuşi presiunilor din cauza originii sociale nesănătoase. Unii dintre ei au respins din start adeziunea la UTM, deşi acest gest le complica ascensiunea socială. Au fost însă şi cazuri când tinerii cu origini sociale problematice s-au dezis de familie în dorinţa de a se integra în sistemul de valori al regimului, de a se „reeduca" – după cum recunoşteau chiar unii dintre ei. Confruntată cu refuzuri repetate de a fi primită în UTM, Ana Calmanovici s-a adresat forurilor superioare ale PMR; într-un

[21] Lucian Boia, *Omul nou*, în „Polis", t. 3, 1996, nr. 1, p. 17.
[22] ANIC, fond CC al PCR – Cancelarie, dosarul nr. 58/1948, f. 71.
[23] Ibidem, f. 75.
[24] Ibidem, dosarul nr. 66/1952, f. 16.
[25] Ioana Boca, *Studenţi în anii '50*, în „Anuarul Institutului Român de Istorie Recentă", t. I, 2002, p. 212–213.

Memoriu din 12 iulie 1950 către CC al PMR, Ana Calmanovici preciza: „sunt studentă la Institutul Maxim Gorki şi la Facultatea de Pedagogie şi Psihologie. Tatăl meu a fost până în anul 1947 negustor de vinuri şi lemn la Piatra Neamţ. (...) Sunt provenită dintr-un mediu mic-burghez în care am suferit influenţele răufăcătoare ale mentalităţii burgheze. O dată venită în Bucureşti am rupt cu acel mediu burghez. (...) Am intrat la Institutul Maxim Gorki fiind atrasă de faptul că voi primi o educaţie comunistă. (...) M-am înscris la Facultatea de Pedagogie şi Psihologie pentru a avea o armă în plus de luptă contra educaţiei mele burgheze". Pentru a-şi dovedi ruptura cu trecutul mic-burghez, A.C. invoca faptul că şi-a petrecut ultima vacanţă departe de părinţi"[26].

Campania de combatere a analfabetismului. Pentru conducerea PMR, campania de combatere a analfabetismului era o parte importantă a revoluţiei culturale. (Propaganda stalinistă pretindea că în URSS nu mai există neştiutori de carte). Dimensiunea ideologică a campaniei de alfabetizare nici nu a fost negată: neştiinţa de carte – susţineau oficialii comunişti – constituie „o piedică uriaşă în calea atragerii oamenilor muncii la conducerea ţării şi la construirea activă a comunismului". Sau, mai pe scurt: „omul care nu ştie carte se află în afara politicii". Combaterea analfabetismului a fost o temă importantă vehiculată de conducerea Partidului Comunist încă din primele luni de după 23 august 1944. În toamna anului 1944, presa comunistă evalua la 49 % analfabetismul din mediul rural[27]. Probabil era o exagerare, dar problema exista: analfabetismul era încă ridicat cu precădere la sate, mai ales în rândurile femeilor. Liderii comunişti prezentau însă dosarul analfabetismului într-un mod tendenţios, negând eforturile importante ale guvernărilor interbelice de a extinde reţeaua de unităţi de învăţământ, precum şi frecvenţa şcolară. Acuzaţia predilectă era aceea că guvernele „burgheze" ar fi aplicat mai ales locuitorilor din mediul rural un tratament inuman deliberat, prin blocarea accesului la învăţătură.

Campania de intensificare a alfabetizării concepută de conducerea Ministerului Învăţământului s-a lovit de rezerva şi chiar ostilitatea unor învăţători şi profesori[28]. Mulţi dintre aceştia au fost îndepărtaţi din şcolile urbane din motive politice şi transferaţi în mediul rural, unde cu greu îşi găseau o locuinţă. În plus, erau constrânşi să ţină ore suplimentare pentru populaţia neştiutoare de carte, ore care uneori nici nu erau retribuite. Deşi cu un „dosar" curat din punct de vedere politic, alţi învăţători, tineri şi fără resurse materiale, erau trimişi la sate fără să-şi fi

[26] ANIC, fond CC al PCR – Cancelarie, dosarul 149/1950, f. 13 v.–14.

[27] *Problemele culturii poporului român. Analfabetismul în date statistice*, în „Scânteia", nr. 71, vineri 1 decembrie 1944, p. 2.

[28] La şedinţa cu inspectorii şcolari din 19 noiembrie 1948, inspectorul Totu din jud. Iaşi preciza: „Am organizat cursuri de alfabetizare atât în oraş, cât şi în judeţ. Cursurile se ţin la întreprinderi şi la şcolile primare. La început, corpul profesoral a făcut o oarecare opoziţie. Am ţinut şedinţa cu membrii corpului didactic de toate gradele şi le-am expus situaţia şi ei au înţeles"; ANIC, fond CC al PCR – Cancelarie, dosarul nr. 58/1948, f. 18.

dorit acest lucru. Au existat numeroase cazuri în care aceşti profesori au refuzat să se mai prezinte la postul repartizat sau au demisionat din învăţământ. Nu putem face o estimare a numărului de cadre didactice repartizate în mediul rural între anii 1948–1953. Probabil cifra este de ordinul zecilor de mii, căci, într-o dare de seamă din februarie 1949, însuşi ministrul Învăţământului aprecia la 10 000 cifra cadrelor didactice trimise de la oraşe la sate[29]. Ministrul nu ascundea faptul că aceste repartizări au creat nemulţumiri în sânul corpului didactic. Învăţătorii şi profesorii care refuzau repartiţiile erau calificaţi drept „sabotori" şi uneori erau concediaţi.

La şedinţa organizată de conducerea Ministerului Învăţământului cu inspectorii şcolari, în data de 19 noiembrie 1948[30], toate aceste probleme au ieşit la iveală. Inspectorul şcolar din jud. Cluj semnala următoarele: „În legătură cu alfabetizarea, învăţătorii cer să li se plătească ore suplimentare pentru alfabetizare. Sunt o serie de demisii din învăţământ în legătură cu încadrările, cu repartizările făcute. Sunt oameni care sunt foarte legaţi de localitatea Cluj. Este un mare contrast între Cluj şi judeţul nenorocit din punct de vedere al aşezării satelor, al căilor de comunicaţii. 600 de profesori din Cluj s-au dus la sate şi au venit cu demisia. Am hotărât ca cei care se duc la ţară şi refuză să rămână, sabotează reforma şi să nu mai fie primiţi în alt loc"[31]. Un alt înalt funcţionar din Ministerul Învăţământului preciza în aceeaşi şedinţă din noiembrie 1948 cu inspectorii şcolari: „am cunoscut cazuri în care profesorii de la şcolile secundare [atunci] când au fost solicitaţi să facă lecţii de alfabetizare, au spus că asta este treabă pentru învăţători. Este un foarte strâmt fel de a vedea lucrurile, care trebuie să dispară"[32].

Existau şi alte piedici în calea alfabetizării: teama părinţilor că, prin şcoală, copiii vor fi alteraţi de propaganda ateistă (mai ales la sate), ideile preconcepute potrivit cărora fetelor nu le trebuie educaţie, folosirea de către părinţi a copiilor la muncile agricole din primăvară şi toamnă; alteori, iarna, copii nu aveau hainele potrivite pentru a se deplasa la şcoală. O problemă cu totul specială o reprezenta şcolarizarea comunităţilor de romi. În noiembrie 1948, inspectorul din jud. Târnava Mică relata următoarele: „Alfabetizarea a început la 3 noiembrie. Majoritatea populaţiei din unele comune sunt ţigani. Din lipsă de îmbrăcăminte şi fiind nedeparazitaţi, învăţătorii nu vor să meargă în mijlocul lor. Am luat măsuri ca serviciul sanitar să-i deparaziteze, dar au fugit cu toţii de-acasă. Dar am găsit altă soluţie pentru a-i deparazita. Nu avem încălţăminte şi îmbrăcăminte pentru ei"[33].

La campania de combatere a analfabetismului, pe lângă şcoli, au mai fost cooptate organizaţiile de masă, precum Uniunea Femeilor Democrate (UFDR),

---

[29] *Stenogramele şedinţelor Biroului Politic şi ale Secretariatului Comitetului Central al PMR*, vol. II, *1949*, ed. cit., p. 52

[30] ANIC, fond CC al PCR – Cancelarie, dosarul nr. 58/1948, f. 24.

[31] Ibidem.

[32] Ibidem, dosarul nr. 116/1948, f. 65.

[33] Ibidem, dosarul nr. 58/1948, f. 20.

Armata, conducerea mai multor fabrici etc. Statisticile oficiale indicau faptul că în anul şcolar 1951/1952 au fost cuprinşi în învăţământ 96% din numărul copiilor de vârstă şcolară, iar în propaganda regimului, încă din toamna anului 1952, se susţinea că „analfabetismul, rămăşiţă a regimului burghezo-moşieresc, e pe cale de a fi lichidat”.[34] Partidul nu pomenea nimic despre preţul plătit în campania de diminuare a numărului neştiutorilor de carte: bulversarea încadrărilor din sistemul şcolar, munca voluntară a mii de profesori, detaşările abuzive în mediul rural a multor învăţători, demisiile şi concedierile din învăţământ etc.

Chiar dacă statisticile comuniste au umflat cifrele, creşterea nivelului educaţional după 1948 a fost reală. Probabil, ritmul de creştere al alfabetizării ar fi fost oricum cam acelaşi şi fără acţiunea propagandistică a PMR. Scriitorul Ştefan Agopian avea însă dreptate când remarca: „Da, şcoala era accesibilă «oamenilor nevoiaşi de la sate şi de la oraşe», dar ce li se oferea acestor oameni drept învăţătură? În primul rând, ideologie”. Fără îndoială, sunt necesare multe nuanţe: unii elevi, datorită profesorilor, mai ales a celor din „şcoala veche”, nu s-au limitat la lecturile obligatorii şi s-au salvat – şi-au păstrat spontaneitatea şi propria personalitate. În condiţiile în care în licee şi în şcoli se studiau aproape în exclusivitate romanele realismului socialist, unii tineri aveau şi lecturi paralele; spre exemplu, adolescentul Matei Călinescu, criticul literar de mai târziu, îl descoperea chiar în anii ’50 pe Mateiu Caragiale: „lectura *Crailor*... [*de Curtea Veche*] se înscria pentru mine în ţesătura unei vieţi cotidiene secrete, paralelă cu celălalt cotidian poluat de comunism”[35].

S-au sustras influenţei devastatoare a propagandei chiar şi unii dintre fii de muncitori şi ţărani. Toţi aceştia au format mai târziu intelectualitatea care s-a arătat reticentă şi chiar ostilă faţă de revenirea la „realismul socialist”, măsură preconizată de conducerea Partidului Comunist în deceniile şapte şi opt. Dresajul ideologic din şcoli nu i-a cuprins aşadar pe toţi elevii. Totuşi, într-un fel sau altul, o întreagă generaţie de tineri a fost asaltată şi marcată de ideologizarea şcolii.

Un rol important în acţiunea de îndoctrinare a copiilor a fost atribuit învăţătorilor, mai ales a celor din mediul rural, cărora li s-au încredinţat în intervalul 1948–1953 şi misiuni de „lămurire” a sătenilor în privinţa colectivizării, a „luptei pentru pace” etc. În multe cazuri, aceşti învăţători erau consideraţi de Sfaturile Populare drept simple instrumente; cursurile de „perfecţionare” la care erau siliţi să participe profesorii şi învăţătorii erau, de fapt, cursuri de îndoctrinare. În Memoriul său din 1955, Mihai Ralea deplângea ştirbirea autorităţii învăţătorilor: „Situaţia materială a învăţământului mediu şi elementar e mult mai rea. (...) În ce priveşte cultivarea învăţătorimii, noi suntem, din nenorocire, în urma politicii şcolare a burgheziei. Aceasta a căutat să se sprijine pe învăţători. Desigur

[34] Ibidem, dosarul nr. 91/1952, f. 31.

[35] Apud Carmen Muşat, *Reluate plimbări prin păduri (inter)textuale*, în „22”, nr. 737, 2004, p. 15.

demagogic şi din interese exclusive de clasă, nu numai un Spiru Haret, dar politicieni ca d-rul Anghelescu ori I. Mihalache au încercat să facă din ei, adesea cu succes, activişti ai programelor lor politice". Învăţătorii – continua Mihai Ralea – „sunt lăsaţi la dispoziţia organelor puterii locale, pentru treburi care nu au nici o legătură cu misiunea lor", sugerând că „ei pot desigur să fie utilizaţi – cu jumătate de normă în plus, ceea ce ar îmbunătăţi situaţia lor materială – la rolul de conducători de cămine culturale (...) sau de activişti culturali în diferite domenii: zootehnic ori agrotehnic, atunci când se pricep la aceasta şi bineînţeles dacă o vor şi o cer. Dar alte misiuni suplimentare să nu poată fi date decât cu aprobarea specială a Ministrului"[36].

La scăderea prestigiului corpului didactic a contribuit după 1945 desfiinţarea asociaţiilor profesionale tradiţionale şi înlocuirea lor cu cele „sindicale", obediente faţă de puterea politică. După un deceniu, Mihai Ralea constata că aceste organizaţii sindicale nu sunt reprezentative şi că la conducerea lor sunt elemente care nu au funcţionat niciodată în învăţământ. Un alt exemplu flagrant de inadecvare amintit tot de M. Ralea era numirea directorilor de şcoli pe criterii exclusiv politice. Cu un nivel profesional sub acela al cadrelor didactice din subordine, aceşti directori „nu pot avea nici un fel de prestigiu în faţa acestora" – conchidea Ralea[37].

Introducerea limbii ruse. Pentru a se facilita apropierea de marea putere de la Răsărit, regimul a luat măsura de a impune studierea limbii şi literaturii ruse în sistemul de învăţământ românesc. Limba rusă a fost introdusă în şcoli încă din 1945, dar atunci – la nivel declarativ – nu a primat motivaţia de ordin politic. În şedinţa Consiliului de Miniştri din 30 august 1945, Aurel Potop, subsecretar de stat la Ministerul Educaţiei, îşi întemeia pledoaria pentru introducerea limbii ruse pe două argumente: 1. România este înconjurată de popoare slave şi 2. în literatura rusă se găsesc foarte multe lucruri de ordin practic care, cunoscute direct şi din primii ani de şcoală, se pot pune mai uşor în aplicare. Se pornea de la premisa că astfel elevii vor putea să dobândească noi cunoştinţe în domeniul tehnicii[38]. Ministrul Ştefan Voitec a îmbrăţişat acest proiect şi a preconizat introducerea limbii ruse încă din clasa a IV–a[39].

Pătrunderea limbii ruse în şcoli a fost îngreunată însă din cauza lipsei de cadre didactice calificate, astfel că guvernul studia încă din anul 1945 posibilitatea de a angaja profesori sovietici pentru predarea limbii ruse în unităţile de învăţământ din România. La aceeaşi şedinţă de guvern din 30 august 1945, deja evocată, Ştefan Voitec îşi anunţa colegii miniştri că: „de acord cu Legaţia sovietică ia fiinţă

[36] ANIC, fond CC al PCR – Secţia Propagandă şi Agitaţie, dosarul nr. 76/1955, f. 14–15
[37] Ibidem, f. 16.
[38] Ibidem, fond Preşedinţia Consiliului de Miniştri – Stenograme (1944–1959), dosarul nr. 8/1945, f. 140.
[39] Ibidem, f. 139.

un Institut de Limba Rusă şi de istoria Rusiei sovietice. Angajăm doi profesori de la Moscova, care vor veni la Bucureşti, pentru a preda istoria Rusiei şi care, împreună cu asistenţii lor, vor face o pepinieră pentru crearea de profesori de limba şi literatura rusă"[40]. În legătură cu această chestiune, logica primului–ministru Petru Groza era simplă: dacă după 1918 am angajat o echipă întreagă de profesori pentru a instrui generaţiile tinere în limbile franceză şi italiană, acelaşi lucru îl putem face şi acum, cu aplicare la limba rusă[41].

Problema lipsei de profesori nu era rezolvată nici în anul 1948, când s-a decis obligativitatea limbii ruse începând din clasa a IV–a. Din acest motiv, guvernanţii comunişti au stabilit că pentru orele de limba rusă se vor putea face încadrări şi din rândurile acelor profesori care n-au putut absolvi cursurile Institutului Româno–Sovietic sau ale ARLUS-ului, profesori care nu aveau calificare[42].

În unele locuri, mai ales la sate, profesorii de limbă rusă au fost întâmpinaţi cu ostilitate şi au primit ameninţări. Într-o dare de seamă, inspectorul şcolar din jud. Câmpulung menţiona cazul comunei Cândreni, o comună cu ţărani mijlocaşi şi „chiaburi", unde frecvenţa şcolară era sub 60 % şi unde „învăţătoarea care predă limba rusă a primit o anonimă prin care este încunoştinţată că, dacă va continua să predea elevilor limba rusă, îşi va pierde viaţa"[43]. După un deceniu însă, situaţia era schimbată: rusa a beneficiat de multe facilităţi, ajungând să nu mai fie considerată, la nivel oficial, drept „limbă străină"[44]; în schimb, se înregistra un deficit de profesori calificaţi pentru predarea limbilor engleză şi franceză[45].

Înregimentarea studenţimii. Un alt scop al revoluţiei culturale comuniste a fost crearea unei noi intelectualităţi, parte a procesului de formare a omului nou – „om cult, om care ştie să aplice ştiinţa şi tehnica în producţie, care aplică activ politica Partidului în viaţa culturală". Începând din 1948, conducerea PMR pretindea studenţimii loialitate şi aderenţă deplină la noul regim politic; „studenţii trebuie să ştie cine sunt duşmanii şi care-i sunt prietenii" – era o lozincă la ordinea zilei[46].

Vechile asociaţii studenţeşti „reacţionare" au fost suprimate, organizaţiile tineretului universitar naţional–ţărănist şi liberal au fost interzise, iar membri lor marcanţi arestaţi. În anul 1948 aproape toţi studenţii au fost înregimentaţi sau au aderat sub presiune sau doar din oportunism la Uniunea Naţională a Studenţilor din România (UNSR). Afluenţa către UNSR se explică şi prin faptul că autorităţile au lăsat studenţilor impresia că asociaţia este mai degrabă apolitică. Taşcu Topa, student pe atunci în anul I la Facultatea de Arhitectură din Bucureşti, a surprins

[40] Ibidem, f. 141–142.
[41] Ibidem, f. 141.
[42] Ibidem, fond CC al PCR – Cancelarie, dosarul nr 58/1948 f 30.
[43] Ibidem, f. 14.
[44] „Buletinul Oficial al Republicii Populare Române", anul II, nr. 4, marţi 17 ianuarie 1950, p. 24.
[45] Mihaela Cristina Verzea, *Desovietizarea culturii româneşti la începutul deceniului şapte*, II, în „Arhivele totalitarismului", anul XI, nr. 40–41, nr. 3–4/2003, p. 129.
[46] Apud Ioana Boca, *op. cit.*, p. 207.

foarte bine această abilă disimulare: „Cu tristețea de atunci și de azi, îmi amintesc cum foarte mulți studenți, majoritatea din anul I, au acceptat somnambulic să adere și să se înscrie în acea organizație care s-a numit UNSR. (...) Mârșav și înșelător organism, deoarece el ascundea, sub aureola denumirii lui, primul eșalon cu caracter comunist care apărea în instituțiile de învățământ superior de la noi din țară”[47]. Potrivit datelor avansate în aprilie 1949 de Teohari Georgescu, dintr-un total de 55 000 de studenți, 45 000 erau înscriși în UNSR[48].

Pentru conducerea comunistă însă a existat și un revers al medaliei, prilej de critică și autocritică în privința relaxării vigilenței politice. Astfel, la ședința Secretariatului CC al PMR din 4 ianuarie 1949, unde s-a discutat problema rezoluției privind tineretul, Miron Constantinescu aprecia că înființarea unei organizații care să cuprindă pe toți studenții a fost o formulă nefericită, „iar rezultatul a fost că toți fasciștii s-au înscris în UNSR”. În consecință, el a cerut să se arate că măsura deschiderii porților UNSR a fost o greșeală, din moment ce „s-a transformat o organizație democratică [procomunistă] într-o organizație apolitică”[49].

Reconsiderarea poziției PMR față de UNSR s-a vădit și la ședința Secretariatului CC al PMR din 27 aprilie 1949, care a avut pe ordinea de zi problema reînscrierii în UTM a membrilor fostelor organizații de tineret și primirea de noi membri. După ce remarca faptul că studenții s-au înscris în UNSR „pentru cartele și alte avantagii materiale”, Alexandru Moghioroș adăuga că zilnic sunt manifestări dușmănoase în Facultăți, iar PMR trebuie să meargă în mod clar pe linie de clasă în ceea ce privește constituirea unei organizații succesoare a UNSR. „Tinerii care nu intră în organizație [în UTM] vor trebui reeducați și va trebui să se formeze cercuri culturale, care să cuprindă pe acești tineri” – declara în încheiere Moghioroș[50].

Cum se explică aderența multora din studenți la UNSR, precum și „entuziasmul” cu care unii au plecat voluntar pe șantierele naționale nou create în 1948? Același Tașcu Topa susține că dorința de a termina facultatea fără probleme a fost mai puternică decât atitudinea morală față de regim[51]. Exista și teama exmatriculării, a pierderii burselor și accesului la cantine. Decretul nr. 353 pentru organizarea asistenței studențești, din 1 decembrie 1948, prevedea la art. 1 că asistența pe care statul o acordă studenților (burse, ajutoare, întreținerea în cămine și cantine, editarea de cursuri sau alte asemenea înlesniri) se organizează, coordonează, îndrumează, supraveghează și finanțează de către Ministerul Învățământului Public[52]. În comparație cu legea precedentă, Decretul nr. 349 din 29 decembrie 1947, noul act normativ accentua dependența studenților de Oficiile de Asistență, acum puternic controlate politic. Oficiile de Asistență erau subordonate

---

[47] Tașcu Topa, *Student – înainte și după 30 decembrie 1947*, în Romulus Rusan (ed.), *op. cit.*, București, 1997, p. 338.
[48] ANIC, fond CC al PCR – Cancelarie, dosarul nr. 45/1949, f. 8.
[49] Ibidem, dosarul nr.1/1949, f. 5.
[50] Ibidem, dosarul nr. 45/1949, f. 9.
[51] Tașcu Topa, *op. cit.*, p. 338.
[52] „Monitorul Oficial”, partea I–A, anul CXVI, nr. 280, miercuri 1 decembrie 1948, p. 9257.

unui Centru de Asistență Studențească, care funcționa în fiecare Universitate, iar aceste centre erau conduse de un comitet ai cărui membri erau numiți prin decizia Ministerului Învățământului. La rândul lor, Centrele de Asistență Studențească erau subordonate Consiliului Superior al Asistenței Studențești (CSAS) care funcționa pe lângă Ministerul Învățământului (președintele CSAS era chiar ministrul). Între atribuțiile CSAS se numărau: alcătuirea proiectului de buget general de asistență, stabilirea numărului și a naturii burselor și ajutoarelor ce se vor distribui în întreaga țară, precum și acordarea alocației de hrană și de cămin, necesară pentru întreținerea studenților lipsiți de mijloace[53]. Se mai prevedea că fondurile necesare asistenței studențești vor fi obținute prin subvențiile Ministerului de Finanțe.

Copiii de mari burghezi, chiaburi, preoți, ofițeri sau funcționari ai vechiului regim au fost excluși de pe listele de bursieri. Deși beneficiau de burse și de acces la cantine, nici situația celorlalți studenți nu era cu mult mai bună. Mihai Ralea zugrăvea în Memoriul său din 1955 un tablou sumbru al situației studenților: „Organizarea vieții materiale a studenților lasă însă mult de dorit. Căminele, dar mai ales cantinele sunt încă slab organizate". Mihai Ralea amintea că hrana este slabă și neîngrijită, iar aspectul fizic al studenților este adesea acela de „oameni subalimentați". Ralea aducea în discuție și o altă problemă la fel de gravă: „elementele bine pregătite profesional rămân fără plasare [după absolvire] ori au o plasare absolut improprie aptitudinilor lor. (...) sunt repartizați în provincie, în posturi care nu există", deoarece ministerul nu a avut grijă să le șteargă de pe lista locurilor vacante. În consecință, mulți absolvenți „rătăcesc pe străzi, deprimați și dezorientați"[54].

Începând din anul 1948 încetase și posibilitatea formării și perfecționării studenților români în centre universitare din Occident. În schimb, statul încuraja trimiterea în URSS a unor bursieri „cu origine socială sănătoasă". Încă din 1946, guvernul sovietic acordase 20 de burse pentru tinerii români. (Dintre aceștia, însă, 4 și-au întrerupt studiile revenind în țară); numărul celor trimiși după 1948 va crește considerabil, iar unii studenți din promoțiile anilor '50 vor întregi rândurile nomenclaturii[55]. Din rândurile acestor bursieri se alegeau responsabili politici, care trimiteau dări de seamă la București, documente ce ajungeau la CC al PMR. Dintr-un „Raport cu privire la studenții români de la Harkov", semnat de Gh. Gheorghe Postolea, student în anul III la Facultatea de Economie și Planificare Agrară din Harkov, datat 12 iulie 1948, aflăm că bursierii erau siliți și în URSS la o viață de partid, cu ședințe săptămânale[56].

„Îmbunătățirea compoziției de clasă" în școli și Facultăți. Începând din toamna anului 1949, Ministerul Învățământului a limitat pătrunderea în școlile medii și a interzis accesul în învățământul superior a fiilor elementelor așa–zis

[53] Ibidem, p. 9259.

[54] ANIC, fond CC al PCR – Secția Propagandă și Agitație, dosarul nr. 76/1955, f. 13–14.

[55] Armand Goșu, *Studenți străini în URSS (1946–1948) în arhivele Secției de relații internaționale a CC al PC (bolșevic)*, în Romulus Rusan (ed.), *op. cit.*, p. 130–134.

[56] ANIC, fond CC al PCR – Cancelarie, dosarul nr. 132/1948, f. 2–3.

„exploatatoare". În anul şcolar 1951/1952 a fost interzisă pătrunderea fiilor de indezirabili ai regimului comunist în clasa a VIII–a a şcolilor de 10 ani, în şcolile pedagogice, în unele categorii de şcoli medii tehnice (care pregăteau cadre pentru „sectoare de bază ale economiei naţionale")[57]. În pofida discriminărilor de clasă, a politicii de încurajare a înscrierii în număr mare în învăţământul superior a fiilor de muncitori şi ţărani săraci, studenţii proveniţi din familii de intelectuali şi cei din „clasa de mijloc" în disoluţie au continuat să fie în număr mare şi în anul şcolar 1951–1952. În acest context, în vara anului 1952, problema „îmbunătăţirii compoziţiei de clasă a elevilor şi studenţilor" a revenit în atenţia conducerii comuniste, îngrijorată că tineretul „sănătos" – din punct de vedere social–politic – ar putea fi „contaminat" de prezenţa în şcoli a fiilor de „exploatatori"[58]. În şedinţa Biroului Politic din 28 iulie 1952, Gh. Gheorghiu-Dej avertiza că problema compoziţiei sociale nesănătoase a elevilor şi studenţilor se va transfera peste ani în aparatul de stat, unde elementele „duşmănoase", care au absolvit forme de învăţământ superior, vor pătrunde şi vor sabota construirea socialismului[59]. „Ce garanţii pot prezenta asemenea elemente după ce au absolvit şcolile noastre?" – se întreba retoric Dej şi continua: „De unde o să dăm ingineri, specialişti devotaţi cauzei şi regimului, dacă nu vom lua din rezervorul acesta uriaş care se cheamă clasa muncitoare şi ţărănimea muncitoare?"[60] Liderul PMR identifica şi cauza pătrunderii în şcoli a elementelor exploatatoare, fii de chiaburi, burghezi – prestaţia sub orice critică a tuturor titularilor de la Ministerul Învăţământului în anii 1944–1952 (Ştefan Voitec, Gheorghe Vasilichi, N. Popescu-Doreanu): „[trebuie] chemată conducerea Ministerului Învăţământului Public, chemată Secţia de Propagandă şi Agitaţie şi să ne facem nu numai o critică serioasă, părerea mea este că trebuie să luăm şi anumite măsuri împotriva celor care nu s-au preocupat de această problemă. (...) A dominat anarhia, n-a stat la baza acestui Minister o analiză a situaţiei. (...) trebuie neapărat de tras consecinţe de aici şi anume trebuie trasă o frecătură no. 1, documentată, conducerii Ministerului Învăţământului Public. Trebuie această critică foarte severă şi vot de blam şi alte propuneri şi dat afară şi din Partid unii pentru această atitudine. Să tragă învăţăminte Comitetul Învăţământului Superior, să nu le facă şi el, pentru că el a moştenit o situaţie anormală. Învăţământul public a fost întâi pe mâna lui Voitec, apoi Vasilichi, un element confuz şi haotic, după aceea a venit Doreanu, un element incapabil şi oportunist, nici măcar pricepere nu are în acest domeniu"[61].

Soluţiile pentru remedierea situaţiei şi instaurarea unui învăţământ în care să domnească puritatea de clasă se regăseau într-un Referat elaborat de Leonte Răutu.

---

[57] Ibidem, dosarul nr. 70/1952, f. 11.
[58] Ibidem, dosarul nr. 66/1952, f. 14.
[59] Ibidem, f. 13.
[60] Ibidem.
[61] Ibidem, f. 13–14.

Propunerile şefului Secţiei Propagandă şi Agitaţie vizau limitarea drastică a pătrunderii în şcoli inclusiv a copiilor proveniţi din familii de ţărani mijlocaşi. Se pare că aceste propuneri erau atât de radicale, încât Gheorghiu–Dej aprecia că nu e recomandabil „să sărim în cealaltă extremă", deoarece „însăşi problema alianţei cu ţărănimea mijlocaşă este ameninţată". Pentru blocarea accesului la învăţătură a celor indezirabili, copiii au fost împărţiţi în trei „categorii" (în versiunea iniţială, prezentată de Leonte Răutu, erau patru):

Categoria I–a: fii de muncitori industriali; fii de muncitori agricoli, de ţărani colectivişti, de ţărani cu gospodării mici şi mijlocii; fii de militari; fii de ingineri şi tehnicieni; fii de funcţionari şi pensionari; fii de meseriaşi şi cooperatori.

Categoria a II–a: fii ai micilor meseriaşi; fii ai liberilor profesionişti, ai micilor comercianţi.

Categoria a III–a: fii de chiaburi; fii de comercianţi, industriaşi şi „alţi exploatatori"; fiii criminalilor de război, trădătorilor, spionilor, sabotorilor, fugiţilor peste hotare etc, care nu vor fi primiţi în şcolile de 7 ani (clasele V–VII), în şcolile medii şi în învăţământul superior[62].

La facultăţi, un număr de locuri era rezervat unei anumite categorii sociale. Istoricul ieşean Dănuţ Doboş a surprins bine această situaţie de discriminare: „Regimul Dej considera că aşa–numita compoziţie socială a studenţilor trebuia să reflecte raportul numeric şi de clasă al muncitorimii şi ţărănimii muncitoare faţă de totalul populaţiei. Au fost, astfel, împiedicaţi de la urmarea studiilor superioare candidaţi proveniţi din categoriile sociale: burghezi, mic–burghezi şi chiaburi, în paralel cu favorizarea admiterii în institutele de învăţământ superior a tinerilor proveniţi din categoriile sociale «de încredere», care au devenit astfel privilegiate"[63]. Se impune totuşi o nuanţare în privinţa ultimei afirmaţii. Atunci când studenţii fii de muncitori şi ţărani săraci se manifestau reticent sau ostil faţă de regim se puteau expune la represalii. Chiar Gheorghiu–Dej le propunea colegilor săi de la vârful PMR modalitatea de sancţionare a studenţilor refractari: „cum l-am prins pe unul cu manifestări duşmănoase în şcoală, de scos afară, indiferent de care categorie aparţine, şi eliminat din toate şcolile, indiferent în ce şcoală şi în ce an e. Deci faptul că este fiu de muncitor, de ofiţer, nu îndreptăţeşte manifestări huliganice, duşmănoase, participarea la acţiuni împotriva regimului"[64].

În istoriografia română a fost remarcat faptul că nu a existat o lege care să stipuleze în mod explicit eliminarea din Universităţi a celor cu origine „nesănătoasă" (fii de foşti „exploatatori", chiaburi, deţinuţi politici), dar, prin instrucţiuni şi măsuri punctuale de mână forte, ei au fost adesea respinşi chiar de la

[62] Ibidem, dosarul nr. 70/1952, f. 12.
[63] Dănuţ Doboş, *op.cit.*, p. 30.
[64] ANIC, fond CC al PCR – Cancelarie, dosarul nr. 66/1952, f. 16.

examenul de admitere în facultate[65]. În şedinţa din 4 august 1952, Biroul Politic a aprobat textul *Directivei cu privire la măsurile necesare pentru îmbunătăţirea compoziţiei de clasă a elevilor şi studenţilor*, document care era destinat numai pentru uz intern[66]. Deşi avea putere de lege organică, textul documentului nu a fost niciodată publicat în „Buletinul Oficial al RPR". Pentru a bloca mai eficient accesul copiilor indezirabili, Directiva stabilea că Ministerul Învăţământului şi Consiliul pentru Învăţământul Superior vor elabora – în înţelegere cu Ministerul de Finanţe, MAI şi Direcţia Centrală a Statisticii – un certificat tip care va fi completat de către Comitetul Executiv al Sfatului Popular comunal sau orăşenesc. Certificatul trebuia să indice categoria din care face parte elevul sau studentul, precum şi veniturile impozabile ale părinţilor sau susţinătorilor. Acest certificat era luat ca bază atât la admiterea în şcoli şi facultăţi, cât şi la acordarea burselor şi stabilirea taxelor[67].

În general, bilanţurile întocmite de Ministerul Învăţământului reflectă aplicarea draconică a Directivei de către Inspectorate şi conducerea şcolilor. Încă din anii 1947–1948 inspectorii şcolari şi directorii de prestigiu de la şcolile şi liceele importante au fost înlocuiţi sau, în cel mai fericit caz, secondaţi de adjuncţi fideli regimului. Unii dintre directorii cu o bună calificare rămaşi în funcţii admiteau că „noi ne-am adaptat, făcând compromisuri contra conştiinţei noastre, din speranţa de a mai salva ceva, nemaiavând acum nimic, nici şcoală, nici onoare"[68]. În toamna lui 1952, vechea generaţie de directori de şcoli fusese în mare parte schimbată cu persoane loiale, de multe ori lipsite de pregătire. Astfel, Ministerul Învăţământului putea raporta în vara anului 1953 că, din totalul de 447 310 elevi înscrişi la începutul anului şcolar, doar 9 962 (2,2 %) făceau parte din categoria a III–a. Mai semnificativă pentru aplicarea servilă a Directivei este o altă statistică, cea care reflectă ponderea copiilor indezirabili în clasa a VIII–a: dintr-un total de 20 863 elevi, numai 4 (0,01 %) aparţineau categoriei a III–a[69]. Cu toate acestea, responsabilii Ministerului găseau de cuviinţă să adauge şi câteva accente de autocritică, subliniind că nu peste tot conducătorii de şcoli s-au îngrijit de „scoaterea elementelor duşmane". Era semnalat cazul elevei Niculina Cristodulo, de la Şcoala medie de fete nr. 12 din Bucureşti, al cărui tată a fost condamnat în

[65] Mircea Iosifescu, Maria Someşan, *Politica de cadre în învăţământul superior*, în Romulus Rusan (ed.). *Anii 1949–1953: mecanismele terorii*, Bucureşti, 1999, p. 855.

[66] ANIC, fond CC al PCR – Cancelarie, dosarul nr. 70/1952. Directiva a fost publicată de Eugen Denize, *Învăţământul în România comunistă a anului 1952*, în Daniel Flaut, Iolanda Ţighiliu (coord.), *Istorie şi diplomaţie în relaţiile internaţionale. Omagiu istoricului Tahsin Gemil*, Constanţa, 2003, p. 245–252.

[67] ANIC, fond CC al PCR – Cancelarie, dosarul nr. 70/1952, f. 12 v.–13.

[68] M. Consolata Bachmeyer, *Se va stinge oare lumina? Ultimele patru luni ale marei şcoli a surorilor germane Maria Ward din Bucureşti 1948*, f. l., f. a., p. 32.

[69] ANIC, fond CC al PCR – Secţia Propagandă şi Agitaţie, dosarul nr. 37/1953, f. 18–19.

„procesul sabotorilor de la Ploieşti", care a fost exclusă din şcoală numai la intervenţia Ministerului, prin intermediul Secţiei de Învăţământ din Bucureşti[70].

Moartea lui Stalin în martie 1953 a adus şi în spaţiul românesc o firavă undă de relaxare şi o scurtă perioadă de „calm ideologic" care s-a reflectat şi în politica educaţională a conducerii PMR. Modificarea prevederilor aberante ale Directivei s-a pus pentru prima dată în mod serios la 10 iulie 1953, când ministrul Învăţământului, I. Nistor, i-a înaintat lui Iosif Chişinevschi, vicepreşedinte al guvernului, un set de „propuneri cu privire la măsurile pentru îmbunătăţirea compoziţiei de clasă a elevilor şi studenţilor". Documentul semnala faptul că în foarte multe cazuri în clasa a VIII–a, în anul şcolar 1952–1953, din categoria a II–a n-au putut intra nici chiar elevii cu note foarte bune. Asaltat de plângerile părinţilor din această categorie, avocaţi membri în Colegiu, artişti, meseriaşi necooperativizaţi şi medici, Ministerul propunea, între altele, integrarea fiilor de oameni ai artei, ştiinţei şi culturii şi ai avocaţilor în categoria I–a[71].

Semnificativ pentru lentoarea cu care conducerea de la Bucureşti se orienta pe calea destalinizării este şi modul cum a evoluat procesul decizional în problema educaţiei la vârful PMR. După o lună de la primirea propunerilor Ministerului Învăţământului, sub oblăduirea lui Iosif Chişinevschi se definitiva, la 11 august 1953, o Anexă cu texte din Directiva edictată în 1952 propuse spre modificare. La numai o zi distanţă, Chişinevschi găsea susţinere pentru Anexa sa la un alt membru al Biroului Politic[72]. Cu toate acestea, aşa-zisele modificări nu ameliorau în nici un fel statutul de paria al „fiilor de exploatatori şi criminali de război", căci prevederile generoase făceau referire expresă tot la copiii din categoria I–a, lucru observat şi de Miron Constantinescu, care îi semnala lui Iosif Chişinevschi, într-o notiţă din 13 august 1953, următoarele: „Dragă Ioşka, din formulările din Anexă (însemnate cu roşu de mine) rezultă nu o lărgire a dreptului de învăţătură, ci o strâmtare. Nu se vorbeşte nimic de cat[egoria] III şi nici de cat[egoria] II, ci numai de cat[egoria] I. Nu se spune că vor putea învăţa copiii din toate categoriile. Textul nu corespunde intenţiei. Ar trebui mai precis formulat"[73].

În cele din urmă, la 14 august 1953, conducerea PMR adopta o hotărâre de modificare a Directivei mai apropiată de viziunea lui Miron Constantinescu. Unul din amendamente preciza că „este necesar ca unele prevederi ale Directivei Biroului Politic să fie lărgite în sensul creării de posibilităţi pentru fiii unora dintre elementele exploatatoare – copii şi tineri cu merite la învăţătură şi cu o purtare bună – să urmeze anumite ramuri ale învăţământului"[74]. Îndeplinirea planului de şcolarizare se putea face şi „prin atragerea în clasa a V–a a şcolilor de 7 ani şi de 10

[70] Ibidem, f. 20.
[71] Ibidem, f. 21.
[72] Ibidem, f. 15.
[73] Ibidem, f. 16.
[74] Ibidem, f. 1.

ani a elevilor merituoşi cu perspective de creştere" din toate categoriile; în plus, „în clasa a VIII–a a şcolilor medii vor fi primiţi elevi merituoşi cu perspective de creştere şi cu purtare bună din categoria I–a, a II–a şi a III–a"[75].

În ceea ce priveşte certificatul tip, până în toamna anului 1952 nu a mai fost timp pentru aplicarea acestei prevederi din Directiva iniţială, astfel că admiterea s-a făcut doar pe baza unor declaraţii ale părinţilor vizate de reprezentanţii Sfatului Popular. Candidaţii au fost atenţionaţi însă că ulterior vor trebui să prezinte certificatul tip. Până la urmă, certificatul tip a fost înlocuit cu o declaraţie tip asupra averii şi stării sociale, act ce trebuia completat de elevii şi studenţii majori sau de susţinătorii lor legali.

Importanţa capitală a reformei din domeniul educaţiei era accentuată chiar de liderul PMR, Gheorghe Gheorghiu–Dej: „Ministerul Învăţământului nu este un minister de 4 ore, el este mai important ca Ministerul Securităţii pentru că este vorba de distrugerea duşmanului pe planul culturii, de pregătirea cadrelor viitoare, de educarea clasei muncitoare"[76]. Tocmai din acest motiv, greutăţile regimului în opera de transformare a vechiului sistem de învăţământ au determinat conducerea PMR să găsească ţapi ispăşitori la vârful Ministerului Învăţământului Public. Încă de la începutul anului 1949, Secretariatul CC al PMR a luat în discuţie prestaţia ministrului Gheorghe Vasilichi, căruia i-au fost aduse mai multe acuzaţii: de la lipsa unui corp tehnic capabil să introducă linia politică a Partidului la „sentimentalism faţă de duşmanul de clasă" şi „liberalism"[77]. În cadrul şedinţei Secretariatului din 31 ianuarie 1949, Vasile Luca aprecia că Vasilichi a dovedit „sentimentalism faţă de duşmanul de clasă, crede că poate transforma intelectualii duşmani de clasă" şi adăuga: „Problema cadrelor este de cea mai mare importanţă pentru că acolo (în Ministerul Învăţământului, n. n) au rămas oameni vechi care au aplicat reforma învăţământului; mai bine puneam oameni mai puţin pregătiţi din punct de vedere profesional, dar care ştiau să introducă în mod just reforma".

Gh. Vasilichi, silit să-şi facă autocritica, admitea, la 7 februarie 1949, că reforma educaţiei s-a făcut fără sfaturile sovieticilor şi că a fost neglijată „intensificarea muncii de reeducare a corpului didactic", fapt care a permis rămânerea în funcţii a multor învăţători chiaburi. După 1945, liderii comunişti au subliniat în mai multe rânduri necesitatea „reeducării" învăţătorilor şi preoţilor. În şedinţa Frontului Unic Muncitoresc din 10 iulie 1945, Gheorghe Apostol afirma că „învăţătorii formează o parte importantă a intelectualităţii din România, care trebuie să fie complect reeducată"[78]. Peste trei ani, ministrul adjunct al Învăţământului, Mihail Roşianu, relua acest discurs atunci când se adresa

---

[75] Ibidem.

[76] *Stenogramele şedinţelor Biroului Politic şi ale Secretariatului Comitetului Central al PMR*, vol. II, *1949*, ed. cit., p. 39.

[77] *Ibidem*, p. 37–46.

[78] ANIC, fond CC al PCR – Cancelarie, dosarul nr. 60/1945, f. 21; Cristian Vasile, *Ingerinţe politice în viaţa Bisericii Ortodoxe în primii ani ai regimului comunist*, în Miruna Tătaru–Cazaban (coord.), *Teologie şi politică de la Sfinţii Părinţi la Europa Unită*, Bucureşti, 2004, p. 210, nota 4.

inspectorilor şcolari judeţeni: „Trebuie să duceţi o luptă necruţătoare cu dv. înşivă. Profesorii, învăţătorii au o formaţie veche, au multă rugină, au formaţia şcolii vechi, au trăit în societatea veche şi au păstrat multe rămăşiţe din această viaţă mic–burgheză, rămăşiţe metafizice, mistice în interpretarea problemelor în gândirea noastră. Trebuie dusă o luptă neîncetată pentru a lichida toate acestea”[79].

Pentru a limita autoritatea şi autonomia învăţătorilor şi profesorilor a existat tendinţa – copiată după model sovietic – de a-i controla inclusiv prin intermediul unor asociaţii ale elevilor, Uniunea Asociaţiilor de Elevi din România (UAER), de exemplu. Acelaşi Mihail Roşianu, la Şedinţa cu inspectorii în legătură cu problemele învăţământului din 19 noiembrie 1948, remarca faptul că: „Duşmanii noştri caracterizează organizaţia aceasta a elevilor în şcoală [UAER] ca o acţiune de anarhizare, de ridicare a copiilor peste capul profesorilor, a educatorilor, a părinţilor”[80].

Inspectorii şcolari erau îndrumaţi să intensifice verificările pentru depistarea cadrelor didactice formate la şcoala „burgheză” care mai utilizează în clase vechile manuale, ignorând manualul unic comunist. Uneori, predarea după aceste manuale vechi nu era un gest de sfidare: pur şi simplu, noile manuale nu fuseseră tipărite, realitate justificată astfel de M. Roşianu: „[în] problema manualelor, care au apărut târziu, cauza trebuia căutată în întreaga organizare a acestei munci: colectivele care lucrau încă dinainte pe lângă Comisia de Învăţământ a CC, Editura de Stat, Centrul de Difuzare. (...) Întârzierea înzestrării cu toate cărţile a şcolilor era inevitabilă, ţinând seama de timpul scurt al scoaterii a milioane de manuale noi”[81]. Situaţia s-a reglementat oarecum în anii următori, astfel că Gh. Gheorghiu-Dej putea face un bilanţ pozitiv în aprilie 1952, la primul Congres al învăţătorilor din RPR: „Prin grija Partidului şi Guvernului, între anii 1948–1951 s-au întocmit şi tipărit 590 de manuale şcolare noi, într-un tiraj de aproape 28 000 000 de exemplare, dintre care aproape 3 000 000 de exemplare în limba maternă a minorităţilor naţionale”[82]. În mare parte, noile instrumente de lucru erau copiate după cele sovietice: nu-i de mirare că adolescenţii de atunci, în loc de Geografia României (sau măcar a RPR), au învăţat Geografia URSS...

O dată cu materiile scoase din programele şcolare au dispărut şi manualele aferente: limba latină, sociologie, psihologie etc. Chiar şi în istoriografia oficială din perioada naţional-comunistă se admitea că s-au făcut anumite greşeli în domeniul politicii educaţionale: „Subapreciindu-se ramuri importante de învăţământ, au fost eliminate din pregătire obiecte ca: limba latină, teoria literaturii, sociologia, psihologia, logica, geologia. (...) tradiţiile progresiste ale şcolii

---

[79] ANIC, fond CC al PCR – Cancelarie, dosarul nr. 58/1948, f. 105–106.
[80] Ibidem, f. 90.
[81] Ibidem, dosarul nr. 165/1950, f. 61.
[82] Gheorghe Gheorghiu-Dej, *Articole şi cuvîntări*, ed. cit., p. 457.

româneşti au fost nesocotite, deşi, în trecut, în ciuda caracterului de clasă, învăţământul a jucat un rol important în progresul societăţii româneşti"[83].

La fel de grave au fost efectele pe termen lung ale impunerii manualului unic: după 50 de ani, românilor li s-a inculcat ideea că, pentru aceeaşi materie, trebuie să existe un singur manual. Uniformizarea din sistemul educaţional, realizată prin reforma comunistă a învăţământului, a bulversat şcoala românească: licee de mare tradiţie au fost silite să-şi închidă porţile, iar statutul învăţătorilor şi profesorilor a fost serios diminuat. Mulţi elevi şi studenţi, eliminaţi din şcoli din cauza originii „nesănătoase", au trăit adevărate drame, ducând cu ei povara unui groaznic stigmat. Unii dintre studenţii epuraţi pe criterii de clasă şi-au putut relua studiile abia peste un deceniu, în anii de timidă relaxare ai comunismului naţional. De asemenea, controlul ideologic şi strategia epurărilor din rândurile profesorilor incomozi au determinat o scădere a calităţii lecţiilor şi a cursurilor.

Reforma învăţământului începută în 1948 a fost o parte componentă a „revoluţiei culturale" comuniste, iar brutalitatea cu care s-a realizat se explică în mare parte şi prin faptul că planificatorii ei nu au fost în nici un fel legaţi de tradiţiile pedagogice româneşti.

EDUCATION AND IDEOLOGY IN ROMANIA 1948–1953

Abstract

On August 3, 1948 the Romanian Communist authorities adopted the law concerning the Education reform which eradicated the private schools and abandonned the "reactionary" pedagogical heritage.

After 1948 massive Communist propaganda was spread in the educational system and the school textbooks were rewritten to reflect the Marxist-Leninist view. The real goal of the Communist Education reform was the creation of a new spiritual countenance among the Romanian children so much the better the Communist society needed a "new man" more docile and obedient.

The autonomy of the Universities was suppressed and many students and pupils were expelled from their Faculties and schools especially in 1952–1953.

[83] Gheorghe Surpat (coord.), *România în anii socialismului 1948-1978*, Bucureşti, 1980, p. 376.

IMPUNEREA MODELULUI SOVIETIC ÎN NORD-ESTUL BANATULUI (1948–1962)

DUMITRU TOMONI

După abdicarea forţată a regelui Mihai I şi proclamarea Republicii Populare Române, la 30 decembrie 1947, a fost înlăturat ultimul obstacol în calea sovietizării României. Sub protecţia armatei sovietice de ocupaţie, regimul comunist ce deţinea întreaga putere politică a trecut la distrugerea economiei „burgheze" şi la naţionalizarea industriei şi colectivizarea agriculturii prin mijloace de forţă şi teroare.

Şi nord-estul Banatului a fost supus acestui experiment, în ciuda rezistenţei manifestate de locuitorii ce aveau cultul muncii, dar şi al proprietăţii.

După denigrarea monarhiei, ura comuniştilor locali se îndreaptă asupra partidelor istorice. În şedinţe şi adunări publice este blamată activitatea acestor partide, iar conducătorii şi simpatizanţii lor sunt consideraţi duşmani ai poporului. Comuniştii sunt nemulţumiţi şi de activitatea Frontului Plugarilor, forţând schimbarea conducerii acestuia. La 6 februarie 1948 se constituie un nou birou de plasă, ce trebuia să fie mult mai ferm în ceea ce priveşte punerea în aplicare a sarcinilor trasate de partid. În plasa Făget erau înscrişi în partid 1221 de membri, ce-şi desfăşurau activitatea în 23 de organizaţii[1].

Conducătorii locali trebuiau să împiedice orice manifestare de împotrivire faţă de cotele în continuă creştere. Dacă în decembrie 1947 plasa Făget avea obligaţia să colecteze de la populaţie 40 de vagoane de porumb, în ianuarie 1948 cota s-a mărit la 100 de vagoane.

Primul obiectiv politic al anului 1948 l-a constituit organizarea la 28 martie a „alegerilor" pentru Adunarea Constituantă. Împreună cu unele resturi de formaţiuni politice sau partide-satelit – Frontul Plugarilor, Uniunea Populară Maghiară şi Partidul Naţional Popular – comuniştii realizează Frontul Democraţiei Populare. Această coaliţie participă la alegeri fără a avea adversari, inaugurându-se astfel seria alegerilor fantomă desfăşurate în România până în 1990.

Campania începe la 9 martie, iar în plasa Făget au fost mobilizaţi 532 de îndrumători cu sarcini precise de a duce munca de lămurire de la om la om şi din casă în casă, până în ziua alegerilor[2]. Din 5 în 5 zile se ţineau şedinţe cu toţi responsabilii de îndrumători de sate, iar în fiecare săptămână sâmbăta se ţineau

---

[1] Arhivele Naţionale – Direcţia Judeţeană Timiş (în continuare ANDJT), fond Comitetul judeţean P.M.R. Severin 1948–1950, dosar 108/1948, f. 3.

[2] Ibidem, f. 9.

„Revista istorică", tom XV, 2004, nr. 5 – 6, p. 141 – 160

şedinţe de celule în toate satele. În 14 martie, zi de duminică, s-au făcut adunări populare în toate satele din plasă, iar în 19 martie, fiind şi zi de târg, 30 de îndrumători au mers în piaţă pentru a duce muncă de lămurire şi a împărţi materiale de propagandă. Campania a culminat cu o mare adunare populară organizată la Făget în ziua de 21 martie. Deşi era o zi friguroasă, au fost aduşi din satele vecine peste 1200 de oameni pentru a-l asculta pe singurul candidat al zonei, Ioan Şerban. S-a recurs la o asemenea desfăşurare de forţe nu pentru că ar fi existat dubii asupra rezultatelor alegerilor, ci pentru atragerea maselor, ostile în cea mai mare parte comunismului.

Această atitudine se va vedea peste câteva luni din poziţia adoptată faţă de excluderea Iugoslaviei din rândul statelor comuniste. Aşa cum rezultă dintr-un raport al jandarmeriei, populaţia din Făget urmărea cu atenţie desfăşurarea evenimentelor din Iugoslavia, observându-se „o oarecare satisfacţie, aceasta în special din partea locuitorilor înstăriţi"[3]. Luând act de *Rezoluţia Biroului Informativ a partidelor comuniste cu privire la situaţia din Iugoslavia*, prin care se condamna apărarea proprietăţii individuale, „majoritatea populaţiei [din Făget – *n.D.T.*] acceptă întorsătura din Iugoslavia, pentru că le apără proprietatea individuală". Acelaşi raport mai consemna îngrijorarea făgeţenilor faţă de zvonurile potrivit cărora se va desfiinţa proprietatea individuală şi se vor înfiinţa colhozuri, zvonuri ce în scurt timp vor deveni triste realităţi.

Instaurarea monolitismului comunist presupunea adaptarea unor măsuri specifice modelului sovietic importat: naţionalizarea principalelor întreprinderi industriale, miniere, bancare, de asigurări şi de transport (11 iunie 1948), instituirea planificării centralizate a economiei (1 iulie 1948), reorganizarea învăţământului după model sovietic (3 august 1948), lichidarea „chiaburimii" şi începutul colectivizării agriculturii (3-5 martie 1949) etc.[4] Aceste măsuri, aplicate de o categorie privilegiată de activişti comunişti, formaţi la şcoala consilierilor sovietici, puneau bazele unei alte lumi, cu un alt sistem de valori, iar naţionalizarea marca începutul unei noi faze a istoriei contemporane. Pentru succesul acţiunii de naţionalizare încă de la sfârşitul anului 1947 şi începutul anului 1948 s-au organizat şi efectuat în secret recensământul întreprinderilor industriale, au fost selecţionate şi instruite viitoarele cadre de conducere ale acestor întreprinderi, s-a înfiinţat o comisie superioară de naţionalizare însoţită de comisii judeţene şi comisii pe întreprinderi[5]. În acelaşi scop s-a modificat şi constituţia, astfel că în noua constituţie adoptată la 13 aprilie 1948 un articol special prevedea că atunci „când

[3] Ibidem, fond Legiunea de Jandarmi Severin, dosar 27/1948, f. 54.

[4] Florin Constantiniu, *O istorie sinceră a poporului român*, Bucureşti, 1997, p. 475; Vlad Georgescu, *Istoria Românilor – de la origini până în zilele noastre*, ed. a III-a, Bucureşti, 1992, p. 254-256.

[5] Titu Georgescu, *România între Yalta şi Malta*, Bucureşti, 1993, p. 105.

interesul general cere, mijloacele de producţie, băncile şi societăţile de asigurare care sunt proprietatea statului, adică bun al poporului..."[6]

Legea de naţionalizare (Legea nr. 119) propusă de plenara C.C. al P.M.R., adoptată de guvern după doar o oră, aprobată imediat şi în unanimitate de cei peste 400 de deputaţi ce formau Marea Adunare Naţională, prevedea naţionalizarea tuturor bogăţiilor solului şi subsolului, precum şi a principalelor întreprinderi capitaliste, societăţi, asociaţii particulare industriale, bancare, miniere, de transporturi şi telecomunicaţii[7].

La 11 iunie au fost naţionalizate şi la Făget întreprinderile care intrau sub incidenţa legii de naţionalizare: mori ţărăneşti, prese de ulei, gatere etc. Pentru reuşita acestei acţiuni s-au numit administratori în toate aceste întreprinderi din rândul salariaţilor şi o comisie formată din autorităţile locale şi din cetăţeni cu o anumită prestanţă, dar care, din teamă sau oportunism, au acceptat colaborarea cu regimul comunist. Preluarea efectivă a acestor întreprinderi s-a făcut în câteva săptămâni printr-un proces verbal semnat de către noul administrator, reprezentanţii comisiei locale şi fostul proprietar. Noile întreprinderi erau preluate de stat cu întregul personal, schimbându-le doar proprietarul şi denumirea. Majoritatea au primit denumiri sugestive pentru noile realităţi: „1 Mai"[8], „30 Decembrie", „11 Iunie", „Secera", „Ciocanul", „Steaua Roşie" etc. Primele întreprinderi naţionalizate au fost morile: moara ţărănească „Victor Feneşiu şi Cons.", cu o capacitate de 15.000 kg/24 ore şi moara „Bumbu" din Bichigi. În aceeaşi perioadă s-au naţionalizat şi două prese de ulei[9], „Uzina electrică din Făget" şi un gater ce debita buşteni de stejar, fag şi răşinoase. În noiembrie 1948 au trecut în proprietatea statului cele două cinematografe ce funcţionau în Făget, „Apollo" şi „Astra", iar până la sfârşitul anilor '50 imobilul „Fabricii de bere Timişoara S.A. Bucureşti", restaurantele, farmaciile, prăvăliile, taxiurile etc.[10] Deşi în instrucţiunile de aplicare a legii naţionalizării se prevedea că locuinţele separate de corpul întreprinderii nu vor face obiectul naţionalizării, mai târziu, prin abuz, foştii proprietari au fost siliţi să părăsească aceste locuinţe[11].

---

[6] „Monitorul Oficial", an CXVI, nr. 87 bis, 13 aprilie 1948, p. 3379.

[7] *Colecţie de legi, decrete şi dispoziţii normative*, t. XXVI, Bucureşti, 1948, p. 1325.

[8] Arhiva Primăriei Făget. Dosar Întreprinderi naţionalizate (nepaginat); moara ţărănească "Victor Feneşiu şi Cons" se va numi "Steaua Roşie", moara "Constantin Popescu" devine "1 iunie", moara din Dumbrava devine "Olga Bancic", moara din Mănăştiur devine "1 Mai", moara "Bumbu" din Bichigi devine "Muncitorul" etc.

[9] Ibidem; este vorba de presa de ulei "Victor Feneşiu şi Cons" devenită "Ciocanul" şi cea aparţinând lui Meszaroş Carol şi Iovescu Ion devenită "Secera" şi mai târziu "30 Decembrie".

[10] Existau în Făget 4 restaurante, 5 cârciumi, 10 prăvălii, 4 măcelării, 4 frizerii, 2 farmacii, etc. (ANDJT, fond Legiunea de Jandarmi Severin, dosar 19/ 1947, f. 265).

[11] Ibidem, fond Pretura Plăşii Făget, dosar 15/1948, f. 39.

Cu toate efectele sale negative, naționalizarea nu putea distruge structura social-economică a satelor şi nu putea să realizeze transformarea țăranilor în sclavii noului regim. În realizarea acestui obiectiv rolul decisiv l-a avut Plenara C.C. al P.M.R. din 3-5 martie 1949, privind cooperativizarea socialistă a agriculturii. Pornind de la „experiența construcției colhoznice din URSS", plenara a hotărât „întărirea alianței clasei muncitoare cu țărănimea muncitoare şi transformarea socialistă a agriculturii"[12]. Cel mai puternic obstacol în calea comunizării satelor îl reprezenta țărănimea înstărită, adaptată economiei de piață şi cu un simț deosebit față de orice formă de proprietate, dar în special față de cea funciară. Pământul a fost pentru țăranul român un vis şi o dorință de veacuri. Pământul îi conferea libertate şi îi justifica existența. Pentru acest pământ țăranul român a fost la nevoie soldat, a participat la cele două războaie mondiale, a ignorat represiunile răscoalelor şi a purtat procese ani în şir.

Comuniştii ştiau acest lucru, de aceea au adaptat strategia modelului sovietic, vizând în prima fază spargerea unității satului prin atragerea țărănimii sărace şi izolarea celei înstărite. În acest sens, plenara aprecia că, după „înlăturarea moşierimii, chiaburimea, burghezia satelor [în realitate era vorba de locuitorii înstăriți ce se opuneau sau aveau rezerve față de regimul comunist – *n.D.T.*] a rămas cea mai însemnată clasă exploatatoare din satele noastre"[13]. Plenara aprecia că, deşi numărul chiaburilor este restrâns, prin pozițiile lor economice, prin faptul că trăiesc în mijlocul țărănimii, prin „viclenia lor", chiaburii mențin sub influența lor o parte a țărănimii mijlocaşe şi chiar a celei sărace. De aceea sarcina partidului era de a specula şi de a potența contradicțiile dintre chiaburi şi țărănimea săracă şi de a îngrădi posibilitățile de exploatare ale chiaburimii. Plecând de la „învățătura leninistă" de a nu înceta nici o clipă lupta împotriva chiaburimii, devenită „după înlăturarea moşierimii principalul duşman la sate"[14], plenara a stabilit o strategie de acțiune ce avea ca scop îngrădirea puterii economice şi a influenței politice printr-o politică fiscală de clasă care să uşureze situația țăranului sărac şi mijlocaş, dar „să-l apese pe chiabur" printr-o politică de clasă în domeniul colectărilor şi a creditelor, împiedicându-se în acelaşi timp „acapararea de către chiaburi a pământurilor țărănimii muncitoare"[15]. Abia după luarea acestor măsuri se va putea trece la cea de-a doua etapă, a lichidării chiaburimii prin înființarea Gospodăriilor Agricole Colective. Cum au înțeles organele locale aceste indicații se poate vedea şi din modul în care au fost „îngrădite posibilitățile de exploatare" ale chiaburimii la Făget.

[12] Dionisie Ionescu, Gheorghe Țuțui, Gheorghe Matei, *Dezvoltarea constituțională a statului român*, Bucureşti, 1957, p. 371.

[13] "Scânteia", an XVIII, nr. 1375, 15 martie 1949, p. 1.

[14] Costin Murgescu, *Reforma agrară din 1945*, Bucureşti, 1956, p. 239.

[15] "Scânteia", an XVIII, nr. 1375, 15 martie 1949, p. 1.

Marea majoritate a gospodăriilor ţărăneşti din nord-estul Banatului deţineau până la 5 ha de pământ arabil. Puţine familii aveau în jur de 10 ha de pământ, iar gospodăriile ce deţineau peste 10 ha erau foarte rare, aşa cum rezultă şi din tabelul de mai jos, întocmit pe baza rapoartelor prezentate la 9 iunie 1948[16].

Localitatea	Gospodării ţărăneşti							suprafaţa arabilă (ha)
	0-1 ha	1-3 ha	3-5 ha	5-10 ha	10-20 ha	20-50 ha	total	
Făget	197	237	81	34	5	1	555	1190.45
Begheiul Mic	-	51	32	11	1	-	95	353,82
Băteşti	12	94	91	52	-	-	249	891,80
Bichigi	16	81	62	10	1	-	170	498,25
Povergina	10	44	27	7	-	-	88	241,60

De altfel, în întreaga plasă Făget, ce avea în componenţa sa 24 de localităţi, doar 36 de gospodării posedau între 10 şi 20 ha, iar 3 gospodării peste 20 ha, în timp ce 427 gospodării posedau între 5 şi 10 ha şi 3323 de gospodării (87% din totalul gospodăriilor din plasă) deţineau până la 5 ha de pământ[17].

În aceste condiţii, sarcina reprezentanţilor noii puteri comuniste de a identifica cât mai multe gospodării de chiaburi era deosebit de dificilă, dar dacă partidul cerea slujitorii lui trebuiau să raporteze. Astfel, o adresă a Comitetului Provizoriu al judeţului Severin cerea conducerii plasei să raporteze până la 22 noiembrie 1949 situaţia gospodăriilor ţărăneşti din plasa Făget, avându-se în vedere categoria şi originea socială, precum şi naţionalitatea locuitorilor. Răspunsul dat de către Comitetul Provizoriu al plasei Făget la 21 noiembrie 1949 se poate vedea în tabelul alăturat[18].

Nr. crt	Localitate	Nr. loc.	Nr. gos po-dării	Categoria socială			Naţionalitate					
				Ţărani săraci	Ţărani de mijloc	Chia-buri	români	maghiari	germani	romi	polonezi	evrei
1	Băseşti	531	116	411	114	6	525	-	-	6	-	-
2	Băteşti	426	119	156	270	-	420	-	6	-	-	-
3	Brăneşti	586	142	265	311	10	572	-	-	14	-	-
4	Bichigi	761	168	119	634	8	729	6	-	25	-	1
5	Bucovăţ	800	156	447	350	43	800	-	-	-	-	-
6	Bujor	663	145	257	337	29	637	-	1	25	-	-
7	Dumbrava	1312	360	804	482	26	31	1266	7	-	8	-

[16] ANDJT, fond Pretura plăşii Făget, dosar 1/1950, f. 8.
[17] Ibidem, f. 2.
[18] Ibidem, dosar 19/1949, f. 26.

Nr. crt	Localitate	Nr. loc.	Nr. gospodării	Categoria socială			Naționalitate					
				Țărani săraci	Țărani de mijloc	Chiaburi	români	maghiari	germani	romi	polonezi	evrei
8	Făget	2778	850	2208	560	10	1684	780	158	145	-	11
9	Fârdea	870	208	810	60	-	810	-	-	60	-	-
10	Hăuzești	265	66	257	8	-	265	-	-	-	-	-
11	Mîtnic	408	65	388	20	-	408	-	-	-	-	-
12	Gladna Română	624	155	539	85	-	624	-	-	-	-	-
13	Gladna Montană	260	71	250	10	-	260	-	-	-	-	-
14	Drăgsinești	305	68	285	20	-	305	-	-	-	-	-
15	Zolt	389	83	322	67	-	389	-	-	-	-	-
16	Mănăștiur	853	216	535	289	29	510	343	-	-	-	-
17	Povergina	347	83	280	67	-	347	-	-	-	-	-
18	Răchita	1543	355	380	1147	16	1543	-	-	-	-	-
19	Remetea	636	151	120	508	8	621	-	-	15	-	-
20	Pădurani	514	124	292	222	-	392	-	-	122	-	-
21	Topla	209	54	149	60	-	206	-	-	3	-	-
22	Săceni	462	108	269	177	16	243	218	1	-	-	-
23	Surduc	653	147	381	256	16	651	-	2	-	-	-
24	Botinești	398	93	210	181	7	397	1	-	-	-	-
	TOTAL	16593	4102	10134	6235	224	13369	2614	175	415	8	12

Situația prezentată era departe de a fi mulțumitoare pentru conducerea județeană dornică de a identifica cât mai multe gospodării chiaburești și, în același timp, crea destule probleme autorităților locale. Pe de o parte, acestea se confruntau cu o creștere a nemulțumirilor populației mijlocașe – supuse la cote foarte mari datorită numărului redus de chiaburi –, iar pe de altă parte autoritățile județene nu erau satisfăcute de modul în care acționau comuniștii locali pentru a rezolva problema gospodăriilor chiaburești. La o stare de spirit ostilă față de conducerea locală contribuiau și alți factori: obligația țăranilor de a transporta gratuit lemne pentru instituțiile statului, insuficiența petrolului, insuficiența produselor de încălțăminte care mergea până acolo încât unii copii erau nevoiți să se ducă la școală desculți sau să întrerupă frecventarea cursurilor, recolta foarte slabă obținută în acel an la producția de grâu etc.[19]. Cele mai mari nemulțumiri se datorau cotelor impuse tuturor gospodăriilor țărănești pentru a se face față obligațiilor asumate față

[19] Ibidem, dosar 1/1949, f. 34.

de ruşi. Dacă în 1949 cotele erau fixate în funcţie de producţia obţinută, începând cu anul 1950 s-a impus o cotă fixă la hectar, ce nu ţinea cont de producţia obţinută, ci doar de suprafaţa aflată în proprietate. În aceste condiţii numărul contestaţiilor era în continuă creştere. Pentru a face faţă acestei situaţii care, de altfel, era întâlnită în toată ţara, guvernul intervine prin instrucţiuni precise, Hotărârea nr. 571/1950 cerând autorităţilor locale să procedeze în mod nuanţat, aplicând principiul diferenţierii de clasă. În cazul în care contestaţia venea din partea unui ţăran sărac, „autorităţile trebuia să-l lămurească asupra necesităţii politice şi economice de a realiza planul de cultură şi să manifeste o anumită indulgenţă". În schimb, în cazul în care contestaţiile erau făcute din „ura chiaburimii şi a uneltelor lor în scopul de a răsturna planul de colectare", instrucţiunile cereau respingerea lor cu obligarea chiaburilor de a procura din altă parte produsele respective şi de a le preda statului[20].

Şi în nord-estul Banatului au fost cazuri în care proprietarul declarat chiabur a fost obligat să cumpere produse agricole din Moldova pentru a achita cotele impuse.

Pentru că acţiunea de identificare a gospodăriilor incluse în categoria chiaburilor nu era pe măsura aşteptărilor partidului, s-a constituit o comisie raională la Lugoj cu scopul de a intensifica această activitate. La 5 aprilie 1952 comisia constata că la Făget conducerea Sfatului Popular nu a identificat pe toţi cei care „au posedat sau posedă în ultimul timp mijloace de exploatare: batoză, tractor, cazan" etc.[21]. Se cerea ca în termen de 48 de ore să se înainteze un tabel nominal cu toţi cei ce deţineau astfel de mijloace de muncă, chiar dacă nu posedau nici un ar de pământ. Pentru a rezolva problema chiaburilor s-a constituit şi la Făget o comisie de verificare în care intrau reprezentanţi ai Raionului de partid Lugoj, ai Sfatului popular Făget şi secretarul organizaţiei de bază din fiecare localitate. În urma verificărilor făcute au fost declarate 27 familii de chiaburi (22 în Făget şi 5 în Bichigi).

Deoarece această situaţie nu mulţumea conducerea partidului, pentru o mai bună cunoaştere şi supraveghere a nord-estului Banatului s-a hotărât crearea unui raion de partid cu centrul la Făget[22]. Pentru a-şi justifica existenţa şi a fi la înălţimea speranţelor celor ce le-au încredinţat comunizarea acestei zone, noii „satrapi" locali vor manifesta exces de zel. Din dorinţa de a rezolva cât mai repede şi mai convingător această sarcină de partid, la 18 septembrie 1952 s-a constituit la Făget o amplă comisie formată din 28 de „tovarăşi", reprezentanţi ai partidului, ai organizaţiilor de masă subordonate acestuia şi ţărani săraci ataşaţi de interesele

[20] Ibidem, dosar 4/1950, f. 26.

[21] Arhiva Primăriei Făget, dosar Chiaburii (nepaginat). Dosarul mi-a parvenit prin amabilitatea domnişoarei secretar Valentina Sita, căreia îi mulţumesc pe această cale.

[22] ANDJT, fond Comitetul Raional P.C.R. Făget, dosar 1/1952, f. 1.

regimului comunist[23]. În spiritul noilor indicaţii trimise de către C.C. al P.M.R. şi sub impulsul ascuţirii luptei de clasă, noua comisie a identificat 86 de familii de chiaburi în Făget şi în satele Bichigi şi Povergina şi 15 familii în Bunea Mare şi Bunea Mică[24].

Erau declaraţi chiaburi toţi cei ce posedau sau au posedat „mijloace de exploatare" – ateliere meşteşugăreşti, batoze, tractoare, cazane de fiert ţuică etc. – foşti comercianţi, proprietari de imobile ce au avut chiriaşi sau servitori, proprietari de pământ ce foloseau mai mult de 30 de zile pe an muncă plătită. Erau trecuţi pe lista chiaburilor foşti funcţionari ce au privit cu rezerve comunismul, precum şi medici acuzaţi că au „desconsiderat ţărănimea muncitoare ca clasă şi au exploatat-o până la sânge, neţinând cont de umanitate"[25]. Au fost consideraţi chiaburi făgeţeni ce posedau doar un lot de pământ până la 10 ha, deşi de teamă acceptaseră să se înscrie în G.A.S., dar autorităţile locale au interpretat gestul lor drept o încercare „de a duce în eroare vigilenţa clasei muncitoare"[26]. Unii dintre aceştia aveau sub 1 hectar de pământ, aşa cum se va dovedi peste câţiva ani, când se va reveni asupra deciziei, considerată drept o eroare. Nu erau scutiţi de această etichetare nici cei care intraseră sub incidenţa naţionalizării, iar pământul ce-l posedau îl donaseră statului, lichidându-şi de fapt întreaga avere. În aceeaşi categorie au fost incluşi şi cei care, în timpul regimului Antonescu, în urma politicii de „românizare", au preluat magazinele evreieşti pentru a le administra, iar după revenirea foştilor proprietari au redevenit simpli angajaţi, fără nici un alt mijloc de existenţă.

Pe lângă cotele foarte mari impuse acestei categorii sociale, şicanele autorităţilor comuniste, privarea de drepturi şi libertăţi înscrise chiar şi în noile constituţii comuniste[27], o parte a făgeţenilor declaraţi chiaburi vor fi supuşi unor evacuări forţate.

Încă din 1949 conducerea judeţeană cerea conducerii plasei Făget să identifice chiaburii ce deţin două locuinţe sau un spaţiu excedentar pentru că sunt învăţători fără locuinţă şi aceştia „sunt nevoiţi să facă apel la chiaburii din sate, care fie că îi exploatează, fie că le acordă adăpost gratuit atrăgându-i în sfera lor de influenţă"[28]. Chiaburii ce aveau mai multe locuinţe trebuia să-şi păstreze doar una, restul fiind atribuit învăţătorilor nou numiţi, iar dacă problema nu se rezolva în totalitate, atunci şi chiaburii ce deţineau doar o locuinţă – dar cu mai multe încăperi

[23] Arhiva Primăriei Făget, dosar Chiaburii.

[24] ANDJT, fond Comitetul Raional P.C.R. Făget, dosar 6/1952, f. 18.

[25] Arhiva Primăriei Făget, dosar Chiaburii.

[26] Cei declaraţi chiaburi nu puteau intra în G.A.S., ci doar să-şi doneze statului pământul.

[27] Eleodor Focşăneanu, *Istoria Constituţională a României 1859–1991*, ed. a II-a, Bucureşti, 1998.

[28] ANDJT, fond Pretura Plăşii Făget, dosar 2/1949, f. 114.

– vor fi restrânşi la minimum de spaţiu necesar, pentru a face loc şi învăţătorilor. Conducerea judeţeană atrăgea atenţia ca aceste măsuri „să nu se aplice oamenilor muncii, ci numai chiaburilor”[29].

Această dispoziţie nu s-a aplicat la Făget pentru că nici nu începuseră epurările din învăţământ, iar prin grija sătenilor fiecare şcoală avea şi o locuinţă pentru învăţător.

În cu totul alţi termeni se va pune această problemă în vara anului 1952, când pentru eficientizarea represiunii comuniste s-a hotărât crearea raionului de partid Făget.

Marea majoritate a celor declaraţi chiaburi erau etichetaţi drept liberali, ţărănişti, legionari şi hortişti, deşi unii dintre aceştia au manifestat simpatii socialiste în perioada interbelică, iar după război au intrat în partidul comunist sau au plecat voluntari pe şantierul Bumbeşti-Livezeni[30].

În punerea în aplicare a acestui plan diabolic – de a distruge orice formă de proprietate – nu se ţinea cont nici de originea socială, nici de naţionalitate, nici măcar de apartenenţa politică a celui declarat chiabur. Poate singura excepţie s-a făcut în cazul lui Ioan Şerban din Bichigi, membru marcant al Frontului Plugarilor şi deputat în primul Parlament ales după cel de-al doilea război mondial. Deşi comisia locală l-a declarat chiabur şi l-a exclus din G.A.S., la intervenţia personală a primului ministru, dr. Petru Groza, către conducerea Regionalei P.M.R. Timişoara, cazul s-a rezolvat cu binecunoscuta obedienţă comunistă[31].

Conştientă de abuzurile săvârşite, conducerea Sfatului Popular raional Făget recomanda funcţionarilor ce se ocupau de rezolvarea acestei probleme să comunice verbal dispoziţiile, ferindu-se pe cât posibil de a da şi dispoziţii scrise.

Într-adevăr, majoritatea celor declaraţi chiaburi s-au adresat în cursul anului 1952 conducerii locale cu numeroase plângeri, dar, în ciuda dramatismului exprimat, foarte puţine au fost cele rezolvate favorabil. Nu au fost luate în consideraţie nici argumentele formulate în fraze măgulitoare, ce se încadrau în retorica propagandei comuniste: „... ştiu că trăim în perioada luptei de clasă. Ştiu că numai în urma nimicirii clasei exploatatoare putem trece la construirea comunismului. Puterea este în mâinile dumneavoastră. Dar conştiinţa mea este curată. Cu capul ridicat pot declara că în toată viaţa mea am fost muncitor şi n-am făcut ruşine clasei muncitoare unde am aparţinut şi unde mă consider şi acuma”[32].

---

[29] Ibidem.
[30] Arhiva Primăriei Făget, dosar Chiaburii.
[31] Ibidem.
[32] Ibidem.

În termeni asemănători şi-a formulat plângerea şi Ioan Volk, proprietarul primului cinematograf din Făget, „Apollo", naţionalizat şi transformat în sediul Cooperativei „Progresul": „aparatul de cinematograf ... l-am pus la dispoziţia poporului democrat de astăzi faţă de care nutresc numai simpatie şi dragoste, că doar muncitor am fost şi mă consider şi astăzi"[33].

Abuzurile autorităţilor comuniste în „lichidarea chiaburimii" semnalate în toată ţara au atras atenţia conducerii centrale. De aceea Plenara lărgită a C.C. al P.M.R. din 19-20 august 1953, scoţând în evidenţă unele abuzuri, a precizat că politica faţă de chiaburime trebuie să ducă la îngrădirea posibilităţilor de exploatare, dar nu şi la împiedicarea activităţii de producţie. Chiaburii trebuie să respecte legile ţării şi hotărârile guvernului, ei trebuie împiedicaţi în a săvârşi acte de sabotaj, dar, respectând legea, ei trebuie să aibă posibilitatea de a desfăşura o activitate economică[34].

Încurajaţi de aceste precizări şi convinşi de abuzurile autorităţilor locale, numeroşi făgeţeni declaraţi chiaburi fără nici o justificare se vor adresa în cursul anului 1954 atât conducerii regionale a P.M.R., cât şi Sfatului Popular al Regiunii Timişoara, cerându-le să facă dreptate. Din cele 32 de plângeri trimise la Timişoara de locuitori din Făget, Bunea Mare, Brăneşti, Temereşti, Băteşti, Begheiul Mic şi Jupâneşti foarte puţine au fost cele rezolvate în mod favorabil. Doar 3 gospodari au fost şterşi de pe lista chiaburilor şi trecuţi în categoria ţăranilor mijlocaşi, iar alţi 2 gospodari au fost trecuţi în inventata categorie a „foştilor exploatatori"[35]. Spre sfârşitul anului 1954 numărul plângerilor soluţionate va creşte considerabil, astfel că numărul celor trecuţi în categoria ţăranilor mijlocaşi va ajunge la 10, iar alţi 8 gospodari erau trecuţi în categoria foştilor exploatatori[36]. Celelalte plângeri au fost trimise autorităţilor locale pentru a le reanaliza.

Într-adevăr, conducerea raionului Făget va reveni în februarie 1955 asupra listei cu cetăţenii declaraţi chiaburi, 21 de gospodari fiind şterşi de pe această listă şi trecuţi în „rândurile foştilor exploatatori".

Procesul de „deschiaburizare" a continuat şi în perioada următoare, încheindu-se spre sfârşitul deceniului prin *Decretul pentru lichidarea rămăşiţelor oricărei forme de exploatare a omului de către om în agricultură* din 28 martie 1959. Decretul prevedea că „pentru lichidarea rămăşiţelor relaţiilor de exploatare a omului de către om în agricultură" se interzice darea în parte sau în arendă a

[33] Ibidem.
[34] *Rezoluţii şi hotărâri ale C.C. al P.M.R.*, vol. II, 1951–1953, p. 479-480.
[35] ANDJT, fond Primăria comunei Făget, dosar 118/1954, f. 1-15.
[36] Arhiva Primăriei Făget, dosar Chiaburii.

terenurilor agricole a căror întindere depăşeşte puterea de muncă a proprietarului şi a membrilor familiei sale, acestea urmând a trece în folosinţa gospodăriilor agricole colective sau a altor organizaţii agricole socialiste[37]. Celor cărora li s-a aplicat acest decret le încetau obligaţiile economice şi fiscale decurgând din starea lor social-economică anterioară şi trecând într-o altă categorie socială conform noii lor stări social-economice. Se depăşea astfel problema chiaburimii, dar nu şi consecinţele ei materiale, politice şi mai ales morale. Se lichidau astfel ţăranii cei mai înstăriţi, factori de bunăstare şi evoluţie a statului românesc.

Lichidarea chiaburimii a marcat începutul dramei satului românesc şi a distrugerii celei mai numeroase clase sociale. Această represiune în masă a ţăranilor va fi parţial recunoscută şi de conducerea partidului. Gh. Gheorghiu-Dej va recunoaşte public în 1961 că: „În numele luptei împotriva chiaburilor, peste 80.000 de ţărani, în majoritatea lor ţărani muncitori, au fost trimişi în judecată, dintre ei peste 30.000 au şi fost judecaţi în procese publice..."[38]

Politica de copiere a legislaţiei sovietice şi a altor măsuri luate în această ţară a făcut ca, simultan cu procesul de „lichidare a chiaburilor", să se desfăşoare şi cel de colectivizare[39]. Potrivit prevederilor constituţiei din 1948 şi în urma hotărârilor şedinţei plenare a C.C. al P.M.R. din 3-5 martie 1949, cu privire la transformarea socialistă a agriculturii, s-a trecut la formarea cooperativelor de producţie în agricultură, sub denumirea de Gospodării Agricole Colective. Legea de bază a gospodăriilor a fost *Statutul model* elaborat de Congresul fruntaşilor din gospodăriile agricole colective din 23 mai 1953 şi aprobat la 27 mai 1953 de C.C. al P.M.R. şi de Consiliul de Miniştri[40]. Pentru a-i determina pe ţărani să renunţe la pământ s-au folosit cele mai variate metode, de la o demagogică propagandă comunistă despre avantajele muncii în comun, până la metode de forţă şi teroare. Sistemul cotelor obligatorii din recoltele obţinute de ţărani de pe loturile individuale depăşind deseori cantitatea obţinută în anii cei mai favorabili s-a dovedit a fi una dintre cele mai diabolice invenţii pentru îngenunchierea ţărănimii. Cu excepţia

[37] "Scânteia", an XXXVIII, nr. 4485, 29 martie 1959, p. 1.

[38] Gh. Gheorghiu-Dej, *Dare de seamă la plenara C.C. al P.M.R. din 30 noiembrie – 5 decembrie*.

[39] Ilie Puia, Justin Tambozi, *Istoria economiei naţionale*, Constanţa, 1993, p. 236.

[40] Potrivit art. 8 din *Statutul model*, ţăranul colectivist putea să deţină în proprietatea personală doar casa de locuit, construcţiile gospodăreşti necesare pentru adăpostirea animalelor rămase în proprietatea personală, inventarul agricol mărunt necesar pentru lucrarea lotului de pământ rămas în folosinţa personală, o vacă sau o bivoliţă, două capete de tineret bovin până la vârsta de doi ani, o scroafă cu purcei, până la 3 porci, 10 oi sau capre, până la 20 de stupi şi un număr nelimitat de păsări şi iepuri de casă.

unor domnii fanariote sau a unor războaie pustiitoare, greu se poate găsi un exemplu în istoria națională când țărănimea a fost supusă unor asemenea poveri.

Transformarea socialistă a agriculturii s-a desfăşurat anevoios şi în zona Făgetului, în ciuda eforturilor disperate ale activiştilor de partid. Agricultura de stat, organizată sub forma G.A.S.-urilor, avea la 26 mai 1949 în întreaga plasă doar 2 secții: la Făget şi la Zolt. Secția Făget avea 11 salariați, din care 6 erau membri de partid. Această secție dispunea de un inventar semnificativ pentru importanța ei în viața comunității: 3 pluguri, 6 cai, două vaci şi 3 tineret bovin.

După ani în şir de torturare a țăranilor pentru a le lua până şi ultimul sac de grâu ce trebuia să ajungă la „prietenul" de la Răsărit, la 9 iunie 1950 s-a inaugurat şi la Făget Gospodăria Agricolă Colectivă, sugestiv intitulată „Drumul lui Lenin", în care intraseră forțate 51 de familii ce dețineau o suprafață de 158 ha de pământ arabil[41].

Colectivizarea se desfăşura anevoios, astfel că la sfârşitul lunii iunie1950 s-a putut raporta înființarea a doar 4 G.A.C.-uri: Făget, Mănăştiur („Pace trainică"), Dumbrava („Drapelul Roşu") şi Săceni. Pentru a vitaliza această acțiune conducerea plasei a elaborat un plan operativ pentru colectivizare[42]. Potrivit acestui plan, în fiecare gospodărie colectivă se vor crea organizații de bază, se vor construi grajduri şi cocini şi se vor amenaja cluburi şi biblioteci. O atenție deosebită se va acorda muncii de propagandă. Pentru a finaliza acțiunea de înființare a unei gospodării colective la Bichigi conducerea plasei hotăra trimiterea în fiecare zi a doi activişti de partid, unul de la Frontul Plugarilor, unul de la U.T.M. şi cinci activişti de la Uniunea Femeilor Democrate Române (U.F.D.R.). Duminica se vor trimite echipe culturale şi o caravană cinematografică. Aceste măsuri persuasive vor înceta doar în momentul inaugurării colectivului. Rezultatele nu s-au lăsat aşteptate pentru că la 16 iulie 1950 s-a inaugurat la Bichigi Gospodăria Agricolă Colectivă „Vasile Roaită", în care intraseră 29 de familii cu 2 atelaje şi 112 ha de pământ[43].

Pentru că rezultatele erau departe de a mulțumi conducerea partidului, după înființarea raionului Făget se intensifică activitatea de propagandă şi de convingere. Potrivit unei informări privind transformarea socialistă a agriculturii făcută de conducerea raionului numai în primele două luni ale anului 1956 au fost antrenate în munca de convingere 200 de cadre didactice, 19 preşedinți de Sfaturi populare, 9 preşedinți de cooperație, 30 activişti ai organizațiilor de masă şi 25 activişti de partid. Rezultatul acestei campanii: 10 familii au intrat in G.A.C. Făget, una la

[41] ANDJT, fond Comitetul județean P.M.R. Severin 1948-1950, dosar 109/1949, f. 155.
[42] Ibidem, fond Comitetul Regional P.C.R. Banat, dosar 42/1956, f. 179.
[43] Ibidem, fond Comitetul Județean Severin, dosar 111/1950, f. 195.

Bichigi[44]. La începutul anului 1956, G.A..C.-urile din Raionul Făget cuprindeau 555 de familii, ceea ce reprezenta 5,2% din numărul gospodăriilor individuale din raion. Aceste gospodării deţineau o suprafaţă de 2858 ha, adică 5% din suprafaţa agricolă a raionului[45].

Conducerea raionului, nemulţumită de mersul colectivizării, hotărăşte un nou plan de acţiune. Comitetele executive comunale trebuiau să popularizeze fruntaşii în muncă la panourile de onoare şi în adunări populare. Aceeaşi sarcină revenea şi brigăzilor artistice de agitaţie. Şefii acestor brigăzi şi directorii şcolilor de la sate urmau să fie chemaţi periodic la centru pentru a primi instrucţiuni. În acelaşi timp, în fiecare sat urma să se constituie un comitet de iniţiativă coordonat de Biroul raional[46].

Această intensă activitate desfăşurată şi în anii următori va duce la colectivizarea satelor Băteşti, Băseşti şi Temereşti. La 3 ianuarie 1960 s-a inaugurat G.A.C. „Viaţă Nouă" din Băteşti, care cuprindea 86 de familii cu 358 ha de pământ arabil[47]. În aceeaşi zi conducerea raionului inaugura şi G.A.C. „Drumul belşugului" din Băseşti, formată din 96 de familii cu 462 de ha pământ arabil[48]. La 24 ianuarie 1962 se sărbătorea la Temereşti unirea Moldovei cu Ţara Românească prin inaugurarea Colectivului sugestiv intitulat „Unirea". Au intrat în colectiv 176 gospodării – 91 gospodării mici, 83 de mijloc şi 2 gospodării fără pământ – totalul pământului agricol fiind de 566 ha.

An de an numărul făgeţenilor obligaţi să accepte colectivizarea a crescut, pentru că şi la Făget puterea comunistă a recurs la aceleaşi mijloace: „convingerea" cu forţa – cu ameninţarea închisorilor, cu eliberarea din servicii, şcoli, facultăţi –, a membrilor familiilor celor care se opuneau colectivizării[49].

Procesul de colectivizare s-a încheiat şi la Făget, ca de altfel în toată ţara, în primăvara anului 1962. Gospodăria Agricolă Colectivă cuprindea 108 familii şi numărul acestora va creşte la 281 de familii. În urma acestui îndelungat proces s-a distrus tradiţionala civilizaţie a satului românesc. Ţăranii au trecut printr-un rapid proces de alienare, astfel că ţara nu prea mai avea ţărani şi la rândul lor nici ţăranii

[44] Ibidem, fond Comitetul Regional P.C.R. Banat. dosar 42/1956, f. 173.

[45] Ibidem, fond Comitetul Raional Făget. dosar 7/1956. f. 16.

[46] Ibidem, f. 113

[47] Ibidem, f. 11.

[48] Ibidem, Fond Comitetul Regional P.C.R. Banat 1950–1968. dosar 66/1960. Inventarul adus în G.A.C. cuprindea 71 cai. 32 boi, 10 vaci. 6 tineret bovin. 40 căruţe. 28 care, 63 pluguri, 60 grape, 11 prăşitoare. 1 atelier de fierărie, 1 cazan ţuică.

[49] Ibidem, f. 160 Inventarul adus in G.A.C. cuprindea 124 cai, 8 vaci. 68 căruţe, 80 pluguri, 69 grape, 29 prăşitoare, o semănătoare, un cazan ţuică.

nu prea mai aveau ţară, ci doar un domiciliu în mediul rural şi dorinţa de a imigra la oraş[50].

Transformările socialiste după modelul sovietic se făceau sub o teroare permanentă. Era oficializată, prin înfiinţarea la 15 ianuarie 1948 a Biroului de Siguranţă din Făget, temuta şi hulita Securitate. Exceptându-i pe mandarinii comunişti şi pe elementele declasate ale comunităţii care nu aveau ce pierde – eventual puteau deveni oameni de nădejde ai noului regim –, toţi ceilalţi locuitori ai Făgetului simţeau într-o formă sau alta această teroare. Într-un dispreţ total faţă de orice formă de proprietate, rechiziţiile şi confiscările se ţineau lanţ, făcându-se după bunul plac al şefilor de la partid. Printr-o simplă adresă semnată de secretarul Cooperativei „Progresul" din Făget, Comitetul Provizoriu de plasă aproba rechiziţionarea pentru o lună a unui autocamion proprietatea lui Dimperiu Iosif, pentru motivul că respectiva cooperativă trebuia să-şi facă aprovizionarea[51].

Prigoana comunistă s-a abătut şi asupra slujitorilor şi iubitorilor de cultură. Brutalizaţi şi terorizaţi de activiştii ignoranţi şi semidocţi, mulţi intelectuali au fost obligaţi să-şi ascundă crezul şi sentimentele şi să-şi distrugă propriile biblioteci, dosind sau aruncând opere valoroase, achiziţionate cu greutate şi sacrificii materiale, pentru că acestea nu aveau un mesaj revoluţionar. Culturnicii făgeţeni, dornici de a distruge orice urmă de „cultură burgheză", au intrat cu „elan revoluţionar" şi coşuri de nuiele în bibliotecile societăţilor şi reuniunilor culturale ce desfăşuraseră o activitate remarcabilă în perioada interbelică, încredinţând flăcărilor cărţi şi publicaţii reprezentative pentru cultura românească şi universală. Rând pe rând, toate asociaţiile şi societăţile culturale existente la Făget au fost desfiinţate, în ciuda faptului că ele se remarcaseră de-a lungul anilor printr-o fructuoasă activitate culturală[52].

Mai mulţi învăţători din Făget, Băteşti, Povergina, Răchita, suspectaţi că aveau rezerve faţă de regimul comunist, au fost disponibilizaţi sau mutaţi în judeţe îndepărtate[53]. Prin aceste măsuri cea mai mare parte a slujitorilor şcolii se va pune la dispoziţia noului regim, fiind folosiţi în activitatea ideologică, lichidarea analfabetismului şi colectivizarea satelor.

În acelaşi timp se declanşează o campanie totală de ideologizare, de însuşire forţată a neomarxismului. Astfel, printr-o adresă trimisă Secţiei Financiare Făget la 6 septembrie 1949 Comitetul Provizoriu de plasă recomandă „citirea articolului de

---

[50] Ibidem, dosar 54/1962, f. 39. Inventarul adus în G.A.C. cuprindea 64 cai, 2 boi, 30 vaci, 132 căruţe, 129 pluguri, 114 grape, 25 prăşitori, două semănători, un cazan de ţuică şi două ateliere de fierărie.

[51] Titu Georgescu, *op.cit.*, p. 111.

[52] Victor Frunză, *Istoria stalinismului în România*, Bucureşti, p. 419.

[53] ANDJT, fond Pretura Plăşii Făget, dosar 12/1949, f. 1.

fond din «Scânteia» în fiecare dimineaţă la orele 7" şi dispunea „introducerea studiului individual asupra istoriei partidului comunist din U.R.S.S. în fiecare vineri"[54]. Acelaşi comitet provizoriu de plasă cerea comitetelor comunale să refacă toate lozincile din comună şi să mai confecţioneze câte-o lozincă în faţa fiecărei primării. Confecţionate din scândură cu lungimea de 5 m, lozincile erau vopsite cu alb şi scrise cu litere roşii. Se trimiteau 12 posibile modele: „Trăiască în veci prietenia româno-sovietică", „Trăiască marea noastră prietenă şi vecină U.R.S.S.", „Trăiască prietenul oamenilor muncii de pretutindeni I.V.Stalin" etc.[55] Comunele şi satele urmau a fi pavoazate cu drapele roşii şi tricolor în număr egal.

De altfel toate manifestările – indiferent de natura lor – erau ideologizate, organizându-se pentru mediatizarea unor evenimente sau acţiuni politice. Până şi un banal concurs de motociclete organizat la Făget de Asociaţia Sportivă „Meseriaşul" se făcea sub lozinca „Jos mâna de pe Coreea"[56]. Nu lipseau nici angajamentele luate cu ocazia unor evenimente şi în special pentru sărbătorirea zilei de 23 August. An de an, cu această ocazie organizaţiile de bază trebuiau să termine campania de treierat, de dezmiriştit şi predarea cotelor către stat[57].

Cu toate acestea, conducerea centrală era nemulţumită de ritmul sovietizării României. Pentru accelerarea acestui proces, prin Decretul nr. 331 din 19 septembrie 1952 se modifică prevederile Legii nr. 5/1950 privind raionarea administrativă a teritoriului României, în sensul reducerii numărului regiunilor de la 28 la 18 şi al modificării structurii unor raioane şi comune[58].

În virtutea acestei legi s-a înfiinţat raionul Făget, ce avea în subordine 19 comune[59] şi 71 aşezări omeneşti. Suprafaţa raionului era de 117.169 ha, din care 46,5% păduri, 4,9% neproductiv şi 48,6% arabil. Zona de deal reprezenta 75%, cea de şes 10%, iar cea de munte 15%[60]. Organizarea politică a raionului începe mai devreme, în iunie 1952. Noua instituţie ce se baza pe un amplu aparat represiv avea nevoie de spaţii de cazare şi nu de orice fel. Erau vizate casele situate în zona centrală a localităţii, cu un aspect arhitectonic plăcut, pe măsura pretenţiilor nomenclaturii comuniste în formare. Acestea aparţineau aproape în totalitate celor

---

[54] Dumitru Tomoni, *Monografia oraşului Făget*, Timişoara, 1994, p. 45.

[55] ANDJT, fond Pretura plăşii Făget, dosar 8/1950, f. 231, Braşovan Livia în jud. Cluj, Bolocan Maria în jud. Vlaşca, Plevan Viorica în jud. Vaslui, Cursariu Traian în jud. Olt.

[56] Ibidem, dosar 1/1949, f. 4.

[57] Ibidem, dosar 4/1950, f. 49.

[58] Ibidem, f. 366.

[59] Ibidem, fond Comitetul raional P.C.R. Făget, dosar 3/1952, f. 37.

[60] Valeriu Ureche, *Administraţia judeţului Timiş la 30 de ani (1968–1998)*, Timişoara, 1998, p. 89.

declaraţi duşmani de clasă, deşi mulţi dintre aceştia nu aveau decât „vina" educaţiei în cultul muncii şi al respectului faţă de proprietatea de orice natură.

Dincolo de dramatismul şi implicaţiile unei astfel de situaţii, incredibilă într-o lume normală, producea groază însăşi modalitatea de punere în aplicare a acestei măsuri diabolice. Printr-o simplă adresă, semnată în multe cazuri de un oarecare Petnehaizi, preşedinte al Sfatului Popular, nefericitului proprietar, numit când „locuitor", când „tov.", i se punea în vedere ca în aceeaşi zi – în unele cazuri i se dădea un termen de graţie de 24 de ore – să evacueze clădirea şi să se mute în altă casă din Făget. Unde? Acest lucru nu-i interesa pe reprezentanţii locali ai regimului „democrat-popular". După ce se preciza că locuinţa va fi pusă la dispoziţia Sfatului Popular, somaţia se încheia cu binecunoscuta ameninţare a recurgerii la forţă dacă proprietarul nu o va respecta în totalitate[61].

Majoritatea evacuărilor s-au făcut în ultima săptămână a lunii iunie 1952, pentru că de la 1 iulie a început să funcţioneze la Făget raionul de partid. Casele evacuate au intrat în folosinţa conducătorilor instituţiei nou create, aduşi din alte localităţi, dar şi în folosinţa simplilor slujbaşi de la raion – şoferi, portari, femei de serviciu etc.

Intr-adevăr, la 29 iunie 1952 a avut loc prima şedinţă a raionului de partid Făget, cu secretarii organizaţiei de bază, organizaţiilor G.A.C. şi G.A.S. din comunele şi satele aparţinătoare. Pentru că raionul Lugoj nu putea acoperi un teritoriu atât de mare, s-a hotărât înfiinţarea unui nou raion, cu reşedinţa la Făget, şi instalarea noului birou. În funcţia de prim-secretar a fost numit un activist verificat de regionala Timişoara, de meserie miner, şi care a dovedit în cadrul regionalei Severin că „are o capacitate mare, este tov. bun şi ataşat clasei muncitoare, are perspective de dezvoltare"[62]. Despre un alt tovarăş, adus din Timişoara şi numit în biroul raional Făget, se precizează în procesul verbal că este „pregătit politic, citeşte şi are capacitate de muncă". Cea mai mare parte a membrilor comitetului raional erau aduşi din alte localităţi, tocmai pentru a fi străini de spiritualitatea zonei şi a executa orbeşte dispoziţiile partidului. Care erau aceste dispoziţii, aflăm din acelaşi proces verbal: „consolidarea reformei băneşti pentru a se da o lovitură speculanţilor", socializarea agriculturii, eliminarea elementelor duşmănoase strecurate în aparatul de stat pentru a submina construcţia socialismului[63].

---

[61] Bătești. Bârna, Bethausen, Bujorul Bănăţean, Bunea, Cliciova, Coşteiul de Sus, Curtea, Dumbrava, Făget, Fârdea, Gladna, Margina, Mănăştiur, Ohaba Lungă, Pietroasa, Remetea Luncă, Sudriaş şi Tomeşti.

[62] ANDJT, fond Comitetul raional P.C.R. Făget, dosar 7/1956, f. 102.

[63] Dumitru Tomoni, *Făgetul sub teroare comunistă*, în "Făgeţeanul", an IV, nr. 20, iunie 1998, p. 2.

Într-un raport de activitate prezentat de conducerea raionului la 21 octombrie 1952 se evidenţiază importanţa înfiinţării raionului pentru revitalizarea vieţii de partid. Până la înfiinţarea raionului Făget întreaga viaţă de partid din zonă – 67 organizaţii de bază – era lăsată în grija a 2 instructori care, de fapt, „se ocupau numai cu beţia"[64]. De aceea, înşelând „vigilenţa partidului", conducerea organizaţiilor de bază a fost acaparată de „elemente corupte, duşmănoase partidului: chiaburi, cuzişti, agenţi informatori ai burgheziei".

Încă de la început raionul Făget a beneficiat de un aparat de partid, plătit sau voluntar, impresionant. Din cei 524 de tovarăşi înregistraţi sub faldurile drapelului roşu, 28 formau activul de partid, 27 activul organizaţiilor de masă, 203 aparatul de stat, 85 erau secretari ai organizaţiilor de bază, 40 erau profesori care predau ştiinţele sociale, 75 directori de şcoli etc[65]. În ceea ce priveşte compoziţia socială a acestui aparat de comunicare a zonei Făgetului, 136 erau muncitori, 151 ţărani, 121 învăţători, 33 funcţionari, 19 medici, 7 ingineri, 4 profesori etc. Dacă adăugăm 6 directori de centru, 22 directori plătiţi cu jumătate de normă, 3 bibliotecari săteşti şi 3 raionali, 3 activişti ai Casei de Cultură, 7 salariaţi ai cinematografelor, ce împreună coordonau activitatea celor 46 cămine culturale, 20 de case de citit, 8 colţuri roşii, 3 biblioteci săteşti şi una raională, o casă de cultură raională, un centru de radioficare şi 5 cinematografe, avem imaginea reală a unei instituţii specializate în spălarea creierului, distrugerea conştiinţelor şi formarea unui nou tip de om, după modelul sovietic. La această castă locală plătită din banii contribuabilului se adăugau şi 38 directori de cămine şi 63 bibliotecari ce-şi ofereau serviciile în mod voluntar[66]. Dacă numai în zona Făgetului partidul comunist uza de o asemenea desfăşurare de forţe, atunci care erau proporţiile aparatului represiv şi persuasiv la nivel naţional? Dar ale victimelor? De aceea făgeţenii contemporani cu acele evenimente considerau pe bună dreptate că: „Înfiinţarea raionului a echivalat literalmente cu un coşmar, cu o invazie de lăcuste, cu un pârjol, cu o reeditare a năvălirilor barbare"[67].

În ciuda faptului că se lichidaseră partidele de opoziţie, presa democratică, proprietatea individuală, comunismul era departe de a se considera victorios. Rezervele majorităţii populaţiei erau destul de mari, mai mult, nu lipseau nici acţiunile ostile regimului, chiar dacă securitatea îşi făcea cu abnegaţie meseria. Conducerea raionului s-a confruntat cu astfel de acţiuni doar la câteva luni de la

[64] ANDJT, fond Comitetul raional P.C.R. Făget, dosar 1/1952, f. 1.
[65] Ibidem.
[66] Ibidem, f. 66.
[67] Ibidem, dosar 2/1952, f. 23.

preluarea puterii locale, cu ocazia alegerilor de deputați pentru cea de-a doua legislatură a Marii Adunări Naționale din 30 noiembrie 1952.

La Făget s-au rupt noaptea afişele electorale, în ciuda faptului că Securitatea era în alertă. Manifestări duşmănoase au avut loc în timpul campaniei electorale la Făget, Bichigi, Temereşti şi Margina[68]. În Tomeşti au fost scrise pe pereții cooperativei lozinci potrivnice regimului: „Vrem pace!", „Nu votați FDP-ul!", „Jos Republica Populară Română!"[69].

Şi toate acestea se întâmplau într-o campanie electorală în care s-a recurs la o desfăşurare de forțe propagandistice fără precedent. Începând cu 31 iulie 1952 s-a format la nivelul raionului o comisie de agitație şi propagandă. S-au organizat în raion 412 cercuri de agitație şi 82 de puncte cu probleme specifice. Cu ajutorul agitatorilor instruiți în acest sens s-au organizat 76 adunări comunale. Spre sfârşitul campaniei electorale s-a apelat şi la elevi, astfel că numărul agitatorilor a crescut de la 770 la 1200[70]. Nici culturnicii nu s-au lăsat mai prejos, mobilizând întregul potențial cultural al raionului: 7 tarafuri, două fanfare, 23 de echipe de dansuri, 25 de echipe de teatru şi 18 cercuri culturale[71].

În cea mai mare parte alegerile s-au desfăşurat conform regiei stabilite. Astfel, până la ora 12 peste 70% dintre alegători se prezentaseră la vot. În unele localități mai mici până la ora prânzului se prezentaseră toți alegătorii, încolonați, cu drapele, portrete şi lozinci mobilizatoare[72].

Perioada raionului a fost, în cea mai mare parte, cea mai opresivă din întreaga epocă modernă. Activiştii zeloşi şi securiştii neiertători controlau discreționar întreaga viață economică, culturală şi politică. Teama era sentimentul ce guverna viața oamenilor. De aceea, desființarea raionului prin Legea nr. 2 din 1968 a creat un sentiment de libertate relativă în rândul făgețenilor, excepție făcând doar cei peste 80 de funcționari plătiți, deveniți peste noapte „şomeri de lux". Cum partidul trebuia să-şi ajute oamenii de nădejde, majoritatea au fost plasați la conducerea comunelor nou înființate.

Din păcate, odată cu desființarea raionului şi-au încetat activitatea şi alte instituții din Făget: Protopopiatul Ortodox, Judecătoria, Notariatul de Stat, Cartea funciară, Filiala Băncii Naționale şi filialele C.E.C. şi A.D.A.S.

---

[68] Ioan Constatin Adam, *Cum am putea uita?*, în "Redeşteptarea", an. II, nr. 15, iulie 1991, p. 5
[69] ANDJT, fond Comitetul raional P.C.R. Făget, dosar 2/1952, f. 24.
[70] Ibidem, dosar 7/1956, f. 123.
[71] Ibidem, f. 95.
[72] Ibidem, dosar 4/1952, f. 7.

L'IMPOSITION DU MODELE SOVIETIQUE
AU NORD-OUEST DU BANAT (1948–1962)

Résumé

Après l'abdication du roi Mihai I et la proclamation de la République Populaire Roumaine, le 30 décembre 1947, le dernier obstacle sur la voie de la soviétisation de la Roumanie a été écarté. Sous la protection de l'armée soviétique d'occupation, le régime communiste qui possédait tout le pouvoir politique a passé à la destruction de l'économie "bourgeoise" et à la nationalisation de l'industrie et à la collectivisation de l'agriculture par force et terreur.

Le nord-est du Banat a subi aussi cet expériment malgré la résistance manifestée par les habitants qui avaient le culte du travail et le culte de la propriété également.

Les paysans enrichis ont été déclarés paysans cossus, les artisans de génération en génération, les propriétaires de magasins et de boutiques, les intellectuels intègres et de grande valeur ont été étiquetés comme ennemis du peuple. Tous, sous une forme ou une autre, ont été éloignés de la tête de la collectivité, même si le long des années ils avaient fait preuve de crédibilité morale, professionalisme et responsabilité. Ils ont été remplacés par les activistes, les mercenaires de profession, dans la majeure partie des étrangers par rapport à la spiritualité roumaine du Banat. Le rôle de ces activistes était celui de briser la moule de la tradition, d'appliquer dans le territoire une politique aberrante et étrangère aux intérêts nationaux. Eduqués "à l'école" dure de la lutte de classe, ils ont aspiré à l'accomplissement de la mission de parti et ils ont torturé les paysans pendant des années pour arracher leur blé afin de l'envoyer à "l'ami" de l'Est.

La collectivisation forcée a produit de grands traumatismes moraux dans une région où la plupart des paysans possédaient une parcelle de terre à la suite d'une massive mise en possession faite après la première guerre mondiale et qui ont été élevés dans le culte du respect envers la propriété.

La persécution communiste s'est abattue aussi sur les gens de culture et ceux qui aimaient la culture. Maltraités et terrorisés par les activistes ignorants et faux savants, beaucoup d'intellectuels ont été obligés à cacher leur credo et leurs sentiments et à détruire leurs propres bibliothèques en renonçant aux oeuvres de grande valeur acquises avec de grands sacrifices parce qu'elles ne portaient pas un message révolutionnaire. Les ennemis locaux de la culture, désireux de détruire

toute trace de "culture bourgeoise", sont entrés dans les bibliothèques des sociétés et des réunions culturelles qui déroulaient une remarcable activité à l'époque de l'entre-deux-guerres, pour confier aux flammes impitoyables des livres et des publications représentatives pour la culture roumaine et universelle. L'une apres l'autre, toutes les associations et les sociétés culturelles existentes à Făget ont été supprimées malgré le fait qu'elles s'étaient remarquées le long des années par une fructueuse activité culturelle.

Toute l'activité de soviétisation s'est déroulée sous la direction communiste du district Făget, qui réunissait 19 communes et 71 villages.

Cette période a été dans sa majeure partie la plus aggressive de toute l'époque moderne du nord-est du Banat.

IMPACTUL CONFERINŢEI DE CONSTITUIRE A KOMINFORMULUI ASUPRA PCR

COSMIN POPA

Istoria partidelor comuniste din Europa consemnează o multitudine de modificări ale conduitei ideologice, unele situate în prelungirea doctrinei originare, altele în pură contradicţie cu aceasta. Puţine au fost momentele în care turnura s-a petrecut cu o rapiditate fulgerătoare. Unul dintre acestea a fost cel generat de conferinţa de constituire a Biroului Informativ al partidelor comuniste de la Szklarska Poreba, din Polonia, în septembrie 1947.

Deşi impactul a fost uniform, traseul urmat de partidele comuniste de la diversitate la uniformitate nu a fost unul general valabil pentru toate. Despre Szklarska Poreba se poate afirma că a însemnat pentru partidele comuniste participante nu numai sfârşitul diversităţii, dar şi acela al iniţiativei ideologice, înţelegând prin aceasta capacitatea de a interpreta şi integra într-o viziune marxistă realităţile specifice fiecărei ţări în parte.

Nevoite să exercite puterea nu numai prin coerciţie, dar şi în baza unui „contract" cu societatea, cel puţin parţial, în perioada 1945-1947, partidele comuniste au fost puse în situaţia de a propune programe de acţiune care se doreau o chintesenţă între tradiţiile pozitive şi ideile revoluţionare de stânga. Biserica, atât romano-catolică, cât şi greco-catolică, existenţa unui segment consistent de proprietari agricoli mici şi mijlocii, prezenţa minorităţilor, popularitatea partidelor socialiste şi tradiţia democratică au constituit problemele fundamentale, a căror compatibilizare cu programul de acţiune comunist a necesitat un efort de adaptare şi modernizare doctrinară. Mai mult decât atât, treptat, soluţiile de compromis s-au transformat în programe pe termen lung, majoritatea liderilor fiind unanimă în a considera revoluţia de tip bolşevic inutilă, în condiţiile preponderenţei militare sovietice pe Continent.

Se contestă, astfel, o teză des reluată în ultimul timp. Aceea potrivit căreia instaurarea totalitarismului comunist în Europa Orientală s-a înscris în permanenta „alunecare" spre autoritarism a ţărilor de aici, dată fiind precaritatea instituţiilor democratice. În realitate, lucrurile au stat altfel. Sub presiunea tradiţiilor culturale şi religioase dar şi a structurilor sociale generate şi întărite de împropietăririle din perioada interbelică, programul comunist a suferit modificări majore, punând accentul pe evoluţie şi nu pe revoluţie. Preluarea puterii, limitarea marjei de acţiune a partidelor de opoziţie si alianţa cu Uniunea Sovietică erau singurele puncte din platforma iniţială care nu suferiseră modificări în practică.

Chiar dacă istoricii sunt unanimi în a trata perioada fronturilor unice ca fiind un *intermezzo* tactic, lucrurile nu păreau aşa de clare liderilor comunişti la nivelul anului 1947.

„Revista istorică", tom XV, 2004, nr. 5 – 6, p. 161 – 168

Referatele citite de aceştia în timpul consfătuirii sunt o dovadă credibilă în acest sens. Fără a fi prea bine informate asupra scopurilor urmărite de Stalin, partidele invitate au văzut în acest eveniment o ocazie de a trece in revistă realizările şi eşecurile de până în acel moment şi de a oferi o viziune de perspectivă. Confuzaţi şi speriaţi de spectrul unui nou comintern, liderilor comunişti le-a fost imposibil să-şi structureze propriul mesaj in funcţie de noua viziune sovietică, pe care abia dacă o intuiau, până la momentul referatului lui Jdanov. Într-un oarecare sens a fost un moment al adevărului.

Gomulka, totuşi unul dintre liderii bine informaţi, a insistat în raportul său asupra naturii „paşnice" a socialismului polonez, comparându-l cu cel din Iugoslavia şi Bulgaria. În privinţa economiei, acesta a afirmat, fără nuanţe, că, „în acest moment, nu se pune problema lichidării elementelor capitaliste"[1]. În plină isterie moscovită antisocialistă, Gomulka sublinia importanţa tradiţiilor socialiste din Polonia, afirmând că, „prin colaborarea cu PSP s-a realizat unitatea clasei muncitoare ... ceea ce a salvat ţara de la numeroase cutremure politice"[2]. Colectivizarea nu făcea parte nici ea din programul pe termen mediu al partidului: „pentru multă vreme, arăta Gomulka, partidul nostru a renunţat la ideea organizării de colhozuri, fără a propune ţărănimii un program coerent de reorganizare a agriculturii."

La rândul său, delegatul bulgar V. Cervenkov a dovedit că avea la activ lecturi buhariniene consistente, spunând despre cooperaţie că are menirea de a relansa mica proprietate pentru a asigura surplusul necesar mecanizării agriculturii. "Cooperaţia trebuie să joace în economie rolul pe care Frontul Patriotic îl joacă în politică."[3] Dimitrov, la ale cărui idei făcea referire Cervenkov, vedea în Frontul Patriotic nu o simplă coaliţie de partide ci „o mişcare populară pentru renaşterea ţării pe fundamente democratice ... cea mai potrivită formă de înaintare către socialism în condiţiile Bulgariei."

În comunitatea partidelor comuniste existau însă două excepţii care nu se revendicau de la noua formă de socialism naţional: Partidul Comunist Român şi Partidul Comunist Iugoslav. Aflate într-o situaţie asemănatoare din acest punct de vedere, cele două partide urmaseră, totuşi, două căi diferite.

Deşi la Belgrad liderii partidului foloseau foarte des formula „socialism iugoslav", regimul instaurat încă din anul 1945 era cea mai fidelă copie a stalinismului. În acest caz, atributul „iugoslav" dorea doar să sublinieze faptul că aplicarea politicilor comuniste în Iugolslavia era o iniţiativă internă şi nu un ordin venit de la Moscova. Singura particulariate care deosebea PCI de PCS(b) era aceea că, şi după terminarea războiului, activitatea partidului rămăsese învăluită într-un mister total, comuniştii preferând să intre în contact cu societatea prin intermediul Frontului Patriotic.

[1] *Soveşania Kominforma – 1947, 1948, 1949 – Dokumenta i materiala, Protokol pervogo soveşania Kominforma 22-28 sentiabria 1947* g., Moskva, 1998, p. 56-57.
[2] *Ibidem*, p. 61.
[3] *Ibidem*, p. 87.

Partidul Comunist Român a rămas până în 1947 formaţiunea cu cea mai difuză agendă politică. Cu o conducere disputată şi fără intelectuali care să ocupe un rol central, românii nu au dovedit tendinţa polonezilor, iugoslavilor sau a bulgarilor de a-şi teoretiza experienţa acumulată în timpul războiului. În perioada 1945-1947, conştienţi de angajamentele internaţionale ale URSS, dar şi lipsiţi de un bagaj conceptual adecvat, liderii români au preferat discursul tactic, axat preponderent pe problemele economice. Cucerirea totală a puterii, „democraţia populară" sau noul sistem internaţional sunt teme care nu au fost abordate din perspectivă teoretică de către liderii PCR.

Dacă toate celelalte partide comuniste au încercat să folosească perioada de incertitudine pentru a genera noi programe şi pentru a găsi puncte de comunicare cu societatea, în acest răstimp PCR pare mai degrabă lipsit de o direcţie precisă şi inacapabil să profite de relaxarea oferită de Moscova.

Raportul politic al Comitetului Central de la Conferinţa Naţională a partidului din octombrie 1945, susţinut de Dej, este un bun exemplu în acest sens. Structurat în două părţi, prima dintre ele dedicată trecutului mişcării şi evenimentelor care au dus la instaurarea guvernului Groza, iar a doua sarcinilor curente ale partidului, materialul pune in evidenţă tendinţa comuniştilor de a-şi concentra efortul teoretizant mai mult pe recompunerea trecutului şi mai puţin pe proiectarea viitorului[4]. În octombrie 1945 Dej număra printre sarcinile imediate reconstrucţia economică, prin „creşterea industriei de stat şi antrenarea alături de ea a celei particulare", fără a oferi amănunte cu privire la tipul de economie preconizat[5]. Nici în privinţa agriculturii comuniştii nu erau mai expliciţi. Numeroasele cuvântări şi articole ale liderilor se limitau la a sublinia necesitatea unor măsuri pe termen scurt cum ar fi „finalizarea reformei" şi înfiinţarea staţiunilor de maşini agricole coordonate de stat.

Dintre sarcinile politice generale afirmate cu claritate se distingeau „înfăpturirea unităţii politice a clasei muncitoare" şi alianţa cu URSS. În aceasta privinţă, PCR nu constituia o excepţie. Desfiinţarea partidelor social-democrate şi orientarea exclusivă a ţării către URSS erau nelipsite din platformele postbelice ale partidelor comuniste, făcând parte din nucleul dur al programului sovietic de reorganizare a zonei.

Referatul susţinut de Dej în Polonia s-a înscris în aceeaşi paradigmă. Expoziv şi axat pe relatarea evenimentelor din perioada 1945-1947, materialul nu lăsa să se întrevadă nimic din concepţia liderilor români cu privire la regimul aflat în curs de consolidare. Singura referire a fost aceea că „România a intrat in procesul de construcţie a democraţiei populare". Consecvent, liderul PCR ţinea să sublinieze doar imperativul unificării „clasei muncitoare" prin înlăturarea „liderilor reacţionari" ai PSD şi pe acela al alianţei cu URSS. Bun observator al realităţilor

---

[4] Gh. Gheorghiu-Dej, *O politică românească de realizări democratice*, Edit. Partidului Comunist Roman, 1946.

[5] *Ibidem*, p. 221.

sovietice, Dej încerca să evite orice opţiune teoretică clară pentru a-şi lăsa deschise toate canalele de comunicare cu Moscova, în cazul unei schimbări bruşte de atitudine.

Discursul a fost apreciat de către reprezentanţii sovietici Jdanov şi Malenkov, aflaţi în permanentă legatură cu Stalin, ca fiind „slab şi de un nivel nesatisfacator"[6]. Probabil că prevenit de schimbările pe care urmau să le anunţe sovieticii, Dej a preferat să prezinte un astfel de referat, din moment ce şi-a amânat cu o zi discursul pe motiv că materialul nu era definitivat.

Echivalentul sovietic al discursului lui Churchill de la Fulton, referatul lui Jdanov de la Szklarska Poreba avea să producă schimbări majore în politica partidelor comuniste din Europa Orientală, schimbări asupra cărora am insistat cu alte ocazii. Pentru PCR, momentul septembrie 1947 avea să fie unul al clarificărilor, de natură să dea consecvenţă şi legitimitate acţiunilor sale şi nu să-l deturneze de la un „drum naţional" către socialism, drum pe care oricum nu-l preconizase. Odată rezolvate dilemele teoretice prin impunerea unei platforme unice, Dej a putut astfel să localizeze lupta cu rivalii săi pe terenul aparatului. Pe cel ideologic, tot ceea ce aveau de făcut concurenţii era să-şi dovedească, cât mai credibil, aderenţa necondiţionată la teoria celor doua „lagăre" antagoniste, cu toate consecinţele sale în planul politicii interne.

Imediat după terminarea conferinţei din Polonia forurile conducătoare ale partidului au preluat *in corpore* directivele lansate acolo, transmiterea către nivelurile inferioare făcându-se prin intermediul adunărilor de partid. Metoda cel mai des uzitată era citarea *in extenso* a materialului lui Jdanov, fără a se încerca aplicarea noii grile la alte situaţii concrete decât acelea invocate iniţial.

Judecând după corespondenţa dintre redacţia de la Belgrad a ziarului şi CC al PCR, Bucureştiul nu a răspuns foarte prompt la cererile sovietice. Într-o adresă trimisă în noiembrie 1947, redactorul şef al ziarului Kominformului, P. Iudin, cerea Comitetului Central să îi comunice ce teme vor trata reprezenţantii PCR în articolele lor, solicitând insistent ca liderii români să propună şi alte teme decât cele stabilite la Szklarska Poreba. Pe lângă acestea, Judin dorea ca forurile conducatoare să numească un om de legătură permanentă cu redacţia, responsabil cu centralizarea, corectarea şi trimiterea la Belgrad a articolelor[7].

Iniţiativa în Comitetul Central a fost preluată de Ana Pauker, unul dintre susţinătorii cei mai activi, alături de iugolslavi, ai criticilor formulate de sovietici la adresa PCF şi PCI. La începutul lunii decembrie a anului 1947, sub semnătura Anei Pauker, CC al PCR trimitea la Belgrad o adresă-răspuns prin care îşi stabilea un plan redacţional de durată şi comunica sovieticilor echipa de corespondenţi. Din aceasta făceau parte Dej, Pauker, V. Luca, T. Georgescu, Vasilichi, M. Constantinescu, G. Apostol, L. Răutu şi S. Toma. Omul de legatură dintre redacţia ziarului „Pentru o pace trainică, pentru democraţie populară" şi CC al PCR era Iosif Chişinevschi[8].

[6] *Soveşania Kominforma*, p. 322.
[7] Arhivele Naţionale Istorice Centrale, Fondul Secţia Relaţii Externe, Dosar 21/1947, p. 6.
[8] Ibidem, p. 7.

Includerea liderilor români în reţeaua de propagandă a Kominformului, prin calitatea lor de „corespondenţi speciali", a făcut ca tematica ideologică să devină mult mai evidentă în luările lor de poziţie. Printre articolele propuse de Comitetul Central se numărau: *Ideologia proletară şi ideologia burgheză*, *Despre ideologia sovietică*, *Despre formele ofensivei ideologice ale lagărului imperialist* şi *Lupta ideologică în România*. Aşa cum se observă, invocând aproape abuziv problematica ideologică, PCR încerca să compenseze lipsa de până atunci a abordărilor teoretice şi să dovedească faptul că a înţeles lecţia predată în Polonia. De altfel, în repetate rânduri, responsabilii sovietici au acuzat disproporţia dintre influenţa politică a partidului şi pregătirea teoretică precară a membrilor şi liderilor săi.

Punerea accentului pe propagarea în Occident a imaginii luminoase a ţărilor de democraţie populară a deschis şi românilor gustul pentru înfiinţarea unor structuri de popularizare în străinătate a „realizărilor" noului regim. Pentru a exercita o influenţă cât mai puternică şi pentru a face comunismul atractiv pentru masele populare din Occident, ţările în cauză încercau să-şi construiască o imagine pozitivă, prin instrumentarea unor personalităţi credibile. Era o confirmare a eşecului partidului în încercarea de a atrage în rândurile sale intelectuali valoroşi şi, totodată, începutul unei noi tactici de înregimentare a oamenilor de cultură.

În noiembrie 1947, probabil din partea Secţiei de Propagandă şi Agitaţie sau a Ministerului de Externe, la CC al PCR a parvenit un material prin care se propunea „creierea Institutului pentru Relaţiile cu Străinătatea, IRS". În expunerea de motive se arăta că „formarea unei organizaţii româneşti de legatură cu străinătatea are o importanţă deosebită nu numai pentru momentul actual, care determină necesitatea imediată de a organiza o temeinică propagandă pentru România şi regimul ei democrat. Nevoia formării acestei organizaţii, este dictată de interesele generale naţionale ale ţării şi pentru viitor."[9] (Câte ceva despre autor putem presupune amintind doar faptul că, în textul citat, anumite cuvinte sunt ortografiate greşit, în mod repetat, virgulele aproape că lipsesc, iar acolo unde există sunt puse între subiect şi predicat)

Nu ne putem abţine a nu observa că România avea şi atunci o problemă de vizibilitate internaţională. „În stăinătate, ţara este cunoscută altfel decât este în realitate. Sunt ţări mari ai căror oameni politici consideră România o ţară semisălbatică". Pornind de la aceste premise, autorul materialului supunea unei critici dure starea propagandei româneşti în străinătate, observând că „Ungaria are un aparat organizat mai bine". Despre reţeaua ataşaţilor de presă şi de cultură din reprezentanţele româneşti se afirma că funcţionează deplorabil, partidul nereuşind să atragă de partea sa oameni competenţi şi bine pregatiţi. Pentru înlăturarea acestor „neajunsuri", autorii propuneau să se treacă imediat la formarea unei rezerve de cadre calificate şi competente, prin înfiinţarea unor şcoli care să

---

[9] Ibidem, p. 8.

pregătească personal diplomatic. Propaganda oficială românească, aşa cum era preconizată, pentru o credibilitate sporită, urma să fie susţinută de intelectuali de notorietate, comuniştii ocupând în noile instituţii doar poziţii secundare.

Scopurile Institutului de Relaţii Culturale cu Străinătatea erau să pregătească noi cadre pentru aparatul de propagandă şi diplomatic din străinătate, să promoveze imaginea României comuniste şi să compromită în faţa străinătăţii opoziţia internă. Printre cei propuşi să facă parte din conducerea IRS îi regăsim pe Valter Roman, pentru probleme legate de Spania, Italia, Belgia şi Olanda, şi Nicolae Goldberger, pentru Ungaria. Cel propus pentru postul de director al Institutului era Ştefan Nicolau, iar Matei Cristescu urma să ocupe funcţia de director de studii[10].

Nu cunoaştem reacţia Comitetului Central la această propunere, relevantă este însă analiza făcută politicii culturale a partidului în perioada vizată. Lipsa unor alte documente referitoare la acest subiect în fondurile cercetate de noi ne face să credem că propunerea a fost respinsă sau amânată *sine die*.

Discursul oficial românesc a preluat textual formulele jdanoviste. Unul dintre primele documente care certifică schimbarea de direcţie în politica PCR este cuvântarea ţinută de Vasilichi la şedinţa cadrelor superioare ale PSD si PCR din 22 ianuarie 1948. Invocând prevederile conferinţei din Polonia, Vasilichi a cerut trecerea imediată la „construirea socialismului", afirmând că parcurgerea stadiului burghez al revoluţiei ar fi o „crimă", date fiind condiţiile prielnice create prin eliberarea Europei Orientale de către Armata Roşie[11]. Pentru Vasilichi, România avea să treacă direct de la feudalism la socialism asemenea saltului făcut de Mongolia un sfert de secol mai devreme.

Rolul partidul a suferit modificări radicale. Din elită a proletariatului conştient, acesta a devenit „partidul întregului popor". „Pe noi ne interesează nu numai ce face clasa muncitoare ... dar ne interesează toate problemele vieţii de stat din România, chestiunile politice, chestiunile administrative, chestiunile economice, militare, de educaţie, de cultură, ne interesează care este atitudinea şi ce trebuie să facă tineretul ţării noastre ... Deci vedeţi că noi suntem un partid care stă în vârful piramidei din punct de vedere al iniţiativei, organizării şi mobilizării tuturor treburilor de stat..."[12].

Momentul de fixare a noii viziuni despre socialism îl reprezintă primul congres al PMR din 21-23 februarie 1948. Raportul politic general susţinut de Dej a debutat cu redarea principalelor teze din raportul lui Jdanov. Împărţirea lumii în doua lagăre, caracterul imperialist al Planului Marshall, eşecul democraţiei burgheze, fascizarea mişcării social-democrate, criza economiei capitaliste şi ascuţirea luptei de clasă au devenit teme nelipsite din orice discurs public al unui

[10] Ibidem, p. 12.
[11] Ibidem, Fond Cancelaria CC al PCR, D 1/1948, p. 8.
[12] Ibidem, p. 9.

lider comunist[13]. În ceea ce priveşte regimul intern, mesajul propagandistic a fost orientat către viitor, fără a neglija procesul continuu de rescriere a trecutului. După ce între 1945 şi 1947 se vorbea ca despre o măsură planificată şi atent aplicată de guvern, din 1948 reforma agrară a devenit nu numai rezultatul unui act politic, dar şi al luptei de clasă desfăşurată la sate[14].

Încercările de teoretizare încep să-şi facă şi ele loc in discursurile lui Dej, acesta căutând să dea o definiţie „democraţiei populare". Încercarea sa a fost una palidă. „Republica populară este forma de stat prin care noi mergem spre realizarea ţelului mareţ: desfiinţarea exploatării şi a claselor exploatatoare şi instaurarea orânduirii socialiste în ţara noastră."[15]

Spre deosebire de celelalte partide din Europa Orientală, în cazul PCR „doctrina Jdanov" s-a aşezat pe un teren virgin din punct de vedere ideologic. În consecinţă, ideile acesteia au fost preluate extrem de rapid şi fără a genera rezistenţă, fie şi una de moment, aşa cum a fost cazul PMP sau a PMB(c). Conferinţa de la Szklarska Poreba a oferit PCR un profil ideologic, o concepţie politică unitară, fiind, mai curând, o etapă esenţială de formare in istoria mişcării şi nu momentul deturnării de la o cale particulară spre socialism.

De-a lungul istoriei sale, PCR a dovedit o incapacitate cronică de a genera curente de idei novatoare, fie şi de natură intrasistemică. Acesta a reuşit să se definească numai într-o relaţie antitetică, atât cu lumea înconjuratoare cât şi cu celelalte partide, fără a depaşi niciodată limitele impuse de paradigma stalinistă.

THE FOUNDING OF THE KOMINFORM AND ROMANIAN COMMUNISM PARTY

Abstract

Considered most of the time as being a crossroad in the history of the communist movement, the conference for establishing Kominform had a different impact on the parties invited to represent the future organization of coordination.

The concrete case is that of PCR. For the communists in Bucharest, September 1947 represented the „liberation" from the slavery of the ideological incertitude caused by the numerous doctrinal changes within the Soviet Communist Party.

[13] *Raportul politic general făcut de Tovaraşul Gheorghe Gheorghiu-Dej la Congresul PMR din 21-23 februarie 1948*, Edit. PMR., 1948.

[14] *Ibidem*, p. 14.

[15] *Ibidem*, p. 19.

The launch of „Jdanov Doctrine" and the imposing of a compulsory scheme for interpreting contemporary realities led to equal positions for the leaders in Bucharest as regards the chance to get the local power, the main fight referring to the apparatus, not to ideology.

Without hindering PCR to create its own method for constructing socialism, the establishing of Kominform offered this party a clear ideological profile, representing an essential stage in the process of its turning into a state-party of classical type.

EUROPA CENTRALĂ ŞI ORIENTALĂ – STUDII DOCUMENTARE

CONSIDERAŢII ASUPRA EVOLUŢIEI RELAŢIILOR ROMÂNO- POLONEZE ÎN PERIOADA INTERBELICĂ (1919 – 1939)

DANIEL HRENCIUC

Raporturile româno-poloneze în perioada interbelică – neoficial, anterioare anului 1919 – au purtat inevitabil, amprenta unui destin comun care, de cele mai multe ori, a reiterat necesitatea unor abordări comune a problemelor geopolitice din Europa Centrală şi Răsăriteană. Situate într-o zonă geopolitică marcată, în mod determinant, de pericolul bolşevic, România şi Polonia au conlucrat strîns pentru apărarea independenţei şi integrităţii lor teritoriale. În decursul anului 1919, armata română a ajutat armata poloneză în eliberarea Pocuţiei, teritoriu intrat, la un moment dat, sub ocupaţia trupelor ucrainene[1]. Colaborarea militară a confirmat, cu acest prilej, obiectivele strategice comune ale celor două state în faţa intereselor revizioniste ale Rusiei sovietice. În acest context favorabil, România recunoştea oficial Polonia la 17 ianuarie 1919[2]. În aceste condiţii, reluarea relaţiilor diplomatice dintre cele două state – întrerupte timp de 123 de ani datorită celor trei împărţiri ale statului polonez (1772, 1793 şi 1795)[3] – a avut loc la 22 iunie 1919, prin înfiinţarea Legaţiei României de la Varşovia, respectiv a Legaţiei Poloniei la Bucureşti[4]. Primul deceniu interbelic a fost realmente decisiv pentru existenţa statului polonez. Dacă prin sistemul tratatelor de la Versailles, Poloniei îi vor fi recunoscute toate frontierele, complicatele şi extrem de sensibile problemele teritoriale cu Rusia bolşevică şi Germania îi vor marca întreaga existenţă ulterioară[5]. Excelent observator al realităţilor geostrategice internaţionale de la începutul anilor'20, Józef Klemens Pilsudski, creatorul statului polonez, devenit între timp mareşal, iniţiază crearea unei federaţii a statelor din Est[6], ca o barieră în calea tendinţelor revizioniste ale Germaniei şi Rusiei bolşevice[7]. Proiectul nu s-a putut materializa, dar Polonia va încheia o Convenţie de alianţă defensivă cu România, la 3 martie 1921[8], transformată ulterior în tratat de garanţie în 1926 şi reînnoit succesiv (1931 şi 1936)[9]. În calitate de şef al statului polonez, a vizitat de mai multe ori România, existând perspectiva derulării unor proiecte comune de cooperare militară,

---

[1] Arhivele Militare Române (în continuare A.M.R.), Bucureşti, fond *Marele Stat Major* (în continuare se va cita *M.St.M.*), *Serviciul istoric*, dosar nr. 477, f. 25-209.

[2] Henryk Bulhak, Antoni Zielinski, *Pologne et Roumanie (1918–1939)*, în „Acta Poloniae Historica", 1980, nr. 41, p. 171.

[3] Andrzej Wierzbicki, *Poland's historico-civilisational relation to Europe in the polish historiography of the partition Poland*, în "Polish Western Affairs", t. XXXIII, 1992, nr. 2, p. 141.

[4] Daniel Hrenciuc, *România şi Polonia. 1918–1931. Relaţii politice, diplomatice şi militare*, Rădăuţi, 2003, p. 56-61; Florin Anghel, *Construirea sistemului „Cordon Sanitaire". Relaţii româno-polone 1919–1926*, Cluj Napoca, 2003, p. 55.

[5] Daniel Hrenciuc, *Relaţiile politice româno-polone. 1918–1934* [*Stosunski polityczne rumunsko-polskie (1918–1934)*], în vol. *Polonezi şi români pe drumul cunoaşterii reciproce* [*Polska i Rumunia na drodze do wzajemnego poznania*], ed. Stanislawa Iechimowski, Elzbieta Wieruszewska, Suceava, 2002, p. 67.

[6] Nicolae Dascălu, *Relaţii româno-polone in perioada interbelică (1919–1939)*, Bucureşti, 1991, p. 10.

[7] Wojcik Wlodzimierz, *Józef Pilsudski in history and legend*, în „Acta Poloniae Historica", t. LXV, 1992, nr. 65, p. 62.

[8] Gheorghe Oancea, *Convenţia româno-polonă din 3 martie 1921 – mărturie a unei politici de bună vecinătate şi destindere europeană*, în „Tibiscus", 1977, p. 375.

[9] Arhivele Diplomatice ale Ministerului de Externe (în continuare A.M.A.E.), Bucureşti, fond *71/Polonia*, vol. 52, f. 165. *Raport din 28 februarie 1921. Legaţia României din Varşovia, Al. Iacovaky pentru Ministerul Afacerilor Străine* (în continuare *M.A.S.*).

iar la un moment dat s-a evocat chiar posibilitatea unei uniuni dinastice între Polonia şi România[10]. O sinceră prietenie l-a legat pe Józef Piłsudski de savantul Nicolae Iorga, indiscutabil cel mai mare prieten al Republicii a II-a Polone, un avizat cunoscător al istoriei, culturii şi realităţilor politice din statul vecin. Având obiective similare, România şi Polonia au colaborat activ în timpul lucrărilor Conferinţei de Pace de la Paris (1919 – 1920), în atingerea obiectivelor lor naţionale. Implicată într-o serie de conflicte militare pentru definitivarea graniţelor, Polonia a intrat în cursul anului 1920 (25 aprilie – 18 octombrie), în război cu Rusia bolşevică. În acest context, Marile Puteri, mai cu seamă Franţa, au căutat să determine România să intre în război de partea Poloniei. Guvernele româneşti au evitat implicarea în conflict, chiar dacă Rusia sovietică refuza să recunoască caracterul românesc al Basarabiei. Diplomaţia bolşevică, condusă cu abilitate de Gheorghi Vasilievici Cicerin, a sugerat părţii române că de neimplicarea sa în război depinde recunoaşterea Basarabiei şi retrocedarea tezaurului confiscat de autorităţile bolşevice în 1917. Pe acest fundal, guvernele Alexandru Vaida-Voevod (1 decembrie 1919 – 13 martie 1920) şi mai ales, Alexandru Averescu (13 martie 1920 – 17 decembrie 1921)[11] au purtat discuţii neoficiale cu diplomaţii Moscovei pentru reglementarea amiabilă a chestiunilor aflate în litigiu. Oportunismul Kremlinului, manifestat direct proporţional cu evoluţia ostilităţilor militare polono-bolşevice, era reflectat de conţinutul propunerile de pace avansate guvernului român, în situaţii critice pentru armata bolşevică. În secret însă, bolşevicii aveau pregătit un plan de invadare simultană a României şi Poloniei, aspect demonstrat de documentele identificate de noi în Arhivele Ministerului Afacerilor Externe din Bucureşti (Fondul *România. Dosare Speciale. R.1*, vol. 42). Mai mult, concentrarea unor efective militare consistente la frontierele României şi Poloniei aveau scopul bine definit de a crea o presiune psihologică constantă asupra celor două state[12]. Pe de altă parte, putem afirma, bazându-ne pe aceleaşi surse arhivistice, că România a permis trecerea trupelor şi a materialului militar pe teritoriul său în ajutorul armatelor contrarevoluţionare, fără să se implice însă în războiul sovieto-polonez[13]. Diplomaţia română, condusă strălucit de Take Ionescu, a conştientizat inconsistenţa dar, mai ales, lipsa suportului veridic al propunerilor bolşevice, insistând pe ideea creării unei alianţe defensive compusă din cinci state (România, Polonia, Regatul Sârbilor, Croaţilor şi Slovenilor – Iugoslavia, Grecia şi Cehoslovacia), cunoscută sub denumirea de Mica Înţelegere[14]. Paternitatea acestui sistem defensiv aparţine în mod indiscutabil lui Take Ionescu, însă contextul politico-diplomatic a făcut posibilă concretizarea unui proiect similar incluzând doar trei state (România, Cehoslovacia şi Regatul Sârbo-Croato-Sloven) avansat de către diplomatul cehoslovac Eduard Beneş. Eforturile lui Take Ionescu, circumscrise materializării planului său iniţial de realizare a unei alianţe de cinci state, au fost deosebit de generoase implicând efectuarea unor veritabile turnee diplomatice pe traseul Bucureşti-Paris-Londra-Praga-Varşovia. Rezultatul a fost, dincolo de realizarea Micii Înţelegeri în trei (varianta propusă de Beneş), semnarea unei tratat defensiv între România şi Polonia, la 3 martie 1921. Acest tratat este, în fond, o creaţie personală a diplomatului de talie care a fost Take Ionescu. Conştient de imperativele de securitate ale momentului, depăşind complexitatea raporturilor dintre Franţa şi Anglia în principal, a reuşit să finalizeze negocierile cu Polonia desfăşurate pe parcursul anului 1920, pe fondul derulării războiului polono-bolşevic. Deloc întâmplător, această înţelegere se plasează cronologic la finele acestui conflict, secvenţele strategice ilustrând, o dată în plus, complementaritatea intereselor politico-strategice dintre România şi Polonia. Poziţia Uniunii Sovietice în chestiunea Basarabiei, dar şi pretenţiile sale asupra Galiţiei, teritoriu polonez, au condus inevitabil la semnarea unei înţelegeri româno-poloneze pe tărâm politic şi militar. Astfel, s-a ajuns la semnarea unei Convenţii de alianţă defensivă în anul 1921, prin care, pentru prima dată, două state îşi garantau reciproc graniţele estice[15]. Această alianţă care făcea parte, conform planului lui Take Ionescu, dintr-o alianţă mai largă de cinci state[16], era reînnoită odată la cinci ani, stabilea o colaborare strânsă între România şi Polonia în plan

[10] Ibidem, *Polonia. Politica internă, martie-decembrie 1926*, vol. 16, f. 398. *Raport din 27 octombrie 1926, Legaţia României din Varşovia, Al. Iacovaky către M.A.S.*

[11] Mircea Muşat, Ion Ardeleanu, *Viaţa politică în România (1918–1921)*, Bucureşti, 1976, p. 261.

[12] Arhivele Naţionale Istorice Centrale (în continuare ANIC), fond *Direcţia Generală a Poliţiei* (în continuare *D.G.P.*), dosar nr. 1/1920, f. 114.

[13] A.M.A.E., fond *România. Dosare Speciale. R1. Relaţii cu U.R.S.S.*, vol. 42, f. 20.

[14] Take Ionescu, *Mica Înţelegere*, Bucureşti, 1921, p. 3.

[15] Eliza Campus, *Mica Înţelegere*, Bucureşti, 1997, p. 56.

[16] Take Ionescu, *op. cit.*, p. 7.

politico-militar. Chiar dacă eforturile de atragere a Poloniei în Mica Înţelegere nu s-au finalizat printr-un succes, statul polonez a activat alături de această alianţă pentru asigurarea unui climat de pace şi înţelegere în zona Europei Centrale. Relaţiile bune dintre România şi Polonia s-au datorat, într-o anumită măsură, şi atitudinii comunităţii poloneze din Bucovina care, redusă numeric, a contribuit la concretizarea unor raporturi apropiate între cele două state[17]. Aceste comunităţi şi-au pus amprenta pe ansamblul relaţiilor dintre Bucureşti şi Varşovia, reflectând cu maximă fidelitate complexitatea legăturilor româno-poloneze. Demnă de subliniat este participarea etnicilor polonezi din Bucovina, înrolaţi voluntari în cadrul Legiunilor lui Józef Piłsudski, la luptele pentru refacerea statului polonez[18]. Ulterior, aceştia au luptat împotriva bolşevicilor în cadrul armatelor poloneze, fenomen care nu a fost încurajat ci mai degrabă prevenit, în limita posibilităţilor de care dispuneau, de către autorităţile române, respectiv supravegheat cu atenţie, în spiritul neutralităţii de care aminteam anterior[19]. Polonia, care se simţea ameninţată de Rusia bolşevică şi de Germania, a încercat, prin intermediul alianţei defensive cu România, combaterea „germanofiliei" (de care, în opinia Varşoviei, se făceau „vinovaţi" anumiţi lideri politici de la Bucureşti), inclusiv o atragere a României în garantarea frontierelor sale vestice, lucru care însă nu a fost posibil. Diplomaţia română, consecventă principiilor sale tradiţionale de politică externă, a refuzat asumarea unor angajamente suplimentare faţă de Polonia. Apropierea dintre România şi Polonia s-a făcut firesc, pe terenul intereselor comune de securitate pe care le aveau cele două state. Atât România cât şi Polonia aveau teritorii râvnite de Rusia bolşevică. Dacă pentru România chestiunea Basarabiei este cunoscută, vom preciza că statutul acestei provincii fusese recunoscut de către Tratatul de Pace de la Paris din 28 octombrie 1920, fiind semnat între România şi Franţa, Italia, Anglia şi Japonia. Cum Japonia nu a ratificat acest tratat, la presiunea, se pare, discretă a Uniunii Sovietice, această problemă a reprezentat un reper vulnerabil al României în relaţiile internaţionale. Polonia a obţinut Galiţia Orientală beneficiind şi de sprijinul României, cele două state având acum o graniţă comună, dar şi responsabilităţi reciproce de apărare în faţa Uniunii Sovietice. Pe acest fundament politico-diplomatic şi strategic s-a născut Convenţia de alianţă defensivă încheiată între România şi Polonia, la 3 martie 1921. Iniţial, alianţa româno-poloneză trebuia doar să fie o etapă dintr-o alianţă de cinci state care mai reunea Cehoslovacia, Iugoslavia şi Grecia. Acest proiect fusese imaginat de către diplomatul român Take Ionescu, conştient de fragilitatea securităţii din zona Europei Centrale şi de Sud-Est, pe fondul tendinţelor anticipate de revanşă ale Germaniei şi Rusiei bolşevice[20]. Divergenţele teritoriale dintre Polonia şi Cehoslovacia pentru Teschen, relaţiile privilegiate pe ruta Varşovia-Budapesta, au împiedicat aderarea în comun a celor două state la Mica Înţelegere. Faptul că Franţa a sprijinit în cadrul Conferinţei Păcii acordarea unei părţi mai mari din Teschen, incluzând zona industrială, Cehoslovaciei, a alimentat, în opinia noastră, tensiunile dintre cele două state. Relaţia specială cultivată între Varşovia şi Budapesta, faptul că Polonia nutrea în continuare speranţele unei puteri regionale au împiedicat includerea acesteia în Mica Înţelegere. Diplomaţia română a încercat constant atragerea Poloniei în Mica Înţelegere, dar singurul progres obţinut s-a limitat la cooperarea româno-poloneză în cadrul diferitelor manifestări internaţionale în apărarea intereselor comune. Rolul esenţial în refacerea statului polonez l-a avut Józef Klemens Pitsudski, omul providenţial pentru Polonia în perioada interbelică[21], dar şi un prieten sincer al României în acelaşi timp. Prin întreaga sa activitate politică, a urmărit de fapt, consolidarea internă şi externă a statului polonez. Polonia a reuşit relativ repede să depăşească stadiul relaţiilor încordate cu Uniunea Sovietică, spre deosebire de România, care nu a reuşit acest lucru, cu toate eforturile depuse de diplomaţia română în această perioadă. În plus, România a întâmpinat serioase dificultăţi în negocierea unui tratat defensiv şi de prietenie cu Franţa, iar atunci când va reuşi acest lucru, în 1926, tratatul va avea o simplă valoare morală. Dacă în plan politic, raporturile româno-poloneze le putem caracteriza ca fiind apropiate, în plan economic ele nu au cunoscut aceeaşi intensitate. Infrastructura slab dezvoltată, lipsa unor industrii complementare, par să fi constituit doar câteva din motivele care au stat la baza acestei stări de lucruri. Cele două state au făcut eforturi

[17] Daniel Hrenciuc, *Minoritatea polonă din Bucovina în contextul relaţiilor româno-polone interbelice*, în „Gazeta de Bucovina", I, Seria I, 18–24 septembrie 2001, p. 6.

[18] „Polonus", nr. 11 (72), noiembrie 1991, p. 3.

[19] Direcţia Judeţeană a Arhivelor Naţionale Suceava (în continuare D.J.A.N.S.), fond *Serviciul de Siguranţă Câmpulung*, dosar nr. 17/1920, f. 2-15.

[20] Lucian Leuştean, *România şi Ungaria în cadrul „Noi Europe" (1920 –1923)*, Iaşi, 2003, p. 28.

[21] Mihail Manoilescu, *Memorii*, vol. I, Bucureşti, 1993, p. 29.

consistente de cunoaştere reciprocă, demonstrate de numărul mare al societăţilor înfiinţate în scopul popularizării culturii reciproce, o dovadă în plus că relaţiile culturale, spre deosebire de cele politice, se menţineau intense şi profunde. O menţiune aparte trebuie făcută în cazul minorităţii poloneze din Bucovina, care a jucat un rol relativ însemnat în aprofundarea relaţiilor româno-poloneze. Etnicii polonezi au dat dovadă de loialitate faţă de autorităţile statului român şi s-au integrat în noul stat, devenind cetăţeni fideli ai României Mari. Au fost implicaţi în ajutorarea conaţionalilor lor în timpul războiului sovieto-polonez, după ce anterior participaseră la refacerea statului polonez, luptând ca voluntari în cadrul Legiunilor lui Józef Pilsudski[22]. Treptat, vor ajunge să considere România ca a doua lor patrie, fiind practic singura minoritate din Bucovina care a acceptat unirea cu România fără rezerve. Acesta este şi motivul pentru care minoritarii polonezi nu au dispus de partide organizate pe baze etnice şi au preferat să activeze în cadrul partidelor româneşti, liberal sau ţărănist[23]. Relaţiile româno-poloneze au cunoscut o evoluţie sinuoasă, marcată de momente de colaborare strânsă şi chiar de pasivitate. Dacă perioada anilor 1918–1921 poate fi caracterizată drept o etapă în care relaţiile româno-poloneze au fost deosebit de apropiate, după 1923, când Polonia realizează o destindere în relaţiile cu sovieticii, raporturile reciproce au mai scăzut în intensitate. Pe de altă parte, percepţia generată de acţiunile diplomaţiei poloneze după 1923 era că interesul pentru apărarea frontierei estice va fi înlocuit de tendinţa de a-şi apăra frontierele occidentale cu Germania. Această orientare este direct proporţională cu reluarea accentelor revizioniste de către diplomaţia germană la conducerea căreia vine Gustav Stresemann[24]. Din acest moment, devine tot mai evidentă, în opinia noastră, preocuparea Poloniei de a identifica o formulă diplomatică de securitate în zonă care să-i garanteze frontierele cu Germania. Pe acest fond se plasează preocupările statelor occidentale, în special, Anglia, Franţa şi Germania, de realizarea a unui pact de securitate care să realizeze pacea europeană. Evoluţia relaţiilor internaţionale în zona Europei Centrale şi de Sud-Est trebuie abordată în strânsă legătură cu evoluţia politică a Poloniei. Istoriografia perioadei interbelice explică sinuozitatea raporturilor relaţiilor internaţionale dintre Marile Puteri prin complexitatea raporturilor polono-germane şi polono-sovietice. Utilizând perspectiva cronologică a anilor 1922–1926 pentru a suprinde evoluţia raporturilor româno-poloneze, trebuie să avem în vedere tendinţa Marilor Puteri, în special a Angliei, de a reface balanţa puterilor prin reconcilierea franco-germană. Din această perspectivă, diplomaţia engleză a iniţiat, pe filieră germană (D'Abernon-Stresemann), revenirea Germaniei pe scena politică europeană. Este vorba de înlăturarea *spiritului de la Versailles*, care culpabiliza Germania, *cu spiritul de la Locarno*, care însemna renunţarea la diferenţele dintre învingători şi învinşi. Raportat la contextul geopolitic al epocii, la tradiţia relaţiilor încordate franco-germane, la disputa pentru supremaţie dintre Franţa şi Anglia, Locarno a însemnat o destindere în relaţiile internaţionale. Marile Puteri au făcut concesii Germaniei de dragul păcii europene. Aceste concesii au început cu planul Dawes, în plan economic şi s-au încheiat cu Conferinţa de la Locarno, în plan politic. Indirect, sentimentul împărtăşit de Londra sau Paris, era că aceste concesii făcute în spaţiul Europei Centrale vor asigura pacea Europei Orientale. Acest lucru s-a făcut prin neglijarea intereselor de securitate a statelor din zona Europei Centrale, adică în mod direct a Poloniei şi Cehoslovaciei. Indirect, România se simţea ameninţată, şi, prin urmare, întreprinde demersuri pentru încheierea unui tratat defensiv cu Franţa, dar care să conţină garanţii suplimentare de securitate. Dacă, iniţial, Franţa a agreat această propunere, ulterior, prin implicarea sa în materializarea unui pact de securitate renan, decide amânarea negocierilor până după ratificarea acestuia. După Conferinţa de la Locarno, diplomaţia franceză a dat sentimentul unei abandonări a intereselor sale în Europa Central-Orientală, întrucât tratatele încheiate cu România, Polonia, Iugoslavia şi Cehoslovacia nu mai au un suport practic concret, ilustrând, o dată în plus, mai mult dorinţa diplomaţiei franceze de a-şi păstra o zonă tradiţională de influenţă, decât dorinţa de a se implica efectiv în securitatea acestei zone. Preluarea puterii de către Józef Pilsudski a însemnat şi o impulsionare a relaţiilor româno-poloneze. Prin urmare este reînnoită alianţa din 1921, prin completarea şi extinderea prevederilor sale, devenind în noua formulă, pact de garanţii, prin adaptarea conţinutului său la spiritul Locarno. În opinia noastră, reînnoirea alianţei bilaterale româno-poloneze din 1926, nu a însemnat neapărat un avantaj pentru România, raportat strict la evoluţia raporturilor sale cu marele vecin de la Răsărit. Concret, dacă, potrivit stipulărilor alianţei din 1921, asistenţa militară reciprocă se acorda imediat în cazul unui atac

[22] „Polonus", nr. 11, (72), 1999, p. 3.
[23] A.M.A.E., fond 71/*România 1920–1944*, vol. 385, f. 15.
[24] „Revista Vremii literare şi politice", nr. 13 din 23 septembrie 1923, p. 12.

din Răsărit, acum, în conformitate cu textul tratatului de garanții din 1926, asistența militară se acorda doar după epuizarea mijloacelor de soluționare pașnică a conflictului potrivit, Pactului Societății Națiunilor, care însă conținea câteva imperfecțiuni, printre care și faptul că nu prevedea nimic în cazul atacului declanșat de un stat nemembru al Societății Națiunilor. Ori, România avea probleme cu Uniunea Sovietică, stat nemembru al Societății Națiunilor și care va evita constant recunoașterea Basarabiei ca teritoriu românesc. În aceeași notă vor evolua raporturile româno-poloneze statuate prin Tratatul de garanții din 1926, care introducea noțiunea de *erga omnes* (față de toți)[25]. Teoretic România se implica în garantarea tuturor frontierelor Poloniei, după cum și statul polonez își asuma responsabilitatea unor angajamente similare. În realitate, alianța era operabilă în continuare doar împotriva unui atac sovietic, după cum prevedea textul Aranjamentului tehnic care însoțea textul alianței politice. În plus, existau scenarii (deloc contrazise de complexitatea raporturilor internaționale), prin care, la un moment dat, Ungaria declara război României. Intervenția militară poloneză ar fi fost extrem de greu de anticipat, cunoscută fiind relația dintre cele două state fundamentate pe o tradiție și religie comună, de raporturile de rudenie existente între clasa nobiliară din cele două state, *chiar în condițiile în care textul tratatului româno-polonez din 1926 era deosebit de clar în această privință* (s.n.). Relevante sunt în acest sens, rapoartele diplomatice furnizate Londrei de atașatul său militar Robert B. Godden de la Varșovia[26]. Pe de altă parte, era greu de stabilit dacă România, care făcea parte din Mica Înțelegere, s-ar fi implicat efectiv de partea Poloniei într-un eventual conflict militar cehoslovaco-polonez. Cu toate acestea, trebuie să precizăm că alianța româno-poloneză, în fond prima alianță de acest gen din Europa Centrală și de Sud-Est, a asigurat o coordonare reciprocă a acțiunii externe a celor două state. În acest spirit, Polonia a mediat o apropiere dintre România și Uniunea Sovietică în cazul aderării diplomației române la Protocolul Litvinov. Chiar dacă episodul în sine nu a dus automat la o reluare a relațiilor diplomatice româno-sovietice, a redus tensiunea acestor raporturi, înregistrându-se astfel primele contacte oficiale româno-sovietice. Începutul anilor 1930 marchează o ușoară îndepărtare a Poloniei de România, fapt care coincide, după părerea noastră, cu răcirea raporturilor polono-franceze. Alianța reciprocă româno-poloneză rămânea foarte importantă în sistemul defensiv estic în opinia liderilor de la București sau Varșovia, în condițiile în care Polonia considera Uniunea Sovietică inamicul său public numărul 1. Pe acest fond se plasează momentul reînnoirii alianței româno-poloneze din 1931, când practic procedura a decurs mai ușor decât în 1926. Faptul că Polonia a preferat să încheie un tratat de neagresiune cu Uniunea Sovietică în 1932, nu înseamnă neapărat o îndepărtare a celor două țări, cât, mai ales, victoria (sau monopolul între anumite limite, evident) a principiilor lui Nicolae Titulescu în relația cu Uniunea Sovietică. Sigur că acest lucru trebuie coroborat cu tendința Poloniei, vizibilă mai ales după venirea lui Józef Beck la conducerea diplomației poloneze, de a se considera o mare putere zonală. Era vorba de traducerea în practică a principiului *medmorze* (între mări), care echivala cu spațiul dintre Marea Baltică și Marea Neagră, unde, prin tradiție, Polonia exercitase o mare influență în evul mediu. Dacă diplomația poloneză s-a vrut o politică independentă (sau a egalei distanțe între Moscova și Berlin), tot atât de adevărat e că balanța se va îndrepta spre Berlin, culminând cu pactul de neagresiune cu Germania[27], din 1934. Este, credem, sugestivă afirmația unui istoric francez care remarca, pe bună dreptate, că Polonia nu avea de ales: „renăscuse prea slăbită ca să poată fi o mare putere, dar prea puternică pentru a se mulțumi cu postura de stat satelit"[28]. Marota raporturilor politico-diplomatice dintre anii 1932–1936 a purtat amprenta rivalității dintre Nicolae Titulescu și Józef Beck, două personalități puternice, unite prin interesul comun față de problema securității statelor lor, însă plasate în tabere opuse, datorită viziunilor diferite asupra scenei politice internaționale. Nicolae Titulescu, diplomat de vocație și anvergură europeană, confirmată de formația și convingerile sale, s-a dovedit fidel politicii franceze și sistemului securității colective, manifestând un interes deosebit pentru încheierea unui pact mutual și de neagresiune cu Uniunea Sovietică, purtat cu Maksim Litvinov, Comisarul Poporului pentru Afacerile Externe. Demersurile lui Nicolae Titulescu – motivate prin speranțele obținerii recunoașterii diplomatice a Basarabiei de către partea sovietică – nu erau privite

---

[25] Arhiva Actelor Noi din Varșovia (Archiwum Akt Nowych w Warsawie, în continuare A.A.N.), fond *Ministerul Afacerilor Externe* (*Ministerstwo Spraw Zagranicznych*, în continuare *M.S.Z.*), dosar nr. 6404, f. 124.

[26] Valeriu Florin Dobrinescu, *Titulescu, Antonescu și relațiile româno-engleze în anii '20*, Focșani, 1996, p. 53.

[27] Zygmund J. Gasiorowski, *The German Nonagresion Pact Of 1934*, în „Journal of Central European Affairs", t. XV, aprilie 1955, p. 5.

[28] Piotr S.Wandycz, *O istorie a Europei Central-Răsăritene*, București, 1998, p. 226.

însă cu ochi buni de rivalii săi, proveniţi atât din interiorul cât şi exteriorul ţării[29]. Contextul internaţional în care acţiona Nicolae Titulescu se caracteriza prin eşecul sistemului securităţii colective şi ascensiunea puternică a unor state precum Germania şi Italia, care susţineau deschis revizionismului, configurând un mediu ostil eforturilor diplomatului român. România însăşi era direct interesată, în aceste condiţii, în scopul prezervării frontierelor sale, de o apropiere de Germania, manevră împiedicată de politica pro-sovietică lui Nicolae Titulescu receptată cu ostilitate şi neîncredere la Berlin, Varşovia şi Roma[30]. În plan intern, politica titulesciană era criticată deschis de către liderii legionari, în frunte cu Corneliu Zelea Codreanu, alături de Gheorghe Brătianu, Octavian Goga, partizanii apropierii de Germania şi prin urmare, duşmani înverşunaţi ai Uniunii Sovietice[31]. Alte personalităţi importante ale eşichierului politic intern, precum Nicolae Iorga, Alexandru Vaida Voevod, Grigore Gafencu, V. V. Tilea, Zaharia Boilă, au contribuit în proporţii diferite la înlăturarea lui Nicolae Titulescu[32]. Manevrele abile lui Mirosław Arciszewski depuse pe lângă regele Carol al II-lea (el însuşi invidios pe succesele diplomatice titulesciene) – asociate unui întreg complex de factori – au furnizat motivaţiile gestului monarhului român de a-l demite pe Nicolae Titulescu, la 29 august 1936, recurgând la o manevră de inspiraţie balcanică. Practic, guvernul Gheorghe Tătărăscu şi-a depus demisia şi s-a recompus apoi în aceeaşi formulă, exceptând portofoliul externelor, preluat de Victor Antonescu, fost ministru al României la Paris. Demiterea lui Nicolae Titulescu a stârnit comentarii diverse – pozitive la Berlin, Varşovia sau Roma, negative în Franţa sau Anglia. Relansarea alianţei româno-poloneze după demiterea lui Nicolae Titulescu reprezintă o certitudine confirmată documentar şi demonstrată prin evoluţia raporturilor politico-diplomatice ulterioare. În septembrie 1936, Victor Antonescu a vizitat Polonia, fiind primit foarte bine de mediile politice şi diplomatice poloneze, aspecte reflectate de către presa din această ţară[33]. La rândul său, colonelul Józef Beck a fost şi el în vizită în România, cele două state reafirmându-şi, cu acest prilej, opţiunile strategice defensive fundamentale relative la marele vecin de la Răsărit. Opţiunea Varşoviei pentru cultivarea unor raporturi aparte cu Ungaria – în virtutea unor tradiţii istorice şi interese comune faţă de Cehoslovacia – a perpetuat o stare de suspiciune în rândurile cercurilor politice de la Bucureşti. Polonia nu a ratificat niciodată – din motivele deja evocate în paginile anterioare – Tratatul de la Trianon, evitând constant angajarea sa în garantarea frontierei de vest a României. Mica Înţelegere alianţă construită tocmai pe fundamentul unei politici defensive faţă de acţiunile revizioniste ale Ungariei, a generat, aproape în permanenţă în anii '30, comentarii defavorabile la Varşovia, alimentând, din acest motiv, suficiente speculaţii în rândurile cercurilor politice de la Bucureşti. În pofida acestor aspecte, vizita regelui Carol al II-lea în Polonia (23 – 30 iunie 1937), atmosfera de caldă şi profundă prietenie a populaţiei, a cercurilor politico-diplomatice poloneze, articolele elogioase din presă la adresa României şi suveranului său, au reafirmat dimensiunea afectivă a raporturilor româno-poloneze[34]. Monarhul român a fost găzduit, împreună cu fiul său Mihai, la palatul Lazański[35], acolo unde, în urmă cu 15 ani, fusese cazată şi perechea regală Ferdinand I şi regina Maria[36]. Îmbrăcat într-o uniformă strălucitoare de colonel polonez, regele Carol al II-lea a fost proclamat, cu această ocazie, comandant al Regimentului 57 Infanterie din Poznan. Evoluţia în continuare a scenei politice europene a demonstrat, mai curând, existenţa unor interese diferite între România şi Polonia, integrate contextului general al relaţiilor politico-diplomatice interbelice. După Anschluss (alipirea Austriei)[37], realizat în martie 1938 de către Germania, politica revizionistă a lui

[29] Gh. Buzatu, Valeriu Florin Dobrinescu, *Responsabili şi martori ai demiterii*, în vol. *Titulescu şi strategia păcii*, Iaşi, 1982, p. 300; *Pro şi contra Titulescu*, Bucureşti, 2002, p. 20.

[30] Rebecca Haynes, *Politica României faţă de Germania între 1936 şi 1940*, Iaşi, 2003, p. 20.

[31] Horia Sima, *Istoria Mişcării Legionare*, Timişoara, 1994, p. 75; Corneliu Zelea Codreanu, *Pentru Legionari*, vol I, Sibiu, 1936, p. 410.

[32] Gh. Buzatu, Valeriu Florin Dobrinescu, *op. cit.*, p. 300.

[33] A.N.I.C., fond *Ministerul Propagandei Naţionale* (în continuare *M.P.N.E.*), *Presa Externă*, dosar nr. 727/1936, f. 3-6.

[34] Constantin Argetoianu, *Însemnări zilnice, 30 ianuarie 1937*, vol. II, ed. Stelian Neagoe, Bucureşti, 1999, p. 320.

[35] A.M.A.E, fond *71/Polonia*, vol. 58, f. 265–266.

[36] Ibidem.

[37] Andrzej Pankowicz, *Relaţiile româno-germane oglindite în rapoartele diplomaţilor americani 1937–1941*, în „AIIA", t. XXIV, 1987, p. 285; Ioan Scurtu, *Criza dinastică din România (1925–1930)*, Bucureşti, 1996, p. 280-281.

Adolf Hitler s-a îndreptat spre Sudeţi[38], regiune a Cehoslovaciei, locuită de două milioane de germani[39]. Acordul de la München (29 – 30 septembrie 1938), prin care Sudeţii erau transferaţi Germaniei, a ilustrat conciliatorismul Marilor Puteri şi falimentul Micii Înţelegeri care – din raţiuni pe care nu le analizăm aici – nu a fost în stare să construiască o reacţie eficientă. Nimeni şi nimic nu l-a mai putut împiedica pe Adolf Hitler în materializarea Planului Verde[40] (Fall Grün)[41], însemnând soluţionarea problemei prin ocuparea militară a Cehoslovaciei[42]. La 1 octombrie 1938, orele 12, Polonia a dat un ultimatum guvernului cehoslovac[43], pentru a ceda şi evacua districtele Teschen şi Friestadt[44]. După ce, între 1 – 10 octombrie 1938, trupele germane invadau zona sudetă[45], la 2 octombrie 1938, Polonia a ocupat zona Teschen-Friedland[46]. Ungaria a profitat de această ocazie pentru a ocupa o parte a Ucrainei Subcarpatice[47]. Cu toate că era un prieten leal al statului polonez, Nicolae Iorga nu a ezitat să penalizeze atitudinea poloneză, sesizând panta periculoasă pe care alunecase politica externă a Poloniei, consemnând următoarele: „Crede oare cineva în Polonia [...], că acela care a înghiţit Austria şi tinde să înghită sudeţii va admite ca pe teritoriul care a aparţinut odată Imperiului lui Wilhem al II-lea să fie trasă de sabia biruitorilor de odinioară rana care este acel drum prin carnea germană (Coridorul Danzig – n. n.)[48]?". Cu acest prilej, cercurile politice şi diplomatice poloneze au căutat să atragă şi România în dezmembrarea Cehoslovaciei, folosindu-se de interesul pe care partea română îl arăta faţă de problema celor aproximativ 60.000 de români care formau comunitatea românilor din Ucraina Subcarpatică[49]. Intenţia mediilor politico-diplomatice şi militare poloneze, în frunte cu Józef Beck şi Mirosław Arcszewski, era binecunoscută autorităţilor de la Bucureşti. Aceştia, în calitate de membrii ai Micii Înţelegeri, au încercat să construiască, spre nemulţumirea Varşoviei, o ripostă eficientă în faţa pericolului dezagregării cehoslovace[50]. Problema atragerii României în acţiunea de anexare a Ucrainei Subcarpatice a reprezentat scopul unei întrevederi speciale consumate între regele Carol al II-lea şi colonelul Józef Beck, la Galaţi, la bordul iahtul „Luceafărul"[51] (19 octombrie 1938)[52]. Nicolae Petrescu Comnen, în calitate de ministrul de externe al României, i-a precizat în cursul discuţiei lui Józef Beck că, în cazul anexării Ucrainei Subcarpatice, frontiera României cu Uniunea Sovietică – cel mai important potenţial agresor al statului român – se prelungea cu aproximativ 125 km[53]. Chiar dacă situaţia importantelor comunităţi româneşti din Ucraina Subcarpatică preocupa realmente Bucureştiul, în pofida facilităţilor economice şi strategice care ar fi decurs dintr-o eventuală anexare a acestui teritoriu, guvernul român a refuzat

---

[38] Walter Kolarz, *Mituri şi realităţi în Europa de Est*, Iaşi, 2003, p. 120-125.

[39] *Documents Diplomatiques Françaises – M.D.A.E. Commision de politique des documents relatifs aux origines de la guerre 1939 – 1945. 2 Serie (1936–1939). Tome XII (3 octobre – 30 Novembre 1938)*, Paris Imprimerie Nationale, 1978 (în continuare *D.D.F.*), doc. nr. 27, p. 26.

[40] Cristian Troncotă, *Noiembrie 1938. S.S.I. informează. Mai întâi a fost Cehoslovacia*, în „Magazin istoric", Bucureşti, Serie Nouă, XXVI, nr. 3 (300), martie 1992, p. 44.

[41] Nicolae Bocşan, Valeriu Leu (coord.), *Cronologia Europei Centrale (1848–1989)*, Bucureşti, 2001, p. 309.

[42] Florin Constantiniu, *Între Hitler şi Stalin. România şi Pactul Molotov-Ribbentrop*, Bucureşti, 1991, p. 32.

[43] *Documents British Foreign Policy*, Third Series (în continuare *D.B.F.P.*), London, vol. III, His Majesty Stationery'S Office, 1950, doc. nr. 242, p. 212.

[44] Ibidem, doc. nr. 98, p. 198.

[45] Jean Michel Gaillard, Anthony Rowley, *Istoria continentului european. De la 1850 până la sfârşitul secolului al XX-lea*, Bucureşti, 2000, p. 314.

[46] Hans-Christian Maner, *Parlamentarismus in Rumänien (1930–1940). Demokratie im autoritären Umfeld*, München, 1997, p. 265.

[47] Jacques Madaule, *Istoria Franţei*, Bucureşti, vol. II, 1968, p. 201.

[48] *Apud* Em. Bold, I. Ciupercă, *Europa în derivă*, Iaşi, 2001, p. 213.

[49] A.M.A.E., fond 71/*Germania*, vol. 69, f. 56.

[50] *D.D.F.*, Tome XII, doc. nr. 57, p. 108. *Telegramele nr. 429 şi 431 din 10 octombrie 1938. Ambasada Franţei din Belgrad. Brugeré pentru Georges Bonnet.*

[51] Ibidem, doc. nr. 178, p. 303. *Telegramele nr. 978 şi 985 din 19 octombrie 1938. Ambasada Franţei din Bucureşti. Adrien Thierry pentru Georges Bonnet.*

[52] *Istoria Românilor*, vol. VII, *România întregită (1918–1940)*, coord. Ioan Scurtu, Bucureşti, 2003, p. 514.

[53] *D.D.F.*, Tome XII, doc. nr. 57, p. 108. *Telegramele nr. 429 şi 431 din 10 octombrie 1938. Ambasada Franţei din Belgrad. Brugeré pentru Georges Bonnet.*

ferm propunerea avansată de Józef Beck[54]. Insistențele șefului diplomației poloneze de a realiza o reconciliere între România și Ungaria nu au dat nici ele rezultate, în principal din cauza maghiarilor, care nu acceptau să renunțe la poziția lor în problema Transilvaniei și a tratatului de la Trianon[55]. Documentele consemnau refuzul regelui Carol al II-lea de a realiza o alianță cu Ungaria, caracterizată de către monarhul român „drept o axă în formare"[56]. Autoritățile române au preferat soluția menținerii integrității teritoriale a Cehoslovaciei, neputând face însă nimic concret pentru a stopa disoluția acesteia, recunoscând măsurile luate de autoritățile cehoslovace pentru menținerea și dezvoltarea conștiinței etnice a românilor de acolo (Ucrainei Subcarpatice), în varianta cedării acestei provincii Ungariei[57]. La 15 martie 1939, Cehoslovacia a fost desființată ca stat independent prin intervenția trupelor germane, apărând astfel un culoar favorabil în cazul unui război germano-polonez[58]. În aceeași zi, Józef Beck adresa o telegramă ambasadorului polonez de la București, oferindu-și serviciile în medierea tensiunii în relațiile româno-maghiare prin cointeresarea participării României la împărțirea Ucrainei Subcarpatice, România urmând să primească porțiunea până la linia Iasina-Sighetul Marmației[59]. Mediile politico-diplomatice române au declinat oferta – un anume rol având și poziția Ungariei – menținându-se pe linia comandamentelor tradiționale specifice guvernărilor guvernărilor românești interbelice, indiferent de orientarea lor ideologică. România a refuzat inclusiv oferta înaintată de către Augustin Voloșin, de încorporare a Ruteniei subcarpatice în cadrele teritoriale ale statului român[60]. Bucureștiul și-a păstrat deci echilibrul și moderația față de aceste propuneri, care puteau arunca în .aer întregul sistem versailles, un raport al Biroului de presă al Statului Major al armatei franceze consemnând *„Roumanie y es hostille et tient a conserver unde liasion avec Prague"*[61]. Ulterior, după anexarea teritoriului menționat de către trupele maghiare (primul dictat de la Viena – 2 noiembrie 1938), Augustin Voloșin s-a refugiat pe teritoriul românesc, fiind tratat corespunzător de către autoritățile de aici. Perspectiva disoluției sistemului politic versaillez și dezagregarea statului cehoslovac au amplificat, prin lipsa unei reacții eficiente din partea Micii Înțelegeri și a Înțelegerii Balcanice, partenerele esențiale ale Franței în Europa Centrală și Răsăriteană, dificultățile în care afla România, prinsă între interesele revizioniste ale Ungariei, Bulgariei și Uniunii Sovietice. În aceste condiții, diplomația română s-a îndreptat spre cultivarea unor raporturi apropiate cu Germania, fără a abandona însă relațiile tradiționale statornicite cu Franța și Marea Britanie, principalele garante ale sistemului versaillez. Promovarea, într-un stil mai agresiv, de către Ungaria, a politicii sale revizioniste, impunea completarea prevederii *erga omnes* din alianța româno-poloneză într-o manieră care să facă posibilă intervenția Poloniei în ipoteza unei agresiuni suferite la frontiera de vest a României. Sesizând acest aspect, Richard Franasovici, ambasadorul român la Varșovia, îi sugera, la 3 februarie 1939, lui Grigore Gafencu – noul șef al diplomației române – să depună eforturi pentru a obține din partea Poloniei garantarea frontierei sale cu Ungaria[62]. În tot acest timp, Foreign Office-ul remarca creșterea influenței germane în România și

[54] Un punct de vedere diferit la Micola Vegheș, Bodnar Volodmir, *România și Ucraina Carpatică. Din istoria colaborării economice și politice ucraineano-română în ajunul celui de al doilea război mondial (1938–1939)*, în vol. *Relații româno-ucrainene, istorie și contemporaneitate*, Satu Mare, 1999, p. 343-345; A.M.A.E., fond *71/Polonia*, vol. 59, f. 375-379.

[55] *D.D.F.*, Tome XII, doc. nr. 182, p. 307. *Telegramele nr. 785 și 787 din 20 octombrie 1938. Quai d'Orsay. Georges Bonnet pentru Leon Noël.*

[56] Ibidem.

[57] Florin Anghel, Nicolae Mareș, Dumitru Preda, *România – Polonia. Relații diplomatice, 1918–1939*, vol. I București, 2003, doc. nr. 105, p. 204-210.

[58] *Documents Concerning Germano-Polish Relations And The Ouatbreak of Hostilies Betwen Great Britain of Germany on September 1939. Presented by the Secretary of State of Foreign Affairs to Parliament by Cabinet Of His Majesty*, London Printed of Published by His Majest's Stationnery Office, (în continuare *Documents ...)*, doc. nr 9, p. 5; Gheorghe Zaharia, *Martie 1939. Doi atașați militari români descriu ocuparea Cehoslovaciei de trupele hitleriste*, în „Magazin istoric", III, nr. 3 (24), martie 1969, p. 28.

[59] Corneliu Mihai Lungu, Ioana Alexandra Negreanu, *România în jocul Marilor Puteri (1939–1940)*, Bucurcști, 2003, p. 161-162.

[60] A.M.A.E, fond *71/Anglia. Presă*, vol. 18, f. 6; *Documents British Foreign Policy*, Third, London, vol. III, His Majesty Stationery'S Office, 1950, Third Series (în continuare *D.B.F.P.*), doc. nr. 221, p. 197.

[61] *D.D.F.*, Tome XII, doc. nr. 87, p. 151.

[62] A.M.A.E., fond *71/Polonia*, vol. I, f. 186.

Ungaria, receptând însă cu îngrijorare și măsurile militare adoptate de către Ungaria[63]. În primăvara anului 1939, Franța și Anglia sugerau Varșoviei extinderea prevederilor din alința încheiată cu România[64] – interesate desigur de menținerea echilibrului politic în regiune. Polonia s-a pronunțat, încă din 3 martie 1939, împotriva unei extinderi în sensul *erga omnes* din alianța de bază, Beck motivându-i lui Grigore Gafencu faptul că, astfel, țara sa ar fi venit în contradicție cu Ungaria, de care era legată printr-un tratat de alianță[65]. Józef Beck și-a menținut cu încăpățânare poziția, susținând cu obstinență că alianța Poloniei cu România rămânea valabilă doar în cazul unui atac sovietic[66]. Răspunsul diplomatului polonez la întrebarea ce va face Polonia în cazul unui atac venit din partea Ungariei asupra României a fost „evaziv"[67]. Beck își mărturisea totuși speranța că un atac maghiar asupra României nu va avea loc, în această ipoteză reacția Poloniei fiind greu de anticipat[68]. În scopul modificării poziției diplomației poloneze în chestiunea tratatului cu România, Grigore Gafencu a avut o întrevedere personală cu Józef Beck în seara zilei de 16 aprilie 1939, locația fiind un vagon de tren aflat în gara din Cracovia[69]. În cursul discuției, Józef Beck s-a exprimat că „ajutorul pe care urmează România să-l dea Poloniei, în care aceasta din urmă ar fi atacată de Germania, ar fi iluzoriu, deoarece România este silită să-și păstreze armata la hotarele ei, ca să poată face față oricărei presiuni ungare și bulgare", precizând că „o lărgire a tratatului (româno-polonez n. n.) n-ar servi decât să provoace supărarea Germaniei, care ar considera această acțiune de încercuire drept o provocare de nesuferit"[70]. Evenimentele anului 1939 – atacarea Poloniei la 1 septembrie 1939 și începutul celui de al doilea război mondial – au pus încă o dată în lumină interesele comune ale României și Poloniei, fapt reflectat de către dezbaterile Consiliului de Coroană reunit la Cotroceni, la 6 septembrie 1939. Guvernul român a oferit adăpost celor aproximativ 100.000 de refugiați militari și civili împreună cu echipamentul și tehnica militară aferentă – gesturile de rară omenie ale populației române, reflectând compasiunea lor sinceră pentru refugiații polonezi, în frunte cu Ignacy Mościcki, președintele Republicii Polone, Edward Rydz Smigly, șeful Statului Major al Armatei poloneze, respectiv Józef Beck, ministru de externe"[71]. Episodul „potopului" polonez din 1939, evocat și reflectat în mod corect chiar în anii comunismului de pana diverșilor istorici, a înlocuit ipoteza intervenției militare a României contra Germaniei, întrucât alianța româno-poloneză nu avea valabilitate decât în cazul unui atac sovietic[72]. Acesta nu s-a lăsat prea mult așteptat numai că, survenind la 17 septembrie 1939, nu putea determina o angajare militară a României împotriva Uniunii Sovietice – statul polonez nemaiexistând în mod oficial. În plus, Józef Beck însuși a solicitat, conștient de situația delicată a României, înlocuirea intervenției militare cu găzduirea refugiaților polonezi[73]. Analiza cazurilor diplomaților și militarilor polonezi refugiați pe teritoriul românesc demonstrează că aceștia au plecat spre Occident, beneficiind majoritatea de complicitatea autorităților. Este și cazul lui Ignacy Mościcki – un demers imposibil de analizat într-un spațiu atât restrâns precum articolul de față. Din acest motiv (intenția noastră este de reveni ulterior, prin intermediul unei monografii consacrate special acestui episod) ne vom limita să inserăm strict contribuția financiară a statului român până la 1 august 1945, cifrată la un total de 2.093.337.156 lei, așa cum rezultă ea după consultarea unor surse documentare depistate de noi în cursul cercetărilor efectuate în fondurile Arhivelor Diplomatice ale Ministerului

---

[63] *D.B.F.P.*, vol. IV, Third Series, doc. nr. 549, p. 526. *Telegrama din 26 martie 1939, Ambasada Marii Britanii din Budapesta. Knox pentru Halifax.*

[64] Ibidem, f. 188.

[65] Ion Constantin, *România, Marile Puteri și problema Basarabiei*, București, 1995, p. 45.

[66] *D.B.F.P.*, vol. IV, Third Series, doc. nr. 400, p. 371. *Telegrama din 18 martie 1939, Ambasada Marii Britanii din Varșovia Kennard pentru Halifax.*

[67] Ibidem, doc. nr. 447, p. 401. *Telegrama nr. 61 din 20 martie 1939. Ambasada Marii Britanii din Varșovia. Kennard pentru Halifax.*

[68] Ibidem.

[69] A.M.A.E., fond *71/Anglia. Presă*, vol. 18, f. 48.

[70] Petre Otu, *Relațiile româno-polone în anii 1939–1940. Sprijinul acordat de statul și poporul român refugiaților militari polonezi*, în vol. *Polonezi în vâltoarea anului 1939*, Craiova, 1996, p. 17.

[71] Franz Wiszniowski, *Rădăuți cel mai german oraș din Țara Fagilor*, Waiblingen, 1966, p. 45.

[72] România a permis tranzitarea tezaurului polonez, o parte fiind păstrat în seifurile B.N.R. din București până în 1947 când, în baza unui proces verbal, a fost înapoiat statului polonez; Ioan Suciu, *Refugiații polonezi în România*, în „Magazin istoric", nr. 9, septembrie 1969, p. 66-67.

[73] A.M.AE., fond *71/Polonia*, vol. 60, f. 1-368.

Afacerilor Externe (București)[74] . În concluzie, putem aprecia relațiile româno-poloneze interbelice drept complexe, sinuoase și modelate, în plan strategic, de interesul defensiv comun față de Uniunea Sovietică. Dimensiunea exactă a raporturilor româno-poloneze interbelice inserează multiple paliere în plan economic, cultural, spiritual, dificil de analizat în *extenso* într-un spațiu tipografic restrâns precum paginile de față. Relațiile dintre România și Polonia, raportate la o bogată tradiție medievală, s-au remarcat printr-o mare profunzime în plan cultural, confirmând, o dată în plus, rolul de intermediar asumat de spiritualitate între cele două popoare.

[74] Ibidem , vol. 65, f. 243.

MISIUNEA MILITARĂ A GENERALULUI MILAN RASTISLAV ŠTEFÁNIK ÎN ROMÂNIA ÎN LUMINA DOCUMENTELOR DIN ARHIVELE ROMÂNE ŞI FRANCEZE

PETER KOPECKÝ

Articolele şi studiile pe teme istorice se datorează, de regulă, unor sarcini prevăzute de planul de cercetare, dorinţei de cunoaştere a specialistului, dar şi unor motive aleatorii. În ceea ce priveşte contribuţia de faţă, prin care dorim să cinstim memoria generalului slovac Milan Rastislav Štefánik[1], de la a cărui moarte tragică se împlinesc 85 de ani, aceasta este, de bună seamă, rodul spiritului de investigare ce-l animă pe autor, precum şi al pregătirii sale euristice *ad hoc*. *Spiritus movens*, însă, l-a constituit lectura studiului istoricului român Ioan Saizu, care prezintă vizita lui T.G. Masaryk în România, în anul 1917, făcând referiri şi la misiunea lui Štefánik[2]. Preşedintele Consiliului Naţional Ceho-Slovac, viitorul preşedinte al Ceho-Slovaciei, a stat vreme mai îndelungată la Iaşi, în alte oraşe zăbovind mai mult sau mai puţin doar în trecere. Însoţit de gazde, a vizitat chiar şi poziţiile de pe frontul de la Mărăşeşti. Întrucât presa locală cât şi autorităţile i-au acordat preşedintelui atenţia cuvenită, au fost consemnate, relativ detaliat, datele referitoare la sejurul acestuia. În ciuda importanţei deosebite pe care o atribuim vizitei lui Masaryk, însemnătatea acesteia este mai degrabă una morală. Fermitatea armatelor ruse aliate a luat un curs descrescător pe câmpul de bătălie, iar după revoluţia bolşevică acest fapt a dus în cele din urmă la părăsirea poziţiilor de luptă din nordul României. Masaryk trebuia, printre altele, să urmărească posibilitatea de întreţinere şi asigurare a armamentului pentru o mare unitate ceho-slovacă pe teritoriul României. Masaryk s-a convins că pe frontul românesc există probleme insolvabile privind aprovizionarea, iar condiţiile de la faţa locului, inclusiv administraţia greoaie din cadrul armatei române şi mentalitatea „orientală", nu corespund pentru zecile de mii de legionari care ar fi trebuit să traverseze întregul teritoriu al României, ca să ajungă în Grecia şi de acolo să plece în Franţa. În cercurile militare franceze exista o mai îndelungată preocupare în privinţa formării de legiuni (armata ceho-slovacă din străinătate).[3] Exemplul

[1] Misiunea lui Štefánik în România nu a constituit, până în prezent, obiectul unor studii detaliate. Centrul de Cercetare şi Păstrare a Arhivelor Militare Istorice din Piteşti a permis, în anul 2000, la cererea Ambasadei Republicii Slovace din Bucureşti, accesul la sursele arhivistice necesare unei atari cercetări. Pentru căutarea şi executarea de xerocopii ale acestora aducem mulţumiri cu deosebire domnului col. Gh. Nicolescu şi domnului Štefan Unatinský. Copiile acestor documente pot fi comparate, corelate şi completate cu lucrarea amplă şi bine documentată, conţinînd date exactă, a lui Jean Grandhom, *La mission Berthelot en Roumanie et dans la Russie meridionale*, Paris, 1999. Am făcut uz, de asemenea, de actele colocviului dedicat personalităţii generalului slovac, *Milan Rastislav Štefánik, astronome, soldat, grande figure franco-slovaque et européenne*. Coordonatorul volumului Bohumila Ferenčuhová. Misiunea lui Štefánik în Romania constituie tema contribuţiilor cercetătorilor Zuzana Stanová-Faivre Dupaigre şi Marian Hronský. Volumul a fost editat de Societatea Pentru Istoria şi Cultura Europei Centrale şi de Est, 1999, în cadrul proiectului VEGA 2/4089/99. Traducerea neoficială din limbile franceză şi română, a documentelor de arhivă (versiunea slovacă), aparţine autorului. Traducerea prezentului articol din limba slovacă în limba română a fost posibilă datorită bunăvoinţei d-nei conf. dr. Dagmar Maria Anoca.

[2] Ioan Saizu, *Repere noi în relaţiile româno-cehe, Octombrie 1917 T.G. Masaryk la Mărăşeşti în 1917. Pe frontul de Est*, Focşani, 1997, p.275-292. T.G. Masaryk s-a aflat în nord-estul României între 21octombrie 1917 şi, probabil, până la 1 noiembrie 1917.

[3] Concretizate în decretul privind armata cehoslovacă din Franţa, din data de 16.12.1917, la care se adaugă statutul din 7.2.1918: M. Hronský, *Légie vo Francúzsku*, în „Historická revue", 5/99, p.16. În acest sens, presupunem că doar istoricilor militari le e cunoscut faptul că pe teritoriul României, încă înaintea misiunii lui Štefánik şi Masaryk, au luptat împotriva Puterilor Centrale numeroşi combatanţi cehi şi slovaci. Este vorba de aproximativ 500 de cehi şi slovaci (în majoritate ofiţeri şi subofiţeri) care au trecut în vremea prizonieratului la ruşi din Odesa la corpul de voluntari sârbi. Sub comanda colonelului Hagici au participat la luptele împotriva unităţilor bulgare şi turce în Dobrogea lângă Medgidia în septembrie 1916. Monumentul ridicat în acele locuri aminteşte până în zilele noastre de luptele purtate.

„Revista istorică", tom XV, 2004, nr. 5 – 6, p. 179 – 186

voluntarilor sârbi a dus la ideea de a înfiinţa legiuni şi pe teritoriul României. Din aceste motive s-a deplasat în România František Král, confidentul lui Beneš, având funcţia de „colonel onorific“ , care a încercat la Bucureşti, în prima săptămână a lunii septembrie 1916, să-i convingă atât pe reprezentanţii misiunii militare franceze în România, cât şi personalităţile române militare de rang superior în privinţa necesităţii de a transfera pe frontul românesc 40.000 de legionari cehi şi slovaci din Kiev şi Odesa, idee respinsă de către Masaryk în timpul vizitei lui la Iaşi, menţionate mai sus, ca fiind neviabilă[4]. Štefánik, a cărui misiune militară a durat din 28 octombrie 1916 până în 3 ianuarie 1917, urma să revină, din aceste considerente, la Iaşi spre sfârşitul lunii februarie 1918. Din cauza prelungirii şederii sale în Italia, a inactualităţii ideii respective, cât şi datorită plecării sale în SUA, imposibil de amânat, deplasarea la Iaşi a fost anulată[5].

Iniţial, regele României se opusese înfiinţării legiunilor pe teritoriul României, în virtutea cunoscutei filozofii dinastice: de vreme ce ostaşii au jurat credinţă unui monarh, n-o mai pot jura şi altuia. Pe de altă parte, presiunea exercitată de cei mai influenţi politicieni francofili din perioada respectivă, T. Ionescu şi I.C. Brătianu, precum şi situaţia defavorabilă a unităţilor române au dus la o considerabilă modificare a poziţiei monarhului, de altfel uşor influenţabil, astfel încât deşi nu era de acord cu înfiinţarea legiunilor pe teritoriul României, şi-ar fi dat acordul la transferarea lor pe teritoriul României.

Misiunea lui Štefánik în Rusia, respectiv în România, a constituit unul dintre elementele componente ale planului Ministerului de Externe al Franţei, vizând „utilizarea elementului ceh aflat în străinătate, mai ales în Rusia“[6]. Štefánik s-a identificat cu ideea aceasta, menţionând în propunerea de iniţiativă trimisă Statului-Major al armatei franceze „formarea armatei cehe independente din 50 până la 100.000 de bărbaţi, combatanţi pe frontul francez, nu cel rus...“[7].

Din aceste motive îl regăsim pe Štefánik la mijlocul lunii august în Rusia, în calitate de membru al Misiunii Militare Franceze, aflată sub comanda gen. M. Janin[8]. Care au fost motivele concrete ce l-au determinat pe Štefánik să plece din Mogilev şi să-şi lărgească misiunea şi asupra împrejurărilor periculoase şi complicate din România?

Probabil, impulsul iniţial l-au constituit neînţelegerile cu reprezentanţii Consiliului Naţional Ceho-Slovac de pe lângă comandamentul rus. Predecesorul lui Štefánik a fost ofiţerul ţarofil Jozef Dürich, deputat în parlamentul austriac şi vicepreşedinte al Consiliului Naţional Ceho-Slovac, care se afla în Rusia cu avizul Ministerului de Externe al Franţei încă din luna mai 1916[9]. Acesta era „secondat“ de locotenenţii Stern (ulterior sub supravegherea poliţiei) şi Stefl. Activitatea şi comportamentul acestor trei persoane era privită cu ochi răi de către membrii vigilenţi ai Misiunii Militare Franceze. Gen. Janin face referiri mai amănunţite la aceste aspecte în telegrama destinată şefului Statului Major al Armatei Franceze: „Trecutul lui Štefánik, demnitatea lui, credinţa în victorie şi integritatea morală ale acestuia şi-au făcut aici efectul optim ... la propunerea gen.Gurko i-a fost decernată Crucea Sf. Vladimir, clasa IV cu spadă ... Pe de altă parte, nu sunt trecute sub tăcere temerile pricinuite de atitudinea altor trei (Dürich, Stefl, Stein – *n.n.*), de modul jignitor de a se exprima – avându-şi originea, probabil, în calităţile excepţionale ale spiritului naţional ceh – de cheltuielile exagerate care depăşesc în mod suspect binecunoscutul cadru al veniturilor personale şi militare oficiale, de viaţa lor dezordonată şi legăturile suspecte cu persoane obscure“[10].

---

[4] E. Campus, *Thomas Masaryk*, în *Diplomaţi iluştri*, Bucureşti, 1983, vol. IV, p. 268-270.

[5] Zuzana Stanová-Faivre Dupaigre, *op. cit.*, p. 44.

[6] Zuzana Stanová-Faivre Dupaigre, *op. cit.*, p. 42.

[7] *Ibidem.*

[8] Dušan Kováč, *Deux hommes dans la Grande Guerre: Maurice Janin et Milan Rastislav Štefánik*, în "Guerres Mondiales et conflits contemporains", avril 1993, nr. 169, p. 51-58.

[9] Zuzana Stanová-Faivre Dupaigre, *op. cit.*, p. 42.

[10] După întoarcerea sa din Rusia pe data de 13 februarie 1917, Štefánik îi pune în vedere lui Beneš că onoarea şi mândria sa naţională îl determină să întrerupă orice legătură cu Dürich, întrucât acesta a adus prejudicii intereselor Consiliului Naţional Ceho-Slovac pe lângă comandamentul rus şi a pus sub semnul întrebării onestitatea membrilor acestuia în privinţa cauzei slave. Štefánik, din aceste considerente, l-a scos din rândul Consiliului. Această intervenţie, Štefánik, de asemenea, o aduce la cunoştinţa Ministerului de Externe al Franţei. *Ibidem*, p. 3.

Zuzana Stanová, în lucrarea menţionată, confirmă părerea vehiculată, că Dürich, în mediul rusesc, acţiona în favoarea făuririi principatului ceh cu uniune personală cu ţaratul rus[11].

Cel de-al doilea motiv, care l-a convins pe Štefánik de justeţea plecării sale în România, îl constituie faptul că şeful statului major rus şi-a dat verbal avizul oficial privind evacuarea ostaşilor recrutaţi în România cu destinaţia Franţa. Este vorba, de bună seamă, despre soldaţii cehi şi slovaci, dar partea franceză era interesată prioritar de alsacienii şi lotaringienii din armata germană luaţi prizonieri în România la începutul războiului[12]. În acest scop, Štefánik a început să formeze în Rusia comitete locale, care urmau să-i adune pe cei interesaţi de plecarea în Franţa. În privinţa hotărârii cruciale luate de Statul- Major Rus, ne spune mai multe o altă mărturie a lui Janin: „... Štefánik a soluţionat o chestiune ce trena de doi ani... a învins rezistenţa venită dintr-o direcţie suspectă... Cred că sunt la mijloc şi opinii politice diferite de ale noastre, în ceea ce priveşte Ceho-Slovacii şi Austria, gelozia naţiunilor occidentale referitor la un popor slav şi, poate, trebuie să fac această precizare, pentru a fi complet, şi intrigile venite din occident"[13]. Ce înţelegea gen. Janin sub contacte suspecte ale celor trei? Probabil legăturile lor cu cercuri reacţionare din Germania, Austria ori poate chiar şi din Franţa, cercuri care nutreau un interes susţinut pentru păstrarea regimurilor monarhice.

Cel de-al treilea motiv care l-a determinat pe Štefánik să plece în România consta, probabil, în intuiţia sa, planurile sale de viitor şi viziunile sale. Una dintre viziunile sale a fost, de pildă, coexistenţa eficientă a romanităţii cu lumea slavilor din Europa postbelică. Štefánik ştia că următorul său drum, după ce va fi obţinut prizonierii în vederea formării unor legiuni în Rusia şi România, în mod necesar va duce în SUA unde era aşteptat să-şi împărtăşească impresiile şi opiniile în faţa reprezentanţilor diasporei române[14] care întreţineau contacte vii cu reprezentanţii români din Paris – prietenii lui Štefánik. Românii transilvăneni din SUA, spre deosebire de slovacii din America, se înrolau în număr mare direct în rândurile armatei SUA[15].

Prin urmare, Štefánik porneşte în România după o bună cumpănire a lucrurilor, după ce are certitudinea că partea rusă va accepta rezultatele misiuniii lui în România. De altfel această misiune a lui se desfăşura pe fondul unei dure opoziţii ruse faţă de Misiunea Militară Franceză din România, numeroasă şi bine pusă la punct profesional (aproximativ 1500 de ofiţeri şi subofiţeri)[16]. Ruşii se temeau, probabil, de o armată română puternică, în eventualitatea în care după război se va disputa problema alipirii teritoriale a Basarabiei la România. După cum a confirmat-o evoluţia ulterioară a evenimentelor, teama lor a fost întru totul justificată[17].

[11] *Ibidem*, p. 49/14. Părerile asupra organizării politice şi teritoriale postbelice a Cehiei şi Slovaciei, respectiv ambelor unite, suferean modificări frecvente în timpul războiului; spre pildă, istoricul slovac cu stagiu îndelungat în exil, prof. M. Ďurica, în cuvântul său solemn din data de 5 mai 2003 în localitatea Ivanka pri Dunaji (în perimetrul catastral al acestei localităţi din Slovacia, pe data de 4 mai 1919 Štefánik s-a prăbuşit cu avionul, pe locul tragediei fiind ulterior ridicat un monument sub formă de piramidă), a arătat că Štefánik din luna aprilie 1918, după o perioadă mai lungă de timp, petrecută în Italia, reflecta asupra ideii de a făuri un regat ceho-slovac, de uniune personală cu regatul Italiei. Principele italian urma, conform afirmaţiilor prof. M. Ďurica, să acorde Slovaciei statutul de independenţă, conducerea fiind asigurată de un locţiitor (în persoana lui Štefanik?), numit de către principe.

[12] Gen. Berthelot a purces la trierea alsacienilor şi lotaringienilor din motive de logică. „Românilor le-ar veni foarte greu să priceapă de ce acordăm atâta atenţie cehilor şi manifestăm dezinteres pentru conaţionalii noştri din zonele anexate..."; Jean Gradhom, *op. cit.*, p. 752.

[13] Zuzana Stanová-Faivre Dupaigre, *op. cit.*, p. 43.

[14] V.S. Mamatey, The United States and East-central Europe, Princeton, 1957, p. 129.

[15] Românii din America nu au format o unitate de sine stătătoare în Franţa; campania de recrutare a activiştilor din România s-a soldat cu un eşec în S.U.A., iar românii din America au luptat în cadrul a două batalioane speciale din armata americană; V.T. Podea, *Transilvania* (reeditare a originalului din 1936, fără anul apariţiei), p. 120-126, 174-175.

[16] Generalul rus Gurko l-a învinuit pe Berthelot în cadrul unei conversaţii, mai în glumă, mai în serios, că ar fi „mai român decât înşişi românii" imputându-i chiar întâlnirile sale regulate cu regele român. „Ce interese vă conduc, ca armata română să fie reformată şi încă atât de repede?" – încerca să afle Gurko. Discuţia i-a lăsat lui Berthelot impresia că intenţia ascunsă a ruşilor era „să obţină din partea României achitarea notei de plată pentru efortul depus de Rusia pentru cucerirea ei."; Jean Gradhom, *op. cit.*, p. 503.

[17] Gen. Berthelot a reuşit în cele din urmă să formeze o armată română operativă numărând 20 de divizii şi aproape o jumătate de milion de soldaţi. După terminarea războiului armata română, bine pregătită, a intervenit prompt împotriva agitatorilor bolşevici şi naţionaliştilor ucraineni atât în Bucovina, cât şi în Basarabia; *Dějiny Rumunska* (ed. Kurt W.Treptow), Praha, 2000, p. 252 şi urm.

Štefánik se deplasează mai întâi la Chişinău şi pe 28 octombrie 1916 (conform calendarului iulian pe 15 octombrie) se află la Iaşi[18]. Din Iaşi la Bucureşti, Štefánik a ajuns cu avionul în data de 19 octombrie, iar pe 30 octombrie se şi prezenta în faţa gen. Berthelot, comandatul Misiunii Militare Franceze în România. Ca un om cu simţ practic ce era, Štefánik şi-a adus cu el şi echipamentul meteorologic necesar. Referitor la aceasta, la 28 noiembrie, gen. Berthelot nota în jurnalul său următoarele: „Acest fapt ne permite să organizăm serviciile meteorologice cărora aici le ducem lipsa"[19]. Astfel s-a creat germenele serviciului meteorologic din cadrul armatei române, serviciu condus ulterior de către locotenentul Demetrescu. La îndrumarea gen.Berthelot, serviciul meteorologic primea datele şi mesajele necesare prin intermediul telegrafiei fără fir. Staţia de telegraf se găsea la Vaslui şi capta raporturile meteorologice din staţiile de observare de la Saloniki şi Taranto. Štefánik însă nu se putea ocupa în totalitate de misiunea meteorologică, întrucât avea un alt ţel. Amănuntele referitoare la acesta le aflăm din nota gen. Berthelot trecută în evidenţă cu nr. 168, din 7decembrie 1916, adresată regelui României: „Succesiunea rapidă a evenimentelor actuale (spus fără ocolişurile diplomatice, retragerea armatei române şi evacuarea regelui, a guvernului şi a Statului-Major din Bucureşti la Iaşi, la 30 noiembrie 1916 – *n.n*) cere neamânat luarea unei decizii cu privire la evacuarea în Franţa a prizonierilor de naţionalitate cehă ca şi a prizonierilor de origine alsaciano-lotaringiană.

În timp ce guvernul Republicii Franceze nu va face cunoscut rezultatul tratativelor duse în acest scop, generalul, şeful Misiunii Franceze, cere ca imediat să se purceadă la trierea ostaticilor cehi şi alsaciano-lotaringieni. Propune ca domnul locotenent Štefánik (numele său este ortografiat în diverse moduri, în funcţie de naţionalitatea – franceză sau română – a celui care scria; semnele diacritice de rigoare lipseau oricum – nota noastră), avizat de Alteţea Voastră, să fie desemnat pentru a purcede imediat la această operaţiune şi, în acest sens, să i se atribuie toate prerogativele necesare, atât în vederea trierii propiu-zise, cât şi pentru pregătirea cadrelor care să constituie poliţia necesară supravegherii prizonierilor, precum şi pentru a face orice propuneri utile.

Prizonierii astfel triaţi, vor fi izolaţi şi duşi în locul găsit şi propus Statului-Major de către locotenentul Štefánik.

Dacă Alteţea Voastră aprobă aceste propuneri, ar fi binevenită înmânarea imediată domnului locotoenent Štefánik a ordinului de serviciu care să-l îndreptăţească la executarea acestei misiuni.

Generalul Berthelot, comandantul Misiunii Militare Franceze în România."

Interesantă nu este forma notei, care este redactată la persoana a treia cum sunt şi cele din zilele noastre. Notificarea constituie o combinaţie a conţinutului unei note personale şi verbale, în contradicţie cu caracterul unor astfel de documente, în evidenţă ieşind urgenţa şi presiunea asupra regelui. Gen. Berthelot însă trebuia, conform procedeului prestabilit – pentru a nu aduce atingere suveranităţii organismelor militare superioare ale ţării gazdă – să depună nota la Statul Major (care figurează în documente ca Marele Cartier General) iar şeful acestuia o înainta regelui. Štefánik vroia să-şi înceapă activitatea imediat după audienţa privată la rege, probabil pe 19 noiembrie 1917[20], încă înainte de a avea la dispoziţie toate aprobările necesare. Poate credea că audienţa la rege a înlăturat barierele şi i-a deschis toate uşile şi mai ales porţile taberelor de prizonieri. Cât de mult s-a înşelat reiese din corespondenţa şi telegramele din arhiva militară din Piteşti[21]. Gen. D. Iliescu, de la Statul Major a adăugat pe nota gen. Berthelot, citată mai sus: Ordin al Statului Major – colonel de Stat Major Mironescu – executaţi!

Astfel Statul Major a pus în mişcare înceata birocraţie administrativă militară, sui-generis, care în primul rând a tulburat în mod neplăcut imobilitatea de până atunci a comandanţilor taberelor

[18] Abia pe data de 14 aprilie 1919 România adoptă calendarul gregorian. Documentele citate, provenite din arhivele româneşti, sunt datate în marea majoritate conform ambelor calendare. Calendarul iulian „rămânea în urmă" faţă de cel gregorian cu 13 zile. Pentru o mai bună orientare în cronologia faptelor, toate datele din text respectă calendarul gregorian.

[19] Jean Grandhom, *op. cit.*, p. 372.

[20] Ibidem, p. 722.

[21] Centrul de Cercetare şi Păstrare a Arhivelor Militare Istorice, Unitatea Militară nr.02405, Piteşti, fondul 5456, dosarul 984; de acum încolo, toate documentele de arhivă utilizate provin din acest dosar.

de prizonieri. În componenţa ordinului intra şi circulara telegramă, bătută la maşină, cu nr. 2317 din 8 decembrie 1916, dată de colonelul Tabacovici, directorul serviciului de evidenţă a prizonierilor din cadrul Ministerului de Război. Circulara care ordonă fără echivoc ca locotenentul Štefánik să fie primit, iar însărcinarea sa să fie acceptată era destinată tuturor taberelor de prizonieri, adică taberelor din Bârlad, Şipote, Dobrovăţ, Tecuci, Galaţi şi Măstăcani, dar unii comandaţi nu considerau că este suficientă, ceea ce reiese din telegrama cu nr. 817 din 12 decembrie, cu menţiunea de *cu precădere*, ceea ce însemna prioritate, trimisă la ordinul gen.Popovici, comandantul Etapelor (popasuri prestabilite ale armatei pe traseu) şi a comunicaţiilor cu sediul la Focşani. Textul telegramei a fost scris la Buzău, poartă ştampila poştei din Focşani şi este adresat sus menţionatului colonel Mironescu de la serviciul de statistică din cadrul Ministerului de Război. (În documentul anterior figura ca director al serviciului de evidenţă a prizonierilor.) Telegrama a fost trimisă probabil pe 10 decembrie, iar la Ministerul de Război a ajuns pe 11 decembrie 1916. Textul ei este elocvent: „Ordonaţi ca locotenentul francez Štefánik să aibă *permis* de a face triajul prizonierilor cehi şi alsaciano-lotaringieni în *taberele noastre de prizonieri*" (subl.n.).

Gen. Mironescu a notat pe telegramă: „prelucrat odată cu numărul 2350/2387... şi în continuare... 24.XI.1916 (=7 decembrie) Focşani ... se va da (din reacţia gen.Mironescu reiese că de fapt sub nr. 2350 aprobarea o dăduse deja pe 7 decembrie – nota noastră) de urgenţă ordin tuturor taberelor." De aici se poate deduce că expeditorul telegramei, colonelul Popovici, cerea, în mod birocratic, şi un *permis* special pe care Štefánik să-l aibă asupra sa. Într-adevăr, acest *permis*, întocmit caligrafic, trecut în evidenţă cu numărul 174 i-a fost eliberat lui Štefánik pe data de 11 decembrie, având următorul conţinut: „Locotenentul francez Štefánik este din ordinul Statului-Major C 425/1916 însărcinat cu organizarea prizonierilor cehi şi alsaciano-lotaringieni. Din aceste considerente, *comandanţii taberelor de prizonieri vor permite domnului locotenent Štefánik să lucreze nestingherit* (subl.n.) şi îi vor asigura toate facilităţile de orice natură care s-ar ivi în exerciţiul misiunii sale. Şeful Serviciului prizonieri şi persoane internate."

Colonelul Mironescu avea, prin urmare, funcţii cumulate de şef al serviciului de statistică şi al celui pentru prizonieri şi persoanelor internate care, evident, se află în strânsă legătură cu statistica şi evidenţa. În documentul următor (nr.426) din 17 decembrie 1916, o telegramă de urgenţă, extraordinară, a gen. Mironescu, trimisă comandanţilor taberelor de prizonieri, se pune accentul pe faptul ca prizonierii de origine cehă şi alsaiano-lotaringiană să fie imediat transferaţi la Bârlad; iar în cazul în care eventual s-ar afla la lucrările de consolidare din Dobrogea, să fie imediat retraşi şi puşi la dispoziţia lui Štefánik.

Având în vedere avansarea rapidă a trupelor germane care au înlocuit, pe liniile principale ale frontului, unităţile austro-ungare, prizonierii cehi şi slovaci din Dobrogea, deci din sudul României, de la graniţa cu Bulgaria, pe atunci inamică, au fost în cele din urmă transferaţi în centrul de concentrare din Bârlad şi pe urmă la Iaşi.

Štefánik a găsit în taberele amintite în jur de 1800 de cehi şi slovaci. Slovacii erau mai mulţi, dovadă fiind numele înscrise pe listele cu prizonierii din arhiva militară din Piteşti[22].

Štefánik a identificat, de asemenea, în jur de 200 de alsacieni şi lotaringieni aflaţi mai ales în tabăra din Tecuci. Štefánik a găsit în tabere şi persoane cunoscute, faţă de care nutreşte încredere şi care vor continua lucrările după plecarea sa. Lasă deoparte, însă, şi zeci de improbi[23].

Štefánik intră în posesia aprobării oficiale în scris (documentul nr.426) în vederea trierii prizonierilor, din partea gen. Berthelot, abia pe 9 decembrie 1916 adică aproape la zece zile de la evacuarea regelui, a guvernului şi Statului Major din Bucureşti şi exact la 40 de zile de la sosirea sa la Bucureşti! Textul acesteia prevede: „... din ordinul Alteţei Sale Regale sunteţi autorizat să vizitaţi taberele de prizonieri în vederea 1. trierii tuturor prizonierilor de origine cehă şi alsaciano-lotaringiană; 2. numirii ofiţerilor din rândurile prizonierilor, care vor răspunde pentru purtarea şi disciplina acestora; 3. transferul acestor prizonieri în tabere provizorii sau locuri de concentrare, se va face de la sine înţeles sub escorta şi paza soldaţilor români"[24]. După cum rezultă din alte materiale,

[22] Ibidem, dosarul 462.
[23] Jean Grandhom, *op. cit.*, p. 723.
[24] Gardienii din tabere sunt calificaţi de documentele franceze drept „indivizi brutali şi răzbunători"; *ibidem*, p. 752.

locul principal de concentrare l-a constituit oraşul Bârlad, unde printre primii ajunşi erau alsacienii şi lotaringienii. Štefánik în vremea aceea, practic, cam încheiase trierea, îi rămăseseră doar catacombele din Galaţi, fapt confirmat de ultimul document de arhivă care face referiri la Štefánik. Documentul respectiv (nr.428) este o telegramă de urgenţă extraordinară din 17 decembrie 1916, semnată de colonelul Mironescu, adresată comandantului trupelor terestre, gen. Ghica, aflat la Galaţi. Reia ordinul din 26 noiembrie (documentul nr. 426), pune accentul pe aprobarea misiuni din partea alteţei regale, arată că misiunea este aprobată pentru toate locaţiile din ţară (ceea ce vine să susţină justeţea presupunerii noastre avansate mai sus referitor la refuzul iniţial al comandaţilor de tabere, dar şi în afara lor, de a coopera) ca în încheiere să ceară pentru Štefánik mijloc de transport şi un însoţitor, acesta fiind desemnat în persoana locotenentului Trancu.

Demne de menţionat sunt circumstanţele particulare legate de plecarea lui Štefánik din Bucureşti în ziua de 6 decembrie 1916, în pragul intrării germanilor în oraş. Štefánik, suferind de agravarea bolii sale de stomac, aştepta să-i parvină sus amintita aprobare oficială din partea regelui. Amănunte referitoare la această situaţie se găsesc în memoriile lui Charles Vopička, legionar ceh aflat în serviciile diplomatice ale S.U.A. Acesta relatează despre momentele zbuciumate de atunci în felul următor: „... Suferindul Štefánik nu putu să plece mai repede ... mi-a cerut o maşină, ca să-l ducă până la fostul sediu al Statului Major al armatei române. Ajuns acolo, găsi avionul său într-o stare de neutilizat. (De bună seamă, avionul, într-un spaţiu părăsit şi nepăzit nu a trecut neobservat de către nişte persoane neavizate sau curioase – *n.n.*). Şoferul s-a văzut nevoit să-l ducă până la Ploieşti, de unde a reuşit să se salveze în ultima clipă... Štefánik a fost unul dintre ultimii soldaţi care au părăsit oraşul Bucureşti... Germanii, şi mai ales austriecii şi ungurii ar fi exultat de bucurie dacă l-ar fi prins pe generalul (sic) Štefánik“[25]. Štefánik însă, a revenit pe un drum ocolit la Galaţi şi împreună cu un grup de ofiţeri francezi (sursele indică numele ofiţerilor Gaston Peter şi Bahezre de Lanlay) a încheiat trierea în jurul datei de 16 sau 17 decembrie 1916[26].

Conform surselor franceze, majoritatea prizonierilor cehi şi slovaci se opunea să stea în taberele de prizonieri în compania nemţilor şi a ungurilor[27]. Vizitele lui Štefánik în tabere avuseseră darul să amplifice acest sentiment refractar. După cum se va vedea mai încolo, după plecarea lui Štefánik, condiţiile şi regimul de viaţă din lagăr s-au îmbunătăţit simţitor, motiv pentru care nu s-au mai înghesuit la recrutările pentru legiuni. În schimb însă, în urma încheierii armistiţiului dintre România şi Germania la Focşani, pe data de 17 decembrie 1917, şi a tratatului de pace Brest-Litovsk îi ameninţa pericolul că vor fi predaţi Austro-Ungariei. Un astfel de caz s-a întâmplat, de exemplu, cu prizonierii slovaci din Rusia, care au intrat ulterior în componenţa regimentului 71 infanterie, cunoscut datorită evenimentelor tragice de la Kraguievaţ.

Din alte documente de arhivă şi din corespondenţă reiese clar că după plecarea lui Štefánik controlul asupra situaţiei şi l-a asumat gen.Berthelot, preluând comanda unităţilor din Basarabia, care urmau să fie transferate în Franţa, a adoptat un ton mai sever faţă de administraţia militară românească şi a însărcinat în mod special un ofiţer cu continuarea trierii prizonierilor. Îl interesau, în mod prioritar, ofiţerii, după cum reiese din documentul cu nr.129. Cerea pe data de 8 mai 1917 Ministerului de Război, concret Serviciului de evidenţă a prizonierilor să trimită prin intermediul ofiţerului însărcinat – căpitanul Reimann – datele necesare pentru Misiunea Militară Franceză: a) câţi prizonieri de război (ofiţeri), atât cehi cât şi slovaci, se află în tabere şi câţi alsaciano-lotaringieni; b) ***înaintaţi*** situaţia efectivelor la fiecare dintre naţiunile arătate mai sus în fiecare tabără în parte.

Dintr-o notă adăugată, de mână, reiese că în tabăra Dobrovăţ se găseau pe 23 aprilie 1917 ofiţeri în următoarea componenţă: 5 cehi, 4 sârbi-croaţi, 2 ruteni 2 polonezi. În data de 20 mai 1917 Ministerul de Război emite către comandanţii de tabere ordinul (documentul nr. 466) de a lua măsuri urgente în vederea separării prizonierilor „de origine slavă, cehi, croaţi-sârbi etc. de prizonierii germani şi austrieci." Acelaşi lucru este comunicat şefului Statului-Major al armatei române. În ultima decadă a lunii mai din acelaşi an, numitul căpitan Reimann din cadrul Misiunii Militare

---

[25] *Ibidem*, p. 723.

[26] Marián Hronský, *Milan Rastislav Štefánik et l' armée étrangère tchécoslovaque – les légions*, în *Zborník*, p. 54-56.

[27] Jean Grandhom, *op. cit.*, p. 723.

Franceze a găsit în tabere, în urma unei căutări asidue, doar 9 (nouă) prizonieri de origine ceho-slovacă, dispuşi să se înroleze în legiunile ceho-slovace din Franţa. Gen. Berthelot menţionează acest fapt în scrisoarea către Ministerul de Război din data de 26 mai. Cei 9 prizonieri urmau să fie transferaţi de urgenţă în comuna Copol din suburbia oraşului Iaşi, în clădirea de pe strada Sărărie, vis a vis de cazarmele regimentului 7 de cavalerie, adică în locul desemnat în prealabil de către Ministerul de Război.

Atenţia ne-a fost atrasă, de asemenea, de documentul de arhivă purtând nr. 465, conţinând date concrete referitoare la situaţia slovacilor şi cehilor din taberele de prizonieri. Documentul constituie o adresă scrisă de mână, privind aplicarea unui tratament special prizonierilor polonezi, interesul nostru, însă, ni l-au suscitat două adnotări adăugate: "X Acest ordin este valabil şi pentru prizonierii de război cehi şi slovaci; XX În ceea ce orivește prizonierii cehi şi slovaci, responsabilitatea pentru ei îi revine Comitetului Naţional Cehoslovac (sic!) din Paris."

Adresa făcea posibil ca prizonierii să-şi aleagă reprezentanţii săi în vederea contactelor cu organele locale. prizonierii aveau dreptul să primească şi să trimită corespondenţă şi colete, să beneficieze de bucătari proprii (tradiţionala mămăligă, gătită zilnic cu apă cam infectă, nu le era pe plac – fusese de fapt unicul aliment vreme de câteva luni), în continuare aveau dreptul la asistenţă medicală, trimiteri de reviste şi ziare în limba maternă, la contacte cu reprezentanţii birourilor militare din ţările de provenienţă, aveau acces neîngrădit la serviciile divine, în anumite condiţii puteau locui chiar în particular (bolnavii, invalizii, ofiţerii, intelectualii), li se permiteau vizite din partea rudelor apropiate, ba chiar şi cununii cu persoanele de aceeaşi religie. Având în vedere circumstanţele, vremurile de război şi tabăra de prizonieri, aceste măsuri erau mai mult decât liberale. De altfel, ele erau şi un fel de carte de vizită lăsată în urma sa de Štefánik şi, concomitent, de bună seamă şi reacţia Consiliului Naţional Ceho-Slovac la cele raportate de el cu privire la misiunea în România.

Documentele de arhivă prezintă şi alte aspecte concrete despre slovaci. Documentul nr.585, ordinul şefului Statului-Major, Constantin Prezan, arată expres, „ ca 70 de slovaci să fie primiţi la spitalul din Eghideni, în calitate de sanitari pentru îngrijirea răniţilor sau ca personal de serviciu." Pe acelaşi document a fost adăugat de mână (poate chiar de însuşi Prezan) un comentariu: şi în continuare se va cerceta, dacă în taberele de prizonieri se află şi alţi slovaci, câţi dintre aceştia sunt sănătoşi şi câţi bolnavi...

Documentul nr. 587 cere acelaşi lucru comandanţilor taberelor din Şipot, Măstăcani, Bârlad şi Galaţi (tabăra din Tecuci nu se mai afla în centrul atenţiei), la care se mai adaugă solicitarea informaţiei privind numărul celor din lazaret, precum şi al celor plecaţi la munci..."

Efectivele prizonierilor concentraţi de Štefánik la Bârlad diferă, oscilând între 1500 până la 4000[28]. La drept vorbind, întocmirea unei evidenţe exacte era îngreunată de soldaţii aparţinând altor naţiuni, subnutriţia, tifosul, plecările samavolnice, unii erau internaţi în lazarete etc. Care a fost până la urmă soarta prizonierilor slovaci şi cehi din taberele de prizonieri din România? Un număr de 428 de prizonieri au ajuns în cursul lunii ianuarie 1918 împreună cu alsacienii şi lotaringienii la Chişinău şi prin Arhangelsk la Brest. Doar în cursul anului 1917 au ajuns în Franţa pe această cale 2900 de alsacieni şi lotaringieni. Faptul că s-au strâns rapid şi au plecat în masă dovedeşte că mulţi dintre ei au căzut (cu plăcere) în prizonierat rus imediat la începutul războiului, iar alţii în timpul luptelor duse cu succes de către armata română la Mărăşeşti şi Oituz în luna august 1917. Organele franceze nu intenţionau, din diverse motive, să-i trimită în Rusia[29]. Ţarul rus, în cursul lunii ianuarie 1917, nu numai că a permis transferul unei anumite părţi a prizonierilor în Franţa, ba chiar a aprobat oficial, la insistenţele mareşalului Joffre (în spatele cererii remise de gen.Janin se afla Štefánik), formarea legiunilor ceho-slovace. Ceilalţi prizonieri slovaci şi cehi din taberele de prizonieri de război din România pleacă deci, treptat, spre Kiev, unde sunt înrolaţi în unităţi mixte cu cei care se aflau în Rusia[30]. Transferul legionarilor cehi şi slovaci în Franţa în efective de masă, a eşuat după revoluţia bolşevică. Cei 428 de soldaţi menţionaţi formau doar unul dintre primii piloni de susţinere ai legiunilor ceho-slovace din Franţa.

[28] *Ibidem*. Majoritatea surselor indică în jur de 1800 cehi şi slovaci.
[29] *Ibidem*, p. 753.
[30] *Ibidem*, p. 724.

Cât priveşte soarta Misiunii Militare Franceze în România, după semnarea armistiţiului dintre România şi Germania din 17 decembrie 1917 ea fost obligată să părăsească temporar teritoriul României. Gen. Berthelot însă a revenit în noiembrie 1918 la Bucureşti în fruntea unei expediţii şi a accelerat retragerea unităţilor germane din Bucureşti. Aceasta însă se întâmpla în perioada cînd Germania accepta condiţiile capitulării[31].

Materialele obţinute din arhivele militare româneşti ne permit o cunoaştere mai bună nu numai a împrejurărilor referitoare la şederea şi activitatea lui Štefánik în România, ci şi a relaţiilor dintre rege versus politicieni şi conducerea armatei, a atmosferei din epocă, a situaţiei din armată şi a celei economice, ne fac cunoscute impresiile unor străini avizaţi referitor la raporturile militare ruso-române, dar şi aspecte de limbă, ce decurg din corespondenţă, unităţile lexicale specifice epocii, calcurile şi franţuzismele nefiind nicidecum o raritate la vremea respectivă. Ele permit, de asemenea, dezvăluirea regulilor sui-generis şi microclimatul din taberele de prizonieri până la venirea lui Štefánik şi după plecarea acestuia. Ne-au permis, pe lângă altele, să-l prezentăm pe Štefánik acţionând în condiţiile „muncii de jos", departe de ministere şi state- majore, condiţii care puneau în primejdie viaţa, îl obligau să se confrunte cu situaţii birocratice neplăcute şi să facă faţă unei igiene precare.

De un deosebit interes ar fi şi identificarea la Piteşti a altor documente inclusiv liste cu prizonieri, întrucât personal nu am reuşit să facem copii xerox de pe întregul volum de materiale din cauza numărului mare de pagini. Ar fi utilă şi cercetarea arhivelor şi muzeelor, eventual a cronicilor din localităţile unde odinioară se aflau taberele. Ar fi de văzut, îndeosebi, muzeul regional din Vrancea. De bună seamă rezultate concrete ar aduce, de asemenea, un program de cercetare comună a oamenilor de ştiinţă români şi slovaci. Nu ne referim doar la reputaţii „štefánikologi" din ambele părţi (în România aceştia sunt spre pildă A. Porţeanu şi C.M. Lungu), ci mai ales la acei istorici care s-au specializat pe primul război mondial, inclusiv istoricii militari. Lucrarea de faţă, poate, va constitui un imbold pentru cele două secţii ale Comisiei Mixte de Istorie Slovaco-Română.

[31] Conform celor povestite de persoanele din localitatea de frontieră Nădlac (centru al slovacilor din România), care îşi mai aduceau aminte de evenimentele petrecute, gen. M.R. Štefánik, după capitularea Germaniei şi Austro-Ungariei l-ar fi influenţat pe şeful francez al Comisiei de Demarcare care stabilea în 1919 frontiera dintre România şi Ungaria. La cererea fratelui lui Štefánik, preot evanghelic la Nădlac, localitatea a fost împărţită în două, deşi iniţial urma să aparţină în întregime Ungariei.

RELAȚII DIPLOMATICE ROMÂNO-FRANCEZE ÎN PREAJMA RĂZBOIULUI FRANCO-PRUSIAN DIN ANII 1870-1871

LUCIA TAFTĂ

Problematica relațiilor-franceze în ajunul conflictului franco-prusian din anii 1870-1871 este extrem de diversă, din cauza mulțimii de evenimente și date politice din viața politică internă și externă a celor două țări. Noi le vom prezenta mai jos, raportate la viața politică românească.

Autori de prestigiu[1] s-au aplecat asupra cercetării lor și au tratat anumite aspecte, cum ar fi: impactul vieții politice interne din România asupra Franței și atitudinea acesteia față de frământările intervenite la nivelul partidelor și a guvernării lor; chestiuni ale politicii externe privind statutul juridic internațional al statului român și acțiunile acestuia pentru accederea la independență, implicarea diplomației de la București în culisele negocierilor dintre Franța și Prusia în timpul marii crize politice europene, legată de succesiunea la tronul Spaniei, motivație imediată a războiului din 1870; repercursiunile acestui conflict militar asupra vieții politice românești, cu reverberații până la capul statului, domnul Carol.

Materialele pe tema acestor chestiuni sunt încă extrem de bogate și ne-au permis, prin urmare, o reabordare a subiectului. Astfel că, cercetarea și studierea unor documente inedite din arhivele Ministerului Afacerilor Externe al Franței – microfilmate de Arhivele Naționale – ne-a dat ocazia introducerii de noi date în circuitul internațional istoriografic, posibilități de a cunoaște alte aspecte și laturi ale temei relațiilor diplomatice româno-franceze, ca și a unei ordonări mai metodice și mai nuanțate a coordonatelor lor.

Ele au privit, în desfășurarea practică a legăturilor diplomatice, două mari compartimente: politica internă și politica externă românească, fiecare la rândul lor, cu un chestionar larg și divers.

În domeniul politicii interne, problemele la ordinea zilei care au avut impact asupra raporturilor cu Franța au fost în mare: luptele și jocurile politice dintre grupări pentru câștigarea guvernării, direcțiile de modernizare ale societății (economico-industriale, militare, culturale) și rivalitatea dintre influențele franceze și prusiene pe acest tărâm, chestiunea acordării cetățeniei române străinilor, în mod special evreilor. Deceniul 1866-1876 a fost caracterizat pentru acest domeniu al vieții interne ca un "deceniu furtunos", în care s-au petrecut puternice confruntări între cele două mari curente și opțiuni politice ale vremii: liberalismul și conservatorismul[2].

Divergențele și conflictele cele mai puternice dintre liberali și conservatori au izbucnit de la și în jurul elaborării Constituției din 1866 și a puneri în practică a principiilor sale de modernizare a României.

Liberalii, în special aripa lor radicală, în frunte cu I. C. Brătianu, C. A. Rosetti, doreau lărgirea libertăților forului legislativ, angrenarea opiniei publice în lupta politică și restrângerea autorității domnului.

Conservatorii – ale căror interese economice și politice fuseseră periclitate din cauza reformelor lui Al. I. Cuza – luptau pentru a-și recâștiga influența pe arena politică internă și a îngrădi

[1] Beatrice Marinescu, Șerban Rădulescu-Zonner, *Le peuple roumain et la guerre franco-prusienne de 1870-1871*, în "Revue Roumaine d'Histoire", t. X, 1971, nr. 2, p. 329-342; Nicolae Corivan, *Relațiile diplomatice ale României de la 1859 – la 1877*, București, 1984; Dan Berindei, *Societatea românească în vremea lui Carol I (1866-1876)*, București, 1992; *La Roumanie face à la France et à la Prusse pendant la guerre franco-allemande*, în R.R.H., t. XXXIII, 1994, nr. 1-2, p. 63, 80-89; *România și Franța în timpul războiului franco-german din 1870-1871*, în vol. *Românii și Europa în perioada premodernă și modernă*, București, 1997.

[2] Titu Maiorescu, *Istoria contimporană a României*, București, 1925; Frederic Damé, *Histoire de la Roumanie contemporaine*, ed. Felix Alcan , 1900; V. Russu, D. Vitcu, *Frământări politice interne în vremea guvernării D. Ghica – M. Kogălniceanu (1868-1870)*, în A.I.I.A.A.D.X., t. VII, 1970, p. 139-142; Apostol Stan, Mircea Iosa, *Liberalismul politic în România*, București, 1966, p. 77-98; Gh. Platon, V. Russu, Gh. Iacob, V. Cristian, I. Agrigoroaiei, *Cum s-a înfăptuit România modernă (o perspectivă asupra strategiei dezvoltării)*, Iași, 1993, p. 101, 108-109.

„Revista istorică", tom XV, 2004, nr. 5 – 6, p. 187 – 194

tendinţa liberalilor spre "anarhic", militând pentru "ordine", idee plăcută atât fostului domn Cuza, cât mai ales principelui Carol, adept al ei prin educaţia germană.

Măsurile luate de liberalii radicali – în special între anii 1867-1868 – au fost cauza concretă a declanşării criticilor şi confruntărilor vehemente[3]. Încercând să pună ordine în economia ţării, printr-o lege de reorganizare a ministerului de Finanţe, radicalii au impus o serie de dispoziţii privind crearea unui sistem monetar, folosirea unei monede naţionale, reglementarea circulaţiei financiare pe piaţă, care să conducă la independenţa economică a României. O altă lege curajoasă a fost aceea privind însemnele României, între care se definea şi stema ţării ce se dorea a fi gravată pe monede[4].

Construcţia de drumuri şi mijloace de comunicaţie, îndeosebi a căilor ferate, a fost de asemenea în atenţia liberalilor. Prin construirea de căi ferate se dorea conexarea României la fluxul economic european modern. Concesiunea realizării acestui program a fost şi "piatra de încercare" a vieţii politice româneşti şi a domniei principelui Carol în deceniul premergător cuceririi independenţei statale. Acest context a inspirat şi titlul unei lucrări mai recente a unui istoric român[5]. Concesiunea Strousberg a fost unul din pilonii crizei politice interne din România în a doua jumătate a secolului al XIX-lea[6].

Proiectul modernizării armatei – pus în practică încă din vremea lui Al. I. Cuza – cu ajutorul misiunii militare franceze, condusă succesiv de către fraţii Eugène şi Paul Lamy, ofiţeri superiori[7]– a contribuit şi el la tulburarea spiritelor politice. Odată cu instalarea pe tron a domnului Carol, apropiat prin origine şi educaţie de Prusia, curentul filofrancez de modernizare a instituţiilor române a fost înlocuit cu spiritul şi influenţa germană. Misiunea noii organizări militare, votată în Parlament la 11 iunie 1868, a fost încredinţată de către Carol ofiţerilor prusieni în locul celor francezi. Deja înzestrarea cu tehnică militară germană luase locul celei oferite de firma franceză Godillot încă din primăvara anului 1867. Noii ingineri şi îndrumători ai armatei române erau conduşi de colonelul prusian Krensky. El a fost mult timp consilierul militar al domnului. Avea să fie considerat de către liberali "ministrul de după perdea... care conduce destinele armatei române, a cărei natură şi aspiraţiuni nu cunoaşte"[8]. Veleităţile şi comportarea acestui ofiţer german au stârnit nemulţumiri şi convulsii chiar şi printre conservatori. Reacţia contra "prusianizării" s-a manifestat de asemenea în rândul armatei, cunoscute fiind în acest sens cazurile colonelului Dimitrie Creţulescu şi maiorului Dabija[9].

Problemele vieţii politice interne au avut repercursiuni şi asupra domnitorului. Carol de Hohenzollern s-a urcat pe tron cu bune intenţii pentru România, ferm hotărât de a fi "un prinţ suveran şi nu un paşă turc"[10]. Sentimentele filofranceze ale opiniei publice româneşti şi confruntările dintre politicienii români au îngreunat şi întârziat însă sudura între naţiunea valahă şi prinţul german[11]. El a devenit curând principala ţintă a mişcărilor şefilor radicali liberali, ranchiuna antidinastică a acestora mergând până la planuri de detronare, cunoscute în istoriografie sub numele de "mişcarea anticarlistă" sau "mişcarea antidinastică"[12].

Anii 1869-1871 au fost dominaţi de pericolul unei iminente "explozii" sociale, a unei "revoluţii" ce putea fi declanşată de agitaţiile şi incitaţiile fervente ale radicalilor cu scopul de a-l răsturna pe domn şi chiar de a instaura un regim republican[13].

---

[3] A. Stan, M. Iosa, *op. cit.*, p. 117-119; Anastasie Iordache, *Sub zodia Strousberg*, Bucureşti, 1991, p. 184, 188; Ion Mamina, Ion Bulei, *Guverne şi guvernanţi, 1866-1916*, Bucureşti, 1994, p. 18-25.

[4] N. Corivan, *Relaţiile diplomatice ale României, 1859-1877*, p. 250-251; N. Adăniloaie, P. Câncea, *Istoria Parlamentului şi a vieţii parlamentare din România*, Bucureşti, 1985, p. 176-184.

[5] A. Iordache, *Sub zodia Strousberg*, Bucureşti, 1991.

[6] *Memoriile regelui Carol I al României*, ed. Stelian Neagoe, Bucureşti, 1993, p. 14-15.

[7] Marcel Emérit, *Le dossier de la première mission militaire française en Roumanie*, în R.R.H., 1966, nr. 4, p. 575-586; *Relations entre l'armée française et l'armée roumaine*, în vol. *Hommage à de Saint-Aulaire*, Bucarest, 1930, p. 96-102.

[8] V. Russu, D. Vitcu, *op. cit.*, p. 168; N. Adăniloaie, P. Câncea, A. Iordache, *Istoria Parlamentului*, p. 181-182; D. Berindei, *Societatea românească în vremea lui Carol I (1866-1876)*, p. 140.

[9] V. Rusu, *op. cit.*, (II), p. 88-134; D. Berindei, *op. cit.*

[10] F. Damé, *Histoire de la Roumanie contemporaine*, p. 101, 174; D. Berindei, *op. cit.*, p. 157 despre caracterizarea făcută de Paul Lindenberg în lucrarea *König Karl von Rumänen*.

[11] D. Berindei, *La Roumanie face à la France et à la Prusse pendant la guerre franco-allemande*, în R.R.H., 1994, nr. 1-2, p. 67.

[12] Cităm doar câteva din lucrările mai noi, bazate la rândul lor pe o bogată bibliografie pe această temă: *Cum s-a înfăptuit România modernă*, p. 115-116, p. 125-126; *Memoriile regelui Carol I al României*, p. 7, 71; D. Berindei, *op. cit.*, p. 68-70.

[13] D. Berindei, *op. cit.*; Gh. Cliveti, *România şi conflictul franco-german (1870-1871)*, în A.I.I.A.A.D.X., t. XXIV, 1987, nr. 2, p. 164, 176.

Conjunctura internațională avea să-și impună și ea amprenta asupra domeniului politicii interne românești. Marile puteri europene urmăreau atent situația ei, orice tulburare putându-le da posibilitatea unui pretext de intervenție. Mai ales că teama lor față de izbucnirea unei revoluții în sud-estul Europei, ce ar fi condus la ruperea echilibrului politic internațional era foarte mare. Atitudinea pregnantă în acest sens avea să vină din partea Franței, guvernată de Napoleon III. Prezența la guvernare a liberalilor radicali era considerată de guvernul imperial drept inoportună. Șefii liberali erau taxați drept "complotiști", "revoluționari periculoși", "roșii". Zvonurile despre conspirația contra suveranului român erau neliniștitoare pentru al doilea imperiu francez. Un alt considerent al atenției crescânde a Franței față de România era și influența tot mai vădită a Prusiei. Această mică țară, căreia Franța – în calitate de "șef de orchestră" în concertul european – îi făcuse o favoare primind-o după războiul Crimeii la masa tratativelor d ela Paris, își sporea, treptat, ca nucleu al "Confederației Germane de Nord", autoritatea pe continent. Ea știrbea astfel poziția unor puteri ca Anglia, Franța, Austria, Rusia în teritorii considerate fief-uri "tradiționale", "îndreptățite", așa cum era sud-estul european[14]. Astfel că, agenția diplomatică a Imperiului francez la București a urmărit îndeaproape aspectele vieții politice interne românești. Rapoartele consulilor săi din prima jumătate a anului 1870 – până în preajma izbucnirii războiului franco-german – înregistrează aproape zilnic pulsul evenimentelor, cuprinzând numeroase date despre finanțe-economie, armată, concesiunea Strousberg, regimul străinilor, confruntările și mișcările politice etc. Un amplu raport al consulului Mellinet din 4 ianuarie 1870 cuprinde relatări extrem de minuțioase privind starea economiei, concesiunea Strousberg și, legat de acest context, imaginea principelui Carol în ochii opiniei publice românești. Din cauza "sacrificării interesului public speculațiilor prusiene – arăta Mellinet – spiritele sunt foarte agitate", domnul fiind chiar atenționat pentru acest fapt. Litinski, un deputat de Ismail, într-o întrevedere acordată de suveran, "I-a declarat Alteței Sale că situația financiară a fost principala cauză a căderii Prințului Cuza" și că "o catastrofă asemănătoare era iminentă și pentru Alteța Sa"[15].

Alte câteva rapoarte diplomatice franceze prezintă informații referitoare la această apropiată "catastrofă", din cauza planurilor politicienilor români de răsturnare a domnului. Ele sunt mai deosebite, întrucât, alături de cunoscutele proiecte liberale – menționează și o atitudine de acest gen din partea conservatorilor, ce putea fi mai radicală. Depeșa telegrafică trimisă de Mellinet la 27 ianuarie 1870 Ministerului Afacerilor Externe la Paris anunța eventualitatea unei detronări a principelui Carol (știre furnizată de un deputat conservator agenției austriece) și atrăgea atenția și asupra unei replici a conservatorilor, a unei contralovituri antiliberale a acestora. Ea urma să fie directă, având drept obiectiv concret – pe lângă răsturnarea domnitorului – și separarea de Turcia, chiar o uniune personală cu Austria, păstrând însă "un guvern autonom". Consulul francez făcea însă observația că acest proiect semăna cu alte fabulații "de tot felul" pe care "moldo-valahii le fabrică zilnic". "Singurul lucru pozitiv" – adică cert – era "aversiunea întregii țări pentru prințul Carol și probabilitatea căderii sale", pe care evenimentele externe pot s-o întârzie sau să o grăbească[16].

Tema proiectului conservatorilor este reluată la interval scurt, peste numai două zile, în raportul lui Mellinet din 29 ianuarie 1870 către contele Daru, ministrul francez de Externe. Concluzia care se degajă din relatările consulului era certitudinea unei conspirații generale a politicienilor români împotriva suveranului lor. Faptul părea mai neliniștitor în privința conservatorilor. Dacă liberalii erau divizați prin rivalități în "proiectele lor subversive", adversarii lor – conservatorii – "mergeau spre un scop bine determinat și nu așteptau decât un cuvânt de ordine din exterior, pentru a încerca o revoluție ca un mijloc de prevenire a loviturii pregătite de roșii, pentru a rămâne stăpâni pe situație"[17].

Numeroase documente ale consulatului francez ne oferă date despre criza politică din România în preajma conflictului franco-prusian și imaginea tot mai deteriorată a dinastiei germane, lovită adesea cu arme neloiale. Așa cum a fost și încercarea liberalilor de a folosi simpatia pentru fostul domn Cuza împotriva celui nou sau de a i se arunca în față originea lui prusiană, imputându-i-se faptul că "nu este român" și nu are "dreptul de a fi român" pentru că venise de puțin timp în țară, după cum a procedat negustorul Panait care a deținut un timp postul de primar al capitalei. Acesta fusese, incitat – ca și alți comercianți din București, Pitești și Craiova – de către I. C. Brătianu și C. A. Rosetti[18].

---

[14] Gh. Cliveti, *op. cit.*, p. 162-163; idem, *România și puterile garante, 1856-1878*, Iași, 1988, p. 91, 103-119.
[15] D.A.N.I.C., microfilme Franța, M.A.E., A.D., C.P.C. Turquie-Bucarest, rola 15, vol 15, c. 1-4.
[16] Ibidem, c. 22v-23.
[17] Ibidem, c. 23v-26.
[18] Ibidem, raport de la începutul lunii martie 1870, c. 40v-42; raport din 24 martie 1870, c. 88v-91v; c. 92v; c. 95v-96.

Motive de îngrijorare pentru Franţa dădeau şi măsurile de impozitare ale autorităţilor române pentru mărfurile străine. Ea s-a opus alături de celelalte puteri, care aveau tratate economice cu Imperiul otoman, impozitelor de 2% puse asupra produselor negustorilor străini, ca şi asupra proprietăţilor acestora în România, spre exemplu hoteluri, magazine; de asemenea contra unui impozit de 20 franci pe persoană pentru supuşii altor ţări, taxei de timbru şi altor plăţi pe care le impunea fiscul din localităţile în care străinii făceau comerţ[19].

Situaţia armatei române şi a raporturilor militare româno-franceze a suscitat importante observaţii din partea consului francez. Astfel, într-un raport trimis Ministerului de Externe la 17 mai 1870, Mellinet descria pe larg starea organizării diverselor arme şi servicii ale oastei române, înzestrarea cu tehnică de luptă. Raportul era redactat strict la obiect, fiind intitulat *Asupra stării actuale a armatei române*. El conţinea, aproape la fiecare descriere – pe arme şi servicii, inclusiv cel sanitar – critici la adresa noilor instructori germani şi modelelor lor de tehnică şi de strategie militară. La prima vedere criticile pot apărea îndreptăţite. Cunoscând însă şi o altă motivaţie – înlocuirea inginerilor şi ofiţerilor francezi, după instalarea pe tron a principelui Carol – considerăm că ele pot avea şi multă subiectivitate. Acest lucru se poate vedea chiar de la începutul raportului: "Instrucţia regulamentelor militare a fost în ultimul timp la fel de variată şi de nesuferit confuză ca şi diferitele reglemente (prusiene – n.n.), care au fost introduse succesiv. Înainte de 1866 trupele de toate armele aveau fără distincţie ordonanţe franceze; de atunci s-au admis pentru cavalerie ordonanţe prusiene, s-au făcut modificări în ordonanţele de infanterie, de acolo confuzia cea mai regretabilă..."[20]. Între alte "confuzii" care s-au produs, mai figurează măsurile de înzestrare cu puşti prusiene şi americane, care au dat naştere la "un amalgam de arme cu sisteme, calibre şi cartuşe diferite".

Sistemul prusian de încărcare introdus în artilerie "crează confuzie şi este considerat inutil, întrucât arsenalul român poseda încă din 1866 tunuri de bronz, după cel mai nou model francez". Piesele, de exemplu chiuloasele – confecţionate în Germania în servicii şi ateleliere diferite –, nu aveau aceleaşi dimensiuni, sistemul german fiind deci "rău conceput şi confecţionat, prezentând încetineală la încărcare şi chiar pericol pentru cei care servesc". De asemenea, stabilimentele înfiinţate anterior anului 1866 pentru repararea şi construcţia pieselor de artilerie şi de fabricare a pulberii – care foloseau metode şi utilaje de tip francez – au fost unele închise, altele desfiinţate şi s-a trecut la importarea pulberii şi echipamentelor "străine"[21], adică germane.

Guvernul român a rămas totuşi în relaţii amiabile cu Franţa. Un raport din 10 mai 1870 al lui Mellinet către Paris, ne informează despre recompensarea de autorităţile de la Bucureşti a ofiţerilor ex-misiunii militare franceze "pentru servicii aduse României" cu ordine şi decoraţii, obţinute de la Poartă. Aşa cum a fost decoraţia *Medjidie* clasa a III-a pentru comandantul Lamy şi clasa a IV-a pentru căpitanii Bodin şi Russel, insignele lor fiindu-le transmise prin consulul francez[22].

Legăturile pe linie militară au continuat în domeniul învăţământului superior, întrucât şcolile de specialitate franceze erau renumite pe continent. Consulul francez a fost solicitat de autorităţile române pentru obţinerea autorizaţiei admiterii unor ofiţeri la cursurile unor institute ca: Şcoala Politehnică, Şcoala Statului Major, Şcoala de aplicaţie de la Metz[23].

O altă problemă a vieţii interne româneşti, cu largi ecouri europene, a fost legislaţia în chestiunea evreiască, iniţiată de liberali şi atitudinea oamenilor politici din România faţă de ea. Din cauza unor măsuri de prigonire din partea autorităţilor austriece şi ruse, intraseră către mijlocul secolului al XIX-lea în România grupuri masive de evrei. Penetraţia lor ulterioară într-o serie de activităţi comerciale – mai ales cele legate de tutun şi băuturi spirtuoase – a creat o stare de nelinişte în localităţile unde s-au aşezat majoritar[24]. Ea s-a manifestat uneori sub forma violenţelor unor grupuri extremiste, dar şi la nivelul autorităţilor române printr-o serie de legi şi ordine emise în anii 1868-1870 – contra evreilor – între care şi acelea de expulzare sub acuzaţia de vagabondaj, interzicerea negoţului cu tutun şi băuturi, îngrădirea accesului la obţinerea cetăţeniei române.

[19] Ibidem, raport din 16 aprilie 1870, c. 148-150; raport din 17 iunie 1870, c. 254-255; raport din 23 iunie 1870, c. 270v.

[20] Ibidem, c. 189v-190v.

[21] Ibidem, c. 191v-198.

[22] Ibidem, c. 8-9v.

[23] Ibidem, rapoartele din 20 mai 1870 şi 18 iunie 1870, c. 198v-199, 260v-261.

[24] D. Berindei, *Evreii în Principatele Unite (1859-1866)*, în *România şi Europa în perioadele premodernă şi modernă*, Bucureşti, 1977, p. 231-244; Carol Iancu, *Les Juifs en Roumanie 1866-1919*, Paris, 1978.

Protestul marilor puteri a fost energic şi imediat. Evreii deţineau poziţii importante în cercurile financiare, industriale şi politice în ţăr ca: Anglia, Franţa, Italia a căror dezvoltare o sprijiniseră moral şi material. Cei mai învinuiţi politicieni români de către reprezentanţii marilor puteri au fost liberalii, "roşii" (radicalii), partidul lor fiind numit şi "partidul personal al lui I. C. Brătianu". Iar legislaţia antievreiască era considerată "opera guvernării lor"[25]. Pentru Franţa, ţară unde conducătorii Alianţei Israelite Universale deţineau funcţii importante în Parlament, guvern, economie, problema evreiască din România a fost una din cele mai urmărite şi mai abordate, atât cu autorităţile române cât şi cu reprezentanţii celorlalte mari puteri. Corespondenţa (note, scrisori, rapoarte) Agenţiei diplomatice a Franţei la Bucureşti cu guvernul imperial relevă această imagine. Ministrul de Externe, Daru, îi preciza consulului Mellinet de la Bucureşti, la 28 ianuarie 1870, că "guvernul împăratului se grăbeşte să se pună de acord în chestiunea israelită cu cabinetul de la Londra, pentru a concerta acţiunea celor două ţări asociind şi Austria"[26], în scopul de a da mai multă autoritate demersurilor reprezentanţilor diplomatici în România. Iar în nota către consul din 8 februarie acelaşi an, ministrul Daru îi dă instrucţiuni privind modalităţile practice prin care va trebui să explice poziţia Franţei şi să combată "reacţia de iritare"a lui Mihail Kogălniceanu faţă de intervenţia diplomaţiei străine. Agentul Franţei trebuia să fie ferm opunerii ministrului român amestecului extern "într-o problemă de ordin intern". El trebuia să-i specifice că "guvernul român nu poate contesta dreptul de intervenţie (al marilor puteri – n.n.) într-o problemă de umanitate ameninţată"[27].

Evoluţia chestiunii evreieşti pare una primordială între activităţile Ministerului de Externe imperial. Schimbul de note al acestuia cu agenţia de la Bucureşti este chiar zilnic. La 9 februarie se trimitea de la Paris o nouă notă consulului francez, însărcinându-l să se alăture hotărât "demersului colectiv" al diplomaţilor străini la Bucureşti[28].

Din cea de a doua decadă a lunii februarie până la jumătatea lui martie 1870 se constată însă o anume slăbire a presiunilor şi protestelor franceze asupra autorităţilor române. După cum reiese dintr-o depeşă trimisă agenţiei de la Bucureşti, cabinetul francez indica "reţinerea pe moment" a participării la demersul colectiv, întrucât avusese loc o schimbare de guvern în România şi spera într-o îmbunătăţire a situaţiei evreilor[29].

Părerea lui Carol Iancu este aceea că demersul respectiv nu s-amai realizat datorită Prusiei. Ea a exercitat presiuni asupra guvernului român pentru a se retrage ordonanţele lui Kogălniceanu. Dar a căutat de asemenea să facă din România unul din pionii eşichierului politic german. Astfel că ministrul român, atât de criticat, a primit la trecerea sa prin Berlin o decoraţie germană[30].

Personalităţi franceze de origine evreiască – cum au fost publicistul Armand Lévy şi marele rabin Antoine Lévy – au venit în România pentru a se informa la faţa locului. Oficialităţile române şi-au exprimat însă nemulţumirea faţă de atitudinea lor de încurajare a coreligionarilor lor la "rezistenţă" faţă de statul român. Ecoul acestui fapt este semnalat de către Mellinet, agentul Franţei la Bucureşti, într-un raport din 14 martie 1870. El informa, cu această ocazie, pe ministrul de Externe al ţării sale, despre plângerea şefului român de cabinet, Al. G. Golescu, către consulat faţă de un asemenea gest. Dar consulul aprecia că cele două personalităţi în cauză, nu ar fi capabile de "gestul unei incitări la violenţă"[31]. Referiri pe marginea acţiunii celor două personalităţi franceze, în acelaşi timp deputaţi în Parlament şi membri ai Alianţei Israelite Universale au continuat în corespondenţa consulatului francez până aproape de izbucnirea războiului cu Prusia. La 5 iunie 1870 Mellinet trimitea la Paris un alt amplu raport în chestiunea evreiască, la care anexase atât protestele populaţiei în cauză, cât şi memoriul lui A. Lévy pe această temă[32]. Instrucţiunile trimise la 9 iulie 1870 de ducele Gramont, ministru de Externe al Franţei, îl însărcinau să urmărească atent dezvoltarea chestiunii respective "în

[25] C. Iancu, *op. cit.*, p. 87-98.
[26] D.A.N.I.C., microfilme Franţa, rola 15, vol. 34, c. 34v-36.
[27] Ibidem, c.46v-54.
[28] Ibidem, c. 54v-56.
[29] Ibidem, c. 96v-98.
[30] C. Iancu, *op. cit.*, p. 98.
[31] D.A.N.I.C., microfilme Franţa, rola 15, c. 102.
[32] Ibidem, c. 165v-166.

scopul concret" de a se da un răspuns demersului scris al Comitetului Alianţei Israelite Universale pe lângă guvernul imperial[33].

Cea mai desluşită atitudine a Franţei, cu care încheiem discuţia temei, am găsit-o în declaraţia lui Mellinet din raportul său, datat 15 martie 1870: "singurul mijloc de a-i pune pe israeliţi la adăpost de noi persecuţii trebuie să fie accesul lor la drepturi civile, în conformitate cu art. 46 al Convenţiei de la Paris din 1858"[34].

Obiectivele politicii externe româneşti şi manifestările politicienilor români faţă de evenimentele, care se petreceau pe continent au fost de asemenea factori care au influenţat relaţiile româno-franceze.

Între 1866-1878 ţelurile de bază ale diplomaţiei României înglobau: unificarea teritorială, modernizarea, afirmarea şi reglementarea cât mai concretă, *de jure*, a statutului său ca entitate politică europeană independentă, asemenea altor ţări. Apartenenţa principelui Carol la marile case domnitoare din Occident era o motivaţie în plus pentru realizarea acestor cerinţe. Programul naţional românesc avea să se confrunte însă cu poziţia marilor puteri garante după 1856 ale situaţiei politice a României, de asemenea cu interesele divergente ale acestora, în sud-estul european. Lumea şi civilizaţia germană – Prusia în speţă – se afirma tot mai mult ca lider pe continent în dauna Imperiului francez condus de Napoleon III, încă hegemon politic la începutul anului 1870. Acţiunile Prusiei – care au reuşit să creeze o nouă structură politică: Confederaţia Germană de Nord – au schimbat echilibrul internaţional şi regrupările de interese. Astfel că, la graniţele României a apărut hibridul politic al dualismului austro-ungar, Imperiul austro-ungar. Franţa a trebuit în consecinţă să-şi reorienteze jocurile diplomatice, să caute virtuali aliaţi contra Prusiei, cu care-şi încrucişa tot mai mult preocupările politice, atât în Europa cât şi la hotarele sale, prin statele germane din sud.

În aceste noi jocuri de putere programul naţional al României a întâmpinat serioase obstacole. Teritoriile sud-estului european – între care România – au fost incluse în calculele unor schimburi între marile capete încoronate[35]. Împăratul mult simpatizatei Franţe de către români a fost de la început de acord cu dualismul austro-ungar şi l-a sprijinit faţă de posibilii săi contestatari, în speţă popoarele oprimate. Astfel că manifestările românilor de întregire şi independenţă, ca şi ajutorul oferit conaţionalilor lor şi altor popoare cuprinse în imperiile vecine – Austro-Ungaria, Rusia, Imperiul otoman –, au fost privite de către Franţa nu numai cu reticenţă, dar şi cu ostilitate, cu voită obstrucţionare. Napoleon III l-a atenţionat pe principele Carol asupra "grijilor Curţii de la Viena" faţă de uneltirile unui "anume partid" din România, ce "ar vrea să stabilească legături cu coreligionarii din Transilvania" şi l-a sfătuit "să evite această primejdioasă propagandă"[36].

Chestiunile spinoase ale relaţiilor franco-române în ajunul războiului cu Prusia sunt sintetizate, în mod ordonat într-un raport al Consulatului francez la Bucureşti, întocmit în luna iulie 1870 şi intitulat *Memoire sur la situation actuelle en Roumanie*. Le vom cita în ordinea enumerării lor în acest document inedit:

1. Propaganda "partidului roşu", a celor ce se cheamă "le parti national et puis des chrétiens en Roumanie".
2. Atacurile antidinastice din interior.
3. România ca refugiu şi sediu al revoluţionarilor balcanici, al Comitetului Central Bulgar, aflat sub patronajul Rusiei, tolerat şi sprijinit de către "roşii" şi în general de către populaţia întregii ţări.
4. Problema evreiască, care a determinat intervenţia personalităţilor franceze, de naţionalitate evreiască pe lângă autorităţile române[37].

În culisele tuturor acestor probleme stăteau liberal-radicalii, socotiţi tot mai mult de către Franţa imperială "semănători de comploturi şi revoluţii"[38]. Chiar acţiunile domnului Carol pe linie externă – erau suspectate de a fi inspirate negativ de către liberali.

---

[33] Ibidem, c. 286v.

[34] Ibidem, c. 117v-120.

[35] D. A. Sturdza, *Charles Ier, roi de Roumanie. Chroniques. Actes. Documents*, Bucarest, 1899, t. I, p. 391; D. Berindei, *Diplomaţia românească*, p. 161.

[36] Erich Zollner, *Istoria Austriei*, Bucureşti, vol. II, 1977, p. 509-511; D. Berindei, *Societatea românească în vremea lui Carol I*, p. 6; F. R. Bridge, R. Bullen, *The Great Powers ant the European States System (1815-1914)*, London, New York, 1987, p. 98.

[37] D.A.N.I.C., microfilme Franţa, rola 15, c. 352v-354v.

[38] V. Russu, D. Vitcu, *Frământări politice interne în vremea guvernului D. Ghica – M. Kogălniceanu (1868-1870)*, în A.I.I.A.A.D.X., Iaşi, t. VII, 1970, (I), p. 162; A. Stan, M. Iosa, *Liberalismul politic în România*, p.

"Grijile" Franței față de politica în afară a României se aliniau "grijilor Curții de la Viena". Încă din noiembrie 1868, aceasta publicase – intrată în maximă alertă – o *Carte roșie* împotriva României, care era prezentată drept "un element tulburător și vrăjmaș declarat al frontierelor Austro-Ungariei"[39].

Hotărârea domnului Carol de Hohenzollern și a guvernului de la București de a cere Porții și marilor puteri recunoașterea titlului de România și de a bate monedă națională, cu inscripția "Carol domn al românilor"[40] a fost văzută, în primul rând de către Austria, ca un atentat la suveranitatea sa.

Autoritățile habsburgice și reprezentanții lor în străinătate au solicitat intervenția Franței – a cărei influență asupra românilor era bine cunoscută – pe lângă guvernul de la București. Scrisoarea contelui von Beust către Cavalerul de Zulauf, agentul său în România – inclusă între actele Consulatului francez –, îi cerea în mod expres agentului său să solicite lui Mellinet efectuarea unor demersuri pe lângă Executivul românesc, în direcția renunțării la emiterea unei asemenea monede[41].

Instrucțiunile Cabinetului de la Paris din aprilie și iunie 1870 către consulul său în România merg pe linia susținerii cererii contelui von Beust, adăugând că pretențiile românilor sunt jignitoare și pentru Poartă, întrucât efigia de pe monedă nu cuprindea și tongra sultanului, însemnul suzeranității otomane[42].

Într-unul din actele Consulatului, Mellinet califică atitudinea românească drept o "infracțiune a angajamentelor luate". El adăuga că, în consecință, Franța nu-și va mai da concursul la negocierea titlului de România, dacă aceasta nu va renunța la chestiunea monedei. Agentul francez era foarte îngrijorat și pentru faptul că situația putea scăpa de sub control. Marele vizir Ali Pașa trimisese o scrisoare de protest principelui Carol care "a excitat la Prințul domnitor un sentiment de iritare, ce s-a tradus de la început prin amenințarea de a proclama independența țării". Pentru a-l calma pe domn au fost necesare "sfaturile agentului Prusiei și domnilor Strat și Sturdza, care se găseau în acel moment pe lângă Alteța Sa"[43].

Pentru a rezolva chestiunea monedei și "a concilia amorul propriu al Prințului Carol și justele susceptibilități ale Porții a fost necesară trimiterea lui Ion Strat la Constantinopol și "concursul binevoitor" al lui Boromée (unul din membrii ambasadei franceze de aici)[44].

O altă manifestare de independență a României a fost proiectul legii organice a bisericii române referitor la autocefalia sa față de patriarhia din Constantinopol, în conformitate cu articolul 20 din Constituția din 1866. Din comentariile agentului francez la București asupra acestuia se degaja opinia sa privind posibila influență a Rusiei, consecință a întrevederii dintre prințul român și țar la Livadia[45].

România a continuat și după 1866 – ca și în vremea lui Al. I. Cuza – să întrețină relații de prietenie și chiar de alianțe cu popoarele balcanice pentru o mișcare comună de independență având simpatie – conform declarației din 1868 a lui I. C. Brătianu în Adunarea Deputaților – "pentru toți cei care suferă, pentru toți cei care aspiră la libertate"[46]. Această simpatie s-a materializat în sprijin moral și material pentru refugiații bulgari, sârbi, albanezi, polonezi, chiar în refuzul extrădării lor, lucru pe care Constituția română l-a și stipulat în articolul 30. Liderii liberali – care fuseseră la guvernare – făcuseră declarații supărătoare în acest sens pentru marile puteri. Unii dintre ei, ca I. C. Brătianu, răspunseseră cererilor de extrădare a "refugiaților turbulenți" făcute de către unele puteri, că românii "refuză să devină călăii statelor mari". Iar M. Kogălniceanu replicase că "administrațiunea română" nu poate să impună refugiaților bulgari "tăcerea mormântului, răspunderea cuvântului și strângerea mânei cu mâna". Iar domnul Carol însuși asista la reprezentații teatrale pe tema confruntărilor dintre turci și bulgari[47].

O serie de rapoarte al ale agenției Franței la București se ocupă aproape special de legăturile "revoluționare" ale românilor cu popoarele din Balcani. Într-unul din ele, datat 27 ianuarie 1870, Mellinet atrăgea atenția ministrului de Externe, Daru, că "în actualele condiții, politica externă a guvernului român s-ar putea schimba". Era vorba despre reintrarea în viața politică în urma alegerilor, a lui I. C. Brătianu și C.

[39] V. Netea, *Înființarea agenției de la Viena*, în *Reprezentanțele diplomatice ale României*, București, 1967, p. 163-164.

[40] N. Corivan, *relațiile diplomatice ale României de la 1859 la 1877*, București, 1984, p. 251-252; D.A.N.I.C., microfilme Franța, rola 15, c. 28v-31v.

[41] D.A.N.I.C., microfilme Franța, rola 15, c. 136-136v.

[42] Ibidem, c. 137v-138, 275v-276v.

[43] Ibidem, c. 162v-165.

[44] Ibidem, c. 207v-209.

[45] Ibidem, c. 124v-125.

[46] D. Berindei, *Românii și Europa în perioadele premodernă și modernă*, p. 318; N. Ciachir, *România și Sud-Estul Europei*, București, 1968, p. 101.

[47] D. Berindei, *op. cit.*, p. 321-322.

A. Rosetti. S-ar putea “precipita proiectele revoluţionare, cu siguranţă cele de independenţă”[48]. La succesul liberalilor în alegeri îşi aduseseră contribuţia – după informaţiile consulului – şi refugiaţii bulgari, mulţi din ei îndeletnicindu-se în România cu fructuoase activităţi comerciale[49].

La 7 februarie şi 4 martie 1870 Mellinet atenţiona Parisul, prin amplele sale relatări, asupra pericolului pregătirii şi punerii în practică a unor proiecte de insurecţie antiotomană în sud-estul european din partea românilor şi a altor popoare de aici (bulgari şi sârbi în principal), ajutaţi de Rusia. Un număr de ofiţeri ruşi, între care colonelul Nicolae Mosolov, s-au deplasat în provinciile Imperiului otoman – Egipt, Grecia, Serbia, Bulgaria, România – şi au stabilit contacte cu emigranţii şi comitetele lor de acţiune. Între altele, aceştia au fost autorizaţi să viziteze cazărmile, arsenalele şi chiar un câmp de manevre de lângă Focşani. Agenţii Serbiei şi Muntenegrului erau în bune raporturi cu ruşii. Cel din urmă a vizitat Petersburgul şi la întoarcere a trecut prin Bucureşti, de unde a plecat spre Belgrad însoţit de o deputăţie bulgară. “Misiunea acestui agent – opina Mellinet – nu poate fi străină planurilor de rebeliune”[50].

În luna iulie 1870 atenţia şi îngrijorările Franţei s-au mărit. Pericolul războiului era imediat, Cabinetul imperial urmărind orice acţiune în această parte a continentului, întrucât România era la graniţă cu Rusia, potenţial aliat al Prusiei. Napoleon III şi miniştrii săi nu doreau o complicaţie prin deschiderea unui alt front de luptă. În consecinţă, agenţii francezi în România supraveghează în principal mişcările “roşilor” şi virtualelor lor legături cu emigranţii sud-dunăreni şi cu Rusia. Rapoartele agenţiei franceze din luna iulie 1870 prezintă “partidul Brătianu-Rosetti” drept “instrumentul Rusiei” şi informează cu îngrijorare Parisul despre debarcarea la Ismail a unor colete – probabil cu muniţii – de pe vasul rus Messendria, destinate emigranţilor, de asemenea despre acţiunile tot mai febrile, ce par a pune la cale o “insurecţie” a comitetelor refugiaţilor bulgari din oraşele de la Dunăre: Giurgiu, Zimnicea, Olteniţa, Alexandria[51].

România a constituit aşadar pentru Franţa, în preajma războiului franco-german, o zonă de observaţie permanentă pe continent şi o bogată sursă de informare, privind oscilaţiile şi influenţa echilibrului politic în sud-estul european, evoluţia societăţilor de aici. Atât politica ei internă cât şi cea externă îndreptăţeau cabinetul de la Paris s-o considere un eventual focar revoluţionar. Influenţa radicalilor liberali era considerabilă, iar o acţiune a lor putea provoca o criză, aşa cum a fost cea antidinastică, antrenând intervenţia marilor puteri. Planurile româneşti de independenţă, împărtăşite deopotrivă de toate grupările politice, inclusiv de către principele Carol, întăreau îngrijorarea Franţei faţă de România privită ca o certă zonă seismică revoluţionară. Ca bază de date privind oscilaţiile balanţei echilibrului european, România oferea informaţii referitoare la mişcările aliaţilor şi adversarilor Franţei, şi implicit, la starea creşterii sau descreşterii influenţei sale în această parte a continentului. Astfel că poziţia Franţei a fost aceea de observator permanent, sfătuitor – interesat – în anumite chestiuni, ponderând sau chiar stopând adesea gesturile româneşti mai viguroase în direcţia ascensiunii sale la independenţă.

Autorităţile franceze aveau însă să se convingă încă o dată de însuşirea românilor de a specula evenimentele externe în speranţa câştigării de imagine în ochii marilor puteri, cu scopul de a-şi realiza planurile de neatârnare. Succesiunea la tronul Spaniei şi războiul franco-prusian aveau s-o dovedească. În contextul implicării dinastiei germane Hohenzollern în conflictul dintre Franţa şi Prusia pentru coroana iberică, diplomaţia românească – prin persoana lui Ion Strat – găsea un moment deosebit de exprimare a utilităţii şi calităţii sale[52].

În perspectiva medierii diferendului franco-prusian pe această temă şi a conflictului militar ce i-a urmat, Franţa avea să-şi schimbe parţial atitudinea, întrucât interesele sale au găsit în România un mediator inteligent şi un partener neutru binevoitor, ca şi un posibil aliat combatant.

---

[48] D.A.N.I.C., microfilme Franţa, rola 15, c. 26v-27v.

[49] Ibidem, discursul negustorilor bulgari la banchetul dat în onoarea lui I. C. Brătianu, cf. raportului din 22 februarie 1870, c. 78v-79v; raportul din 9 iulie 1870, c. 287v-290.

[50] Ibidem, c. 43v-45, 89v-91.

[51] Ibidem, c 281-283, 287v-290.

[52] Albert Sorel, *Histoire diplomatique de la guerre franco-allemande*, Paris, 1875, vol. I, p. 93-94; Emile Ollivier, *L'Empire liberal*, Paris, 1908, vol. XIV, p. 138-139; V. Slăvescu, *Ion Strat (economist, finanţist, diplomat)*, Bucureşti, 1946, p. 252-268; Gh. Cliveti, *România şi conflictul franco-german (1870-1871)*, p. 166-167; D. Berindei, *România între Prusia şi Franţa în timpul războiului franco-german din 1870-1871*, în vol. *Românii şi Europa*, p. 330; *Memoriile regelui Carol I*, vol. II, p. 109-110, 119.

NEGOCIERI ŞI TRATATE DE PACE (1615-1627) ÎNTRE CASA DE AUSTRIA ŞI IMPERIUL OTOMAN

ILEANA CĂZAN

Secolul al XVII-lea a fost secolul în care diplomaţia modernă prinde contur şi în care relaţiile diplomatice joacă un rol important atât pentru menţinerea păcii cât şi pentru pregătirea alianţelor militare, care au premers confruntările de pe câmpul de luptă în cadrul *războiului de 30 de ani*. De menţionat faptul că generalizarea ambasadelor permanente, încă din secolul al XVI-lea, a permis o regularizare a raporturilor diplomatice, care devin o componentă de bază a politicii externe a statelor moderne. Acest lucru presupune organizarea unei ambasade, ierarhizarea funcţiilor diplomatice, între care cea de ambasador reprezintă cel mai înalt rang, stabilirea unui sediu permanent şi a cheltuielilor aferente funcţionării ambasadei. Toate aceste aspecte presupun bani şi oameni pregătiţi special pentru a face faţă cerinţelor funcţiei pe care o aveau de îndeplinit.

Lucrurile devin şi mai complicate atunci când se pune problema organizării ambasadelor în Imperiul otoman, unde nimic din ceea ce reprezenta protocolul cunoscut în Europa nu mai era valabil[1]. Schimbul de ambasade, darurile obligatorii, mita pe care o aşteptau marii dregători, protocolul complicat şi umilitor de la curtea sultanului, toate aceste aspecte au fost învăţate treptat şi de reprezentaţii diplomatici ai Imperiului german. Spre deosebire de Veneţia, Franţa şi Anglia, ambasadorii imperiali au fost priviţi mereu cu suspiciune, confruntarea dintre cele două imperii pentru supremaţie în Europa central-răsăriteană tensionând în mod logic şi raporturile diplomatice.

De exemplu, schimbul de ambasadori între Viena şi Istanbul a fost rar. În timp ce în capitala Imperiului otoman Habsburgii au avut, cu unele intermitenţe, începând cu anul 1547, ambasade permanente, în sens invers nu soseau decât ambasade extraordinare, cu durată limitată în timp[2], care aveau de regulă misiunea de a încheia etapa finală a unor negocieri, de a înmâna mesaje diplomatice de maximă importanţă sau de a-l felicita pe împărat cu prilejul urcării pe tron. Cu aceleaşi ocazii şi Casa de Austria trimitea la Istanbul ambasadori *extraordinari şi plenipotenţiari*, rangul diplomatic cel mai înalt.

Misiunea permanentă era însă în sarcina unor *rezidenţi* sau *trimişi permanenţi*, cu rang diplomatic mai mic, dar care, în decursul timpului, au servit interesele Imperiului german mai bine decât ambasadorii extraordinari. Rangul diplomatic al rezidenţilor era acela de *internuntius* şi acest lucru a fost stabilit încă din secolul al XVI-lea[3]. În perioada de început titlul emisarului Habsburgilor oscilează între *orator, internuntius, nuntius* şi *ambasciator, legatus, commisarius*[4]. Formula se stabileşte în 1612 la *internuntius*, rangul diplomatic imediat inferior celui de ambasador, dar nu dispare nici cea de *rezident*, mai ales pentru cei care îşi începuseră cariera ca secretari de ambasadă şi rămâneau în locul diplomatului rechemat la Viena.

Nici un post din diplomaţia Casei de Austria nu cerea calităţi mai complexe şi o răbdare fără margini, cum era funcţia de la Istanbul. După cum nici un post diplomatic nu era mai puţin dorit decât acesta. Pe lângă rangul inferior al funcţiei existau şi dificultăţile deosebite, născute din necunoaşterea limbii ţării în care rezidentul îşi desfăşura activitatea, din diferenţele de cultură şi de mentalitate care erau mai mari decât oriunde în altă parte.

---

[1] Ileana Căzan, *Habsburgi şi otomani la linia Dunării. Tratate şi negocieri de pace între 1526-1576*, Bucureşti, 2000, p. 19 şi urm.

[2] Această aparentă inegalitate se datora în primul rând prevederilor Coranului, care nu permiteau stabilirea credinciosului musulman în teritoriile *ghiaurilor* (necredincioşilor). Orice călătorie în afara *Casei Islamului* (cum era numită comunitatea credincioşilor islamici) trebuia să aibă o durată limitată, pentru ca cel plecat să se poată întoarce pentru a se putea purifica de contactul cu necredincioşii.

[3] Karl A. Roider Jr., *Austria's Eastern Question*, Princeton, 1982, p. 8.

[4] Il. Căzan, *op. cit.*, p. 13.

„Revista istorică", tom XV, 2004, nr. 5 – 6, p. 195 – 206

Limba oficială din capitala sultanilor era cea osmană, adică un amestec de persană şi turcă, scris în caractere arabe, ceea ce era complet străin civilizaţiei occidentale tradiţionale. În secolul al XVI-lea şi în primele decenii ale secolului al XVII-lea activitatea curentă a reprezentanţilor diplomatici se desfăşura cu ajutorul unor translatori sau tâlmaci, care proveneau de regulă dintre prizonierii luaţi din spaţiul central european şi care, trecuţi la Islam, deveneau funcţionari la Înalta Poartă. Tâlmacii mai puteau fi *împrumutaţi* de la misiunea diplomatică a Veneţiei, unde de la început au existat persoane special pregătite pentru funcţia de translator (*dragoman*).

Nemulţumiţi de serviciile unor asemenea tâlmaci, care de multe ori traduceau voit eronat textul tratatelor şi conţinutul negocierilor, Habsburgii iniţiază, începând cu anul 1578, funcţia de *Sprachknabe*, funcţie cu rangul cel mai mic în ambasadă, dar care devine foarte importantă deoarece forma tineri de la vârsta adolescenţei pentru a cunoaşte limba osmană, dar şi cutumele ţării, pentru a sluji cât mai bine interesele diplomatice habsburgice la Înalta Poartă. Primul adolescent menţionat în ambasadă cu această funcţie este Peter von Wollzogen, care l-a însoţit pe rezidentul Joachim von Sinzendorf. Deşi obiceiul se păstrează, el are un caracter aleator şi abia în 1640 se înfiinţează prima şcoală de limbă otomană, ce funcţiona pe lângă ambasadă[5]. În acest scop se angajează doi tineri croaţi, care au fost instruiţi pentru a fi angajaţi ulterior ca translatori.

Timp de 100 de ani de la această dată, una din sarcinile rezidentului la Istanbul a fost şi aceea de a supraveghea instruirea viitorilor translatori. Numărul acestora devine tot mai mare, fiind pregătiţi într-o adevărată şcoală. Ei erau folosiţi nu numai în misiunea diplomatică din capitala otomană, ci primeau sarcini şi în zona de graniţă, unde diferendele se ţineau lanţ sau erau trimişi în alte state islamice. Unii erau angajaţi la curtea imperială pentru a fi translatori oficiali, cu prilejul primirii reprezentanţilor sultanului, care încep să fie mai numeroşi în secolul al XVII-lea.

În secolul al XVIII-lea absolvenţii şcolii de translatori devin chiar rezidenţi diplomatici la Istanbul, deoarece nimeni nu cunoştea mai bine decât aceştia dedesubturile vieţii politice din capitala Imperiului otoman. Şcoala de translatori a funcţionat la Istanbul până în anul 1753, când misiunea ei a fost preluată de recent înfiinţata *Academie de studii orientale* în Viena[6].

Eficienţa sistemului de pregătire iniţiat pe lângă ambasadă era atât de mare, încât diplomatul englez Paul Rycaut îl dădea de exemplu în 1666[7] şi propunea ca o şcoală asemănătoare să se înfiinţeze şi pe lângă ambasada engleză. De asemenea, menţiona că acest tip de învăţământ era deja folosit de către misiunea diplomatică franceză din capitala Imperiului otoman.

Dacă ambasada imperială de la Istanbul a fost de rang inferior, nici în ceea ce priveşte funcţionarea ei condiţiile nu au fost prea bune din cauza lipsei banilor. În anul 1593, după începerea *războiului lung*, rezidenţii imperiali pleacă din capitala Imperiului otoman şi situaţia diplomatică nu avea să se normalizeze decât mulţi ani mai târziu. O imagine a ceea ce însemna reşedinţa misiunii permanente la Istanbul a lăsat Salomon Schweigger, care în anul 1608 publică la Nürnberg lucrarea *Ein newe Reyssbeschreibung aus Teutschland nach Constantinopel und Jerusalem...Mit hundert schönen newen Figuren...In III unterschiedlichen Bucher Auffsfleissigst einiger Person verzeichnet und abgerissen durch Salomon Schweigger*. Lucrarea cuprinde deci relatarea lui Salomon Schweiger, predicator protestant al ambasadorului imperial Joachim Freiherr von Sintzendorff, ultimul rezident imperial pe lângă curtea sultanului, înainte de conflictul militar de la sfârşitul secolului al XVI-lea.

Lucrarea prezintă călătoria lui Schweiger de la Tübingen la Viena, apoi drumul spre Constantinopol, prin Buda, Belgrad, Sofia, Plovdiv, Edirne. Partea a doua a lucrării se opreşte asupra vieţii cotidiene din Constatinopol, asupra locuitorilor, prezintă curtea sultanului, sistemul de învăţământ, religia, familia, arhitectura etc., iar partea a treia se referă la pelerinajul la Ierusalim. La Istanbul emisarii împăratului au fost primiţi şi găzduiţi în reşedinţa rezidentului în funcţie, David Ungnad, prilej pentru pastorul protestant de a descrie sediul misiunii diplomatice imperiale. Impresia generală a fost bună, dar din cele prezentate reiese clar că ambasada nu avea bani suficienţi pentru

[5]Karl A. Roider Jr, *op. cit.*, p. 9.

[6] *Ibidem*, p. 10.

[7] Observaţiile referitoare la Imperiul otoman se găsesc în lucrarea *The present state of Turkish Empire*, London, 1666; Ezel Kural Shaw, C.J. Heywood, *English and continental views of the Ottoman Empire, 1500-1800*, London, 1985, p. 52.

întreţinerea curentă. I-a întâmpinat o clădire mare cât un castel, construită ca un patrulater, cu camere aşezate pe fiecare latură. În fiecare cameră „se află ferestre de câte 1/5 coţi x 3 coţi", construite în adâncimea pereţilor groşi[8]. Toate camerele sunt boltite şi sunt înalte de 12 picioare, spune Schweigger. Casa este în întregime din piatră. În fiecare cameră se află un cămin, dar nu se face peste tot focul pentru *că lemnele sunt scumpe* (o legătură costă ½ de taler). Lemnul pentru soba din bucătărie este procurat din banii visteriei sultanului, pentru restul casei trebuie să plătească ambasadorul. În ceea ce priveşte confortul, acesta este relativ: în toate camerele există un pat cu o saltea făcută din păr de cal. Dormitoarele nu erau însă deloc comode pentru că în timpul nopţii prin ele „mişună şoareci, şobolani, gândaci, muşte, purici şi ploşniţe, ca nicăieri altundeva"[9]. Mai mult, Schweigger a găsit şi un şarpe în pat. Cauza acestui dezastru este pusă pe seama podelelor vechi, cu scânduri prost îmbinate. Deasupra intrării se află o frumoasă sală de primire, alături de care se găseşte o cămăruţă de lucru, amândouă fiind foarte curate. În total locuinţa ambasadorului avea 30 de camere, dar din acestea nu erau folosite decât o parte, pentru că nu existau suficienţi bani pentru întreţinerea lor (încălzire, curăţenie, mobilier complet). În mijlocul patrulaterului se află o curte interioară, cu plante şi cu o fântână: la parter se află grajdurile, ce pot adăposti 40 de cai. Schweigger ne informează că această locuinţă făcea partea din complexul moscheii lui Ali, destinat special găzduirii misiunilor diplomatice străine. Bucătăriile se află deasupra porţii de intrare şi există şi pivniţe. Deşi complexul moscheii lui Ali era destinat oaspeţilor străini, în caravanserai locuiau şi meseriaşi, ce aveau şi atelierele în acelaşi loc. Ca mijloc de supraveghere în faţa porţii erau postaţi permanent un ceauş şi 4 ieniceri, teoretic aflaţi acolo pentru securitatea ambasadorului, pe care îl însoţeau de câte ori ieşea pe stradă. În realitatea paza avea scopul de a supraveghea atent mişcările diplomatului. Interesant este că plata acestei mici gărzi revenea ambasadorului imperial, care le datora 50 de ducaţi pe an şi câte un caftan. În condiţiile în care ambasadorii Casei de Austria au fost mulţumiţi de serviciile de pază au acordat chiar şi 100 de ducaţi pe an şi cadouri numeroase[10]. Putem bănui că bunele servicii amintite se refereau mai ales la discreţia celor însărcinaţi cu supravegherea ambasadorului, care omiteau să informeze despre toate mişcările şi întâlnirile acestuia.

Relaţiile diplomatice habsburgo-otomane au fost relativ tensionate imediat după încheierea păcii de la Zsitva-Török în anul 1606, deoarece, în ciuda unor succese diplomatice notabile înregistrate de acest tratat, împăratul Rudolf al II-lea a vrut să îl revoce, pentru că a fost nemulţumit de modul în care partea otomană a interpretat problema tributului şi a rezolvat, numai în favoarea sa, situaţia cetăţilor de graniţă şi a jurisdicţiei fiscale a satelor din această zonă. Încercarea lui Rudolf din 1608 de a redeschide negocierile, prin Adam Freiherrn zu Herberstein şi de a obţine un alt tratat s-a încheiat cu un eşec.

La 20 ianuarie 1612 moare la Praga împăratul Rudolf al II-lea şi îi urmează fratele său Mathias I. Cu alegerea noului împărat relaţiile bilaterale între Casa de Austria şi Imperiul otoman păreau că vor primi o altă orientare, ştiut fiind ce eforturi depusese Mathias în anul 1606 ca să îl convingă pe împărat să ratifice textul păcii negociate sub supravegherea arhiducelui.

După un an de calm, raporturile se tensionează însă, ameninţând să ducă la un nou război. În centrul neînţelegerilor a stat controversa în jurul Transilvaniei. Eforturile diplomatice ale Vienei de a-l atrage de partea ei pe principele Gabriel Báthory au dat greş şi atunci s-a ales soluţia militară. Campania condusă în iunie 1611 de către Sigismund Forgács a eşuat. După armistiţiul încheiat la Tokay împăratul a continuat demersurile diplomatice cu aceeaşi finalitate, atragerea Transilvaniei în sfera controlului politic habsburgic. În acest scop Mathias a folosit toate mijloacele, inclusiv pe acela de a-l discredita pe Báthory la Înalta Poartă. Tentativa a fost dejucată de chiar principele transilvan, care a ştiut să se apere şi să îşi întărească poziţia în capitala Imperiului otoman[11].

În mai 1612 Mathias trimite o ambasadă extraordinară la Istanbul, condusă de Andreea Negroni, pentru a cere Transilvania. Rezultatul a fost acelaşi ca şi în cazul problemei contribuabililor

[8] Salomon Schweigger, *Zum Hofe des türkischen Sultans*, ed. Heide Stein, Leipzig, 1986, p. 55.
[9] *Ibidem*, p. 56.
[10] *Ibidem*, p. 57.
[11] Elisabeth Mayr Kern, *Habsburgische Türkenpolitik 1606-1648*, Salzburg, 1987, p. 54.

din zona Ezstergom, adică refuzul hotărât al Porţii de a discuta această problemă. Pe moment Mathias nu a mai insistat asupra cererilor, pentru că nu îşi consolidase încă puterea politică.

Locţiitorul imperial, Melchior Klesl, a considerat că pentru a aplana posibilele focare ale unui război civil în Imperiul german ar fi potrivit dacă s-ar reînvia planurile de luptă antiotomană, pentru care să solicite şi ajutorul partidei protestante, dând astfel cât de cât o coeziune şi un punct comun de acţiune principilor din imperiu. Opinia sa în această problemă a fost clară: „pagubele ar fi mult mai mari dacă turcii ar ocupa Germania şi dacă ar interzice religia catolică, decât dacă s-ar da satisfacţie protestanţilor în câteva puncte"[12]. Din păcate, nici situaţia fortificaţiilor de graniţă, nici finanţele imperiului nu au permis în această perioadă realizarea planurilor de luptă cu turcii.

Prima încercare de a obţine asentimentul principilor din Imperiul german pentru lupta cu turcii a fost făcută de împărat şi de Klesl în Dieta de la Regensburg din august 1613. Pe ordinea de zi a Dietei au fost două probleme: restabilirea ordinii în justiţia imperiului şi votarea subsidiilor pentru lupta antiotomană. Un posibil conflict cu Înalta Poartă a fost trecut pe planul doi, discuţiile izbucnind violent în jurul problemei religioase. Zvonurile referitoare la pericolul otoman erau contradictorii şi principii le-au luat în consideraţie doar pe cele mai liniştitoare. Când la sfârşitul lunii septembrie la Regensburg a sosit zvonul unui nou atac otoman înspre Transilvania, spre disperarea lui Klesl, au existat voci care au spus că dacă există pericolul unei asemenea invazii ar fi mai bine să fie abandonată odată pentru totdeauna această provincie în mâinile turcilor, pentru ca niciodată împăratul să nu mai fie obligat să organizeze campanii pentru controlul acestui principat[13]. Nu este de mirare că Dieta a votat la sfârşitul lunii octombrie 1613, în locul unor subsidii suficiente pentru echipamente, soldă şi provizii pentru o campanie de 260 de luni (*Römermonate*), plata unei sume echivalente pentru 30 de luni de campanie. Suma urma să fie plătită în următorii 2 ani, în 4 rate, numai în anumite condiţii : Ungaria, Boemia şi teritoriile patrimoniale ale Casei de Austria aveau să fie obligate la aceeaşi cotă-parte din impozitele extraordinare ca şi celelalte provincii din imperiu şi subsidiile nu aveau a se folosi decât pentru apărarea graniţelor, nicidecum pentru un război ofensiv. De altfel, protestanţii s-au abţinut să voteze şi această soluţie[14].

Odată cu stoparea planurilor de luptă împotriva turcilor prin hotărârea Dietei de la Regensburg, a fost clar pentru împărat că nu are altă soluţie decât menţinerea bunelor relaţii cu Imperiul otoman. La sfârşitul lunii mai 1614 Negroni se întorcea de la Istanbul însoţit de un trimis al Porţii, care aducea împăratului scrisori din partea sultanului, prin care acesta îşi exprima dorinţa de a menţine bunele relaţii. Acest emisar otoman a fost reţinut în imperiu până când curtea imperială avea să se hotărască ce poziţie să adopte. La insistenţele marelui vizir, Nasuf paşa, care reclama vehement încălcările de graniţă şi aştepta întoarcerea solului trimis, s-a găsit o explicaţie plauzibilă, aceea că, datorită dificultăţilor de comunicare cu solul, nu s-au putut desfăşura negocierile. Pretextul era foarte puţin plauzibil, pentru că Andreea Negroni era un bun cunoscător al limbii osmane, fapt demonstrat în 1608, când l-a informat imediat pe împăratul Rudolf al II-lea, în calitate de traducător oficial al curţii, că zu Herberstein fusese păcălit la Istanbul şi că în realitate negocierile sale şi darurile trimise nu schimbaseră cu nimic textul tratatului de pace din 1606, care rămăsese în vigoare şi nu fusese amendat, cum dorise împăratul.

Înalta Poartă a luat însă în consideraţie doleanţele împăratului şi a hotărât trimiterea unui reprezentant diplomatic care să cunoască bine limba germană. Cel însărcinat a fost croatul Gaspar Graciani, care la 5 iulie 1614 pleacă spre Viena, pentru negocieri la curtea împăratului[15].

Noua misiune diplomatică condusă de Gaspar Graciani, însoţit la Linz, unde se afla împăratul, de către ceauşul Muza, a început sub auspicii bune, pentru că împăratul şi consilierul său Klesl se hotărâseră să menţină relaţiile paşnice cu Imperiul otoman. Deşi exista disponibilitatea negocierilor, faptul că emisarii otomani au venit fără nici un fel de daruri a fost privit însă cu nemulţumire şi ca urmare Graciani nu a fost primit într-o audienţă oficială de către împărat. Reprezentatul Înaltei Porţi a

[12] *Ibidem.*
[13] *Ibidem*, p. 56.
[14] *Ibidem*, p. 59.
[15] Manfred Stoy, *Wirken Gaspar Gracianis (Graţianis) bis zu seiner Ernnenung zum Fürsten der Moldau am 4 Februar, 1619* în „Südost-Forschungen", t. XLIII, 1984, p. 49-116.

discutat cu Klesl, care a răspuns că propunerile de pace ale marelui vizir sunt binevenite, dar că răspunderea pentru tensiunile din ultimii ani se datorează şi emisarului imperial, Andreea Negroni, care nu şi-a îndeplinit corect misiunea pe lângă Nasuf paşa. De aceea, pentru modul defectuos în care şi-a îndeplinit misiunea diplomatică, Negroni a şi fost pedepsit, fiind închis la Linz[16]. Reprezentaţii Imperiului otoman au fost asiguraţi, încă o dată, înainte de a părăsi oraşul Linz, că negocierile se vor relua foarte curând, printr-o ambasadă imperială la Istanbul.

Pe drumul de întoarcere Gaspar Graciani s-a oprit la Buda, unde a discutat cu *beglerbegul* în funcţie, Sefer paşa, despre raidurile de jaf întreprinse de trupele neregulate otomane, raiduri reclamate de Klesl în timpul întrevederilor de la Linz. Sefer paşa a promis încetarea acestor raiduri.

Disponibilitatea ambelor părţi de a menţine bunele relaţii se vede şi din porunca dată de marele vizir, Damad Öküz Mehmed, intrat în funcţie în octombrie 1614, către noul paşă de Buda, Ali, de a respecta prevederile tratatului din 1606 şi de a-l asigura pe Johann von Molart, preşedintele Consiliului de Război, de dorinţa sa de pace[17].

Reîntors la Istanbul, Gaspar Graciani a fost însărcinat să revină în teritoriile austriece, de data aceasta ca însoţitor al ambasadorului extraordinar trimis pentru negocieri, Ahmed Kahaya. Datorită intrigilor din capitala otomană delegaţia nu a plecat la data fixată, în noiembrie, ci mai târziu, la 16 decembrie 1614. Nici în Imperiul habsburgic situaţia nu rămăsese aceeaşi. La curtea imperială acţiunile energice ale lui Gabriel Bethlen, noul principe al Transilvaniei, nu erau văzute cu ochi buni, iar neînţelegerile cu acesta nu puteau avea urmări pozitive pentru relaţiile cu Înalta Poartă. La 24 ianuarie 1615 Dieta ungară a fost întrebată dacă este cazul să se continue tratativele cu Transilvania, care este considerată drept *patrimoniu* al sultanului şi Gabriel Bethlen drept un *guvernator* numit de către Imperiul otoman. Dieta a votat pentru continuarea tratativelor, dar Bethlen a fost nemulţumit de modul în care fusese pusă problema şi a început să urzească intrigi la curtea sultanului, împotriva împăratului. Cum pentru împărat o campanie împotriva lui Bethlen era prea riscantă, se ajunge la primul tratat cu principele, încheiat la Trnava la 1 mai 1615.

Interesant este faptul că ostilitatea lui Bethlen a fost perfect disimulată în timpul acestor tratative, care cuprindeau şi o clauză prin care principele Transilvaniei se angaja să ofere ajutor militar împăratului împotriva sultanului[18].

Misiunea diplomatică otomană a început la data de 12 mai 1615 şi a fost formată dintr-o delegaţie de 136 de persoane. La 14 mai Gaspar Graciani, de confesiune catolică, ia parte la procesiunea condusă personal de împărat cu ocazia sărbătorii *Corpus Christi*. În aceeaşi zi a fost primit de Klesl, după care a urmat audienţa oficială la împărat, în cursul căreia Ahmed Kahya a înmânat darurile onorifice, trimise de sultan[19].

Împăratul şi Klesl au fost nevoiţi să plece la Praga şi negocierile au fost lăsate în seama preşedintelui Consiliului de Război, Johann von Molart, şi a cardinalului Sigismund Forgács, primatul Ungariei. Amândoi au manifestat însă un dezinteres făţiş pentru rezultatul tratativelor. În prima zi Forgács a întârziat, iar în următoarele zile von Molart a părăsit Viena, pentru a se duce la Baden, pentru cura anuală de ape minerale[20]. În faţa acestei situaţii Klesl s-a întors la Viena, pentru a relua negocierile, în care principalul reprezentant era Gaspar Graciani, deşi oficial misiunea a fost condusă de Ahmed Kahya.

Problemele litigioase ajung la o primă rezolvare la 3 iunie 1615, dar la numai câteva zile negocierile ameninţă să ajungă din nou în impas, iar pentru a grăbi lucrurile Klesl ameninţă că va părăsi din nou Viena[21]. Cu eforturi se ajunge la 14 iulie 1615 la redactarea unui nou tratat, cu o durată de 20 de ani şi la semnarea lui. Cu această ocazie se pune capăt problemei diferitelor variante ale păcii din 1606, iar forma ratificată de către împăratul Rudolf al II-lea la 9 decembrie 1606, pe care el însuşi încercase să o revoce, este desemnată drept document valabil şi autentic.

[16] *Ibidem*, p. 64
[17] El Mayr Kern, *op. cit.*, p. 60.
[18] A. Goos, *Österreichische Staatsveträge, Fürstentum Siebenbürgen*, Wien, 1913, p. 483-453.
[19] El Mayr Kern, *op. cit.*, p. 62.
[20] Manfred Stoy, *op. cit.*, p. 84.
[21] *Ibidem*, p. 87-88.

În ceea ce priveşte formulele de protocol, acestea sunt respectate în conformitate cu prevederile păcii din 1606, Mathias fiind numit „ *împărat roman înalt prea stimat*"[22]. În continuare se revine asupra cetăţilor de graniţă şi a problemei jurisdicţiei fiscale a satelor din regiunea Eger, Kanisza, Alba Regală, Pesta, Buda, Szolnok şi Hatvan, care rămân toate sub control otoman. Satele din regiunea de graniţă Novigrad reveneau împăratului. Pentru celelalte urma a se întruni o comisie mixtă, care să stabilească în ce cazuri se va păstra o jurisdicţie dublă şi în ce cazuri jurisdicţia revine Casei de Austria sau sultanului[23]. Articolul 4 prevede ca cei care, de ambele părţi, încalcă prevederile tratatului de pace, să fie imediat pedepsiţi şi în acest sens partea otomană cere rezolvarea problemei atacurilor din zona Albei Regale, care avuseseră loc în urmă cu 4 luni[24].

Articolul 5 dispune ca palăncile ridicate la graniţa ungară să fie inspectate de o comisie mixtă şi acolo unde acestea încălcau prevederile păcii din 1606 să fie dărâmate. Din cele 158 de sate cerute de otomani, în regiunea Esztergom li se promit 60, asupra celorlalte având să hotărască aceeaşi comisie. Articolul 7 stabileşte pentru toţi catolicii din teritoriile ocupate de otomani („credincioşi ai Maiestăţii sale Cristos şi cei care sunt cunoscuţi ca preoţi, fraţi şi iezuiţi") libertatea cultului.

În zona de graniţă, pustiită de incursiunile trecute, este permisă colonizarea de ambele părţi, iar cei nou aşezaţi aveau să fie impuşi din punct de vedere fiscal atât sultanului cât şi împăratului (art. 8).

Importantă este şi clauza comercială ce reapare în acest tratat, după ce în 1606 fusese neglijată, deşi ea fusese în atenţia tuturor negocierilor din secolul al XVI-lea. Articolul 9 hotărăşte că negustorii din amândouă imperiile „pot să meargă şi să vină ca să facă comerţ". Negustorii din Imperiul habsburgic aveau nevoie de scrisori de liberă trecere, obţinute din partea emirilor de la graniţă, pe care aveau obligaţia să le arate autorităţilor locale pe tot parcursul drumului lor, iar acestea trebuiau să le ştampileze de fiecare dată sau să semneze pe documentul de călătorie. În cazul în care negustorii veniţi din teritoriile habsburgice aveau să călătorească prin zone periculoase, oficialii otomani aveau obligaţia să le pună la dispoziţie o escortă armată pentru protecţie. „Nimeni, după ce a plătit vama cuvenită ambelor părţi, nu are voie să fie deranjat sau împiedicat de a merge acolo unde doreşte". Această clauză comercială este importantă pentru preocuparea curţii de la Viena de a promova comerţul în Levant, un tronson de bază al comerţului oriental, dar clauza negociată cu partea otomană, deşi menită să încurajeze iniţiativele, nu a avut urmări importante pe moment. Încercările de comerţ în Imperiul otoman au fost reduse tot secolul al XVII-lea. Nici măcar în secolul al XVIII-lea, când statul s-a implicat direct în organizarea comerţului levantin, iniţiativele nu au fost încununate de succes, falimentele dezastruoase oprind elanul întreprinzătorilor[25].

Negoţul în Imperiul otoman nu era atractiv şi din cauza taxelor mari pe care tratatul le stabileşte la ieşirea din Imperiul habsburgic şi la intrarea în Imperiul otoman. În primul rând, cei care nu aveau certificate semnate de împărat şi de autorităţile otomane de graniţă puteau să îşi piardă marfa, ce era luată în custodie de slujbaşii imperiali sau otomani. Vama era de 3% pentru toate produsele cumpărate şi de 3% pentru toate produsele vândute, iar pentru osteneala autorităţilor vamale imperiale şi otomane se mai plătea 2%. Dacă în cursul călătoriei un negustor murea, autorităţile de la graniţă aveau obligaţia de face un inventar al bunurilor, pe care le luau în custodie comună. Trezoreria statului otoman nu avea voie să se amestece în astfel de situaţii. Mărfurile odată vămuite nu mai puteau fi supuse altor taxe vamale, indiferent dacă mai treceau prin puncte de vamă sau nu. Orice procese legate de litigii comerciale nu se mai judecau pe loc, ci se remiteau la Înalta Poartă, căzând în sarcina cadiului[26].

În fine, articolul 11 garantează, din partea otomană, respectarea inviolabilităţii corespondenţei diplomatice[27], ceea ce nu însemna mare lucru având în vedere cât de mult dura un schimb de scrisori

---

[22] *Türkische Schriften aus dem Archive des Palatins Nikolaus Eszterházy*, ed. Lájos Fekete, Budapest, 1932, p. 215.

[23] *Ibidem*, p. 216.

[24] *Ibidem*, p. 217.

[25] Harald Heppner, *Austria şi Prinipatele dunărene. O contribuţie la politica sud-est europeană a Habsburgilor*, Cluj, 2000, p. 103-111.

[26] *Türkische Schriften*, p. 219-220.

[27] *Ibidem*, p. 220.

între Viena şi Istanbul, în mod normal circa 2 luni, iar în perioade de criză peste 4 luni. Într-un răstimp atât de lung scrisorile puteau fi citite şi retrimise sau pur şi simplu reţinute şi acest lucru nu conta prea mult, pentru că oricum atunci când ajungeau la destinaţie conţineau ştiri care nu mai erau de actualitate.

Graciani şi Ahmed Kahya au primit promisiunea că imediat ce avea să fie ratificat documentul de către sultan urmau să se întoarcă acasă. Delegaţia otomană a fost invitată la Praga, unde urma să fie aşteptat răspunsul sultanului. Răspunsul a sosit mult mai repede decât a fost aşteptat, la sfârşitul lunii octombrie 1615. Oficialii din imperiu au fost luaţi pe nepregătite, nu s-a mai pus problema unei ceremonii de adio pentru delegaţia otomană, care a rămas pe loc până când a fost gata ambasada imperială ce urma a pleca la Istanbul[28]. În primul rând, nu au existat fondurile necesare pentru ceremonie, banchet şi daruri. În al doilea rând, împăratul Mathias a sesizat în traducerea latină a textului ratificat o serie de greşeli şi a anulat documentul, cerând redactarea altuia, ratificat abia la 10 mai 1616.

Paralel cu negocierile cu Imperiul otoman au loc şi schimbări rapide de situaţie în raporturile cu Gabriel Bethlen, împotriva căruia Habsburgii îl instigă pe fostul domn muntean, Radu Şerban, aflat în exil la Viena să se alieze magnatului ungur, Georg Drugeth de Hommona, să îl detroneze pe principe. Aceste acţiuni merg mână în mână cu înrăutăţirea relaţiilor lui Bethlen cu Poarta, provocate de preluarea de către acesta a fortificaţiilor de la Lipova şi Ineu. Ali paşa, *beglerbegul* Budei, s-a pregătit să ocupe cu forţa fortăreţele, dar în ultimul moment, în iunie 1616, Bethlen a eliberat Lipova[29] şi a rămas în litigiu doar problema fortăreţei Ineu, pe care otomanii acceptă să o lase în stăpânirea principelui în 1619. Bethlen reuşeşte să învingă trupele lui Hommona, iar acesta se retrage spre Viena. În condiţiile în care poziţia sa la Poartă nu mai era la fel de puternică, Bethlen hotărăşte să înnoiască negocierile cu împăratul, cu care încheie la 31 iulie 1617 al doilea tratat de la Trnava, care relua clauzele primului[30].

Sub aspectul relaţiilor cu Imperiul otoman, tratatul ratificat la data de 10 mai 1616 de către împăratul Mathias I a fost trimis la Istanbul, cu o ambasadă extraordinară, condusă de guvernatorul oraşului Praga, Hermann con Czernin, care mai călătorise în Levant. Acesta a plecat din Viena la data de 20 mai 1616, însoţit de Caesare Gallo, translatorul oficial al curţii imperiale şi de o delegaţie de 150 de persoane. Cu 5 zile mai devreme avusese loc şi ceremonia de adio pentru delegaţia otomană, care primea permisiunea de a pleca spre casă[31].

La intrarea cortegiului imperial în Istanbul, Czernin a dat prima probă de stângăcie diplomatică, prin modul fastuos în care a organizat această intrare. Delegaţia călare, cu clopoţei la harnaşament, a fost precedată de steagul imperial, ce avea brodat pe una dintre feţe imaginea lui Cristos răstignit pe cruce. Ca urmare, ambasadorul a fost condus de slujbaşii otomani la reşedinţa rezidentului imperial la Istanbul şi a fost reţinut acolo câteva zile, sub pază strictă. Lipsa lui de modestie, modul ostentativ şi fastuos în care intrase în Istanbul au fost cât pe ce să îl coste capul pe dregătorul otoman ce avea în sarcină organizarea ceremoniilor de primire[32]. Durata misiunii lui Czernin a fost mai mare decât s-ar fi aşteptat, otomanii *revanşându-se* astfel pentru timpul petrecut de delegaţia otomană în Imperiul habsburgic.

În acest timp, la sfârşitul lunii martie 1617, noul paşă de Buda, Mehmed, deschide noi negocieri în prezenţa trimişilor otomani şi imperiali (Gaspar Graciani, Ahmed Kahya şi Caesare Gallo), întorşi din misiunea de la Înalta Poartă. Scopul noilor tratative a fost acela de a se reglementa încălcările de frontieră, care produseseră din nou reclamaţii de ambele părţi[33].

Impresionanta delegaţie otomană a sosit la Komaron la 27 aprilie, spre disperarea reprezentanţilor imperiali, care nu fac faţă cheltuielilor provocate de cazarea şi aprovizionarea acesteia. De aceea se pune clar problema limitării numărului de membri ai misiunilor diplomatice otomane[34].

---

[28] M. Stoy, *op. cit.*, p. 87.

[29] Katalin Péter, *L'Âge d'or de la principauté de Transilvanie (1606-1660)*, în *Histoire de la Transilvanie*, Budapest, 1992, p. 306.

[30] El. Mayr Kern, *op. cit.*, p. 64.

[31] *Ibidem*, p. 65.

[32] *Ibidem*.

[33] *Türkische Schriften*, p. 221.

[34] Manfred Stoy *op cit*, p. 194.

O parte a delegaţiei pleacă în iulie spre Praga pentru a înmâna împăratului darurile. Atitudinea lui Graciani, deloc prevenitoare faţă de împărat, a fost interpretată ca un răspuns la modul în care Czernin se comportase la Istanbul. Faptul că ambasadorul imperial nu se făcuse deloc plăcut turcilor a fost demonstrat încă o dată, când acesta pe drumul de întoarcere, în octombrie 1617, a fost prădat şi arestat pentru mai multe zile. Pentru a exercita presiuni, în scopul de a rezolva cât mai curând situaţia lui Czernin, autorităţile imperiale au arestat pentru scurt timp delegaţia otomană. Litigiul s-a încheiat când Pietro Bonomo s-a deplasat la Buda pentru a-l elibera pe Czernin[35]. Aşa se explică de ce negocierile nu au început decât la jumătatea lunii noiembrie. La 27 noiembrie 1617 a putut fi semnat la Viena un nou tratat, dar negocierile finale s-au desfăşurat la Komaron şi s-au încheiat în februarie 1618.

La 18 martie este semnată forma finală a documentului, care pune capăt unei faze a relaţiilor habsburgo-otomane. Cele 60 de sate din regiunea Ezstergom sunt trecute în posesiune otomană, iar împăratul consimte să nu mai strângă impozitele din această regiune. Pentru dărâmare palăncilor se fixează un termen de 4 luni şi se stabilesc măsuri pentru reglementarea conflictelor de graniţă şi pentru schimbul de prizonieri. Se încheiau astfel 12 ani de negocieri pentru punerea în practică a tratatului de la Zsitva-Török[36].

În anul 1618 singura opţiune politică pentru Habsburgi nu putea fi decât menţinerea cu orice preţ a păcii cu Imperiul otoman, pentru că problemele religioase din Imperiul german ajunseseră la un punct periculos, care a şi provocat conflagraţia europeană. Un război cu turcii în acel moment nu putea însemna decât sfârşitul Casei de Austria. De aceea eforturile imperialilor s-au concentrat în următorii 30 de ani pentru menţinerea bunelor relaţii cu Poarta. Deşi au mai existat momente tensionate şi planuri de luptă antiotomană, în cele din urmă Habsburgii au preferat soluţia negocierilor şi reînnoirea tratatelor anterioare.

În februarie 1618 sultanul Osman al II-lea îl trimite pe Omer aga să înştiinţeze Viena despre succesiunea sa la tron. În lunile imediat următoare a fost trimisă de către Habsburgi o ambasada extraordinară, care să îl felicite pe noul sultan, dar să aducă şi tratatul de la Komaron, ratificat de împărat. Delegaţia pleacă spre Istanbul împreună cu misiunea diplomatică otomană, care lăsa în urma ei cheltuieli apăsătoare pentru trezoreria imperială. În mijlocul acestor probleme financiare se petrece *defenestrarea de la Praga*, care a grăbit plecarea ambelor delegaţii, pentru simplu motiv că împăratul şi Klesl nu au dorit să îl lase pe Graciani *„spectator huius fabulae"*[37]. De altfel, toţi demnitarii de la curtea vieneză au fost de acord că luptele interne ce se desfăşurau în Imperiul german nu erau, în ochii ambasadorilor otomani, o bună carte de vizită pentru prestigiul împăratului. La sfârşitul lunii iulie 1618 Ludwig von Molart, fratele preşedintelui Consiliului de război, a fost desemnat pentru misiunea la Istanbul, dar a plecat împreună cu Gaspar Graciani abia la 4 octombrie 1618[38]. Grosul delegaţiei otomane plecase deja, împreună cu Ahmed Kahya, din luna august.

Ludwig von Molart a aflat la Belgrad, de la *sangeacbeg*-ul Hassan paşa, că rebelii din Boemia au cerut ajutor turcilor împotriva împăratului. De altfel nu ar fi fost prima dată când Poarta s-ar fi implicat în luptele interne din teritoriile Habsburgilor, în timp ce în mod oficial ar fi negat orice amestec. La 9 septembrie 1618 arhiducele Leopold, fratele viitorului împărat Ferdinand al II-lea, informează că „rebelii din Boemia" s-au aliat cu Bethlen şi cu turcii şi, împreună cu alte puteri, intenţionează să invadeze Ungaria[39].

La 23 decembrie 1618 Ludwig von Molart a sosit la Istanbul, dar datorită precedentului creat de ambasadorul extraordinar Hermann von Czernin i s-a interzis să intre în oraş cu convoi oficial, care să aibă steagurile desfăşurate şi clopoţei la harnaşamentul cailor, ceea ce fusese interpretat deja de către autorităţile de la Înalta Poartă ca o jignire adusă maiestăţii sultanului. Era primul rezident care sosea la Istanbul după retragerea ambasadei din 1593. Până în 1618 relaţiile diplomatice fuseseră întreţinute doar prin schimburi de ambasade extraordinare.

---

[35] El. Mayr Kern, *op. cit.*, p. 65.

[36] *Türkische Schriften*, p. 236.

[37] *Briefe und Akten zur Geschichte der Dreissigjährigen Krieges. Neue Folge. !618-1651*, vol I-1, München, Wien, 1966, p. 62.

[38] El. Mayr Kern, *op. cit.*, p. 68.

[39] *Briefe und Akten*, p. 222-223.

Primul contact al lui von Molart cu demnitarii otomani a decurs mulţumitor. La 1 ianuarie a fost primit în audienţa oficială la sultanul Osman al II-lea şi a rămas convins că situaţia este pozitivă pentru misiunea sa diplomatică.

Nici schimbarea survenită în ianuarie 1619, când marele vizir Halil paşa a fost înlocuit cu Damad Öküz Mehmed paşa, nu a adus modificarea climatului de bună înţelegere ce părea să domnească în jurul rezidentului imperial. Acesta află că din punct de vedere militar Imperiul otoman avea alte priorităţi: încheierea păcii cu Persia şi conflictul cu Polonia pentru teritoriile de la graniţa cu tătarii. În ceea ce privea *răscoala* din Boemia, unii dintre viziri au promis chiar lui von Molart ajutor militar de câteva mii de oameni pentru cauza imperială. Nu se punea problema unor trupe turceşti, ci doar detaşamente ale altor neamuri din Imperiul otoman[40].

La 20 martie 1619 împăratul Mathias moare şi succesorul său Ferdinand al II-lea trimite la Istanbul un curier care să anunţe schimbarea la tron şi să reafirme dorinţa sa de pace. Ca urmare sultanul Osman al II-lea îl împuterniceşte pe ceauşul Abdi să aducă la Viena urările sale de bine. Acesta a sosit în capitala Habsburgilor la începutul lunii iulie 1619 însoţit de curierul imperial Hans Panthier şi a plecat înapoi la jumătatea lui august, având asupra sa 2 scrisori ale lui Ferdinand către sultan.

Odată cu îndepărtarea lui Klesl de la conducere, de către Ferdinand al II-lea, care, nemulţumit de linia politică precaută în problemele religioase, îl arestează pe cardinal la castelul Ambras din Tirol, adepţii Contrareformei câştigă teren la curte şi influenţează negativ măsurile luate de împărat. Această schimbare de atitudine nu a avut însă nici un efect referitor la politica faţă de Înalta Poartă. În această direcţie Ferdinand a fost fericit să poată prelungi cât mai mult tratatele de pace existente, care îi lăsau libertate de mişcare pe frontul ce avea să se deschidă întâi în Boemia, apoi în întreg Imperiul german.

Cu toate acestea, au rămas probleme care să tensioneze din timp în timp legăturile cu Înalta Poartă. În primul rând, a fost aspectul nerezolvat al raportului de putere între cele două imperii, tratat deosebit de către curtea de la Viena şi de cea de la Istanbul. În al doilea rând, au fost intrigile permanente ale lui Gabriel Bethlen, care a urmărit cu încăpăţânare până în 1626-1627 să obţină pentru Transilvania cea mai bună poziţie politică, atât în raporturile cu Habsburgii, cât şi cu Înalta Poartă. Această poziţie a urmărit inclusiv titlul regal pentru principele transilvan.

În 1622 sultanul Mustafa I, readus pe tron după 4 ani de detenţie şi ca urmare a detronării nepotului său Osman al II-lea, compromis în campania din 1621 împotriva Poloniei, trimite la Viena o misiune diplomatică prin care să anunţe urcarea sa pe tron. Ca răspuns, împăratul expediază ambasada extraordinară condusă de către Jakob Kurz von Senftenau, însoţit şi de cel ce avea să îl înlocuiască pe Starzer, secundul lui von Molart, anume Sebastian Lustrier von Liebenstein[41]. Misiunea acestei ambasade era aceea de a-l felicita pe sultan şi de a-i cere să oprească orice ajutor pentru Gabriel Bethlen. Când ambasada a ajuns la Istanbul pe tronul Imperiului otoman l-a găsit pe Murad al IV-lea, fiul de doar 11 ani al lui Osman al II-lea, care îl înlocuise după numai 3 luni de domnie pe Mustafa I[42]. De ambele părţi s-au reînnoit tratatele de pace, care au reluat clauzele păcii de la Zsitva-Török şi Viena. Preocuparea împăratului a fost aceea ca schimbarea de domnie să nu aducă abrogarea tratatelor existente.

Cel care şi-a oferit cu insistenţă bunele servicii pentru reînnoirea tratatelor existente între Habsburgi şi otomani nu a fost altul decât Gabriel Bethlen. În conformitate cu dreptul islamic, un tratat de pace încheiat de către un sultan, pe o anumită durată, era valabil în timpul vieţii acestuia, iar urmaşii aveau obligaţia de a-l reînnoi dacă era încă în vigoare sau de a-i renegoica clauzele, dacă situaţia politică se schimbase între timp. Aşa se explică de ce tratatul din 1606, deşi a fost recunoscut în toate negocierile ce au urmat ca fiind perfect valabil, a fost reînnoit de atâtea ori.

Gabriel Bethlen a considerat că reglementarea raporturilor transilvano-austriece trebuie să fie o condiţie *sine qua non* în cadrul negocierilor de la Gyarmat, încheiate cu tratatul din 25 mai 1625, şi de la Szöny, perfectate cu ultimul acord habsburgo-otoman, până în 1640, cel din 13 septembrie 1627. Strădaniile diplomaţiei transilvane de a fi prezentă ca mediator la aceste convorbiri se bazează pe precedentul din anii 1605-1606. După cum Bethlen însuşi mărturisea, interesul pentru aceste

[40] El. Mayr Kern, *op. cit.*, p. 70.
[41] *Ibidem*, p. 71.
[42] V.J. Parry, H. Inalcik, A. N. Kurat, J.S. Bromley, *op. cit.*, p. 135-136.

negocieri era dat de dorinţa de a asigura pentru Transilvania recunoaşterea diplomatică a independenţei principatului, a graniţelor sale, precum şi o garanţie viitoare, referitoare la suzeranitatea şi obligaţiile financiare ale statului.

În problema jurisdicţiei cetăţilor şi a satelor de la graniţă, principele Transilvaniei a depus eforturi susţinute cu prilejul negocierilor de la Gyarmat, intervenind atât la curtea de la Viena, cât şi pe lângă demnitarii otomani (fie cei de la Istanbul, fie cei aflaţi în provincii, cum era cazul ***beglerbegului*** de Buda). Bethlen a cerut la Poartă ca Transilvania să fie parte la negocierile de pace, cu acelaşi rol ca în 1606[43]. Cererea principelui era greu de luat în consideraţie după ce el însuşi încheiase cu Habsburgii tratatul de la Viena din mai 1624.

În cursul anului 1624 principele a primit asigurări formale, atât din partea marelui vizir, Kara Ali paşa, cât şi din partea *beglerbeg*-ului de Buda, Sofu Mehmed paşa, că Transilvania va primi rolul de mediator al păcii, în conformitate cu prevederile păcii de la Zsitva-Török. În plus i se garanta că toate posesiunile transilvane, înscrise ca atare în tratat, aveau să rămână neschimbate. Asigurările Porţii păreau a fi lipsite de conţinut în condiţiile în care aceasta urmărea încheierea rapidă a unui tratat cu Casa de Austria. De aceea reprezentatul Transilvaniei la Istanbul, Janos Gáspár, s-a adresat ambasadorilor Franţei, Angliei, Veneţiei şi Olandei, pentru a neutraliza obiecţiile demnitarilor otomani referitoare la tratatul din mai 1624, prin care Bethlen îşi lua angajamente ferme faţă de Habsburgi. Se mai cerea şi obţinerea unui firman *antedatat* prin care Gabriel Bethlen să aibă dreptul de a întreţine pe cont propriu relaţii diplomatice cu puterile europene. Aceasta părea calea cea mai sigură ca principele să se menţină în continuare în graţiile Porţii şi ar fi înlăturat toate obiecţiile rezidenţilor imperiali referitoare la participarea Trasnilvaniei la tratative[44]. Eforturile au fost parţial încununate de succes, pentru că în pacea de la Gyarmat (25 mai 1625) Transilvania a fost inclusă ca un stat de sine stătător. La insistenţa împăratului Ferdinand al II-lea au fost însă înlăturaţi de la tratative delegaţii transilvani, iar Bethlen a trimis proteste repetate privind excluderea garanţiilor cerute pentru principat. În redactarea textului nu avuseseră relevanţă pentru cele două părţi cetăţile de la graniţa transilvano-habsburgică, de aceea nu fuseseră nominalizate. Ca urmare, Bethlen a cerut nici mai mult, nici mai puţin decât anularea tratatului. Cum protestele au fost tardive, eforturile sale s-au îndreptat spre împiedicarea ratificării acestui document.

Discuţiile purtate în cursul anilor 1625 şi 1626-1627 cu reprezentaţii diplomatici ai *ligii* protestante i-au arătat principelui transilvan clar faptul că, datorită tratatelor încheiate cu Habsburgii în 1624 şi 1626 şi datorită prezenţei Transilvaniei în tratatul de la Gyarmat (privit doar ca un armistiţiu, pentru că nu fusese ratificat), speranţa unui ajutor militar din partea statelor europene sau a Porţii era foarte slabă. În aceste condiţii Bethlen continuă să se plaseze pe poziţia de mediator al păcii între cele două imperii vecine, deşi sprijinul nu îi fusese solicitat. La această orientare au contribuit fricţiunile provocate de trupele otomane la graniţa transilvană, precum şi greutăţile întâmpinate de Înalta Poartă pe frontul din Iran. Acestea l-au determinat pe principe să abandoneze linia politică agresivă, inaugurată la începutul secolului de Ştefan Bocskay, înţelegând că nu mai poate conta pe ajutorul militar otoman pentru realizarea planurilor sale antihabsburgice.

Evoluţia negocierilor habsburgo-otomane în cursul anului 1626 i-au oferit lui Bethlen ocazia unui joc politic pe cât de subtil, pe atât de periculos. El s-a hotărât să anuleze sau măcar să aplaneze punctele rămase nerezolvate în tratatele anterioare[45].

Nemulţumirea Porţii faţă de spiritul întreprinzător şi independent al politicii transilvane a crescut, mai ales după zvonurile ce au urmat păcii de la Bratislava (din decembrie 1626, între Habsburgi şi Bethlen) şi acuzaţiilor lui Yussuf aga, referitoare la faptul că atitudinea reprezentaţilor Olandei şi ai altor state protestante la Istanbul (inclusiv Transilvania) lezează interesele otomane. Cel mai înverşunat opozant al acestora s-a dovedit a fi nu marele *muftiu*, Yussuf aga, ci ambasadorul englez, sir Thomas Roe, care a manifestat o totală neîncredere în clauzele păcii din 1626. De aceea

[43] Cristina Feneşan, *Die Bemühungen Siebenbürgens als Friedensvermittler zwischen Habsburg und der Pforte, 1605-1627*, în *Habsburgisch-osmanische Beziehungen*, Wien, 1985, p. 151.
[44] *Ibidem*, p. 152.
[45] *Ibidem*, p. 153-154.

principele transilvan a fost obligat să facă eforturi disperate, prin emisarul său Sigismund Mike, să recâştige încrederea înalţilor demnitari otomani[46].

Disponibilitatea diplomaţilor transilvani de a purta negocieri cu înalţii dregători de la Înalta Poartă pentru a rezolva problema, rămasă deschisă în 1625, a unui tratat de pace habsburgo-otoman a făcut ca guvernanţii de la Viena să ceară, în cele din urmă clar şi răspicat, medierea Transilvaniei în negocieri. Nu este de mirare deci că sultanul Murad al IV-lea a cerut principelui Gabriel Bethlen să se implice, ca mijlocitor, în încheierea unui tratat final între Imperiul habsburgic şi cel otoman. Nici de această dată nu au lipsit zvonurile răuvoitoare la adresa principelui, considerat o persoană în care nu se poate avea încredere.

Neîncredere întâmpină şi la Viena delegaţia transilvană şi împăratul Ferdinand al II-lea l-a respins dintre membrii acesteia pe Michael Tholdalági, care a fost înlocuit cu Francisc Mikó, omul de încredere al principelui pe lângă *beglerbeg*-ul de Buda, Murteza paşa. Prin această mişcare, favorabilă în cele din urmă lui Bethlen, acesta s-a asigurat că toate clauzele ce ar interesa Transilvania ar fi fost înscrise în textul final. Pentru a-şi atinge mai bine scopul, Bethlen a scos din tratat unele clauze privind ţările române, pentru a le folosi ulterior ca mijloc de presiune atât faţă de paşa de Buda, cât şi faţă de omologul acestuia, palatinul Miklós Eszterházy.

Acesta fusese ales la 25 octombrie 1625 de către Dieta de la Bratislava ca palatin al Ungariei *regale*[47], în momentul în care raporturile diplomatice dintre Habsburgi şi Imperiul otoman se aflau într-o perioadă de acalmie. Conform înţelegerilor perfectate de ambele imperii, funcţia sa a devenit deosebit de importantă pentru că împreună cu *beglerbeg*-ul de Buda avea sarcina de a veghea la respectarea tratatelor în vigoare şi de a aplana eventualele conflicte de graniţă.

Problemele controversate au fost aceleaşi ca şi în tratatele anterioare (jurisdicţia şi impozitele asupra satelor de graniţă şi ocuparea de către turci a cetăţii Weizen /Vác, ca şi problema darurilor către Poartă şi interpretarea acestui gest, ca plată sau nu a tributului). În cursul anului 1626 Eszterházy protestase în scris referitor la încălcările de frontieră[48], mai ales că cetatea Weizen /Vác fusese trecută în sfera de control a Habsburgilor începând cu anul 1606.

În final noile negocieri au fost purtate la Szöny, în prezenţa lui Gabriel Bethlen, care s-a străduit, de această dată, să împace cele două părţi pentru a da un caracter stabil noului tratat.

Strădaniile personale ale principelui transilvan de a cuprinde în textul tratatului de la Szöny (încheiat la 12 septembrie 1627) clauze speciale referitoare la Transilvania au fost fără rezultat. Ca şi în textul păcii de la Gyarmat, nu au fost înscrise nici un fel de garanţii pentru poziţia Transilvaniei şi pentru posesiunea acesteia asupra celor 7 comitate (*partes Hungariae*)[49]. Având în vedere că articolul 1 al noii păci întăreşte clauzele tratatelor anterioare (Zsitva-Török, Viena şi Gyarmat), rezultă, chiar dacă acest lucru nu a fost înscris în mod explicit, că poziţia Transilvaniei şi posesiunea asupra celor 7 comitate rămânea neschimbată. Cu toate acestea, principele a fost nemulţumit de situaţie, deşi în anul următor reprezentatul său la Istanbul, Michael Tholdalági, îl asigura că includerea clauzelor cerute nu reprezenta nici o garanţie în cazul unei invazii austriece în Transilvania. Eforturile lui Bethlen nu au rămas totuşi fără urmări.

Nepotrivirile dintre varianta latină şi cea osmană a textului păcii din 1628 au fost explicate prin slaba cunoaştere a limbii osmane de către traducătorii imperiali. Aceste nepotriviri, poate nu chiar atât de întâmplătoare, au adus necesitatea unor noi runde de convorbiri între paşa de Buda şi

---

[46] *Ibidem*, p. 154.

[47] *Türkische Schriften*, p, XVII. Miklós Eszterházy s-a născut la 8 aprilie 1583, la Galanta, în comitatul Pressburg, într-o familie protestantă. În 1600 a trecut la catolicism, ca urmare a studiilor făcute în şcoala iezuită de la Vágsélly. Trecerea la catolicism l-a despărţit de tatăl său. De aceea se mută la unchiul său matern, Ştefan Illésházy, pe care avea să îl însoţească în Polonia, între 1603-1605. În 1617 devine comite (*obergespan*) în comitatul Bereg. În 1618 deţinea cu acelaşi titlul comitatul Zólym (Sohl), iar din 1626 şi comitatul Pozsony (Pressburg). Miklós Eszterházy a fost un apărător înfocat al Habsburgilor, în calitate de regi ai Ungariei, faţă de atacurile lui Gabriel Bethlen şi a fost un exponent înverşunat al catolicismului. Ca urmare în 1622 devine *judex curia* şi comandat general al fortăreţei Újvár (Neuhäusel).

[48] *Ibidem*, p. 239.

[49] Cr. Feneşan, *op. cit.*, p. 155.

palatin[50], problemele rămase în litigiu persistând până în 1664. De asemenea, orice încercare a împăratului de a se amesteca în problemele transilvane la moartea principelui Gabriel Bethlen a fost drastic respinsă de partea otomană, care prin paşa de Buda, Hasan, scria palatinului la 1 octombrie 1630 că Transilvania este în stăpânirea sultanului şi în problemele ce se ivesc în acest principat nimeni nu are voie să se amestece[51].

În urma ratificării oficiale a tratatului de Szöny, în anul 1628 a fost trimis ca ambasador extraordinar la Istanbul Ludwig von Kuefstein, iar la Viena a sosit Receb paşa. A fost pentru prima dată când s-a făcut schimb simultan de ambasade între cele două puteri. Până la acea dată ambasadele se succedau una pe alta, deşi tratatul din 1606 prevăzuse acest schimb simultan.

Nepotrivirile dintre forma latină şi cea otomană a tratatului din 1627 au întârziat plecarea ambasadei până târziu în toamna anului 1628. Întârzierea a fost bine venită pentru că a permis trezoreriei imperiale să facă faţă veşnicei probleme, cea a banilor pentru daruri.

În concluzie, relaţiile diplomatice între Casa de Austria şi Imperiul otoman între 1615-1627 au stat sub semnul dorinţei de pace manifestată de ambii parteneri de negocieri. Imperiul german a avut nevoie de acalmie pe frontul antiotoman pentru a se lansa în ofensiva europeană, începută în 1618. De cealaltă parte, Înalta Poartă a trecut, începând cu anul 1617, printr-o perioadă deosebit de dificilă, marcată de instabilitate politică chiar în sânul dinastiei domnitoare, ameninţată chiar cu extincţia, lucru nemaiîntâlnit până în secolul al XVII-lea. Ca urmare, se abadonează legea nescrisă a fratricidului şi se inaugurează noul sistem al detenţiei rudelor masculine ale sultanului, pentru a se preîntâmpina o eventuală criză dinastică. Existenţa unor potenţiali moştenitori legitimi ai tronului a dus însă, inevitabil, la lupte pentru tron, soldate cu intrigi de palat puse la cale de *partida femeilor* din harem, ce avea să conducă statul otoman până în anul 1632. În acest context, reluarea ofesnsivei pe frontul din Europa centrală nu a fost nicidecum o prioritate pentru politica Înaltei Porţi, iar păstrarea bunelor relaţii cu Habsburgii a devenit o necesitate.

[50] A se vedea schimbul de scrisori din 1628-1630, *Türkische Schriften*, p. 273-275.
[51] *Ibidem*, p. 283.

IZVOARE ŞI METODE DE CERCETARE

JAMES BAILIE FRASER ŞI CĂLĂTORIA SA ÎN PRINCIPATE LA 1836

DANIELA BUŞĂ

Cunoscut ca secol al redeşteptării naţionale, al modernizării, al afirmării dorinţei de unitate şi independenţă naţională, de libertate individuală şi, în multe cazuri, al materializării acestor idealuri, veacul al XIX-lea constituie totodată şi o perioadă caracterizată printr-o mare diversificare a surselor de informare. Într-o epocă. în care ideile şi informaţiile au cunoscut o circulaţie fără precedent, la aceasta contribuind în principal interesul şi dorinţa oamenilor de a veni în contact cu realităţi şi locuri cât mai îndepărtate şi mai variate, importanţa relatărilor de călătorie este deosebită. Fără a omite latura „inevitabil subiectivă şi fragmentară", compensată însă de „spontaneitatea contactului direct şi a detaşării"[1], mărturiile călătorilor străini despre români şi spaţiul locuit de ei, vin să completeze informaţia, să o îmbogăţească, să-i adauge noi valenţe şi, de ce nu, în unele cauzuri să aducă un plus de savoare sau să evidenţieze aspecte şi nuanţe, parţial, incomplet sau deloc desprinse din cercetarea izvoarelor istorice tradiţionale.

După ce secole de-a rândul a constituit o primejdie pentru o mare parte din statele Europei, Imperiul otoman ajunsese să se teamă pentru propria existenţă. Situat în prim-planul atenţiei politicii şi diplomaţiei europene încă de la sfârşitul secolului al XVIII-lea, el a rezistat cu greu evenimentelor primei jumătăţi a veacului al XIX-lea: conflicte cu rivalii, războaie de independenţă ale unora dintre supuşi, expediţii de pedepsire, intervenţii diplomatice, economice şi chiar militare din partea marilor puteri. Toate aceste realităţi au sporit interesul pentru sud-estul Europei, fapt evidenţiat şi de diversitatea socială şi profesională a celor ce l-au vizitat, cu diverse treburi, misiuni sau pretexte[2]. Pe lângă cei ce proveneau din centrul şi apusul Europei, care au fost cei mai numeroşi, întâlnim călători din sudul continentului, din Peninsula Scandinavă, dar şi din Orientul Apropiat sau din centrul Asiei. Aceştia din urmă au fost cei mai puţini. Constrânşi de împrejurări, ei au străbătut teritoriul locuit de români, însoţiţi de literaţi sau ziarişti occidentali, de regulă buni cunoscători ai lumii asiatice, ale căror însemnări le-au semnalat de altfel şi prezenţa.

În toamna anului 1836, când se împlineau doi ani de la prima călătorie în ţările române a reverendului Benjamin Barker[3], unul dintre misionarii Societăţii biblice britanice pentru străinătate, foarte legat de ţările române, la un an de la vizita în Ţara Românească a tânărului ofiţer prusac,

---

[1] Paul Cernovodeanu, *Imaginea ţărilor române la călătorii străini din secolele XIV-XVIII*, în „Revista de istorie", t. 32, 1979, nr. 12, p. 2353.

[2] Despre originea socială şi profesiile călătorilor străini din prima jumătate a secolului al XIX-lea, Paul Cernovodeanu, *Importanţa corpusului de călători străini pentru istoria ţărilor române în prima jumătate a secolului al XIX-lea,* în "Revista istorică", serie nouă, t. III, 1992, nr. 11-12, p. 1099-1100; idem, *Imaginea celuilalt: tipologia imaginii societăţii româneşti în viziunea călătorilor străini (sec.XVIII – prima jumătatea a sec. XIX),* în vol. *Oraşul românesc şi lumea rurală. Realităţi locale şi percepţii europene la sfârşitul secolului al XVIII-lea şi începutul secolului al XIX-lea,* (ed. Ileana Căzan, Daniela Buşă),Brăila, 2004, p. 35-36.

[3] Între 1834-1857 reverendul Benjamin Barker a vizitat ţările române şi chiar a locuit aici câţiva ani, intrând în contact cu sistemul de învăţământ, dar şi cu diferite personalităţi culturale, politice şi mai cu seamă religioase. Informaţii şi observaţii despre toate acestea se găsesc în corespondenţa şi rapoartele adresate de reverend Societăţii biblice; Eric D. Tappe, *A Bible Society in the Romanian Principalities*, în "The Slavonic and East European Review", t. XLII, 1964, no. 99, p. 388-402. De asemenea, George Potra, *Bucureştii văzuţi de călătorii străini (secolele XVI-XIX),* Bucureşti, 1992, p. 150-155.

„Revista istorică", tom XV, 2004, nr. 5 – 6, p. 207 – 214

Helmuth von Moltke[4], viitor mareșal, una din figurile proeminente ale secolului al XIX-lea, cel care a învins armata lui Napoleon al III-lea în războiul franco-prusac, cam în același timp cu un alt cunoscut călător, Stanislas Bellanger[5] și cu cca. jumătate de an înaintea expediției științifice (vara 1837) întreprinsă de grupul de savanți în frunte cu învățatul principe de San Donato, Anatol Nicolaevici Demidov, Principatele române primeau vizita unor oaspeți orientali. Aceștia erau prinții persani Riza Culi Mârza, Negief Culi Mârza și Timur Mârza, însoțiți, la însărcinarea guvernului britanic, de James Bailie Fraser. Cine erau cei trei prinți și englezul care se bucura de atâta încredere și prețuire din partea guvernului Marii Britanii?

Călător și literat, James Bailie Fraser era fiul cel mai mare al lui Edward Satchell Fraser, născut în 1783 la Reelick in Inverness în Scoția. În 1815, odată cu terminarea războiului cu Nepalul, a întreprins o călătorie de cercetare în Himalaia împreună cu fratele său, William Fraser, la acea dată agent politic în armata generalului Martindale. În cursul călătoriei, care a durat două luni și a prilejuit străbaterea unor zone de o sălbăticie și un pitoresc neobișnuit, participanții au ajuns până la izvoarele Jumnei și Gangelui. În 1820, Fraser avea să publice la Londra impresiile acestei călătorii sub titlul *Journal of a Tour through part of the Rivers Jumna and Ganges,* întregită de propriile desene și schițe. În anul următor, el l-a însoțit pe doctorul Jukes în misiunea în Persia, ajungând pe 29 noiembrie 1821 la Teheran. După o ședere de o lună în capitala Persiei, la 27 decembrie, îmbrăcați în haine persane, au părăsit orașul, continuându-și călătoria spre Khorasan și Bokhara. La Masbed, unde au sosit la 2 februarie 1822, aveau să afle că drumul spre Bokhara trecea printr-o zonă recent răsculată. Vestea a schimbat planurile celor doi și i-a determinat să se îndrepte spre Kurdistan și Marea Caspică, punctul final fiind orașul Tabris. Această nouă călătorie avea să-i ofere lui Fraser material pentru două cărți: *Narrativ of a Journey into Khorasan în the years 1821 and 1822, including some Account of the Countries to the Nord-east of Persia. With remarks upon the National Character, Government and Resources of that Kingdom,* London, 1825 și *Travels and Adventures in the Persian Provinces on the Southern Banks of the Caspian Sea. With an Appendix containing short Notice on the geologi and Commerce of Persia,* London, 1826. În 1823 s-a căsătorit cu fiica lui Alexander Fraser Tytler, lord de Woodhouselee.

Socotit bun cunoscător al Orientului, guvernul britanic i-a încredințat o misiune diplomatică în Persia în iarna 1833-1834. Între Crăciunul anului 1833 și 8 martie 1834, Fraser a străbătut cca. 2.600 de mile pe traseul Semlin–Constantinopol–Teheran, întregul parcurs, ca și considerații despre oamenii și locurile întâlnite, făcând obiectul cărții *A Winter's Journey (Tatar) from Constantinople to Teheran. With Travels through various parte of Persia,* London, 1838. Cele două călătorii în Persia l-au familiarizat cu limba persană, pe care o stăpânea destul de bine și i-au prilejuit cunoașterea obiceiurilor, culturii și istoriei acestui stat asiatic.

[4] La acea dată căpitan, von Moltke, în calitate de conducător al unei misiuni militare prusace, s-a deplasat la Constantinopol, la cererea sultanul Muhamed al II-lea, pentru la pune în practică planul de refacere și modernizare a armatei otomane. Drumul de la Orșova la Giurgiu a fost făcut pe uscat prin Oltenia, sudul Munteniei și București. Impresiile despre această călătorie au fost publicate sub titlul *Briefe über Zustände und Begebenheiten in der Türkei aus Jahren 1835 bis 1836*, Berlin, 1917. Pentru detalii, C.I. Karadja, *Craiova și Muntenia în 1835 după ziarul de drum al contelui Moltke*, în "Arhivele Olteniei", t. VIII, 1929, nr. 45-46, p. 528-530; Francisc Pall, *Cu prilejul unei comemorări. Moltke și românii*, în "Convorbiri literare", an LXXV, 1942, p. 588-597; George Potra, *op. cit.*, p. 155-159.

[5] Catalogat de George Potra drept „petrecăreț", negustorul și literatul francez Eugène-Stanislas Bellanger a întreprins mai multe călătorii de afaceri și cu interes religios și cultural în răsăritul Europei și Orient. În două rânduri (1836-1837 și 1846-1847) a fost oaspetele românilor. Însemnările și observațiile consemnate cu aceste prilejuri s-au materializat în două lucrări memorialistice: *Trois ans de promenades en Europe et en Asie*, vol. I-II, Paris, 1842 și savuroasa *Le Kéroutza. Voyage en Moldo-Valachie*, vol. I-II, Paris, 1846. Detalii despre scrierile lui Bellanger și misiunile sale, Nicolae Iorga, *Istoria românilor prin călători*, ed. II, vol. III, București, 1929, p. 218-220; Georges Cioranesco, *Un orientaliste peu connu: Stanislas Bellanger et sa mission litteraire en Turquie*, în "Revue des études islamiques", 1970, nr. 1, p. 55-73; George Potra, *op. cit.*, p. 159-165.

Fraser este şi autorul unor romane cu caracter istoric şi memorii. Dar, în ciuda numeroaselor creaţii literare, el nu s-a impus ca scriitor, ci ca autor de însemnări de călătorie. Acestea au oferit, la vremea apariţiei, informaţii interesante despre locurile străbătute, despre locuitori, despre obiceiurile, datinile si moravurile lor, mulţi dintre cei întâlniţi fiind aproape necunoscuţi contemporanilor lui Fraser din Europa apuseană. Cât priveşte datele şi informaţiile astronomice, acestea nu numai ca au completat cunoaşterea în domeniu, dar au făcut şi un real serviciu cartografiei Asiei. Spre sfârşitul vieţii s-a retras la Reelick, unde a avut o funcţie adminstrativă. A murit în ianuarie 1856.

În 1835 guvernul englez, întotdeauna prudent şi atent faţă de diferiţi lideri asiatici, l-a însărcinat pe Fraser să-i însoţească pe prinţii persani Riza Culi Mârza, Negief Culi Mârza şi Timour Mârza, atât pe timpul cât au locuit la Londra, cât şi pe drumul de întoarcere până la Constantinopol. Fii ai fostului pretendent la tronul Persiei, Husein Ali Mârza, cei trei prinţi fuseseră siliţi să fugă în străinătate după asasinarea tatălui lor, trecând prin Bagdad, Damasc, Beirut, Gibraltar până în Anglia. Perioada şederii la Londra ca şi drumul de întoarcere al prinţilor face obiectul cărţii *Narrative of the Residence of the Persian Princes in London in 1835 and 1836. With an account of their journey from Persia, and subsequent adventures*, vol. I-II, apărută la Londra în 1838. În prefaţa ei, Fraser ţine să precizeze că publicarea acesteia este o datorie faţă de britanici, care aveau dreptul să ştie adevărul despre şederea în Anglia a celor trei oaspeţi persani, mai ales că erau "într-adevăr primii prinţi asiatici ce vizitau vreodată această ţară".

Până la începutul deceniului patru al secolului al XX-lea paginile lui Fraser au rămas necunoscute românilor. Abia în 1931 Constantin I. Karadja[6] publica primele menţiuni despre trecerea prinţilor persani prin ţara noastră. Peste câteva decenii, în lucrarea dedicată Bucureştilor văzuţi de călătorii străini, George Potra[7] făcea la rându-i referiri despre acest eveniment, el oprindu-se numai la consideraţiile lui Frazer privitoare la capitală, cărora le-a adăugat, conform propriilor mărturisiri, „şi alte informaţii, precum şi cuprinsul unei scrisori inedite a consulului englez (n.n. Colquhoun) în legătură cu călătoria lor"[8].

Cum relatarea călătoriei de la Londra la Viena nu intră în preocupările noastre, ca de altfel nici avatarurile drumului prin Marea Neagră până la Constantinopol, în cele ce urmează ne vom opri numai asupra însemnărilor lui Fraser referitoare la teritoriul locuit de români. La mijlocul lunii august 1836, cei trei prinţi persani, însoţiţi de Fraser, părăseau Londra cu destinaţia Constantinopol. La începutul lunii septembrie ei soseau la Viena unde avea să se producă şi prima schimbare în planul prestabilit. Aici, convinşi de cunoscători că în ciuda recentelor facilităţi oferite de înfiinţarea primei companii austriece a vaselor cu abur[9], drumul cu vaporul pe Dunăre nu oferea destul confort şi

---

[6] Constantin Karadja, *Vizita unor prinţi persani la Bucureşti în anul 1836*, în „Revista istorică", t. XVII, 1931, p. 75-80.

[7] George Potra, *op. cit.*, p. 165-168.

[8] *Ibidem*, p. 165.

[9] Încurajată de evenimentele din sud-estul Europei de la începutul secolului al XIX-lea, deranjată că Tratatul de la Adrianopol avea prevederi asupra cărora nu fusese consultată şi totodată conştientă că Dunărea constituia cea mai sigură şi eficientă cale de extindere a controlului şi dominaţiei asupra Peninsulei Balcanice, Austria şi îndeosebi cancelarul Metternich au considerat, după 1830, că momentul era propice pentru înfiinţarea primei societăţi de navigaţie cu abur la Dunărea de Jos. Obiectivul era transportul mărfurilor şi al pasagerilor, dar mai ales neutralizarea poziţiei primordiale a Rusiei la gurile fluviului. "Erste Kaiserlich Königliche Donau-Dampfschiffahrt Gesellschaft" urma ca, în schimbul sprijinului acordat de stat, să înfiinţeze două linii de navigaţie, una pentru a porturile româneşti de la Dunărea de Jos de până la vărsarea în mare şi a doua de aici până la Constantinopol şi unele porturi de pe ţărmurile Asiei Mici. Pentru detalii, C.I. Băicoianu, *Le Danube. Aperçu historique, économique et politique*, Bordeaux, 1917, p. 31-32; Gh. Popescu, *Navigaţiunea şi transportul pe apă în România*, Bucureşti, 1929, p. 4-5; L. Bădulescu, Gh. Canja, E. Glaser, *Contribuţii la studiul istoriei regimului internaţional de navigaţie pe Dunăre*, Bucureşti, 1957, p. 71-92; G.G. Florescu, *Navigaţia în Marea Neagră prin strâmtori şi pe Dunăre. Contribuţii la studiul dreptului riveranilor*, Bucureşti, 1975, p. 115.

siguranță[10], înalta suită a ales varianta pe uscat, cu trăsura, prin Budapesta, Seghedin, Timişoara. Banatul este străbătut în fugă, cu opriri numai pentru odihna din timpul nopţii sau schimbatul cailor de poştă, astfel că impresiile sunt scurte, parţiale şi influenţate de cei cu care drumeţii vin în contact. În vreme ce majoritatea celor ce au parcurs acelaşi traseu, au ţinut să evidenţieze calităţile şi nivelul de dezvoltare ale oraşelor bănăţene, remarcând eforturile de modernizare ale Timişoarei, fără a omite însă să semnaleze şi aspectele ce se cereau remediate, Fraser nu a considerat nimic demn de menţionat, oamenii şi locurile prilejuindu-i numai remarci negative. Astfel, Timişoara este descrisă ca o „fortăreaţă pe jumătate neglijată, înconjurată de şanţuri şi mlaştini, acum secate", care în timpul iarnii erau "pline de apă, iar toamna de mirosuri pestilenţiale", cu străzi "retrase" şi case ce „păreau pline de murdărie şi mirosuri neplăcute". Oraşul apare ca lipsit de cele mai elementare atribute ale civilizaţiei, unde drumeţul nu poate găsi „o cameră decentă", hotelul fiind „unul dintre locurile cele mai mizerabile"[11]. Despre Lugoj informaţiile sunt extrem de lapidare, Fraser mulţumindu-se să noteze doar că aici este „în ceea ce priveşte cazarea mai rău decât [în] celelalte locuri"[12]. În schimb, la Chizătău un sat în apropiere de Lugoj, acelaşi autor notează că „am fi putut spune că am stat mai bine". Aceasta se datoreşte faptului că unii dintre călători au fost găzduiţi peste noapte în casa şefului staţiei de cai de poştă, deşi muştele şi ţânţarii le-au fost o companie permanentă şi sâcâitoare[13].

Odată depăşit Lugojul şi satul Coşava, „micuţ, dar dulce", drumeţii părăseau Banatul. De aici drumul continua printr-o zonă împădurită, pe valea Mureşului, spre Orăştie unde aveau să înnopteze. Cea mai mare problemă a călătorilor s-a dovedit ca şi până acum găsirea unui loc de dormit. Hanul „Două pistoale", spre care au fost îndrumaţi ca fiind „cel mai bun de prin partea locului", s-a dovedit a fi deplorabil: „apartamentele erau murdare şi împrăştiate unul de altul" şi în plus „nu prea era numic de mâncare"[14].

Pe 8 octombrie întregul alai sosea la Sibiu. Potrivit propriei mărturisiri, Fraser aştepta cu interes contactul cu Sibiul despre care servitorul său, un transilvănean, îi povestise că era „un oraş mare", „«vesel», strălucitor". Mare a fost dezamăgirea englezului care nu a văzut în Sibiu nimic din toate acestea; „nu era altceva decât o biată aşezare, nici măcar egal cu un oraş de mâna a treia din Franţa; el mi-a amintit puţin de St. Omer[15]. Străzile sunt prost pavate, deşi largi, cu canale pe mijloc; există şi câteva case bune, în principal în stil austriac, pictate şi cu ferestre duble. Era duminică, aşa că magazinele erau închise, iar pe stradă erau doar puţine persoane. În anumite părţi ale oraşului, care păreau a fi ocupate de cei din păturile superioare, străzile păreau a se bucura de mai multă atenţie, iar ferestrele cu perdele şi flori în spatele acestora sugerau ideea de curăţenie şi confort, dar nu exista nici un semn de progres şi prosperitate. Iniţial, oraşul fusese fortificat, dar zidurile erau acum nişte ruine, iar în afara lor, într-un loc, am găsit un fel de promenadă publică, cu fântâni şi un monument al unui guvernator sau al altcuiva care era autorul acestei îmbunătăţiri"[16].

La cel mai bun hotel din oraş, cum îi fusese recomandat *Împăratul Roman*, găzduirea a fost deplorabilă, iar locul nimic altceva decât „un caravanserai întunecos şi murdar, prost mobilat şi în care cu greu puteai găsi vreun apartament confortabil"[17].

---

[10] Până atunci au existat călători care au ales calea fluvială. Printre aceşti s-au aflat în 1834 reverendul Benjamin Barker şi prinţul Albert al Prusiei, fratele regelui Frederich Wilhelm al IV-lea. Primul a venit de la Viena pe Dunăre în timp ce ultimul a călătorit de la Constantinopol la Giurgiu la bordul vasului cu abur austriac "Argo".

[11] James Bailie Fraser, *Narrative of the Residence of the Persian Princes în London în 1835 and 1836. With an account of their journey from Persia, and subsequent adventures*, vol.II, Richard Bentley, New Burlington Street, London, 1838, p. 119.

[12] *Ibidem*, p. 120.

[13] *Ibidem*. Azi Chizătău (în text Kisseta) este sat al comunei Belinţ, judeţul Timiş.

[14] *Ibidem*, p. 122.

[15] St. Omer, oraş în Franţa, departamentul Pas-de-Calais.

[16] *Ibidem*, p. 126.

[17] *Ibidem*, p. 124.

La Sibiu călătorii au zăbovit două zile, printre altele şi pentru rezolvarea unor probleme băneşti. În acest scop au făcut o vizită „unui domn din casa Pop, un bancher cu afaceri în Viena şi Sibiu şi o persoană extrem de civilizată şi îndatoritoare". Acesta nu era altul decât bancherul Zenovie Pop, fiul marelui negustor Hagi Constantin Pop, care cu un deceniu în urmă făcuse o călătorie în Anglia. Bun cunoscător al realităţilor locului, bancherul Pop a insistat şi l-a convins pe Fraser să renunţe la ruta prin Braşov, care „nu era numai mai rea, dar şi mai lungă decât cealaltă" şi să meargă prin Turnu Roşu unde drumul, deşi mai greu de străbătut, era mai puţin expus la pericole. În plus bancherul sibian l-a sigurat că pentru a nu zăbovi pe parcurs va trimite vorbă consului englez la Bucureşti, Robert Colquhoun[18], pentru a „netezi orice obstacole care ar apărea pe drum" [19].

Referitor la acest aspect George Potra consideră că schimbarea traseului i se datorază consulului englez, care la 10 octombrie 1836 îi adresa o scrisoare bancherului sibian prin care îi cerea să ia „toate măsurile ce vă stau în putere pentru a uşura acestor domni călătoria în Ţara Românească" şi să-l determine pe Fraser să renunţe la traseul convenit la Viena. Pentru a facilita drumul fusese trimis în întâmpinare secretatul personal al consulului[20].

Convinşi de argumentele bancherului, pe 10 octombrie, după ce fuseseră luate toate măsurile, călătorii s-au îmbarcat în trăsuri pentru a parcurge ultimele 200 de mile până la Bucureşti. La Turnu Roşu, un sat unde se afla cartierul general al comandantului frontierei dintre Imperiul Habsburgic şi Ţara Românească, după controlul actelor care s-a prelungit aproape o oră datorită „indolenţei unui colonel austriac sau a soldaţilor săi", au pătruns în trecătoare. Drumul s-a dovedit anevoios, şerpind de-a lungul Oltului printr-o zonă împădurită. Într-un loc mai deschis, la cca. 5 mile de Turnu Roşu au întâlnit staţia de carantină, „un grup de case construit pentru a servi scopurilor unei leprozerii şi pentru ofiţerii şi însoţitorii necesari; o barieră mai perfectă nici că ar putea fi imaginată – sălbatică şi destul de romantică la vedere dar, destul de tristă pentru a fi închis în ea"[21]. Aici autorităţile austriece au făcut ultimul control al actelor, iar Fraser şi prinţii persani au avut parte de un tablou surprinzător oferit de oamenii şi caii ce urmau a fi înhamaţi la trăsuri. Un amestec pestriţ de forme şi culori, de vestminte şi încălţăminte, de influenţe orientale adaptate la realităţile locului, dădea ţăranului valah un exotism şi un farmec aparte, greu de descris, ce-i fascina şi contraria deopotrivă pe drumeţi. „Cojoacele din piele de oaie, mantalele zdrenţuite, surtuce, pălăriile din castor în formă de ciupercă, căciulile rotunde negre, albe sau roşii şi turbane mari ca ale bărbaţilor turci, toate purtate cu nădragi largi sau fuste lungi, sandale sau cizme, sau ceva din ambele, şi o sută de alte petice şi zdrenţe şi alte aplicaţii pentru veşminte care nu pot fi descrise, compuneau înfăţişarea ţăranului valah şi, amestecat cu acestea, în cantităţi care depăşesc toate noţiunile noastre despre ce ar putea fi necesar, se aflau mârţoagele mici şi nepieptănate, care urmau să fie agenţii imediaţi în continuarea drumului nostru"[22]. Acestora li se adăugau vizitii, „cu surtuce gri grosolane brodate cu fir albastru şi fiecare purtând o insignă de alamă la piept şi pistoale al brâu"[23].

Dar poate cel mai incitant şi neverosimil tablou era oferit de cei 12 cai, „cu coame, cozi, cu smocuri de păr în frunte şi la copite, încâlcite în mase solide cu ţepi de prin păşunile prin care fuseseră prinşi erau acum puşi în faţa trăsurii"[24]. Fără doar şi poate impresia era a unei adunături de animale salbatice prinse în grabă de pe câmp, tocmai în acel moment, pentru a fi înhămaţi pentru prima dată.

Primul contact cu autorităţile Ţării Româneşti s-a făcut în satul Câineni, unde un fost şef de staţie cai de poştă, devenit comerciant, încasa cheltuielile de transport. În satul Pripoare, aflat la

[18] Robert Gilmour Colquhoun, consul al Marii Britanii la Bucureşti (1834-1859).
[19] *Ibidem*, p. 125.
[20] George Potra, *op. cit.*, p. 166.
[21] James Bailie Fraser, *op. cit.*, p. 133.
[22] *Ibidem*, p. 134.
[23] *Ibidem*, p. 136.
[24] *Ibidem*, p. 135.

ieșirea din defileu au fost întâmpinați de trimisul consului Colquhoun, însoțit de garda sa, „o splendidă figură în port albanez din roșu purpură și auriu, cu pistoale montate în aur și iatagan”[25]. Aceștia aveau misiunea să-i însoțească pe călători și să le faciliteze deplasarea spre București.

Drumul a continuat pe valea Argeșului prin Curtea de Argeș, „un important oraș și o mănăstire grecească frumoasă” și apoi prin Pitești, unde au fost primiți „cu revărsare de torțe”și întâmpinați de ispravnic și fratele acestuia. După o „cină excelentă”, drumeții și-au reluat călătoria, dorind să ajungă cât mai repede la București[26].

După trei zile de drum, la 12 octombrie cei trei prinți persani, împreună cu însoțitorul lor englez, soseau la București unde au avut parte de o primire triumfală. Încunoștințat de înalta vizită, domnul Alexandru Dimitrie Ghica a trimis în întâmpinare un husar care i-a însoțit până la intrarea în oraș, unde au fost preluați de un ofițer și o trupă de husari. Drumul, „care, dacă ar fi să fie într-adevăr calea principală de pătrundere în oraș din această parte are mai mult un aspect asiatic decât european”, trecea „prin gropi și sute de cuptoare de cărămidă”.

În capitala valahă prinții persani au fost găzduiți în casa unui boier, plecat din oraș, iar la poartă li s-a pus o gardă de onoare. În ziua următoare domnul i-a poftit la palat. Nu insistăm asupra acestui episod reprodus și de George Potra[27].

Inițial șederea în București era programată să se rezume la câteva zile pentru odihnă, dar informații despre o epidemie de ciumă izbucnită la Constantinopol a făcut ca ea să se prelungească peste o lună, timp în care Fraser a avut răgazul să cunoască îndeaproape orașul. Pentru călătorul englez, capitala valahă apărea ca „o mulțime de locuințe prost combinate ce se intersectează atât de mult cu copaci și grădini că pe timpul verii nu poți vedea decât o mică parte din clădiri”, un amestec de case, „mici și mari, medii sau cu mari pretenții, colibe și palate, răspândite peste o suprafață joasă de-a lungul cursului unui râu; acest râu este un curs de apă mic și noroios, rostogolindu-se între malurile sale mizere prin mijlocul orașului”[28]. Văruitul, un obicei „curat și sănătos”, „folosit în mod liber în București”, dădea caselor un aspect „vesel și ornamental”[29]. „Umezeala climei și natura materialelor folosite invită la erodare, astfel încât un aer de dărăpănare și disconfort plutește deasupra”, dând clădirilor impresia că nu sunt terminate[30]. În vreme ce de pe dealul Mitropoliei priveliștea este „plăcută și atrăgătoare”, ea suferă serioase corecții atunci când te încumeți să pătrunzi pe „ulițele înguste, cotite și murdare”. Numai câteva fuseseră pavate în ultimii 3-4 ani, piatra fiind, după cum ramarca Fraser, un articol „extrem de rar în împrejurimile Bucureștilor”. Multe ulițe continuau să fie podite cu grinzi „din care au obținut ceea ce la ei încă păstrează numele de pod”. Dar cele mai numeroase, mai cu seamă cele puțin mai depărtate de centru sau aflate la marginea orașului, „și printre acestea marile drumuri de la intrare”, nu erau nici podite, nici pavate, așa încât iarna după dezgheț și primăvara sau toamna după ploi „noroiul este atât de adânc și gropile atât de numeroase și profunde că nici carele și nici căruțele nu pot trece sau, dacă încearcă să o facă, rămân imediat înțepenite în mlaștină. Nimic, cred eu, din ceea ce înseamnă un oraș nu poate expune o priveliște mai deprimantă, lipsită de speranță și demnă de milă decât Bucureștiul după o cădere de zăpadă, când topirea a înaintat; este un oraș plutind într-un ocean de noroi negru”, încheia trist călătorul englez[31].

[25] *Ibidem*, p. 141. Trimisul consulului englez se numea Sotiri. Despre el a scris și un alt călător englez, Sir David Wilkie; Eric D. Tappe, *Sir David Wilkie's Portrait of Sotiri, Principal Albanian to the British Consulate in Bucarest*, în "Revue Roumaine d'Histoire de l'Art", 1970, p. 115-117; George Potra, *op. cit.*, p. 166.

[26] James Bailie Fraser, *op. cit.*, p. 144.

[27] *Bucureștii văzuți de călători străini*, p. 166-168.

[28] James Bailie Fraser, *op. cit.*, p. 176.

[29] *Ibidem*, p. 177.

[30] *Ibidem*, p. 178.

[31] *Ibidem*, p. 177-178.

Deşi numeroase, „aproximativ atâtea câte zile în an", bisericile nu prezintă, conform opiniei lui Fraser, importanţă din punct de vedere arhitectural sau artistic, deoarece „nu există nici una care să aibă o măreţie sau o frumuseţe ieşite din comun şi ornamentele, în marea lor majoritate pictate de artişti evrei, sunt grosolane şi împopoţonate"[32]. Afirmaţia este evident falsă şi ea vine din necunoaşterea specificului şi a tradiţiei autohtone.

În ciuda puţinelor prefaceri, a timidităţii semnelor înnoitoare, Fraser considera „Valahia de fapt o ţară în ascensiune şi cuprinsă de frământări, după ce a fost burduşită şi călcată în picioare de puteri rivale care, asemeni unor câini care pentru un ciolan, se certau pentru bucăţica râvnită. De aceea, nu putem judeca ceea ce (n.n. Valahia) ar fi putut să fie sau poate să fie încă. Posibilităţile ei sunt excelente şi resursele ei sunt mari; şi cu un joc cinstit şi odihnă pentru a permite propriilor energii să se dezvolte ea poate ajunge la o mare prosperitate". Semne ale unei schimbări existau şi acestea veneau din partea celor tineri. „Există deja o lumină care sparge întunericul. Vechile prejudecăţi se epuizează; mulţi dintre boieri au avut mai multe avantaje decât părinţii lor, au avut ochii deschişi spre interesele lor adevărate şi spre cele ale naţiunii: dă-le, după cum am spus, un joc cinstit şi nu am nici un dubiu de progrese rapide în direcţia cea bună. Opinia publică – aceasta fiind opinia naţiunilor Europei faţă de care ţările care ies din întuneric sunt cele mai sensibile – îi va călăuzi şi îi va îndrepta pe drumul cel bun."[33].

Cu aceste sentimente părăsea călătorul englez capiatala Valahiei la 16 octombrie 1836 îndreptându-se pe un drum de ţară anevoios prin Bărăgan spre Galaţi unde aveau să ajungă două zile mai târziu. Aici prinţii au fost găzduiţi în casa vice-consulului englez, Charles Cunnigham[34], iar Fraser şi consulul Cloquhoun în casa ispravnicului, colonelul Balş[35]. Întârzierea vaporului ce avea să-i ducă la Constantinopol, datorată dirijării spre o altă rută cât şi îmbolnăvirea celui mai în vârstă dintre prinţi i-au dat mari emoţii lui Fraser în privinţa continuării călătoriei. Orice amânare mărea disperarea călătorilor şi îndepărta posibilitatea efectuării drumului propus, mai ales că se apropia iarna când Dunărea devenea impracticabilă datorită îngheţului.

Ca şi Bucureştii şi Galaţii anilor '30 ai secolului al XIX-lea erau un oraş în care puţine realităţi aminteau de binefacerile civilizaţiei apusene. În ciuda vaselor cu aburi ale companiei austriece, ce poposeau regulat în rada portului pentru a transporta mărfuri şi călători, nu se putea încă vorbi de modernizarea oraşului. Cu excepţia unei singure uliţe podite cu buşteni, restul se transformau, atunci când ploua sau când Dunărea se revărsa, „în canale de noroi în care carele se pierd uneori". Noroiul era atât de gros şi mare încât „nu poţi să ieşi din casă până la vecini fără trăsură: cei care nu au acest lux poartă cizme lungi în care înoată până la genunchi în poridge-ul gros"[36]. Din această cauză orice tentativă de curăţare a cailor, harnaşamentului sau trăsurii era zadarnică. Cu excepţia ploii, „nimeni nu gândeşte la o astfel de muncă în zadar". Chiar şi locuinţele aveau mult de suferit din cauza noroiului. Astfel, în marea majoritate a cazurilor, încăperile situate la partea inferioară a casei erau îmbibate cu o „crustă de noroi şi trebuie că este aşa datorită trecerii în continuare a servitorilor cu picioarele înnoroiate"[37].

La începutul lunii decembrie vasul cu abur „Ferdinand I" sosea la Galaţi, provocând o mare bucurie în rândul călătorilor. Nu numai că prinţul bolnav a găsit resursele să se echipeze rapid de drum, ceea ce cu o zi în urmă părea o întreprindere încă anevoioasă pentru el, dar, în timp record, şi-a pus

---

[32] *Ibidem*, p. 179.

[33] *Ibidem*, p. 181-182.

[34] Charles Cunningham, vice-consul al Marii Britanii la Galaţi între 1837-1860, apoi consul (1860).

[35] Theodoriţă Balş, colonel, pârcălab de Galaţi; Mihai Răzvan Ungureanu, *Marea Arhondologie a boierilor Moldovei (1835-1856)*, Iaşi, 1997, p. 23. Mai târziu caimacam al Moldovei.

[36] James Bailie Fraser, *op. cit*,. P. 196.

[37] *Ibidem*, p. 198.

„costumul de călătorie şi aştepta nerădător ora plecării"[38], alăturându-se celorlalţi drumeţi. În noaptea de 2 spre 3 decembrie întreg alaiul s-a urcat la bord, iar vasul a ridicat ancora, îndreptându-se spre mare. În drum au trecut pe lângă Isaccea şi Tulcea. Pe data de 4 decembrie intrau în apele Mării Negre.

Fără îndoială, însemnările de călătorie al lui James Bailie Fraser îşi au importanţa lor pentru istoria românilor din prima jumătăţi a veacului al XIX-lea, constituind un izvor ce nu poate fi ignorat. În general observaţiile şi constatările sale coincid cu cele consemnate de alţi călători, ce au trecut sau au staţionat vremelnic în Principate şi sunt rodul propriilor percepţii în contact direct cu românii şi spaţiul locuit de ei, deşi în unele cazuri formulările şi concluziile s-au dovedit pripite şi influenţate de trăiri anterioare.

[38] *Ibidem*, p. 203.

REPREZENTĂRILE GRAFICE ÎN ANALIZA STATISTICĂ A DATELOR ISTORICE

IRINA GAVRILĂ

Cercetarea istoriografică mondială acordă în ultimele decenii o importanţă crescândă aspectului cantitativ al studiului istoric, ca auxiliar al narativului. Şi pentru ca studiile de istorie cantitativă să nu devină prea aride sau greu de urmărit şi înţeles, reprezentările grafice ocupă un prim loc în aplicarea statisticii matematice în istorie, ele înscriindu-se printre tehnicile statisticii descriptive cel mai des utilizate.

Reprezentările grafice reprezintă abilitatea de a folosi şi produce expresii grafice ale cunoaşterii. Aspectul grafic al cercetării istorice a căpătat noi dimensiuni odată cu pătrunderea pe scară largă, în cercetare, a calculatoarelor personale şi cu apariţia unei bogăţii de software special scris pentru sintetizarea grafică a informaţiei istorice cantitative. Termenul de *vizualizare* s-a încetăţenit nu numai în limbajul specialiştilor în calculatoare. Cu alte cuvinte, asisităm la dezvoltarea unui adevărat limbaj vizual, specific cercetării istorice.

Ca orice alt limbaj, limbajul grafic posedă o serie de posibilităţi. O primă distincţie ar putea fi făcută între aspectul activ şi cel pasiv al limbajului grafic, cel activ nefiind necesar pentru interpretarea produselor software de grafică, în timp ce aspectul pasiv formează un background necesar pentru cel dintâi.

Forma tradiţională a reprezentării grafice în istorie implica transpunerea grafică a analizei statistice a datelor istorice, de cele mai multe ori sub forma unor grafice simple, în diverse sisteme de coordonate. Istoria cantitativă devine însă din ce în ce mai sofisticată ca metodă şi, în aceste condiţii, apare cu necesitate o grafică structurată, care organizează informaţia, precum şi o grafică funcţională, de utilizare a informaţiei cu maximă eficienţă, în care interpretarea semnelor simbolice presupune cunoaşterea contextului cultural. Grafica topologică devine un instrument al geografiei istorice în timp ce grafica scalară, secvenţială sau dinamică devine instrument de cunoaştere pentru alte domenii ale cercetării istorice.

Scurt istoric

Deşi reprezentarea grafică schematică este cunoscută, ca metodă statistică, chiar dinainte de secolul al XVIII-lea, acesta este de fapt secolul considerat ca fiind secolul de început pentru acest tip de comunicare vizuală. Lucrarea, care serveşte ca punct de referinţă atunci când este vorba de istoricul reprezentărilor grafice, este publicaţia lui H.G. Funkhouser, *Historical Development of the Graphical Representation of Statistical Data*, apărută în 1937 şi care, deşi există şi alte cercetări recente în acest domeniu, este totuşi cel mai ades citată. Către sfârşitul secolului al XIX-lea, majoritatea diagramelor şi reprezentărilor grafice de bază cunoscute până în ziua de azi fuseseră deja inventate. În perioada interbelică o mare dezvoltare cunosc reprezentările grafice din domeniul economic, dar adevărata explozie se produce după cel de-al doilea război mondial, pentru ca astăzi răspândirea calculatoarelor personale să deschidă o nouă eră pentru reprezentările grafice.

O cronologie a dezvoltării reprezentărilor grafice pomeneşte, ca strămoş al acestora, cea mai veche hartă, pe o tăbliţă de lut, care datează cam din anul 3800 î.Chr.[1]. Alte exemple, anterioare sfârşitului de secol XVIII, ar fi listele şi tabelele, de multe ori cronologii, care deşi verbale, sunt ordonate într-o manieră grafică sau arborii genealogici şi schemele biografice.

Cea mai importantă realizare obţinută, înainte ca statisticienii să se ocupe ca breaslă de reprezentările grafice, a fost cea a lui William Playfair. În textele de secol XIX, cum ar fi atlasul statistic al Franţei, din 1805, el este considerat inventatorul graficii statistice, deşi această afirmaţie a

---

[1] J.R. Beniger, D.L. Robyn, *Quantitative Graphics in Statistics: A Brief History*, în "The American Statistician", t. 32 (1978), nr. 1, p. 1-11.

„Revista istorică", tom XV, 2004, nr. 5 – 6, p. 215 – 220

fost deseori contestată. Astfel, au existat multe încercări de a da datelor o expresie grafică, dar niciunul dintre predecesorii lui Playfair nu i-a egalat creativitatea, productivitatea și efortul sistematic în dezvoltarea mijloacelor grafice de reprezentare statistică a fenomenelor într-o anumit perioadă de timp. Printre cei care l-au studiat se numără și Biderman care, spre deosebire de Funkhouser, Beniger și Robin, crede că influența carteziană a fost un obstacol pentru dezvoltarea graficii statistice[2], favorizând latura abstractă în detrimentului celei practice. Graficele dezvoltate de Playfair cer puține cunoștințe de geometrie, el creionând, de fapt, regulile a ceea ce se numește *metafora grafică*, adică transformarea valorilor fizice în unități de lungime în plan, fără o fundamentare cu adevărat științifică. Tot Playfair a fost acela care a "mințit" cu ajutorul graficelor sau cel puțin a "ajustat" datele, iar metoda sa de reprezentare grafică este cea care s-a utilizat de la mijlocul secolului al XVII-lea și până la sfârșitul secolului al XVIII-lea.

Viața, moartea și bolile erau cele trei elemente asupra cărora se aplicau principiile și metodele științelor exacte. Se pare că André-Michel Guerry este cel care a introdus, în 1833, termenul de "statistică morală", deși el este asociat mai ales cu Adolphe Quételet, matematician, statistician și astronom belgian. Pentru o întreagă generație de statisticieni, lucrarea sa *Essai de physique sociale* (1835) este carte de căpătâi. Quételet este entuziasmat de calculul probabilităților și de legile pe care acesta le induce în domeniul social. Urmând exemplul lui Laplace, foormulat în *Essai philosofique sur les probabilités*, "să aplicăm în științele politice și morale metoda întemeiată pe observație și pe calcul, metodă care ne-a servit atât de bine în științele naturale", el include în lucrarea sa elemente de statistică a populației, atropometrie, precum și generalități despre organizarea sistemului social. Și inginerii au jucat un rol important în crearea și dezvoltarea instrumentelor de cercetare pentru științele sociale și, în acest sens, un bun exemplu este inginerul francez Minard, a cărui hartă asupra războiului purtat de Napoleon în Rusia poate fi considerată cea mai bună hartă a acestui eveniment făcută vreodată[3].

În secolul al XIX-lea, ceea ce se conturase deja ca fiind "metoda grafică" a căpătat popularitate printre oamenii de știință în general și printre statisticieni, în special. Este perioada în care se pun bazele statisticii matematice ca știință, iar în cadrul ei un rol de seamă îl vor juca reprezentările grafice. La primele congrese internaționale de statistică, de la mijlocul și până la sfârșitul secolului al XIX-lea, metoda grafică a captat interesul multor statisticieni de renume[4].

Răspândirea și acceptarea metodei grafice au fost relativ rapide. La sfârșitul secolului, mijloacele grafice erau considerate ca fiind o metodă uzuală de explorare a fenomenelor sociale în mod științific. Cartea lui E.J. Marey, *La métrode graphique dans les sciences expérimentales*, apărută la Paris în 1879, este martoră a creativității în domeniul metodelor experimentale și grafice aplicate socialului.

Dezvoltarea statisticii matematice ca știință, apariția unor metode din ce în ce mai sofisticate la începutul secolului XX au adus o schimbare de atitudine față de metoda grafică, hărțile și diagramele fiind considerate acum ca material statistic lucrativ. Acest statut s-a schimbat relativ recent, odată cu dezvoltarea statisticii explorative.

Ca și în alte domenii, dezvoltarea graficii a fost favorizată de războaie, fapt pentru prima oară menționat de W.C. Brinton, care explică evoluția metodei grafice în timpul primului război mondial prin aceea că putea sumariza în mod eficient o mare cantitate de date strategice[5].

Progresul reprezentărilor grafice între cele două războaie mondiale poate fi privit ca fiind determinat atât de statistica matematică în sine, cât și de utilizarea crescândă a elementului grafic în mass media. Un alt factor de progres pentru metoda grafică a fost și dezvoltarea economică, după principiul că orice întreprindere bine gestionată este direct sau indirect dependentă de statistică[6].

---

[2] A.D. Biderman, *The Playfair Enigma: the Development of the Schematic Representation of Statitics*, în "Information Design Journal", t. 6 (1990), nr. 1, p. 3-25.

[3] H. Wainer, *How to Display Data Badly*, în "American Statistician", t. 38 (1984), nr. 2, p. 37-47.

[4] Ce de-al treilea congres internațional de statistică de la Viena, din 1857, a discutat pe larg despre metoda grafică, fiind organizată chiar o expoziție de cartograme și grafice.

[5] W.C. Briton, *Graphics Metods for Presenting Facts*, New York, 1914.

[6] J.C. Riggleman, *Methods for Presenting Business Statistics*, New York, London, 1938.

Pentru mulţi manageri din perioada 1934-1939, reprezentările grafice însemnau ceea ce însemnau pentru ingineri proiectele. Totuşi, a existat un declin al rolului jucat de reprezentările grafice în ştiinţa statisticii, declin atribuit dezvoltării de noi metode statistice, care au introdus noi concepte matematice. Indicii numerici erau consideraţi, în acea perioadă, ca fiind mai reprezentativi pentru un fenomen, decât reprezentarea lor grafică. Statisticienii profesionişti şi-au reconcentrat însă repede atenţia asupra metodei grafice, extrem de importantă astăzi în cercetările asupra unor volume mari de date, care sunt explorate grafic în dorinţa de a descoperi tipare şi modele, pe care algoritmii nu le pun în lumină. Tiparele descoperite prin scanare vizuală pot fi apoi studiate prin alte metode statistice.

Rolul graficii în cercetarea istorică

Existenţa variabilelor istorice multiple, dificil de interpretat şi reprezentat în termeni pur matematici, este unul din factorii principali care pledează în favoarea reprezentărilor grafice în cercetarea istoriei. Pe lângă aceasta, calculatoarele oferă azi istoricului posibilitatea de a desena grafice foarte rapid, chiar dacă are cunoştinţe limitate de statistică descriptivă. Descoperirea unor modele, a unor tipare într-o mulţime de date este de asemenea înlesnită de scanarea vizuală şi reordonarea datelor pe ecran, în timp scurt. Un alt avantaj al graficii în istoric este exploatarea mulţimii de date înainte de a aplica o anumită metodă statistică de analiză. Metoda grafică s-a îmbogăţit, în ultimii treizeci de ani fiind concepute noi tipuri de grafice[7], extrem de utile pentru reprezentarea fenomenelor istorice.

Sfârşitul secolului al XX-lea deschide şi era publicaţiilor destinate principiilor metodologice care guvernează reprezentările grafice. În acest sens, un adevărat avânt se înregistrează în Statele Unite după primul război mondial, din acest moment cititorul confruntându-se cu o adevărată avalanşă de titluri pe tema reprezentărilor grafice, ca metodă a analizei statistice. Cartea lui D. Huff, *How to Lie with Statistics*, a fost şi este una dintre cele mai bine vândute cărţi, de la prima sa ediţie din 1954, dar "păcatele" pe care le descrie apar nu numai în lucrări de popularizare, ci şi în cele ştiinţifice[8]. Capcanele întinse de metoda grafică sunt discutate adesea în literatura de specialitate, dar sunt de cele mai multe ori ignorate de împătimiţii ei[9].

În istorie, reprezentările grafice constituie o metodă extrem de utilă pentru interpretarea fenomenelor cantitative şi temporare. Până nu demult însă, puţini erau istoricii care să ţină seama de legile şi regulile care guvernează metoda grafică. Nu este mai puţin adevărat că această stare de fapt poate fi pusă şi pe absenţa, din literatura de specialitate, a unor lucrări destinate special istoricilor, care să pună accentul pe caracteristicile specifice reprezentării grafice a fenomenului istoric. Primele manuale de statistică pentru istorici au neglijat aproape complet aspectul grafic al cantitativului şi un exemplu ar putea fi lucrarea lui William O. Aydelotte[10], care, în afara câtorva tabele, nu conţine nimic grafic. Deşi corecte din punct de vedere metodologic, reprezentările grafice prezentate de Roderick Floud sunt rudimentare[11]. Abia apariţiile relativ recente în materie de metode statistice aplicabile în istoric dedică capitole întregi reprezentărilor grafice, în care abordarea lor depăşeşte stadiul indicaţiilor asupra modului în care trebuie alese axele de coordonate, accentul fiind pus pe varietatea lor, pe continua dezvoltare şi înnoire a acestui capitol din statistica descriptivă şi pe rolul lor în studiul şi interpretarea fenomenului istoric[12]. Este clar faptul că grafica cantitativă, limbajul grafic în general, şi-a găsit locul în metodologia istorică, deşi a-l obişnui pe cercetător cu utilizarea lui este încă un

[7] W.S. Cleveland, R. McGill, *Graphical Perception: Theory, Experimentation, and Application to the Development of Graphical Methods*, în "Journal of the American Statistical Association", t. 79 (1984), nr. 387, p. 531-554.

[8] D. Huff, *How to Lie with Statistics*, London, 1954.

[9] Recomandări şi reguli referitoare la utilizarea reprezentărilor grafice există şi în lucrările: M. MacDonald-Ross, *How Numbers Are Shown. A Review on the Presentation of Quantitative Data in Texts*, în "Audio Visual Communication Review", t. 25 (1997), nr. 4; M. Monmonier, *How to Lie with Maps*, London, 1991; H. Wainer, *How to Display Data Badly*, în "American Statistician", t. 38 (1984), nr. 2, p. 37-47.

[10] W.O. Aydelotte, *Quantification in History*, Reading, Mass., 1972.

[11] R. Floud, *An Introduction to Quantitative Methods for Historians*, London, 1979.

[12] K.H. Jarausch, K.A. Hardy, *Quantitative Methods for Historians*, Chapell Hill, 1991; P. Saly, *Méthodes statistiques pour les historiens*, Paris, 1991.

proces dificil. Una din cauze ar fi lipsa unei educații sistematice în acest sens a umaniștilor, chiar la nivelul liceului, unde accentul se pune foarte mult pe partea verbală, narativă și mai puțin sau deloc pe cea vizuală, grafică[13]. Se pare că, așa cum este astăzi predată în lume, istoria favorizează narativul, îndepărtându-l pe viitorul cercetător de aspectul cantitativ, care permite analize statistice, de cele mai multe ori susținute de grafice și tabele.

Principii ale reprezentării grafice în istorie

În reprezentarea grafică a datelor istorice, cercetătorul trebuie să aibă în vedere câteva principii de bază și, mai ales, să se asigure că diagrama sau graficul său va fi corect perceput de către cititor. În literatura de specialitate există câțiva factori de care istoricul trebuie, în mod necesar, să țină seama atunci când recurge la metoda grafică[14].

Primul factor este buna diferențiere a semnelor grafice utilizate, astfel încât ele să poată fi ușor percepute și să se poată ușor distinge unul de celălalt. Nu există reguli absolute în această direcție, iar o printare defectuoasă poate afecta un grafic bine conceput. De asemenea, diferențele mici în termeni cantitativi sunt greu de perceput, chiar dacă ele sunt semnificative pentru fenomenul istoric studiat. Așa numitele proprietăți vizuale ale unei reprezentări grafice au fost mult discutate de adepții metodei grafice și se referă la poziționarea diagramei, la lungimi, direcții, unghiuri, arii, volume, curburi și culori[15]. Asupra culorii s-au oprit pe larg Bertin și Tufte, care au pus în evidență avantajele, dar și limitele utilizării ei în reprezentările grafice[16]. În cartografia istorică au fost adesea discuții asupra dimensiunilor potrivite pentru semnele cartografice. Există deja suficiente rezultate experimentale în acest domeniu, care pot fi un prețios ghid pentru istoricul implicat într-o analiză grafică a datelor sale. Un factor care încă se studiază este influența pe care o au elementele vizuale unul asupra celuilalt.

Într-o reprezentare grafică, unele elemente sunt detectate înaintea altora, de exemplu, culorile vii sunt percepute înaintea celor terne, liniile groase înaintea celor subțiri, nuanțele întunecate înaintea celor pale. Toate acestea țin de factorul referitor la prioritățile de procesare ale unei reprezentări grafice. Specialiștii recomandă utilizarea liniilor groase pentru a pune în evidență informațiile esențiale, în timp ce axele de coordonate să fie astfel trasate încât să constituie doar un suport. În secolul al XIX-lea și chiar la începutul secolului XX, cei care desenau grafice adesea ignorau aceste reguli, ceea ce se întâmplă și azi, în epoca graficelor construite cu ajutorul calculatorului. Unele programe specializate în reprezentări grafice atribuie automat nuanțe și culori, fără să țină seama de ceea ce intenționează cel care face cercetarea. Ceea ce adăugăm pentru a înfrumuseța o reprezentare grafică nu trebuie să afecteze conținutul ei științific. Culorile trebuie alese și folosite cu grijă, pentru a respecta prioritățile diagramei. În timp ce nuanțele, de al intens al pal sau invers, pot înlesni percepția ordinii unor elemente cantitative, culorile pot crea echivoc.

Lipsa de precizie în reprezentarea grafică a fenomenelor istorice poate surveni în multe moduri. Ea se întâlnește mai cu seamă în istoria economică, atunci când este vorba de reprezentarea suprafețelor și a volumelor.

Metoda grafică, în orice domeniu de cercetare ar fi utilizată, trebuie să înlesnească perceperea fenomenului studiat, de aceea are nevoie de reguli precise care să organizeze informația în așa fel încât ea să fie corect și ușor percepută.

Compararea grafică a două sau mai multe fenomene istorice poate, de asemenea, ridica probleme. Percepția lor pe grafice separate poate deveni greoaie, în timp ce reprezentarea pe un grafic unic poate deveni confuză datorită supra-aglomerării acestuia cu informații. O soluție ar fi să

---

[13] H. Gardner, *The Development of Symbolic Literacy*, în M.E. Wrolstad, D.F. Fischer (ed.), *Toward a New Understanding of Literacy*, New York, 1986, p. 39-56.

[14] S.M. Kosslyn, *Graphics and Human Information Processing*, în "Journal of the American Statistical Association", t. 80 (1985), nr. 391, p. 499-512.

[15] W.S. Cleveland, R. Mc.Gill, *Graphical Perceptioon: Theory, Experimentation, and Application to the Development of Graphical Methods*, în "Journal of American Statistical Association", t. 79 (1984), nr. 387, p. 531-554.

[16] J. Bertin, *Sémiologie graphique; les diagrammes, les réseaux, les cartes*, Paris, 1967; E.R. Tufte, *The Visual Display of Quantitative Information*, Chesire, Connecticut, 1983.

reprezentăm grafic tipare, tendinţe istorice, în timp ce datele brute, de detaliu să fie prezentate sub formă de tabele şi anexe. Întotdeauna vom fi confruntaţi cu discrepanţa care există între agregarea propriu-zisă a datelor şi agregarea lor grafică. Ambiguităţile care pot apare se datorează fie unor informaţii lipsă, fie unor percepţii care pot conduce la două sau mai multe interpretări.

Există şi o etică în reprezentarea grafică a fenomenelor istorice. Una dintre problemele fundamentale ar fi dacă reprezentarea grafică este sau nu fidelă datelor primare. De primă importanţă este rezolvarea problemei datelor lipsă, ceea ce se poate face cu uşurinţă prin trasarea unei linii discontinue care să indice absenţa datelor. Lucrurile sunt mult mai dificil de rezolvat în cazul distribuţiei şi agregării informaţiei istorice. Statisticienii au elaborat o mulţime de metode pentru a grupa datele în clase. Deşi corecte din punct de vedere matematic luate fiecare în parte, aplicarea uneia sau alteia dintre metode poate crea diferenţe dramatice. B. Coelman a testat douăsprezece dintre ele şi a arătat în ce mod interpretarea datelor poate fi influenţată de aplicarea în funcţie de o metodă sau alta. Tot el este cel care a imaginat un mod de comparare a datelor grupate în clase. Metodele matematice de optimizare permit testarea gradului de acurateţe al informaţiilor clasificate. De asemenea, agregarea spaţială a datelor istorice prezintă dificultăţi, dar utilizarea corectă a unei metode statistice adecvate datelor o poate rezolva.

Orice reprezentare grafică are o mare putere de sugestie. Mulţi autori s-au aplecat asupra acestui aspect şi au ajuns la concluzia că există multe posibilităţi de a altera grafic informaţia istorică brută. Corectitudinea unei diagrame sau a unui grafic poate fi percepută la diverse nivele ale acestora. Lăsând la o parte întrebarea dacă datele istorice brute şi manipularea lor statistică sunt corecte, există totuşi întrebarea dacă posibilităţile grafice de reprezentare a lor corespund tipului de date cu care se lucrează. Acestea trebuie să fie adaptate după cum datele istorice primare sunt nominale, ordinale sau de interval, fiecare din aceste trei tipuri de date având propria logică. Bertin este cel care a elaborat cea mai coerentă teorie asupra corectitudinii graficelor, combinând elementele vizuale cu proprietăţile datelor[17].

Potrivit studiilor lui Bertin, numai coordonatele planului şi mărimea elementelor vizuale sunt cu adevărat adecvate să reprezinte în mod proporţional cantităţi şi, prin urmare, sunt privite ca fiind cantitative.

Imaginea grafică poate fi percepută ca fiind organizată sau ordonată, spre deosebire de o imagine oarecare. Axele de coordonate ale planului de reprezentare, mărimile şi chiar culorile sunt cele care impun ordonarea.

Diferenţierea între caracteristici poate fi obţinută prin elemente vizuale disociative care creează o ierarhie vizuală şi care ne dau posibilitatea să distingem între diferite elemente ale reprezentării grafice.

Textura, culoarea, unghiurile şi formele, prin faptul că dau vizibilitate egală imaginilor care le deţin, pot fi considerate ca fiind elemente asociative.

Bertin şi succesorul său, Serge Bonin, au arătat, prin numeroase exemple, cum pot fi aplicate principiile metodei grafice, mulţi istorici francezi beneficiind de experienţa acumulată în cadrul laboratorului fondat de aceştia. Aplicarea teoriei lui Bertin presupune a combina înţelegerea datelor brute, primare, cu cea a operaţiilor statistice la care acestea sunt supuse şi a alternativelor grafice care fac posibilă extragerea unui maxim de informaţii din date. Bertin s-a oprit mai puţin asupra problemelor pure de statistică matematică şi a influenţei pe care alegerea unei anumite metode grafice o are asupra datelor. Complexitatea teoriei sale o face destul de dificil de înţeles, acesta fiind şi unul din motivele pentru care adepţii ei, în special cartografi, nu sunt în număr mare.

Spre deosebire de Bertin, Kosslyn a elaborat un cadru propriu în care înscrie grafica statistică şi cartografia cantitativă, bazându-se pe cercetarea psihologică empirică[18]. Punctul său de plecare este un model al procesării informaţiei vizuale, în care imaginile sunt percepute şi stocate în memoria de scurtă durată şi de capacitate limitată, a unei persoane. Filtrate şi codificate, aceste imagini sunt apoi stocate în memorie pe termen lung. În acelaşi timp, memoria pe termen lung furnizează cunoştinţe despre informaţia procesată în trecut şi ajută la organizarea şi reorganizarea impresiilor noi, provenite din reprezentările grafice, prin compararea lor cu informaţia stocată codificat

[17] J. Bertin, *Graphics and Graphic Information Processing*, Berlin, New York, 1981.
[18] S. Kosslyn, *Understanding Charts and Graphs*, în "Applied Cognitive Psychology", 1989, nr. 3, p. 183-226.

Concluzii

În prezent se poate vorbi de o adevărată inflaţie în domeniul reprezentărilor grafice. Din mulţimea lor, unele au căpătat cu siguranţă o mai mare popularitate, chiar dacă din punct de vedere al statisticii matematice nu sunt chiar corecte. În ultimii treizeci de ani, statistica explorativă a creat nenumărate metode grafice, dar puţine şi-au găsit cu adevărat aplicabilitate în istorie. Familiarizarea numai cu o anumită parte a formelor grafice, de mare popularitate, a făcut ca tot ele să fie îmbrăţişate şi atunci când au devenit accesibile pe calculator, fără a fi supuse prea mult criticii.

Răspândirea largă a calculatoarelor personale ar fi putut însemna un imbold fără seamăn pentru metoda grafică. Deocamdată aceasta s-a materializat doar într-un număr mare de programe de grafică, care nu sunt întotdeauna foarte riguroase în ceea ce priveşte aspectul metodologic, al statisticii matematice.

Pentru ca reprezentarea grafică a informaţiei istorice să devină o artă trebuie ca ea să combine efectul vizual cu abilitatea de a explora şi analiza datele istorice.

ISTORIA REVISTELOR DE ISTORIE

„REVISTA ISTORICĂ” CENZURATĂ

ANDREI PIPPIDI

Această revistă, care şi-a redobândit vechiul nume în 1990, şi-a avut prima perioadă de existenţă între 1914 şi 1940, cât timp a fost condusă de către întemeietorul ei. O extrem de rară broşură cuprinde p. 313-344 din tomul XXVI, deci nr. 10-12 din anul 1940. Aceste pagini se găseau în corectură la cutremurul de la 10 noiembrie 1940, care a distrus zaţul, împrejurări care sunt explicate într-o lapidară notiţă finală. „Acest număr a fost editat în iunie 1941 de N.A. Constantinescu şi d-ra Liliana N. Iorga”, se spune pe coperta a doua. Înainte de moartea-i năprasnică, N. Iorga redactase vreo 15 dări de seamă, care apar acolo, precedate de această lămurire: „Articolele, din motiv de economie, ajutorul Ministerului Educaţiei Naţionale fiind retras, se vor da când ne vom înlesni. Autorii care ni le-au trimis pot să înainteze, pentru ca ele să apară, costul tiparului”.

Recenziile, retipărite după şpalturile rămase pe masa de lucru a autorului, se referă la culegerile de documente editate de P.P. Panaitescu şi Andrei Veress, precum şi la câteva cărţi rare, textul cel mai consistent fiind prilejuit de lectura volumelor lui George Fotino, *Din vremea Renaşterii naţionale a Ţării Romîneşti. Boierii Goleşti.*

Volumul următor, XXVII, deasupra titlului *Revista istorică, dări de seamă, documente şi notiţe*, care, aşa reductiv, nu mai corespundea conţinutului în care acum au intrat şi articole, are pe copertă, în loc de „Institutul de Istorie Universală”, indicaţia „Institutul de Studii Sud-Est Europene”, deoarece, între timp, publicaţia trecuse sub conducerea profesorului N. Bănescu, care moştenise direcţia acestui institut şi a celui de Bizantinologie. Ele, fiind evacuate din Str. Banu Mărăcine nr. 1, îşi aveau acum sediul în Şoseaua Bonaparte nr. 6, vechea casă a lui N. Iorga dăruită statului din timpul vieţii învăţatului. În clădirea care fusese ultima locuinţă a istoricului în cursul anilor 1938–1940, Institutul de Istorie Universală, cu adresa în Şoseaua Jianu (care se va numi din 1941 „Mareşal Ion Antonescu”) la nr. 3, funcţiona redacţia celeilalte reviste create de Iorga, *Revue Historique du Sud-Est européen*, având ca director pe Gh.I. Brătianu, cu un comitet format ca şi înainte de 1940 din I. Nistor şi N. Bănescu, cărora li se alătură, din 1941, ca secretar de redacţie, M. Berza. Pentru ambele reviste, al căror volum corepunzător anului 1941 a apărut de fapt în 1942, câte un substanţial mănunchi de texte postume ale lui N. Iorga au fost pregătite pentru tipar de fiica acestuia, Liliana Iorga, care a transcris ultimele manuscrise ale părintelui său.

Numărul 10-12 din vol. XVII al publicaţiei în limba franceză a fost cel din urmă tipărit la „Datina Românească” din Vălenii de Munte (tipografia lui Iorga, închisă definitiv în februarie 1941), după care revista se va muta la Imprimeria Naţională, la Bucureşti. Acel ultim fascicul cuprindea în afară de sfârşitul unui manuscris de pe la 1830, cu privire la Basarabia din vremea care a urmat anexării din 1812, şi ceva corespondenţă de familie a lui Edgar Quinet, căsătorit, precum se ştie, cu fiica lui Asachi, numai articole de N. Iorga, el semnând şi rubricile de recenzii şi note de lectură în întregime. Aşa se face că, în vol. XVIII din *Revue Historique du Sud-Est européen*, spaţiul ocupat de texte postume ale lui N.Iorga – o recenzie critică la istoria Imperiului bizantin publicată chiar atunci de Ostrogorsky, două articole neterminate despre reflectarea realităţilor otomane din secolele XVI-XVII în surse occidentale contemporane şi un copios material bibliografic – este mai limitat decât în *Revista Istorică*.

Acolo, vol. XXVII se deschide cu un cuvânt introductiv al lui N. Bănescu, remarcând că „revista îşi încheia un sfert de veac de existenţă în momentul în care ilustrul ei întemeietor era smuls prin cea mai odioasă crimă din mijlocul nostru” şi cu elogiul rostit de acelaşi în plenul Academiei Române şi în prezenţa tânărului rege Mihai, ca un omagiu datorat lui N. Iorga de către savant, corp în

„Revista istorică”, tom XV, 2004, nr. 5 – 6, p. 221 – 224

a cărui activitate el fusese atât de prezent vreme de peste patruzeci de ani. Încă trei evocări ale lui Iorga de către Jerome Carcopino, Th. Capidan şi I. Simionescu erau însoţite de studii, pe alte subiecte, de Ion Nistor, G. Oprescu, generalul Radu Rosetti, N.A. Constantinescu, D. Berciu şi Traian Ionescu-Nişcov. Ca note şi recenzii, din acelaşi fond de manuscrise Iorga, parcă inepuizabil, încă 120 de pagini.

Moştenirea istoricului nu se reducea doar la atât. În anii următori au mai apărut tot prin grija Lilianei Iorga *Oameni reprezentativi în purtarea războaielor* (Bucureşti, 1943, 141 p.), încă un volum de inedite dintr-o serie care n-a mai putut fi continuată: *Conferinţe şi prelegeri,* I (Bucureşti, 1943, 103 p.), ediţia a treia din *Generalităţi cu privire la studiile istorice* (Bucureşti, 1944, 350 p.) şi o reeditare a *Vieţii lui Constantin-Vodă Cantemir* de Dimitrie Cantemir, în traducerea lui N. Iorga după originalul latin (Craiova, 1943). În aprilie 1947 va fi încheiată şi munca de pregătire pentru tipar la cea din urmă operă a învăţatului, vasta sinteză căreia el îi închinase strădaniile sale din 1938–1940, pentru a se despărţi de ea doar când îi băteau la uşă ucigaşii. Ea ar fi trebuit să poarte titlul *Materiale pentru o istoriologie umană, fragmente inedite publicate de Liliana şi D.M. Pippidi.* Şpalturile, având pe prima pagină data 1948, sunt tot ce a mai rămas din acel volum pe care cenzura l-a trimis la topit.

Anul 1947 a fost ultimul în care a apărut şi *Revue Historique du Sud-Est européen*, tomul XXIII, pe coperta căruia scrie 1946, are 386 pagini, cuprinzând contribuţii semnate de G.I. Brătianu (trei texte), D.M. Pippidi (trei articole), Em. Condurachi (două articole), Vitalien Laurent (trei studii), Valeria Costăchel, Maria Holban şi M. Berza. Era expresia unei echipe unite şi active, care adusese revista la un nivel neobişnuit de înalt, asigurându-i un mare prestigiu internaţional. Dispariţia ei a fost primul semn al suprimării institutului care purta numele lui Iorga. A fost de ajuns ca o broşură a lui Leonte Răutu, ecou al ofensivei lansate de Jdanov la Moscova, să denunţe „cosmopolitismul" studiilor întreprinse de colaboratorii lui Brătianu, în timp ce începea şi prigoana împotriva acestuia personal, înlăturat de la catedră şi arestat la domiciliu într-o izolare care prevestea închisoarea. Odată cu Institutul de Istorie Universală, în iunie 1948, au sucombat şi celelalte două, de Bizantinologie şi de Studii Sud-Est Europene, pentru ca în locul lor să fie organizat un institut unic, de Istorie şi Filozofie.

Am socotit că ultimul număr al „Revistei Istorice" din vechea serie a fost tomul XXXII, reunind articole de N. Bănescu, Em. Lăzărescu, M. Berza, Valeriu Papahagi şi Em. Vîrtosu. De aceea, găsind între hârtiile lui M. Berza, după moartea acestuia în 1978, şpaltul articolului *Metodă istorică şi personalitate creatoare* şi prima pagină dintr-un manuscris intitulat *Mărturii despre istorie şi istoric,* le-am considerat inedite[1]. A crede că întregul tiraj al volumului a fost nimicit în corectură era firesc, având în vedere şi soarta volumului IX din „Balcania", periodicul Institutului de Balcanologie condus de Victor Papacostea. Când,totuşi, am găsit la anticariat un extras al articolului lui V. Papahagi, *Un diplomat spaniol la Bucureşti în 1801,* până atunci complet necunoscut, am avut prima dovadă că volumul din care făcea parte, deci „Revista Istorică" pe 1947, a avut un fel de existenţă. Bănuiala s-a confirmat după câţiva ani, în urma altei vizite la un anticar: a ieşit astfel la iveală preţiosul volum, probabil unic, de 212 pagini.

Pe copertă: „Institutul de Studii sud-est european. Revista Istorică, fondator N. Iorga, publicaţie semestrială, vol. XXXIII, n-le 1-12, ianuarie-decembrie 1947". Tipografia este „Bucovina, institut de arte grafice", spre deosebire de numerele precedente ale revistei care apăruseră, din 1941, la „Cartea Românească". Chiar această schimbare de adresă este semnificativă: I.E. Torouţiu, fiind un vechi devotat al lui Iorga şi coleg de Academie cu Bănescu, probabil că a acceptat, la rugămintea acestuia, să găzduiască revista în tipografia sa. De altfel, la scurtă vreme după aceea, ruinat şi deprimat de persecuţiile politice, care suprimaseră chiar revista pe care el o conducea, „Convorbiri literare", el s-a sinucis.

[1] Andrei Pippidi, *Studiu introductiv*, la M. Berza, *Pentru o istorie a vechii culturi româneşti*, Bucureşti, 1985, p. VII, n. 3, şi p. XXIX.

Cuprinsul volumului recuperat este următorul:

Faţă de acest conţinut, e îngăduit a presupune că o oarecare autocenzură a intervenit – deşi nu de ajuns – în stabilirea sumarului. Primul text al lui Bănescu este, de fapt, o recenzie la studiul lui M. Gyoni din „Revue d’histoire comparée”, iar articolul lui Papahagi transcrie şi comentează câteva documente din arhivele de la Madrid, ilustrând un episod minor de istorie diplomatică (popasul de vreo două săptămâni la Bucureşti al unui emisar spaniol în drum spre Constantinopol). Despre articolul doamnei Costăchel, desigur legat de preocupările de istorie socială ale autoarei, care-şi încheiase de curând teza despre imunităţi, nu se poate spune nimic, fiindcă paginile respective au fost smulse din exemplarul regăsit. E posibil ca ele să fi fost incriminate în mod special, intrând în zona istoriei ruseşti. Paginile lui Vîrtosu, în schimb, au rămas netăiate: ele reprezintă o contribuţie foarte tehnică la istoria scrierii chirilice ca materie predată în şcoli (autorul avea să publice, mult mai târziu, un manual de paleografie chirilică). Aurel Cazacu, care avea studii de drept, dar care a lucrat temeinic în domeniul istoriei sociale, se ocupase de textul, pe care n-avea cum să-l bănuiască fals, cum îl va dovedi Sevcenko, al lui „Toparcha Gothicus”. El susţinea că organizarea militară şi politică a românilor din evul mediu ar fi fost direct moştenită de la Imperiul roman de Răsărit, deci de tip bizantin timpuriu, şi nu de origine slavă, aşa cum era, spune el, ”teoria admisă oficial”. Se poate ca nemulţumirea cenzorului să fi fost provocată de această afirmare de independenţă. De asemenea, referirile la figuri culturale bucovinene, sub condeiul unui altfel necunoscut C.I. Ceahoreanu, vor fi fost găsite şi ele cu totul inoportune. Consideraţiile de metodă ale lui M. Berza aveau drept ţintă, continuând o polemică încă prea puţin disimulată, rigiditatea filologică a şcolii Russo-Giurescu, dar nu recomandau nicidecum recursul la marxism. Ba chiar, pentru a aduce în sprijinul concepţiei lui N. Iorga citate convergente din gânditorii contemporani, el făcea apel la Croce, invocând de-a dreptul

[2] Bibliotecara Institutului de Bizantinologie.

unele lucrări în care filosoful italian combătuse materialismul istoric. În partea de recenzii, câteva rânduri de Caius Jiga despre prima ediţie, în limba engleză, a jurnalului contelui Ciano – document care prilejuise şi o conferinţă a lui D.M. Pippidi la Institutul de Istorie Universală prin 1946[3] – nu aveau tonul agresiv fără de care nu se mai putea admite nici o referire la fascism.

Ţinând seama de aceste circumstanţe, distrugerea tirajului devine explicabilă. Cu atât mai mult cu cât, pe copertă, cu creionul, cineva a notat: „Pentru Roller (urgent)". Aşadar, exemplarul-semnal a fost imediat prezentat ideologului care trebuia să decidă soarta revistei. Pentru articole absolut neutre, ca al lui Papahagi sau al lui Vîrtosu, au fost puse în circulaţie puţine extrase, dar hotărârea lui Roller a oprit publicarea „Revistei Istorice", din care volumul XXXIII rămîne o raritate bibliografică.

[3] D.M. Pippidi, *Quelques souvenirs personnels sur l'Institut d'Histoire Universelle „N. Iorga"*, RRH, t. XXV, 1986, nr. 4, p. 265.

BALCANIA, IX, 1946: AMINTIRI DESPRE O REVISTĂ CARE NU A MAI APĂRUT

OCTAVIAN ILIESCU

Sub egida Societăţii Macedo-Române din Bucureşti, profesorul Victor Papacostea (1902–1963) edita în anul 1938 primul tom al revistei „Balcania", publicaţie de un înalt nivel ştiinţific, cu preocupări pluridisciplinare, extinse pe întreaga arie a Peninsulei Balcanice. Numit în acelaşi an director al Institutului de Studii şi Cercetări Balcanice, abia creat, Victor Papacostea a continuat să editeze „Balcania", de data aceasta în noua sa calitate şi sub egida Institutului pe care îl conducea. Rând pe rând, au apărut astfel următoarele tomuri ale revistei: II – III, 1939-1940; IV, 1941; V, 1942; VI, 1943; VII, 1-2 (două volume), 1944; VIII, 1945, cu care „Balcania" îşi încetează apariţia. Există însă şi tomul IX, 1946, deşi nu a mai ieşit de sub tipar. Am avut privilegiul de a mă fi numărat printre colaboratorii „Balcaniei" şi, în această calitate, am cunoscut de aproape împrejurările care au împiedicat-o să mai apară. Despre soarta acestei remarcabile reviste româneşti vom depăna câteva amintiri în cele ce urmează.

Pe scurt, mai întâi, despre colaborarea noastră la această revistă. Ea a început într-un mod mai puţin obişnuit, prin publicarea în 1944 a unei hărţi numismatice, elaborate şi executate de autorul acestor rânduri. Această hartă prezenta răspândirea în Dacia a tetradrahmelor emise de oraşul Thasos şi de regiunea Macedonia Prima; ea însoţeşte studiul cu această temă publicat de profesorul Constantin Moisil (1876-1958)[1], la a cărui solicitare a fost realizată.

Cea de-a doua colaborare urma să apară în „Balcania", tomul IX, 1946, şi, prin urmare, a împărtăşit soarta pe care a avut-o revista. Iată despre ce este vorba. Am publicat în 1943 trei monete de argint provenind din vechea colecţie Luigi Paulon (Craiova)[2] şi care constituiau la acea dată o emisiune monetară cu totul necunoscută în literatura română de specialitate; ele prezentau pe avers capul lui Zeus, preluat de pe aversul tetradrahmelor emise de regele Macedoniei Filip al II-lea (659-336 î.e.n.), în vreme ce reversul lor era o imitaţie puţin reuşită a tipului iconografic Zeus tronând de pe reversul tetradrahmelor lui Alexandru cel Mare (336-323 î.e.n.), al cărui nume era de altfel greşit redat[3]. Particularităţile iconografice şi epigrafice constatate la aceste trei monete ne-au determinat să le atribuim monetăriei dacilor[4].

Ulterior am luat cunoştinţă de existenţa altor două monete de acest tip, păstrate în colecţia Muzeului Naţional din Sofia şi publicate în 1925 de numismatul bulgar N.A. Muşmov, care însă le-a considerat ca reprezentând cea dintâi emisiune de tetradrahme de argint a lui Alexandru cel Mare[5].

Drept urmare, am revenit asupra acestui subiect şi, într-o comunicare prezentată în 1945 la Societatea Numismată Română, am arătat că teza propusă de Muşmov nu poate fi susţinută, deoarece monetele în discuţie erau în mod cert produsul unui atelier barbar şi nicidecum al unei monetării greco-macedonene din regatul lui Alexandru cel Mare[6]. Prezent la această comunicare, profesorul Em. Condurachi (1912-1987) mi-a cerut să-i remit textul ei în versiune franceză pentru a-l publica în

---

[1] Const. Moisil, *Les tétradrachmes de Thasos et de Macédoine I et leur circulation en Dacie*, în „Balcania", t. VII, 1944, nr. 1, p. 3-22 şi 3 pl. nenumerotate; harta respectivă la prima planşă, cu legenda: La diffusion des tétradrachmes de Thasos et de Macédoine I-ere en Dacie.

[2] Despre Luigi Paulon şi colecţia sa numismatică, Octavian Iliescu, *Une vieille collection de monnaies grecques et romaines: la collection Luigi Paulon de Craïova (Roumania)*, în „Quaderni ticinesi di numismatica e antichità classiche", t. 22, 1993, p. 309-334.

[3] Octavian Oct. Iliescu, *Un nou tip monetar dacic*, în CNA, t. 17, 1943, p. 170-173.

[4] *Ibidem*, p. 172-173.

[5] N.A. Mouchmof, *La numismatique au Musée National de Sofia*, în „Aréthuse", t. 2, 1926, nr. 1, p. IV.

[6] Octavian Oct. Iliescu, *Monete dacice sau tetradrahme de la Alexandru cel Mare*? (comunicare prezentată în şedinţa Societăţii Numismatice Române din 25 februarie 1945).

„Revista istorică", tom XV, 2004, nr. 5 – 6, p. 225 – 228

revista „Balcania", IX, 1946, pentru care tocmai începuse să strângă material redacţional. Ceea ce, bineînţeles, am şi făcut[7].

Din nefericire, anul 1945 începuse sub auspiciile cele mai sumbre. Revistele româneşti, mai vechi sau mai noi, dar toate de o înaltă ţinută, înfruntau tot mai multe greutăţi în încercarea lor de a-şi continua apariţia şi una câte una dispăreau de pe rafturile librăriilor, unde cititorii fideli le căutau zadarnic. „Balcania", fireşte, nu putea face excepţie. Reuşeşte, totuşi, să scoată de sub tipar tomul VIII, 1945. Tipărirea tomului IX, începută în 1946 – anul căderii cortinei de fier – mergea din ce în ce mai greu. În 1947 regimul comunist impus României la 8 martie 1945 desfiinţează fără nici un temei Institutul de Studii şi Cercetări Balcanice, punând astfel capăt unei frumoase iniţiative româneşti de deschidere spre sud-estul Europei. De la acea dată, soarta tomului IX al revistei „Balcania", şi implicit a colaborării mele, mi-a rămas necunoscută.

Mult mai târziu, în anul 1960, m-a vizitat la Cabinetul numismatic[8] profesorul Victor Papacostea, cu care am făcut cunoştinţă abia cu acest prilej. A scos din servietă şi mi-a prezentat un teanc de foi tipărite. Era ultima perie (corectura în pagini) din „Balcania", IX, 1946. Am avut plăcuta surpriză să descopăr, la paginile 155-158, textul tipărit al articolului meu despre pretinsele tetradrahme ale lui Alexandru cel Mare. Distinsul meu interlocutor mi-a relatat că, deşi Institutul Balcanic a fost desfiinţat în 1947, imprimarea tomului IX al revistei s-a prelungit până în anul următor, când, după desfiinţarea Academiei Române şi înlocuirea ei cu Academia R.P.R. de strictă obedienţă sovietică, toate publicaţiile ştinţifice au fost suprimate, zaţul celor ce se aflau în tipar fiind dat de topit. Aşa se face că pentru cele mai multe periodice, anii 1946–1947 au fost şi ultimii ani de apariţie. „Balcania", IX, 1946, a avut aceeaşi soartă.

Din fericire, Victor Papacostea a păstrat ultima corectură a acestui tom[9]. În1950, editorul–coordonator al „Balcaniei" a fost arestat şi aruncat în puşcărie de către regimul comunist, casa în care locuia a fost confiscată, iar soţia şi fiica au fost evacuate în stradă, fiind lăsate să ia cu ele numai strictul necesar, cât a încăput în două geamantane. Cu toate acestea, între lucrurile pe care le-au adunat în mare grabă din locuinţa confiscată cu mobilier cu tot, s-a aflat şi corectura ultimului tom al revistei „Balcania".

Încheind relatarea acestor dureroase evenimente, profesorul Victor Papacostea mi-a permis, cu multă bunăvoinţă, să fotocopiez paginile ce conţineau textul articolului propriu. Textul este publicat în continuare aici, fără nici o modificare, ca document, în semn de sincer omagiu adus memoriei celui care a fost profesorul Victor Papacostea.

MONNAIES DACES OU TETRADRACHMES D'ALEXANDRE LE GRAND?

Nous avons publié, dans un des derniers numéros de la revue roumaine *Cronica Numismatică şi Arheologică*[1], une intéressante série de monnaies barbares: trois belles tétradrachmes provenant de Craiova, en Olténie. Ces pièces d'un type encore inconnu pour nous au moment de leur publication, imitaient à la fois les tétradrachmes de Philippe II, dont elles représentent sur le droit la tête barbue et laurée de Zeus, et les tétradrachmes d'Alexandre le Grand avec Zeus aëtophore assis sur son trône sur le revers. La figure du dieu, à peine barbarisée, est d'une beauté remarquable pour la numismatique

[7] Idem, *Monnaies daces ou tetradrachmes d'Alexandre le Grand?* (dactiloscript, 4 p., aprilie 1945)

[8] Ca unitate distinctă, în cadrul Bibliotecii Academei Române, Cabinetul numismatic a luat fiinţă la 1 ianuarie 1911, deşi începuturile colecţiilor sale datau încă din 1871. Din 1911 şi până la 20 octombrie 1958 funcţia de conservator al acestui cabinet numismatic a fost exercitată de profesorul, din 1948 academicianul, Constantin Moisil. După moartea sa, prin hotărârea Prezidiului Academiei R.P.R. din 24 octombrie 1958, în aceatsă funcţie a fost investit cel ce semnează nota de faţă.

[9] Aceeaşi soartă a avut-o şi „Hrisovul", t. VIII, 1948, a cărui ultimă corectură în pagini a fost salvată şi păstrată de profesorul Emil Vârtosu (1902–1977).

[1] Oct. Oct. Iliescu, *Un nou tip monetar dacic* (Un nouveau type monétaire dace) dans, *Cronica Numismatică şi Arheologică*, XVII, no. 127-8, juillet-décembre 1943, p. 170 et suiv.

barbare. Quant au revers, le style en est moins soigné. On ne voit plus cette finesse de détails qui apparaît sur le droit. Vu la provenance de ces monnaies[2], nous nous sommes demandés s'il ne fallait pas admettre la présence d'un nouveau type monétaire dace, sans doute l'un des plus anciens (fig. 1-3).

Ce type monétaire n'était pourtant pas aussi rare que nous étions tentés de le croire au début de nos recherches. Il y a une vingtaine d'années, N.A. Mouchmof, ancien conservateur du cabinet numismatique du Musée National de Sofia, publiait deux pièces presque identiques aux nôtres, dont son Cabinet venait de faire l'acquisition. Selon le numismate bulgare, dont nous allons citer les conclusions, ces deux pièces étaient des tétradrachmes d'Alexandre le Grand et non pas des monnaies barbares, comme nous étions enclins à le croire: „La dernière acquisition du Musée y a fait entrer deux tétradrachmes d'Alexandre le Grand, avec la tête de Zeus au droit, et le type connu des monnaies d'Alexandre au revers. Ce sont les premières pièces de ce type qui soient venues à ma connaissance. Je ne sais comment expliquer l'apparition du type de Philippe II sur des pièces d'Alexandre. Selon moi, ces monnaies ne sont pas de coins barbares. Je ne trouve à signaler qu'une pièce tout à fait barbare publiée par M. Forrer dans sa *Keltische Numismatik* (p. 179, no. 341, pl. XXXIV). Je suppose qu'il faut voir ici des exemplaires des premières monnaies d'argent d'Alexandre, frappées à son avènement. Alexandre prit alors pour type du droit de ses monnaies le type usité par son père et, plus tard seulement, substitua à la tête de Zeus sa propre effigie divinisée sous les traits d'Héraclès (fig. 4-5, 6)[3].

Les conclusions du numismate bulgare ne sauraient pas toutefois être acceptées. Bien que d'une exécution supérieure à la plupart des monnaies „barbares", les pièces de Craiova sont loin d'atteindre la perfection réalisée par l'art monétaire à l'époque de Philippe II et d'Alexandre le Grand. Un examen même superficiel des monnaies de ces deux souverains macédoniens, des pièces de Craiova et du musée de Sofia nous oblige à douter de l'hypothèse émise par l'ancien conservateur du Cabinet numismatique bulgare. Il faudrait, pour accepter cette hypothèse pour le moins improbable, accepter aussi un déclin temporaire de l'art monétaire grec après la mort de Philippe II. Déclin temporaire s'il en est puisque, vu la rareté des pièces appartenant à cette catégorie d'émissions, il faut admettre que cette éclipse artistique ait duré fort peu.

Il est prouvé d'autre part que les barbares ont combiné assez souvent les types monétaires qu'ils venaient d'adopter. On a trouvé, pour donner un seul exemple, des pièces qui portent au droit la tête d'Héraclès, imitée des tétradrachmes d'Alexandre le Grand et, au revers, le type du chevalier des monnaies de Philippe II. C'est donc un procédé inverse par rapport aux pièces dont nous nous occupons[4]. Forrer connaît d'ailleurs lui aussi une monnaie que N. A. Mouchmoff considère comme tout à faire barbare et dont les types du droit et du revers nous offrent la même combinaison iconographique: tête laurée de Zeus et Zeus assis sur le trône[5].

Ce n'est pas tout. Dans *Bul. Soc. Num. Rom.*, M.C. Moisil a publié une brève information, communiquée par feu L. Ruzicka, sur la découverte d'un trésor monétaire faite à Sadova, dép. de Dolj, en Olténie, toujours dans la région de Craiova[6]. Ce trésor contenait 160 monnaies barbares d'argent, ayant au droit la tête de Zeus et au revers Zeus aëtophore barbarisé. La plupart de ces monnaies ont été acquises par L. Ruzicka qui avait l'intention de les publier plus tard. On ne connaît pas le sort de ces monnaies après sa mort. Il faut quand même admettre que l'existence de monnaies barbares appartenant à ce type monétaire est par ce fait suffisamment démontrée[7].

[2] Craiova, chef-lieu de l'Olténie, est un des centres les plus connus de Roumanie par ses trésors de monnaies daces. Citons, à titre d'exemple, les monnaies au type de Janus et les monnaies découvertes à Sarabatoarea, dans les environs de la ville, qui imitent les stateres de Larisse.

[3] N.A. Mouchmoff, *La numismatique au Musée National de Sofia*, dans *Aréthuse*, IIe année, no. I, janvier 1925, p. IV.

[4] Cf. K. Pink, *Die Münzprägung der Oukelten und ihrer Nachbarn*, Budapest, 1930, p. 72.

[5] La monnaie publiée par Forrer est toutefois d'un type bien différent.

[6] Cf. C. Moisil, *Monete şi tezaure monetare găsite în România* (Monnaies et trésors monétaires découverts en Roumanie), dans *Bul. Soc. Num. Rom.*, X, no. 20, juillet-décembre 1913, p. 63, no. 22.

[7] Cette information n'est pas toutefois exempte de doutes et il faut l'accepter avec une certaine réserve. Il serait possible que les pièces du trésor de Sadova fussent des imitations des tétradrachmes d'Alexandre le Grand ou même de Philippe III Arrhidée. Cf. L. Ruzicka, *Die Frage der dakischen Münzen*, dans *Bul. Soc. Num. Rom.*, XVII, nos 41-42, janvier-juin 1922, p. 13. Voir aussi Pink, *ouvr. cité*, p. 116.

Il existe encore un élément qui pourrait prouver l'origine barbare de ces pièces. Sur le droit de chacune des monnaies dont nous nous occupons on voit une incision, assez peu profonde d'ailleurs, faite à l'aide des ciseaux. Cette incision, qui défigure le portrait de Zeus, on la retrouve aussi sur une des pièces présentées par N.A. Mouchmoff. A un examen sommaire, on pourrait affirmer que c'est là un argument de plus en faveur de son hypothèse: après avoir choisi un nouveau type pour le droit de ses tétradrachmes – la tête d'Héraclès coiffée de la peau de lion – Alexandre aurait démonétisé de cette manière toutes les pièces émises avant cette date et qui portaient sur leur droit la tête laurée de Zeus. Nous croyons toutefois qu'un pareil procédé trahit plutôt le barbare que le grec. Ce dernier avait à sa disposition d'autres moyens pour indiquer le remploi des anciennes pièces. Le système des contemarques en était un et le plus souvent employé. Par contre, on a trouvé parmi les monnaies barbares découvertes en Dacie, nombre de pièces qui portent de semblables incisions. C'est surtout en Dacie que de telles monnaies, frappées sans aucun doute par des tribus daces, ont été trouvées en plus grande quantité. On a émis beacoup d'hypothèses pour expliquer ce phénomène. Nous nous contentons seulement de souligner l'emploi de ce procédé en Dacie[8].

Il faut d'autre part remarquer que toutes les pièces qui font l'objet de cette note ont été trouvées au nord des Balkans. En effet, les deux premières monnaies, présentées par N.A. Mouchmoff, proviennent de Vidin, sur la rive droite du Danube, tandis que les nôtres ont été découvertes quelque part en Olténie (le lieu exact de la découverte reste malheureusement inconnu). Si l'on ajoute le trésor de Sadova, cité plus haut, on voit bien qu'il s'agit de trouvailles faites très loin de la Macédoine. Comment pourrait-on expliquer leur présence dans ces parages, si ces monnaies représentaient, comme l'affirmait le numismate bulgare, les premières émissions d'Alexandre, émissions remplacées si vite par les émissions classiques du grand conquérant macédonien? Force nous est donc d'admettre que toutes ces pièces, celles de Vidin comme celles de Craiova et de Sadova, appartiennent à la même série de monnaies barbares dont les travaux récents ont réussi à dresser un si riche bilan.

[8] Cf. par exemple C. Moisil, *Monetele Dacilor* (Les monnaies des Daces), dans *Bul. Soc. Num. Rom.*, XV, nos 35-36, juillet-décembre 1920, pp. 68-69.

VIAȚA ȘTIINȚIFICĂ

SESIUNEA ANUALĂ DE COMUNICĂRI ȘTIINȚIFICE A INSTITUTULUI DE ISTORIE "NICOLAE IORGA" 7-8 iunie 2004

Sesiunea anuală de comunicări a membrilor Institutului de Istorie "Nicolae Iorga" s-a desfășurat în zilele de 7 și 8 iunie 2004, fiind deschisă de directorul Institutului, prof. univ. dr. Ioan Scurtu. În prima zi, după *Alocuțiunea de deschidere* rostită de directorul Institutului, comunicările s-au prezentat în plen.

Sub tema *Ștefan cel Mare – Dimensiunea europeană a domniei*, moderată de prof. univ. dr. Ioan Scurtu și Ileana Căzan, referenții au prezentat următoarele comunicări: Eugen Denize, *Relațiile moldo-otomane în anii 1473-1474. De la pace la război*; Ovidiu Cristea, *Pacea din 1486 și raporturile moldo-otomane în ultima parte a domniei lui Ștefan cel Mare*; Nagy Pienaru, *Moldova și Hanatul din Crimeea (1484-1504)*; Anca Popescu, *Vama otomană de la Akkerman (1484): un caz de continuitate*; Ștefan Andreescu, *Amintirea lui Ștefan cel Mare în Țara Românească*; Nichita Adăniloaie, *Spiru Haret – inițiatorul și organizatorul comemorării lui Ștefan cel Mare în 1904*.

A doua zi, 8 iunie, lucrările sesiunii s-au derulat în două secțiuni: prima "Istorie medievală și modernă", moderată de Ștefan Andreescu și Daniela Bușă, a doua "Istoria secolului XX", moderată de Eugen Denize și Viorel Achim.

În prima secțiune au prezentat referate: Ileana Căzan, *Epoca lui Matei Basarab în contextul politicii central-răsăritene a Casei de Austria*; George Lazăr, *Câteva familii de negustori munteni în secolele XVII-XVIII*; Adrian Tertecel, *Călătoria unei corăbii militare ruse pe Marea Neagră în anul 1699*; Marian Stroia, *Aspecte ale vieții urbane în relatările călătorilor străini în Principate (1774-1822)*; Daniela Bușă, *James Bailie Fraser, un călător englez în Principate, mai puțin cunoscut (1836)*; Lucia Taftă, *Mărturii franceze inedite despre chestiunea Basarabiei și gurilor Dunării în timpul Războiului de Independență*; Raluca Tomi, *Sfaturi pentru un tânăr principe. Corespondență inedită Carol I – Hortance Cornu – Ion Bălăceanu (1866)*; Adrian Silvan Ionescu, *Moștenirea lui Barbu Iscovescu și avatarurile ei*; Adriana Gheorghe, *Studenți români la Universitatea din Cluj (1872–1918). Un studiu de istorie socială*.

În a doua secțiune au fost susținute următoarele comunicări: Irina Gavrilă, *Cercetarea istorică asistată de calculator*; Alexandru Mamina, *Tactica socialiștilor români până la primul război mondial*; Radu Tudorancea, *Chestiunea aromânilor în ansamblul relațiilor româno-elene la începutul secolului XX*; Viorel Achim, *Despre contactele lui Sabin Manuilă cu experții germani în politica de populație*; Vasile Cristian, *Arestările din rândul clerului în anii 1944–1948*; Cosmin Popa, *Participarea P.M.R. la Biroul informativ al partidelor comuniste muncitorești*; Eugen Denize, *Câteva considerații pe marginea personalității lui Vasile Luca*; Cezar Mîță, *Sovietizarea instituțiilor de stat 1948–1953. Cazul justiției*; Mioara Anton, *Aspecte privind viața internă a P.M.R. în anii 1948–1953*.

Comunicările prezentate, urmate de discuții interesante, au avut un nivel științific deosebit, ceea ce a contribuit la succesul acestei manifestări anuale a membrilor Institutului de Istorie "Nicolae Iorga".

Nagy Pienaru

„Revista istorică", tom XV, 2004, nr. 5 – 6, p. 229 – 236

SESIUNEA SOLEMNĂ ÎNCHINATĂ COMEMORĂRII A 500 DE ANI DE LA MOARTEA VOIEVODULUI ŞTEFAN CEL MARE ŞI SFÂNT
Academia Română, 30 iunie 2004

Sub egida Academiei Române şi a Ministerului Culturii şi Cultelor, în aula Academiei, în ziua de 30 iunie 2004, în prezența preşedintelui României, a Patriarhului României şi a reprezentanților altor culte religioase, a numeroşi oameni politici (senatori şi deputați), ambasadori, academicieni etc. s-a comemorat solemn jumătate de mileniu de la moartea lui Ştefan cel Mare.

Cuvântul de deschidere a fost rostit de Preşedintele Academiei Române, acad. Eugen Simion, care a adus în expunerea sa argumente pentru conservarea mitului lui Ştefan cel Mare, voievodul creator de renume Moldovei în lumea creştină. În *Cuvântul de salut*, Preşedintele României, Ion Iliescu, a prezentat în sinteză laturile esențiale ale domniei lui Ştefan cel Mare, un conducător de geniu cu o operă constructivă genială. Patriarhul României, Prea Fericitul Teoctist, în comunicarea *Ştefan cel Mare şi Sfânt* a expus dimensiunea voievodului, ctitor de altare sfinte şi protector de cultură. Prima tentativă de canonizare a voievodului erou s-a produs în anul 1955. Acad. Dan Berindei, în conferința *Ştefan cel Mare în conştiința românilor*, a analizat modul în care imaginea voievodului s-a conservat în izvoare narative interne, medievale şi moderne. Despre *O epocă de afirmare a conştiinței europene a poporului român* a conferențiat acad. Ştefan Ştefănescu. Vorbitorul a definit locul şi rolul voievodului, care a creat un model domnesc.

Cultura epocii a fost a fost abordată în expunerea susținută de acad. Răzvan Teodorescu, *Arta ştefaniană între sumă şi sinteză*, şi în comunicarea prof. Gheorghe Mihailă, "*Letopisețul de când s-a început Țara Moldovei*" – *Letopisețul lui Ştefan cel Mare*. Acad. Camil Mureşan a pus în lumină în *O schiță istorică a lui Barit privitoare la domnia lui Ştefan cel Mare* conjunctura reapariției figurii lui Ştefan cel Mare sub imperativul solidarității tuturor românilor. În încheierea sesiunii solemne a conferențiat prof. Alexandru Zub despre *Repere simbolice în posteritatea ştefaniană*.

Cu acest prilej s-a lansat volumul *Artă şi civilizație în timpul lui Ştefan cel Mare*, tipărit sub egida Ministerului Culturii şi Cultelor.

Nagy Pienaru

SESIUNEA DE COMUNICĂRI ŞTIINȚIFICE "23 AUGUST 1944 DUPĂ 60 DE ANI. INTERPRETĂRI ŞI REINTERPRETĂRI"
Academia Română, 23 august 2004

În aula Academiei Române, în ziua de 23 august 2004, în prezența Patriarhului României, s-a desfăşurat un simpozion ştiințific dedicat semnificațiilor zilei de 23 august 1944. *Cuvântul de deschidere* a fost rostit de preşedintele Academiei Române, acad. Eugen Simion, care a reliefat motivele reanalizării momentului 23 august şi necesitatea prezentării adevărului, inclusiv a fațetelor ascunse ale realității tragice din vara anului 1944.

Sesiunea a fost moderată de acad. Dan Berindei, care a prezentat comunicarea intitulată *O dată memorabilă a istoriei naționale între politică şi istorie*. De-a lungul timpului actul de la 23 august a fost perceput inexact şi diferit de istorici. Deşi existau viziuni diferite, partizane, s-au emis sentințe fără drept de recurs. La 23 august 1944 regele a jucat un rol coagulator, însă interpretarea mesajului regal din această zi ca un moment de revenire la pace, la normalitate a fost eronată, deoarece practic a fost începutul unui lung calvar. Actul de la 23 august a fost practic un armistițiu proclamat unilateral şi nerecunoscut de beligeranți.

Dr. Florin Constantiniu, în expunerea *O zi decisivă a celui de-al doilea război mondial*, a analizat, pe baza unor informații inedite şi mai puțin cunoscute, semnificația militară a ieşirii

României din război în conjunctura în care Germania, contrar opiniei multor specialiști, se afla într-o perioadă de creștere masivă a producției de tehnologie militară.

Prof. Gheorghe Buzatu a prezentat comunicarea *Actul de la 23 August 1944 – bilanț, noi interpretări și perspective*, prin care a radiografiat evoluția bibliografică a studiilor aferente momentului din vara anului 1944. În ziua de 23 august existau mai multe soluții probabile. Mareșalul I. Antonescu ar fi urmărit să încheie un veritabil armistițiu cu aliații, proiect care avea premize deoarece liderii politici îi acordaseră sprijinul, în vreme ce alții, grupați în jurul regelui, nu vroiau ca mareșalul să semneze armistițiul, și, sub presiunea timpului, considerau ca suficientă anunțarea arestării Antoneștilor, ceea ce de fapt a însemnat o capitulare.

Prof. Ioan Scurtu, directorul Institutului "N. Iorga", în *Rolul forțelor politice în pregătirea și înfăptuirea actului de la 23 August* a oferit o imagine globală asupra rolului jucat de principalele forțe politice în îndeplinirea actului de la 23 august și a evoluției aprecierii participanților direcți. Presa din zilele următoare arestării lui I. Antonescu i-a elogiat pe rege și pe liderii politici și l-a acuzat pe mareșal. După instaurarea regimului totalitar, comuniștii au diminuat rolul lui I. Antonescu și al liderilor partidelor politice, însă ulterior anului 1947 s-a produs o nouă voltă prin care regele era definit în discursul oficial drept reacționar.

Prin comunicarea *Armata română și schimbarea de alianță din 1944*, colonelul Petre Otu a pus în lumină aspecte mai puțin cunoscute ale situației oștirii române și a capacității de rezistență a sistemului de fortificații din aliniamentele interne de apărare.

Nagy Pienaru

SEMINARUL „TEOLOGIE ȘI POLITICĂ"
Cheia, 16-18 octombrie 2003

Între 16–18 octombrie 2003 s-a desfășurat la Cheia (jud. Prahova) seminarul intitulat „Teologie și Politică", manifestare organizată de Fundația Konrad Adenauer în colaborare cu Parohia ortodoxă Stavropoleos din București. Absența unei dezbateri serioase referitoare la relația dintre Biserică și Stat a fost una din motivațiile principale care i-a determinat pe organizatori să reunească istorici, teologi, filosofi, politologi și chiar oameni politici – creștini de diferite confesiuni: ortodocși, greco-catolici, catolici și protestanți.

Pe parcursul celor trei zile de dezbateri s-au succedat patru sesiuni de comunicări care au acoperit raporturile teologiei cu politica de la Sfinții Părinți la perioada strict contemporană. La manifestare au participat și reprezentanți de marcă ai culturii române, precum Andrei Pleșu, Horia–Roman Patapievici, Dan Pavel, Alexander Baumgarten. În prima sesiune, intitulată *Creștinismul și Europa Unită*, discuțiile s-au concentrat în jurul dezbaterilor teologice și politice pe marginea Cartei drepturilor fundamentale și a Constituției Europei, cu accent asupra polarizărilor referitoare la (ne)includerea în Preambulul acestei Constituții a *moștenirii creștine*.

În cadrul Sesiunii a II-a (*Patristica et medievalia*), două comunicări au zăbovit asupra operei augustiniene (Pr. Daniel Benga, *Creștinism și Imperiu. Teologia „politică" la Meliton de Sardes și Augustin*; Alin Tat, *Teologie și politică la Sfântul Augustin*); dezbaterile nu s-au limitat doar la problematica antichității și a evului mediu, ci s-au extins și asupra perioadei contemporane. Se pare că diversitatea confesională a participanților la Seminar a favorizat controversele și polemicile, menținute însă la un nivel cordial. Alin Tat a insistat asupra rolului cardinal pe care Sfântul Augustin îl acordă Dreptății în construcția politică. Deși conferențiarul (greco-catolic) nu a sugerat că teologiei ortodoxe i-ar lipsi preocuparea pentru Dreptate și nici nu a făcut vreo aluzie la chestiunea retrocedării fostelor bunuri greco-catolice, totuși, pornind de la unele remarci venite din zona asistenței, părintele Iustin Marchiș a lansat o întrebare provocatoare: „dacă doamna Doina Cornea ar fi fost ortodoxă, ar fi fost la fel de radicală în problema retrocedărilor de proprietăți ecleziastice greco-catolice?" Întrebarea părintelui ni s-a părut excesivă, din moment ce mulți cărturari legați de ortodoxie au susținut legitimitatea solicitărilor patrimoniale ale Bisericii Române Unite după 1989. În plus, nu trebuie uitat

gestul exemplar al mitropolitului ortodox al Banatului, Nicolae Corneanu, care a retrocedat după 1990 bisericile ortodoxe, foste greco-catolice.

În cadrul aceleiaşi sesiuni am remarcat alte două interesante comunicări: Miruna Tătaru-Cazaban, *Drept canonic şi teologie politică în Evul Mediu târziu* şi Bogdan Tătaru-Cazaban, *Îngerii neamurilor. Reflecții patristice şi medievale*. Ultimul conferențiar a rezumat istoria bogată a problemei îngerilor neamurilor, prilejuindu-i lui Andrei Pleşu, autorul best-seller-ului *Despre îngeri*, câteva remarci percutante referitoare la naționalismul ortodox. Chiar dacă a admis că este „o temă care enervează pe mulți", Andrei Pleşu a insistat asupra argumentelor teologice contra naționalismului. Se ştie că hotărârea lui Dej şi mai apoi a lui Nicolae Ceauşescu de a instrumentaliza sentimentul național a înlesnit colaborarea Bisericii Ortodoxe cu autoritățile statului, deoarece BOR se considera păstrătoare a tradiției naționale şi apărătoare a identității poporului român. În cele din urmă această apropiere s-a dovedit nefastă. Andrei Pleşu a redat foarte plastic o discuție a sa cu IPS Antonie Plămădeală de dinainte de 1989: când primul a invocat erezia filetistă, cu aluzie şi la pericolul ce pândeşte BOR, mitropolitul a replicat inocent: „Da, există această erezie! E a grecilor!"

În contrast cu intervenția erudită şi plină de farmec a lui Andrei Pleşu, Constantin Dudu Ionescu, fost coleg de cabinet al filosofului între 1997–1999, a eşuat în tentativa de a formula un mesaj argumentat şi pertinent. Domnia sa a citat din opera lui ... Socrate şi, în plus, a găsit de cuviință să-i dojenească pe conferențiari: „m-aş fi aşteptat să se vorbească mai mult despre personalism, despre Luigi Sturzo, Maritain etc." Invocarea unor teoreticieni sau doctrinari creştin–democrați de către un om politic care se revendică de la această ideologie, dar tocmai a părăsit partidul creştin-democrat cel mai reprezentativ pentru unul concurent, autodeclarat „social-liberal", ni se pare cel puțin bizară. Poate că dl Constantin Dudu Ionescu ar fi trebuit să-şi demonstreze apartenența la familia creştin–democrată şi apropierea de societatea civilă prin reformarea Ministerului de Interne şi a instituțiilor din subordine, inclusiv a Arhivelor Naționale...

Sesiunea a III-a, intitulată *Problema teologico-politică a modernității*, a fost dominată de reflecții şi interogații pe marginea teologiei catolice şi a consacrat o dinastie de cărturari – familia Vianu – reprezentată la Cheia de un tânăr filosof româno-elvețian, Ştefan Vianu. Doctor în filosofie la Universitatea din Geneva, Ştefan Vianu a susținut o comunicare despre *Politică şi teologie la Fénelon*, analiză erudită a discursului rostit de prelatul catolic francez la consacrarea electorului de Colonia, la 1 mai 1707, în care se vădeşte concepția lui Fénelon despre relația dintre teologie şi politică.

Profesorul Al. Zub a surprins apropierea dintre cler şi intelectualitatea laică în epoca modernă românească în conferința *Teologie şi politică în perioada regenerării naționale*. La discuții însă, reputatul istoric şi-a exprimat dezamăgirea în legătură cu îndepărtarea ierarhiei ortodoxe din Iaşi, după 1990, de cărturarii ieşeni, în contrast cu realitățile evocate în comunicare. De altfel, îndepărtarea Bisericii, în special a ierarhiei, de intelectualitatea laică sub regimul comunist a fost una din principalele teme dezbătute în cadrul ultimei sesiuni (*Biserica în timpul prigoanei comuniste*). Semnificativă pentru dificultatea dialogului dintre intelectuali şi clerul superior ni s-a părut evocarea de către Dragoş Petrescu (*Biserica Ortodoxă Română sub comunism. O abordare instituțională*) a întâlnirii din 1995 între studenții Facultății de Istorie din Bucureşti şi părintele Constantin Galeriu. Atunci când studenții au ridicat cu insistență chestiunea demolărilor de biserici din anii '80, practic dialogul a devenit unul al surzilor. Totuşi, Dragoş Petrescu a ținut să evidențieze în finalul conferinței sale primele semne importante de ieşire din imobilism a ierarhiei ortodoxe.

În comunicarea noastră, intitulată *Ingerințe politice în viața Bisericii ortodoxe în primii ani ai regimului comunist*, am subliniat greutățile pe care le întâmpină cercetătorul care studiază relațiile Biserică–Stat în epoca postbelică, în condițiile în care arhivele ecleziastice sunt zăvorâte de ierarhie fără explicații convingătoare. Fireşte, la nivelul diriguitorilor acestor arhive domneşte teama că, o dată declasificate, documente importante vor incrimina ierarhia care s-a aflat în fruntea BOR după 1948. Părintele protosinghel Iustin Marchiş a mărturisit audienței că nici Sfinției Sale nu i s-a permis să studieze în această arhivă, în schimb l-a surprins pe vicarul patriarhal responsabil cu Arhiva rupând pur şi simplu documente reprezentând corespondența Patriarhiei cu Departamentul Cultelor.

Dar prin blocarea accesului istoricilor la Arhiva Sfântului Sinod nu se pot pune în evidenţă nici cazurile de clerici şi prelaţi ortodocşi care au sfidat puterea politică: Nicodim Munteanu, Irineu Mihălcescu, Nicolae Popovici. Personalitatea celui din urmă prelat, episcopul de Oradea, Nicolae Popovici, exilat chiar la Cheia timp de 10 ani, după pensionarea sa abuzivă de către Sfântul Sinod, a fost reflectată în comunicarea lui Adrian N. Petcu, *Cazul Nicolae Popovici*. Din nefericire, H.-R. Patapievici avea dreptate atunci când, la discuţii, conchidea cu tristeţe: „mă aştept să existe rezistenţă la nivelul unor ierarhi atunci când se va pune problema evocării episcopului Nicolae Popovici". Într-un fel, părintele Iustin Marchiş l-a confirmat: casa memorială Nicolae Popovici, pe care Sfinţia Sa a înfiinţat-o la Cheia, a fost desfiinţată chiar de un ortodox.

Cum se explică însă, în aceste împrejurări, actuala popularitate a Bisericii în sondajele de opinie? Andrei Pleşu crede că este vorba mai degrabă de un semn al disperării prin care trece societatea românească şi a adăugat: „Am mai multe raţiuni pentru a fi pesimist, pe termen scurt, în ceea ce priveşte o schimbare radicală, o renovare a Bisericii. Există la noi o etică a nevinovăţiei, a impenitenţei. Aceasta este aproape o gândire naţională a românilor, nu numai a teologilor şi a preoţilor. Toţi suntem nevinovaţi! Sunt de vină: ruşii, ungurii, ţiganii sau evreii. Or, Biserica nu are nobleţea să facă excepţie de la acest model. Ea administrează taine, dar nu se spovedeşte! Cum se poate să interzici accesul istoricilor la propriile arhive?! Când Biserica se va schimba, când va ieşi din acest echivoc, atunci voi deveni cel mai feroce apărător al ei! Altminteri va fi aceeaşi şubrezenie morală, iar în plan internaţional vom fi jalnici".

Am reţinut şi discursul de final al unui preot ortodox care a ţinut să rămână anonim. Evocând martirajul unor preoţi ortodocşi, precum şi arestarea altor aproape 2000, părintele a precizat că: „Din păcate, anii '50 se prelungesc şi azi. Nu ne-am rupt suficient de trecut. (...) Prea Fericirea Sa ştie aceste lucruri foarte bine... Există şi oameni care au pactizat cu regimul, iar unii din ierarhii abia promovaţi sunt moştenitorii acestora. Sunt şi arhierei, preoţi şi teologi de mare valoare, dar adeseori, când ne raportăm la instituţia ecleziastică, aşteptăm o vorbă de la ceilalţi exponenţi, cei aflaţi la vârf. Pentru a schimba situaţia trebuie o... scurtcircuitare a oamenilor din vârful Bisericii".

Lucrările tuturor sesiunilor au fost moderate cu har şi diplomaţie de părintele protosinghel Iustin Marchiş, un model de implicare în viaţa culturală şi socială postdecembristă, neurmat, din păcate, de prea mulţi clerici ortodocşi. Ar mai fi de semnalat pledoaria emoţionantă pentru *Necesitatea reînfiinţării aşezămintelor interconfesionale şi diaconice*, făcută de dr. Petru Oprean şi Martin Turk–Konig, precum şi comunicările prezentate de Dan Lazea (*Vattimo şi teologia Bisericii Catolice*), Robert Lazu (*Maria. Lecţii de teologie politică*), Csaba Sogor (*Problema Bisericii şi a autorităţii la Calvin*) şi pr. Valeriu Median (*Atitudinea ierarhilor Bisericii Române Unite cu Roma faţă de instaurarea comunismului*).

Cristian Vasile

SIMPOZIONUL: "ŞTEFAN CEL MARE ŞI SFÂNT – ATLET AL CREDINŢEI CREŞTINE" Putna, 18-25 aprilie 2004

Sub binecuvântarea Înalt Prea Sfinţitului Pimen, arhiepiscop al Sucevei şi Rădăuţilor, în perioada 18-24 aprilie 2004, la mănăstirea Putna s-a desfăşurat un simpozion ştiinţific internaţional dedicat comemorării a 500 de ani de la trecerea în nefiinţă a voievodului, fără pereche în istoria Moldovei, Ştefan cel Mare.

Lucrările simpozionului au început la 18 aprilie, după oficierea unui *Te Deum*, în biserica catedrală a mănăstirii Putna. În prima zi a sesiunii ştiinţifice, luni 19 aprilie, s-au prezentat următoarele comunicări: Voica Maria Puscaşu, Nicolae N. Puşcanu (†), *Mormintele Putnei*; Maria Magdalena Székely, *Mănăstirea Putna – loc de memorie*; Dumitru Nastase, *Vulturii bicefali de la Putna*; Ştefan S. Gorovei, Maria Magdalena Székely, *Însemnele imperiale ale doamnei Maria Asanina Paleologhina*.

A doua zi au susținut referate: Constantin Rezachevici, *Neamul doamnei Evdochia de Kiev în legătură cu descoperirea pietrei sale de mormânt la Suceava*; Tatiana Yashaeva (Sevastopol), *Ținutul Chersan de la sfârșitul sec. XIV până în sec. XVI*; Alexander Gertsen, Nadezhda Gertsen (Simferopol), *Moldova și principatul Theodoro la 1475*; Ioan Moldoveanu, *Anvergura ecumenică a voievodului Ştefan cel Mare și Sfânt*; Florin Marinescu, Nikolaos Mertzemekis (Atena), *Ştefan cel Mare și mănăstirea Zografu de la Sfântul Munte.*

Miercuri, 21 aprilie, au comunicat Ovidiu Cristea, *Războiul antiotoman al lui Ştefan cel Mare în context internațional. Studiu de caz: noi mărturii venețiene cu privire la anul 1484*; Nagy Pienaru, *Ştefan cel Mare și tătarii*; Raluca Iosipescu, *Ştefan cel Mare și Dobrogea de nord în vremea marelui război cu Imperiul otoman* şi Sergiu Iosipescu, *O cronică neştiută a Moldovei sub Ştefan cel Mare.*

Joi, au conferențiat: Dan Ioan Mureşan, *De la înscăunarea lui Ştefan cel Mare;* Ştefan Andreescu, *Pătrăuții și Arezzo: o comparație și consecințele ei*; Benoît Joudiou (Toulouse), *Ştefan cel Mare, moştenitor și succesor*; Liviu Pilat, *Modelul constantinian și imaginarul epocii lui Ştefan cel Mare.* Secvența de comunicări s-a încheiat prin expozeul elevat *Gesta Dei per Stephanum voievodam,* oferit de Ştefan S. Gorovei.

În ultima zi, sâmbătă 24 aprilie 2004, comunicările au fost susținute de: Şerban Papacostea, *Comerț, alianțe și război în politica lui Ştefan cel Mare 1457-1462* (expunere lecturată de O. Cristea); Tatiana Panova, *Mormintele de la Kremlin ale urmașilor lui Ştefan cel Mare* (prelegere tradusă şi lecturată de M.M. Szekely); Mihaela Puiu, *Filigranele manuscriselor ștefaniene – conservare muzeală*; Doina Creangă, *Aspecte inedite în conservarea coperților din piele ale manuscriselor aflate în colecția Mănăstirii Putna*; Iuliana Nechita, *"Patimile Mântuitorului" în iconostasul bisericii "Adormirea Maicii Domnului" din Mănăstirea Putna.*

Participanții la simpozion, grație amabilității gazdelor, au vizitat în ziua de 23 aprilie câteva dintre celebrele ctitorii moldovene: Humor, Voroneț, Sucevița, Pătrăuți, Bălineşti şi Rădăuți, unde au fost primiți de Înalt Prea Sfințitul Pimen, arhiepiscopul Sucevei şi Rădăuților.

Încheiem această succintă prezentare subliniind pe de o parte calitățile de amfitrion spiritual, strânse laolaltă în persoana Prea Sfinției Sale, arhimandritul Melchisedec Velnic, stareţul mănăstirii Putna, şi, pe de altă parte măiestria cu care Ştefan S. Gorovei a diriguit întregul mers al acestei manifestări. Suntem îndatorați aparte vrednicului părinte Marcu şi nu vom uita discuțiile colocviale, diurne şi nocturne, datorate profesorului D. Nastase.

Cu certitudine lucrările de la Putna au contribuit la o cunoaştere mai profundă şi mai nuanțată a istoriei Moldovei în epoca lui Ştefan cel Mare, voievodul animator al vieții spirituale, apărător de hotare şi ziditor de altare. Într-un cuvânt un *model demn de urmat.*

Nagy Pienaru

CONFERINȚA „SPAȚIUL PUBLIC ÎN ROMÂNIA"
Bucureşti, 26 august 2004

La începutul anului 2004, o dată cu relansarea publicației „Cuvântul", s-a deschis o foarte incitantă serie de conferințe având ca temă generală raportul dintre identitatea românească şi identitatea europeană. Între conferențiari s-au numărat Ion Pop (*Avangarda românească, avangardă europeană*) şi Mircea Martin, editor senior al revistei „Cuvântul", dar şi moderator al conferințelor (*Conştiință românească, conştiință europeană*).

Joi 26 august 2004, în cadrul ediției a VI-a a Conferințelor „Cuvântul", dl Sorin Antohi, profesor la Central European University (CEU) din Budapesta, a susținut comunicarea intitulată *Spațiul public în România. De la premodernitate la postistorie.* Conferențiarul a atins în intervenția sa patru puncte importante: problema spiritului public; geografiile simbolice, identitățile colective şi

instituţiile; morfodinamica spiritului public şi modalităţile de articulare a unui proiect vast de analiză a spaţiului public.

Sorin Antohi şi-a expus propriile opinii în legătură cu definirea spaţiului public românesc în ultimele trei secole pornind în principal de la textele a doi autori: Pompiliu Eliade şi Alexandru Duţu. Conferenţiarul a recurs la un interesant decupaj analitic, reliefând meritele predecesorilor săi, dar şi delimitându-se discret de unele viziuni controversate determinate de o exagerare a influenţei franceze (la Pompiliu Eliade) şi de constrângerile cenzurii (la Al. Duţu).

Din analiza lui Sorin Antohi nu a lipsit demersul comparatist (raportarea la cazul francez), deşi cercetătorul are astăzi reale dificultăţi în încercarea de a surprinde spiritul public în România sub regimul comunist. Legat de geografiile simbolice – sintagmă pe care conferenţiarul însuşi a introdus-o în lexicul istoriografiei române –, profesorul de la CEU a încercat să răspundă unor întrebări doar în aparenţă facile: unde este România, când este [vorba de] România, care sunt vectorii receptării spiritului public şi de ce nu există în spaţiul autohton o adevărată piaţă a ideilor.

În opinia lui Sorin Antohi, absenţa acestei pieţe a ideilor este generată într-o măsură însemnată de criza instituţiilor româneşti care, cu puţine excepţii, vădesc mari slăbiciuni. Această criză nu a intervenit în 1948, ci este mai veche, fiind aproape o boală congenitală. Sorin Antohi crede că s-ar putea învăţa din experienţa unui stat vecin, Ungaria, unde instituţiile au avut o continuitate uşor perceptibilă şi au fost mai puţin afectate de regimul comunist maghiar. Această idee a inexistenţei unei pieţe a ideilor a fost contrazisă într-un mod oarecum stângaci şi neadecvat de dl Andrei Oişteanu care a insistat asupra *boom*-ului editorial şi a dezbaterilor din spaţiul intelectual autohton.

În încheiere, conferenţiarul a prezentat pe scurt un proiect ambiţios de studiere a spaţiului şi a spiritului public românesc în ultimele trei veacuri. Deşi proiectul nu-şi propune să atingă valenţele normative ale Tratatului de *Istoria românilor*, el este absolut necesar pentru istoriografia română.

Cristian Vasile

CONFERINŢA „PARADIGMA CLANDESTINITĂŢII. PCR ÎN ANII LUPTEI PENTRU PUTERE 1945–1948” Bucureşti, 15 octombrie 2004

Vineri, 15 octombrie 2004, Institutul Român de Istorie Recentă (IRIR) a găzduit conferinţa scriitorului şi politologului Stelian Tănase, intitulată *Paradigma clandestinităţii. PCR în anii luptei pentru putere 1945–1948*, întemeiată în principal pe documente inedite cuprinse în fondul Siguranţa Statului al Arhivelor Militare (conferenţiarul a ţinut să sublinieze că este vorba de Arhiva Marelui Stat Major).

În fapt, conferinţa s-a concentrat mai mult asupra evoluţiei PCR în perioada interbelică, profesorul de Ştiinţe Politice având ca scop evidenţierea modelului organizaţional comunist, moştenit de la V.I. Lenin, acela al subteranei, al clandestinităţii. Structuri clandestine au existat şi în perioada în care PCR era un partid recunoscut oficial, iar această realitate se regăseşte şi în Occident, unde partidele comuniste activau legal.

Însă teza care îl distinge pe Stelian Tănase de alţi istorici ai comunismului românesc este aceea că, de fapt, nu a existat un Partid Comunist Român până în 1944, ci au existat doar nişte reţele bolşevice răspândite în mai multe localităţi, care nici nu comunicau foarte intens între ele. Activitatea acestor reţele nu a avut continuitate şi, în plus, devenea vizibilă doar atunci când era alimentată cu fonduri de Moscova. De altfel, în opinia conferenţiarului, „nu a existat nici un activist comunist voluntar, toţi erau stipendiaţi”. Comuniştii din România nu au fost în nici un caz oameni politici, chiar adaptaţi la clandestinitate, ci în primul rând „terorişti şi spioni” în slujba Kremlinului. Nici chiar Lucreţiu Pătrăşcanu nu este o figură luminoasă, deoarece – demonstrează Stelian Tănase – a fost un „agent cominternist tipic”, iar celebra frază „înainte de a fi comunist sunt român” nu-i poate fi

atribuită. În schimb, pe baza materialelor inedite consultate, Stelian Tănase a stabilit că Bela Brainer i-a urmat la conducerea PCR lui Boris Ştefanov şi nu Ştefan Foriş, aşa cum se consemnează în cronologiile publicate până acum.

După 1945, deşi PCR a funcţionat legal, nu a renunţat la metodele folosite în clandestinitate. Dacă înainte de 1944 toţi comuniştii se simţeau frustraţi într-o societate deschisă – pentru a-l parafraza pe Belu Zilber –, după 6 martie 1945, cu ajutorul violenţei au transformat România într-o societate închisă.

În final, Stelian Tănase a respins ideea că ar fi un privilegiat al deţinătorilor de arhive şi a evocat dificultăţile accesului la documente. A recunoscut însă că este foarte îndatorat lui Mircea Chiriţoiu care i-a pus la dispoziţie fondul Siguranţa Statului, fond necercetat de alţi istorici. Conferenţiarul a deplâns comportamentul discreţionar al conducerii Arhivelor Naţionale, care nu pune la dispoziţia cercetătorilor documente esenţiale privind comunismul românesc. Stelian Tănase a sugerat că, dacă în decembrie 1996, în contextul alternanţei la putere, ar fi acceptat funcţia de director general al Arhivelor Naţionale, istoria s-ar fi scris altfel. Şi la propriu şi la figurat. Politologul a optat însă atunci pentru un stagiu la Los Angeles.

Cristian Vasile

NOTE ŞI RECENZII

PUIU DUMITRU BORDEIU, *Mişcarea legionară în Dobrogea între 1933-1941*, Edit. Ex Ponto, Constanţa, 2003, 413 p.

Problema legionară, legionarismul se înscriu în categoria subiectelor care au aprins spiritele istoriografiei postcomuniste româneşti, dar şi a celei occidentale, într-o etapă de analiză şi redefinire a totalitarismului ca ideologie politică, fie că se revendica de dreapta sau de stânga. În numeroase articole, studii, monografii, emisiuni radio sau TV, conferinţe ale unor cercetători ai istoriei contemporane dar şi ale unor supravieţuitori ai mişcării legionare sau ale continuatorilor actuali s-au exprimat opinii *pro* şi *contra,* s-au adus argumente sociale, economice, politice, dar şi sentimentale cu privire la mediul în care a apărut şi s-a dezvoltat mişcarea de extremă dreaptă în România dintre cele două războaie mondiale.

Din această perspectivă lucrarea domnului Puiu Dumitru Bordeiu se încadrează în interesul general al societăţii româneşti pentru cunoaşterea şi explicarea a ceea ce au fost mişcarea şi doctrina legionară. Ceea ce reprezintă însă o noutate demnă de semnalat şi apreciat de către comunitatea ştiinţifică este maniera de abordare a unui astfel de subiect. Încercarea de elaborare a unei viziuni obiective asupra evoluţiei şi semnificaţiei mişcării de extremă dreapta în România într-o perioadă extrem de agitată din punct de vedere politic, economic, dar şi al relaţiilor internaţionale este realizată din perspectiva activităţii locale a acestei organizaţii în provincia istorică Dobrogea. Demersul este cu atât mai important, deoarece nu putem să nu fim de acord cu opinia unor autorităţi în domeniul istoriei contemporane a României conform căreia cunoaşterea şi înţelegerea semnificaţiilor legionarismului la nivel naţional trebuie să survină ca rezultat al unor profunde investigaţii asupra acestui fenomen politic la nivel local. În această privinţă arhivele locale precum şi alte surse de informare se pot dovedi – şi lucrarea analizată demonstrează cu prisosinţă această constatare – deţinătoare ale unor informaţii de primă mână asupra evoluţiei şi impactului extremei drepte româneşti la nivelul maselor (problemă căreia autorul i-a dedicat un capitol special în prima parte). Iar mişcarea legionară nu este singurul subiect controversat al istoriei contemporane asupra căruia informaţiile de interes local ar putea să ridice vălul impus de trecerea timpului sau inaccesibilitatea surselor centrale.

Lucrarea domnului Puiu Dumitru Bordeiu este structurată pe trei părţi, prima referindu-se la apariţia şi dezvoltarea structurilor legionare în prima jumătate a deceniului IV, între 1933 şi 1938, autorul apreciind că, deşi o organizaţie legionară a fost creată încă din 1927 (Legiunea Arhanghelului Mihail), anul 1933 a reprezentat „anul unui proces de consolidare şi de extindere la nivel naţional a Gărzii de Fier" (p. 23). În cadrul acestui proces se înscrie şi formarea primelor organizaţii legionare în Dobrogea. Cea de a doua parte este axată pe analiza mişcării legionare în Dobrogea în perioada monarhiei autoritare, iar ultima parte tratează scurta perioadă a prezenţei la guvernare a legionarilor între noiembrie 1940 şi ianuarie 1941.

Din cuprinsul lucrării dorim să ne aplecăm asupra unor aspecte care evidenţiază valoarea de necontestat a acestui demers istoriografic. Autorul face ample şi pertinente referiri la cadrul politic, social şi economic în care a apărut şi s-a dezvoltat mişcarea legionară atât la nivel naţional, cât şi pe plan local. În acest context sunt reliefate eforturile unor organizaţii de a contribui la protejarea şi

dezvoltarea elementului etnic românesc în Dobrogea, concept care a devenit unul dintre izvoarele de bază pe care s-a întemeiat legionarismul dintre Dunăre şi Mare. În dezvoltarea mişcării pe plan local ne sunt oferite informaţii interesante asupra biografiilor membrilor fondatori şi viitori lideri ai mişcării, până acum mai puţin cunoscute şi vehiculate în lucrările dedicate fenomenului legionar românesc: Ion Caratănase, Traian Puiu, Ştefan Georgescu, Octav Morărescu, Eugen Teodorescu, Nicolae Arnăutu, Victor Silaghi (p. 20-21, 29).

Bun cunoscător al structurilor organizatorice legionare, autorul furnizează date importante cu privire la numărul cuiburilor legionare din Dobrogea şi numărul membrilor acestora (p. 77), accentuând asupra specificului etnic. Astfel, un spaţiu destul de mare este dedicat împrejurărilor care au favorizat prezenţa în număr mare a aromânilor în mişcare, determinată, printre altele, de situaţia românilor colonizaţi în Cadrilater, de nemulţumirile membrilor acestei comunităţi faţă de unele disfuncţionalităţi ale organelor administrative locale şi centrale, dar şi de tendinţele revizioniste ale unor membri ai comunităţii bulgare, tendinţe care au constituit nota distinctivă a propagandei legionare în Dobrogea (p. 118). În acelaşi timp este evidenţiat rolul important pe care liderii naţionali ai mişcării legionare l-au acordat, de exemplu, studenţilor aromâni legionari în răspândirea ideologiei mişcării în Dobrogea datorită ascendentului pe care aceştia l-ar putea avea asupra familiei şi prietenilor (p. 76). Membrii acestei comunităţi, aşa după cum demonstrează în mod documentat autorul, au reprezentat elementele de legătură între organizaţiile din sudul Dobrogei, cele din restul regiunii cu cele din alte regiuni ale ţării după scoaterea în afara legii a mişcării în 1938 (p. 174).

Aşa cum rezultă din informaţiile furnizate de autor, organizaţiile din Dobrogea ale mişcării nu aveau un rol nesemnificativ în proiectarea acţiunilor legionare la nivel naţional dacă judecăm doar după prezenţa unor lideri dobrogeni în preajma lui Corneliu Zelea Codreanu în preajma organizării asasinării lui I.Gh. Duca (cazul lui Victor Silaghi care l-a însoţit frecvent pe Corneliu Zelea Codreanu la mai multe întâlniri conspirative unde s-au pus la cale detaliile acestui asasinat, p. 60). De asemenea, tot în Dobrogea, la Carmen Sylva a fost înfiinţată cea mai importantă tabără legionară din ţară, ce aduna membri ai mişcării din toate colţurile ţării, iar la Tulcea a avut loc primul Congres al Partidului „Totul pentru Ţară" la 12 noiembrie 1935.

Pentru perioada guvernării legionare date importante ne sunt oferite în legătură cu activitatea organizaţiilor subordonate Regionalei a V-a Constanţa, ponderea numerică a organizaţiilor judeţene, numărul de şedinţe desfăşurate, stadiul strângerii cotizaţiilor şi nemulţumirile privitoare la deficienţele apărute în această privinţă. În acelaşi timp evenimentele din Dobrogea din timpul rebeliunii legionare, acţiunile de forţă ale acestora, de o anvergură variabilă, vin să întregească imaginea tentativei de lovitură de stat care a dus la eliminarea completă a mişcării din peisajul politic românesc.

Valoarea lucrării este întregită şi de numeroasele documente prezentate în anexă în sprijinul observaţiilor făcute de autor, iar sursele de informaţie folosite sunt dintre cele mai variate. Domnul Puiu Dumitru Bordeiu demonstrează o solidă cunoaştere a literaturii dedicate problemei, la care a adăugat un fond documentar arhivistic şi divers, având ca rezultat o interpretare pertinentă şi echilibrată a fenomenului legionar. Din această perspectivă – cu speranţa că autorul va întregi demersul său şi cu o analiză a diverselor interpretări istoriografice pe care evoluţia mişcării legionare le-a generat de-a lungul timpului – lucrarea domnului Dumitru Puiu Bordeiu reprezintă cu adevărat o lucrare de referinţă ce aduce o contribuţie importantă, prin ineditul informaţiei puse în circuitul ştiinţific, la cunoaşterea unui capitol important, uneori dramatic şi dureros al istoriei României.

Emanuel Plopeanu

IULIU HOSSU, *Credinţa noastră este viaţa noastră. Memoriile cardinalului dr. Iuliu Hossu*, ed. Silvestru Augustin Prunduş, Edit. Viaţa Creştină, Cluj-Napoca, 2003, 496 p.

La sfârşitul anului 2003, atunci când editura Episcopiei greco-catolice de Cluj–Gherla a tipărit volumul de memorii al episcopului Iuliu Hossu, evenimentul a stârnit senzaţie. Nu foarte multă lume avea cunoştinţă de faptul că episcopul unit a reuşit să aştearnă pe hârtie povestea detenţiei sale în închisorile regimului comunist. Timid, încă din anii 1960–1970, în istoriografia română Iuliu Hossu a putut fi evocat ca participant la Marea Unire – era singurul personaj istoric care mai trăia dintre delegaţii transilvăneni ce au adus la Bucureşti, în decembrie 1918, vestea alipirii Ardealului la România. Abia după 1989 s-au publicat studii cuprinzătoare şi serioase privind biografia episcopului Iuliu Hossu. În pofida redescoperirii acestei personalităţi ecleziastice remarcabile, ignoranţa unor istorici s-a vădit recent în unele lucrări întocmite în pripă şi fără o documentare riguroasă (de exemplu, confundarea prelatului greco-catolic fie cu un activist comunist omonim, fie cu ... „episcopul reformat Ioan Hossu"!; *Stenogramele şedinţelor Biroului Politic al Comitetului Central al Partidului Muncitoresc Român*, vol. I, *1948*, Bucureşti, Arhivele Naţionale ale României, 2002, p. 425).

Cele trei caiete manuscrise care ni s-au păstrat de la episcopul Clujului au fost salvate de familie şi sunt acum tipărite datorită părintelui Silvestru Aug. Prunduş, îngrijitorul ediţiei, care, din nefericire, s-a stins un an mai târziu, în 2004. Volumul de memorii este însoţit de o notă asupra ediţiei, semnată de doamna Letiţia Gavrilă, de un cuvânt al Prea Sfinţiei Sale Florentin Crihălmeanu, precum şi de alte patru texte lămuritoare: *Episcopul cardinal dr. Iuliu Hossu – un suflet pentru Cristos*, de preoţii Silvestru Aug. Prunduş şi Alexandru Nicula; *Episcopul cardinal dr. Iuliu Hossu – martir al Bisericii şi al naţiunii române*, de pr. prof. dr. Ioan M. Bota; *Întrebări obsedante*, de pr. Ioan-Vasile Botiza, şi, în chip de postfaţă, *Cardinalul în ţundră de oaie*, un alt text al părintelui Silvestru Aug. Prunduş.

Memoriile, redactate pe când Iuliu Hossu se afla în domiciliu obligatoriu la mănăstirea Căldăruşani, într-un interval foarte scurt – august–noiembrie 1961 – sunt concepute ca o lungă scrisoare adresată credincioşilor săi (p. 36), credincioşi de care episcopul a fost despărţit prin forţă de un regim pentru care teroarea era un fapt banal. Iuliu Hossu rememorează pe rând arestarea preoţilor din eparhia sa, tentativa comunistă de distrugere a Bisericii sale – „ceasul marii încercări" –, domiciliul obligatoriu petrecut în mănăstirile ortodoxe alături de confraţii săi episcopi, precum şi cumplita detenţie de cinci ani de la Sighet. În fapt, este vorba de o emoţionantă cronică a 15 ani tragici din istoria Bisericii Unite. Despre cartea de memorii a episcopului Hossu merită scris un studiu de mari dimensiuni, însă în acest spaţiu limitat am consemnat doar ce ni s-a părut mai semnificativ.

Partea cea mai dureroasă şi delicată a memoriilor este cea consacrată raporturilor cu ierarhia ortodoxă, Iuliu Hossu consemnând cu o profundă tristeţe purtarea cinică şi lipsită de pocăinţă a unor prelaţi ortodocşi, precum patriarhul Justinian Marina, mitropoliţii Nicolae Bălan şi Justin Moisescu, episcopii Nicolae Colan şi Teoctist Arăpaşu. Cu cel din urmă, Iuliu Hossu a purtat mai multe discuţii în contradictoriu atât la Curtea de Argeş, cât şi la mănăstirea Ciorogârla. Ierarhul greco-catolic notează că, la 14 august 1956, a fost vizitat la Ciorogârla de episcopul vicar Teoctist şi de Alexandru Ionescu, vicar patriarhal, care i-au adus trista veste a separării de cei doi confraţi, episcopii Alexandru Rusu şi Ioan Bălan. Aceste întâlniri sunt surprinse şi de documentele organelor represive: spre exemplu, o notă a Securităţii din 12 septembrie 1956 consemnează că: „din convorbirile avute cu Iuliu Hossu şi [Ioan] Bălan, se constată că ei nu renunţă cu nimic la credinţa lor politică şi religioasă. Hossu a declarat în faţa episcopului T[eoctist] Arăpaş, Al. Ionescu şi I. Florea: «Credinţa noastră este viaţa noastră. Atunci când ni se va lua viaţa, atunci vom fi dezlegaţi de credinţa noastră»"; ACNSAS,

fond Informativ, dosar 736, f. 181; vezi şi *Istoria Bisericii Greco-Catolice sub regimul comunist 1945-1989. Documente şi mărturii*, Iaşi, ed. Polirom, 2003, p. 102, unde numele episcopului vicar ortodox apare anonimizat. (Cercetătorul care doreşte să reproducă un document din dosarele de urmărire informativă aflate în custodia CNSAS se confruntă cu anonimizarea terţilor – este şi cazul episcopului vicar amintit; în plus, conform prevederilor legii pentru protecţia persoanelor cu privire la prelucrarea datelor cu caracter personal şi libera circulaţie a acestor date, act normativ din 12 decembrie 2001, cercetătorii CNSAS şi cei acreditaţi sunt asimilaţi „operatorilor de date cu caracter personal" şi trebuie să respecte prevederile art. 5 din lege: „Orice prelucrare de date cu caracter personal (...) poate fi efectuată numai dacă persoana vizată şi-a dat consimţământul în mod expres şi neechivoc pentru acea prelucrare". Această prevedere este anulată atunci când un eveniment care implică acel terţ devine de notorietate).

Este remarcabilă acurateţea cu care episcopul Iuliu Hossu relatează evenimentele trăite, chiar şi în urmă cu mai bine de un deceniu: fără îndoială, a fost ajutat de faptul că a avut la îndemână un mic caiet de buzunar, salvat şi după detenţia de la Sighet, caiet în care a transcris conţinutul unui registru cu evidenţa liturghiilor sale de până în 1961 (p. 43-44). Totuşi, presiunea sub care Iuliu Hossu a fost nevoit să-şi scrie amintirile a favorizat câteva mici confuzii, între care plasarea naţionalizării şcolilor confesionale în 1947, în loc de 1948 (p. 40–41).

Poate că editorii ar fi trebuit să stăruie asupra unei afirmaţii a episcopului: „Între-aceea – susţine Iuliu Hossu – s-a ţinut *în primăvara anului 1947* (s. n.) conferinţa de la Moscova unde au participat părintele patriarh cu arhierei însoţitori; se spunea atunci că au dus cu sine şi un raport asupra Bisericii române unite cu Roma, despre activitatea ei *în ultimii 30 de ani* (s. n.). De acolo a pornit organizarea planului pentru desfiinţarea Bisericii noastre. A urmat vizita patriarhului Alexei al Moscovei în ţară la noi, pentru a ţese înainte planul sinistru" (p. 47-48). Într-adevăr, chiar şi documentele sovietice confirmă faptul că soarta Bisericii greco-catolice din România pare să fi fost pecetluită încă de la sfârşitul anului 1946 şi începutul anului 1947. Dacă vizita patriarhului Alexei în România s-a produs în 1947, conferinţa de la Moscova a survenit un an mai târziu, în vara lui 1948. Având ca pretext sărbătorirea a 500 de ani de la dobândirea autocefaliei de către Biserica Ortodoxă Rusă, la Moscova s-a desfăşurat între 7-18 iulie 1948 o conferinţă panortodoxă care a reunit în principal Bisericile din Europa răsăriteană şi care trebuia să-şi însuşească directivele Kremlinului în problema catolică. În fruntea delegaţiei româneşti s-a aflat chiar patriarhul Justinian Marina, abia înscăunat, iar referatul prezentat de BOR a fost redactat de prof. Teodor M. Popescu şi s-a intitulat *Atitudinea Vaticanului faţă de ortodoxie în ultimii 30 de ani.* Imediat după încheierea conferinţei, la 19 iulie, intra în vigoare legea de denunţare a Concordatului semnat cu Sfântul Scaun, moment de început al politicii represive atât faţă de greco-catolicism, cât şi faţă de Biserica Romano-Catolică.

O dată cu declasificarea fondurilor arhivistice ale Secretariatului de Stat pentru Culte, istoricii vor putea face şi unele identificări (după ştiinţa noastră, preotul Al. Ionescu, pomenit în memoriile lui Iuliu Hossu, a fost doar vicar al administraţiei patriarhale, nu episcop vicar; dl Neicoff, inspector în Ministerul Cultelor, ar putea fi aceeaşi persoană cu Gheorghe Nenciu, ajuns ulterior în fruntea Departamentului Cultelor).

Semnalăm în final şi o eroare a îngrijitorilor ediţiei: Biserica greco-catolică din Cehoslovacia nu a fost desfiinţată în anul 1946, aşa cum se afirmă în nota 5 de la p. 41, ci în 1950. Dincolo de unele mici stângăcii şi de întârzierea cu care acest volum de amintiri a apărut, echipa care a muncit la prezenta ediţie merită elogiată pentru reproducerea unui adevărat monument al memorialisticii româneşti.

Cristian Vasile

ANNELI UTE GABANYI, *Literatura şi politica în România după 1945*, Edit. Fundaţiei Culturale Române, Bucureşti, 2001, 231 p.

La sfârşitul anului 2001, Editura Fundaţiei Culturale Române a avut fericita iniţiativă de a tipări în limba română, în colecţia Istorie (coord. Mihai Retegan), volumul *Partei und Literatur in Rumänien seit 1945*, publicat de Anneli Ute Gabanyi în anul 1975 la München (sinteza era cunoscută şi citată doar de un grup subţire de iniţiaţi, bariera lingvistică fiind principala problemă).

Lucrarea, împărţită în opt capitole, este una dintre primele tentative de cercetare serioasă a relaţiei dintre ideologia politică şi literatură în România comunistă. Deşi între timp, mai ales după 1989, s-au publicat studii mai cuprinzătoare ale cercetătorilor români şi străini (Katherine Verdery, Marin Niţescu, Ana Selejan, Eugen Negrici, Marian Popa), cartea semnată de Anneli Ute Gabanyi a rămas în bibliografia obligatorie a temei atât datorită periodizării, cât şi a interpretărilor.

În anii 1944–1947 nu se poate vorbi de o „politică culturală coerentă, care să dirijeze şi conducă întreaga viaţă spirituală şi artistică" – apreciază autoarea (cap. I *Cultura şi lupta de clasă 1944–1947*, p. 11) – realitate ce a facilitat o „înflorire spirituală notabilă", un „progres considerabil al producţiei literare şi artistice" care, însă, nu s-a aflat printre intenţiile conducerii Partidului Comunist de la acea vreme (p. 13).

Tot acest câştig s-a pierdut după 1948, când s-a vădit „absolutismul dogmatic al realismului socialist" (cap. II *Bazele noii politici culturale: 1948–1952*). Ideologizarea crescândă a tuturor domeniilor de activitate a atins apogeul în anul 1952 (p. 16) şi chiar iniţiativele aparent generoase aveau o finalitate politică oneroasă: reforma învăţământului şi combaterea analfabetismului au servit „la crearea unor premise pentru răspândirea conceptelor ideologice marxist-leniniste" (p. 26). Autoarea insistă asupra mecanismelor administrative şi de manipulare, evocând inclusiv sistemul de stimulare şi recompensare materială a conformismului unor scriitori. Este semnificativă replica lui Iosif Chişinevschi, atunci când subordonaţii săi din Direcţia Propagandă şi Agitaţie i se plângeau că scriitorii nu pot crea din cauza lipsei de timp şi a motivelor financiare: „daţi-mi o listă a oamenilor care nu creează din motive exclusiv financiare şi această problemă va fi rezolvată".

În cap. III este analizată scurta perioadă de „calm ideologic" din anii 1953–1957, etapă în care procesul de destalinizare s-a desfăşurat la o scara destul de redusă (p. 44). Tendinţele de liberalizare în domeniul literar au fost foarte timide şi s-au confruntat cu o critică extrem de dură din partea dogmaticilor. Totuşi, conducere PMR părea să renunţe la forţă şi teroare, în schimbul accentului pus pe îndoctrinare.

Evenimentele din Ungaria, dar şi alte considerente au schimbat acest curs (cap. IV, *Noua „eră glaciară": 1958–1960*), determinând o adevărată răfuială cu promotorii curentului „liberalist" din literatură. În opinia noastră, perioada ar putea fi chiar extinsă spre anii 1961–1962.

Descentralizarea editurilor, ameliorarea vieţii literare datorită înfiinţării Consiliului de Stat pentru Cultură şi Arte (iunie 1962), precum şi reînnoirea Teatrului sunt doar câteva elemente care definesc „Liberalismul controlat" din perioada 1960–1965 (cap. V). Anneli Ute Gabanyi surprinde şi acţiunile oponenţilor acestui proces de „liberalizare": Mihai Beniuc şi Mihail Novicov. În volumul său de amintiri literare, *Sub patru dictaturi. Memorii (1940–1975)*, primul scriitor citat nu oferă nici o explicaţie credibilă, pierzându-se în clişee propagandistice. Fostul preşedinte comunist al Uniunii Scriitorilor dovedeşte într-adevăr că este „omul care nu a înţeles nimic" (Mihai Zamfir, „România literară", nr. 17, 5–11 mai 2004, p. 7). Merită totuşi semnalată delimitarea formală a lui M. Beniuc de stalinism şi – chiar dacă mai nuanţată – de URSS cu prilejul dezbaterii *Declaraţiei din aprilie*, în fapt o şedinţă din 8 mai 1964 care i-a reunit pe I.Gh. Maurer şi pe oamenii de ştiinţă ataşaţi de PMR:

„Tovarăşi – preciza Beniuc – cred că atunci când e vorba de polemică nu putem să spunem aşa: mai vinovat este cutare decât cutare. Vinovaţi sunt cu toţii în ultimă instanţă. Am impresia că tovarăşul Hruşciov a făcut o treabă foarte bună când, la Congresul al XX-lea al PCUS, a început combaterea cultului personalităţii. Părerea mea este că această treabă este foarte complicată şi nu este sigur că ea a fost pe deplin rezolvată. Această problemă trebuie bine rezolvată la fiecare acasă, mă refer şi la Uniunea Sovietică, unde cultul personalităţii lui Stalin a adus atâtea daune interne şi externe...” (ANIC, fond CC al PCR – Secţia Propagandă şi Agitaţie, dosarul nr. 32/1964, f. 54). Că această „treabă” nu era pe deplin rezolvată nici în România comunistă a dovedit-o momentul *Tezelor* din iulie 1971, precum şi revenirea la cultul personalităţii – al lui Ceauşescu, de data aceasta. Nu numai că M. Beniuc n-a devenit un ferm opozant în această perioadă, dar a revenit în forţă în spaţiul cultural dominat de ideologie. Poate că memoriile lui Mihail Novicov, odată tipărite, ne vor lămuri mai mult în legătură cu culisele vieţii literare din prima jumătate a deceniului şapte.

Perioada 1965–1968, primii ani ai lui N. Ceauşescu, a fost extrem de densă (cap. VI, *Liberalizarea sub Ceauşescu – Teorie şi practică 1965–1968*). În ciuda deschiderilor indiscutabile, conducerea PCR nu a acceptat ideea „autonomiei” artei faţă de societate, iar de aici a izvorât şi disputa dintre scriitorii „liberali” şi înalţii funcţionari de partid, susţinuţi de „bătrânii dogmatici” din Uniunea Scriitorilor. Merită semnalat că cei câţiva scriitori care în ultimul deceniu comunist s-au remarcat ca apărători zeloşi ai regimului (Adrian Păunescu, Eugen Barbu) în publicaţii precum „Flacăra” şi „Săptămîna”, acum se plasau în tabăra „liberală” (p. 146 şi p. 161).

Deşi scriitorii se aflau încă sub semnul euforiei de după discursul lui Ceauşescu din 21 august 1968, demiterile unor oameni de cultură din fruntea unor importante redacţii anunţau parcă o inevitabilă înrăutăţire a vieţii literare. În opinia autoarei, *Tezele* din iulie 1971 ale lui Ceauşescu vin pe fondul unei „schimbări de climat”, detectabilă încă din 1969 (cap. VII).

Penultimul capitol (*„Revoluţia culturală” a lui Ceauşescu: 1971–1974*) demonstrează că schimbarea operată de conducerea PCR în raporturile cu scriitori nu a apărut deloc pe neaşteptate, fiind de mult pregătită. Anneli Ute Gabanyi aminteşte şi de Plenara CC al PCR din 3–5 noiembrie 1971, care a dovedit că secretarul general al PCR nu reuşise să-i convingă nici măcar pe toţi membri CC din rândul scriitorilor de necesitatea revoluţiei sale culturale (p. 200). Din păcate, chiar şi după mai bine de 14 ani după 1989, istoricii nu au putut valorifica stenograma Plenarei, deşi în mod normal Arhivele Naţionale ar fi trebuit să declasifice acest document încă din anul 2001.

Deşi nu afectează cu nimic valoarea cărţii, se cuvin, totuşi, semnalate câteva erori. Partidele politice „burgheze”, nu au fost desfiinţate în august 1947, cum susţine autoarea la p. 14; alegerile pentru Marea Adunare Naţională nu s-au derulat la 3 martie 1948 (p. 25), ci la 28 martie; naţionalizarea întreprinderilor industriale a fost legiferată la 11 iunie 1948, nu cinci luni mai târziu, cum menţionează A.U. Gabanyi. Autoarea semnalează dispariţia din peisajul publicistic a „Jurnalului de dimineaţă” „la începutul anului 1948”; alte surse precizează că acest important cotidian a fost nevoit să îşi întrerupă activitatea încă din primăvara lui 1947.

La p. 16, A.U. Gabanyi sugerează că gruparea Ana Pauker ar avea „partea cea mai mare de vină în ceea ce priveşte tendinţele excesive de sovietizare” din perioada 1945–1952. De fapt, atât gruparea „patriotică” a lui Gh. Gheorghiu-Dej, cât şi gruparea Pauker, „moscovită”, au concurat pentru a obţine graţiile lui Stalin şi s-au dovedit la fel de dogmatice. Recent, Florin Constantiniu a susţinut că debarcarea lui Vasile Luca, apropiat al Anei Pauker, s-a produs din cauza opoziţiei sale la impunerea reformei monetare dorită de sovietici.

Cristian Vasile

ALEXANDRU MAMINA, *Dimensiunea religioasă a gândirii contrarevoluţionare franceze,* Edit. Corint, Bucureşti, 2002, 229 p.

Erudita analiză a gândirii contrarevoluţionare franceze certifică afinitatea autorului[1] pentru un domeniu ocultat de către istoriografia română, cel al istoriei intelectuale. Surprinderea resorturilor intime, ale determinaţiilor spirituale subiacente, care au alcătuit "mecanismul" discursului ideologic al Contrarevoluţiei, sunt scopurile mărturisite în prefaţa lucrării. Intenţia autorului nu este de a prezenta o simplă istorie a gândirii politice contrarevoluţionare, ci de a dezvălui şi sublinia, pe baza unei bogate biografii secundare şi a „recitirii" textelor fundamentale, scrise de reprezentanţii francezi ai acestui curent, componenta religioasă, esenţa ce transformă această meditaţie „într-un fenomen intelectual complex, care cuprinde şi exprimă, în egală măsură, opţiuni politice, atitudini mentale şi convingeri filozofice şi religioase" (p. 219).

Demersul cercetătorului se circumscrie acelor gânditori care resping în întregime principiile revoluţionare, „adepţi nu ai unei revoluţii contrare, ci ai contrarului Revoluţiei" (p. 9). Aceştia sunt teocraţii Joseph de Maistre, Louis de Bonald, Pierre Simon Ballanche, Félicité de Lamennais (cu nuanţarea evoluţiei sale spre catolicismul social), cvasiliberalul François de Chateaubriand, Jacques Mallet du Pan, Albert de Mun. Sunt surprinse componentele religioase, filozofice în jurul cărora se articulează viziunea lor politică, morală, excluzându-se voit activitatea lor politică, care nu reflectă, datorită compromisurilor conjuncturale, „puritatea" principiilor susţinute de contrarevoluţionari.

Dacă în primul capitol autorul a simţit nevoia să delimiteze sensul noţiunii de Contrarevoluţie, să prezinte motivele pentru care şi-a restrâns analiza asupra gânditorilor enumeraţi, următoarele două sunt complementare. Într-unul[2] se critică, pornind de la argumente religioase, principiile Revoluţiei Franceze, distingându-se două perioade temporale ale demersului contrarevoluţionar. Cea din prima jumătate a secolului al XIX-lea, în care gânditorii, trăitori nemijlociţi ai prefacerilor revoluţionare, vor medita în principal asupra naturii regimurilor politice, a suveranităţii şi legitimităţii, a rolului statului, a structurii şi ierarhiei sociale, a raportului dintre individ şi comunitate (p. 16). A doua perioadă apare spre sfârşitul secolului al XIX-lea, când practic societatea franceză îşi asumase genetic principiile revoluţionare, iar sfera criticii se îndreaptă spre spectrul social. Dar gândirea contrarevoluţionară nu însemna numai atacul structural al Revoluţiei, ci şi soluţii pentru reconstrucţia politică a societăţii în jurul lui Dumnezeu. Acesta este subiectul capitolului intitulat *Proiectele politico-sociale,* în care autorul distinge trei orientări. Prima era cea teocratic autoritară, susţinută de Joseph de Maistre – care pornea de la afirmarea celor două caracteristici ale suveranităţii, unitatea şi infailibilitatea, argumentând astfel legitimitatea regimului monarhic şi preeminenţa papalităţii (p. 53-62); de Louis de Bonald, al cărui argument original în susţinerea regimului monarhic era cel al autorităţii prezent în structura celor trei nivele ale existenţei: familial, public, spiritual (p. 66-76); într-o primă fază de Lamennais, care debuta prin a crede că Papa era „piatra unghiulară a civilizaţiei, facturul ei de coeziune spirituală" (p. 64). Orientarea „liberal"-elitistă îi avea ca reprezentanţi pe Jacques Mallet du Pan, adeptul unei restauraţii monarhice graduale, la care erau chemaţi să participe chiar şi cei implicaţi în Revoluţie; Pierre Simon Ballanche, ce considera că umanitatea evolua pe un traseu ce o apropia de divinitate, deci nimic nu era imuabil, nici măcar Vechiul Regim. Se pronunţa pentru un regim care să respecte Charta din 1814. Altă personalitate a acestei orientări a fost Chateaubriand,

[1] Amintim câteva dintre contribuţiile autorului: *Societate, instituţii, reprezentări sociale. Studii de istorie a mentalităţilor şi a imaginarului,* Bucureşti, 1998; *Afectivitatea romantică din perspectiva psihologiei analitice,* în "Revista de istorie", serie nouă, t. XIV, 2003, nr. 1-2, p. 179-188; teza de doctorat susţinută în 2004, *Structurile intelectuale ale romantismului revoluţionar şi contrarevoluţionar: cazurile francez, german şi român.*

[2] *Discursul împotriva ideologiei revoluşionare,* p. 16-52.

„republican prin natură, monarhist prin raţiune şi burbonist prin onoare" (p. 84), adept ca şi Ballanche al Chartei, convins fiind că libertatea este un drept natural, că progresul este o lege organică a societăţii, iar instituţiile trebuie să se adapteze realităţilor sociale pentru a se preîntâmpina tulburările sociale. Orientarea populist-democratică era reprezentată de Lamennais, care argumenta „dreptul la rezistenţă în situaţii limită" prin convingerea sa că poporul este reprezentantul societăţii, toţi oamenii fiind „creaturi ale lui Dumnezeu" (p. 93).

Principiile gândirii religioase este un capitol lămuritor, explicativ, fundament pentru ultimele diviziuni ale cărţii. Structura gândirii religioase, pe baza căreia şi-au clădit demersul politic susţinătorii Contrarevoluţiei este „demontată", autorul distingând următoarele paliere: principiul unităţii şi cel teleologic – corespunzător ontologiei, principiul iniţiatic – corespunzător gnoseologiei, principiul ierarhiei calitative – corespunzător antropologiei, principiul ascetic – corespunzător eticii. Frumuseţea şi delectarea capitolului constă în argumentarea riguroasă şi amplă a fiecărui element. Este un itinerar cult, ce trădează lecturi asidue, de la Teresa din Ávila, Ignaţiu de Loyola, Sfântul Augustin, Dionisie Areopagitul, până la Carl Gustav Jung, Hajime Nakamura etc.

Fiecărui principiu îi este închinat un capitol de sine stătător tocmai pentru a demonstra substratul religios al gândirii contrarevoluţionare franceze, ce a încercat într-o lume ce se îndrepta ameţitor spre individualism, egocentrism, competiţie, concurenţă, să atragă atenţia asupra importanţei spiritualizării societăţii, chiar dacă susţinea o soluţie anacronică: reafirmarea lui Dumnezeu. Pentru că aşa cum remarca autorul, ce se poate reproşa gânditorilor era „o confuzie a planurilor. Contrarevoluţia nu a greşit atunci când a susţinut importanţa religiei pentru om, ci atunci când a căutat să o transpună asupra întregii existenţe social-politice" (p. 222). Dar susţinătorii Contrarevoluţiei nu au fost în totalitatea lor adepţii regimurilor autoritar-monarhice, teocratice, unii au recunoscut în virtutea acceptării ideilor de evoluţie, progres legitimitatea regimurilor constituţionale. În această diversitate şi nuanţare a poziţiilor gânditorilor contrarevoluţionari francezi constă şi importanţa lucrării, ce deschide un drum nou în cercetarea de gen în istoriografia română.

Raluca Tomi

NECHITA RUNCAN, *Relaţiile României cu Vaticanul în perioada interbelică*, Edit. Ex Ponto, Constanţa, 2004, 629 p.

Analizelor dedicate relaţiilor dintre cele două mari Biserici – Ortodoxă şi Catolică – se adaugă şi teza de doctorat a lui Nechita Runcan, susţinută în cadrul Universităţii „Ovidius" din Constanţa, *Relaţiile României cu Vaticanul în perioada interbelică*. Tema abordată este una deosebit de interesantă, autorul propunându-şi, între altele, o investigaţie într-o problematică din cadrul relaţiilor internaţionale care să abordeze cât mai obiectiv situaţia raporturilor dintre România şi Vatican în perioada dintre cele două războaie mondiale.

Lucrarea este structurată în două părţi: a. *Ortodoxia şi Catolicismul în spaţiul românesc;* b. *Politică – diplomaţie – religie între teorie şi practică în relaţiile dintre România şi Vatican.*

La rândul lor, acestea sunt împărţite în opt capitole *(Relaţiile României cu Vaticanul în perioada interbelică: actualitatea unei controverse; Catolicismul în spaţiul românesc; Diplomaţia Vaticanului în perioada dintre cele două războaie mondiale; Specificul relaţiilor dintre România şi Vatican după 1918.*

Chestiunea "Patronatului Suprem"; Concordatul Sfântului Scaun cu România; Concordatul în raport cu prevederile Constituţiei din România şi cu Legea Cultelor; Receptarea Concordatului în România. Chestiunea "status"-ului romano-catolic ardelean în relaţiile României cu Vaticanul).

Aşa cum reiese din *Cuvânt înainte*, problematica, tratată într-o viziune largă, subliniază rolul pe care l-a avut Statul în relaţia cu Biserica Catolică, ai cărei enoriaşi reprezentau între 60 şi 70 % din populaţia românească a Transilvaniei. După Marea Unire de la 1918, Bisericii Ortodoxe i s-a recunoscut statutul de Biserică Naţională, ceea ce a făcut ca în provinciile care au aparţinut Monarhiei Austro-Ungare situaţia să se schimbe radical. Astfel, Biserica Catolică, cea mai reprezentativă în imperiu înainte de 1918, a devenit minoritară în România interbelică, chiar dacă din punct de vedere juridic era egală cu celelalte culte, aşa cum prevedea Constituţia din 1923. Necesitatea reglementării noului statut a impus negocieri cu privire la semnarea Concordatului dintre Vatican şi România. Bineînţeles, reacţiile juriştilor, istoricilor şi teologilor români (ortodocşi şi catolici) nu au întârziat să apară. Spre exemplu, Ioan Lupaş, unul dintre cei mai mari istorici transilvăneni ai primei jumătăţi a secolului XX, definea Concordatul drept „o rămăşiţă fosilă" a concepţiilor medievale privind relaţiile dintre Biserică şi Stat. Pe o poziţie asemănătoare s-a situat Onisifor Ghibu (un ideolog naţionalist, în definitiv, unul dintre creatorii Universităţii române din Cluj), profesor cu preocupări multiple în cercetarea problemelor de natură religioasă şi politică.

Autorul se străduieşte să facă o trecere în revistă a principalelor momente şi contexte politico-ideologice, definitorii pentru construirea cadrului general al discuţiei, soluţia ştiinţifică adoptată de autor fiind, între altele, urmărirea dezbaterilor parlamentare referitoare la acest act diplomatic.

În acest context sunt prezentate intervenţiile lui Nicolae Bălan, mitropolitul Ardealului, care, după cum era de aşteptat, nu s-a declarat de acord cu prevederile documentului: „ţinând seama şi respectând normele cuprinse în Constituţie, noi, Episcopatul ortodox, credem că este inadmisibil ca unul dintre cultele minoritare din România să fie favorizat, aplicându-i-se un regim special, în afară de prevederile adoptate de Constituţie" (p. 220). După ce a catalogat Concordatul drept neconstituţional, înaltul prelat amintit a făcut referiri şi la inadvertenţele ce ar fi fost aşteptate prin punerea în practică a textului incriminat: „statul român, desigur, din lipsa unui studiu temeinic a chestiunii, prin reforma agrară (din 1921) a considerat acele averi ca proprietăţi ale Bisericii Romano-Catolice şi, expropriindu-le în mare parte, a plătit confesiunii catolice preţ de expropriere ca oricărui alt particular" (p. 222). În împrejurările prezentate, mitropolitul Ardealului concluziona că statul român plătea, pentru un bun care îi aparţinea, preţ de expropriere confesiunii catolice, pe care o considera doar „uzufructuara" pământului.

Chiar dacă pare paradoxal, şi Elemér Gyarfás, preşedintele laic al „Status"-ului romano-catolic ardelean, a condamnat Concordatul, act diplomatic care, după părerea sa, nu schimba în bine situaţia Bisericii al cărei reprezentant era. Demnitarul ungar era de părere că, mai mult, documentul agrava situaţia Bisericii Romano-Catolice prin „contopirea episcopiei Oradiei-Mari cu cea a Sătmarului" (p. 227).

Răspunsul la întrebarea „pentru cine se face acest Concordat?", pe care şi-a pus-o Nicolae Bălan, mitropolitul Ardealului, a venit din partea episcopului greco-catolic al Gherlei, Iuliu Hossu, care îl considera „de folos pentru ţară" (p. 236). Acelaşi prelat sublinia faptul că acest Concordat „nu crează o situaţie extrem de favorizantă Bisericii Romano-Catolice, ci fixează numai drepturile asigurate prin Constituţia ţării" (p. 239).

Alături de nenumăratele dispute, surprinse sistematic de către autor, se regăsesc şi alte probleme sensibile, cum ar fi discordanţa cu alte acte similare sau chestiunea „status"-ului romano-catolic ardelean, acestea dând unitate volumului în discuţie. Referitor la primul dintre aspecte, Nechita Runcan a făcut un studiu comparativ al textelor Concordatelor încheiate până la acea dată, susţinând teoria conform căreia cel semnat de Statul Român, la 10 mai 1927, ar reprezenta unul dintre

cele mai avantajoase pentru Sfântul Scaun. De pildă, articolul V, susţine autorul, a creat „condiţii pentru ca scaunele episcopale să poată fi ocupate, în înţelegere cu Statul Român şi de ierarhi cu o altă cetăţenie decât cea română" (p. 302). Această situaţie nu era întâlnită nici în Concordatul cu Letonia, Polonia, Italia sau Bavaria, state cu structuri confesionale majoritar catolice. Singurul text ce poate fi comparat cu cel semnat cu România, în privinţa „prerogativelor cvasi-nelimitate" după cum susţine Nechita Runcan, este Concordatul Austriei cu Sfântul Scaun din 1855, dar care a fost denunţat formal în 1870, datorită proclamării infailibilităţii papei.

Autorul subliniază că, în România, Concordatul nu a influenţat viaţa politică internă într-o manieră categorică, aşa cum s-a întâmplat în Polonia şi Lituania, unde grupurile catolice aveau un cuvânt greu de spus în deciziile guvernelor de la Varşovia şi respectiv Kaunas. Asta şi datorită faptului că România era singura ţară ortodoxă cu care Vaticanul a semnat un tratat de acest fel.

Volumul beneficiază de o importantă informaţie, bazată în primul rând pe investigarea izvoarelor arhivistice (Arhivele Ministerului Afacerilor Externe, Arhivele Naţionale, Arhiva Sfântului Sinod al Bisericii Ortodoxe Române, arhivele unor centre eparhiale ortodoxe şi catolice precum cele din Sibiu, Blaj, Alba Iulia), din păcate din sursă exclusiv românească în cea mai mare parte, ceea ce poate conferi o imagine univocă. Folosirea într-o măsură mai mare a istoriografiei ungare şi italiene ar fi dat, atât autorului, cât şi cititorului, o imagine mult mai completă şi mai echilibrată.

Trebuie subliniat că volumul semnat de Nechita Runcan, *Relaţiile României cu Vaticanul în perioada interbelică*, este prima lucrare monografică publicată în problematica relaţiilor dintre cele două state în perioada interbelică. Acest fapt reiese din maniera lipsită de complexe de abordare, în mare parte obiectivă, chestiunile declarat sensibile (raporturile interconfesionale, de pildă), fiind abordate fără partizanatul întâlnit în perioada interbelică.

Daniel Citirigă

FLORIN ŞPERLEA, *De la armata regală la armata populară. Sovietizarea armatei române (1948–1955)*, Edit. Ziua, Bucureşti, 2003, 333 p.

Instaurarea regimului comunist în România a presupus schimbarea în totalitate a vechilor instituţii şi înlocuirea lor cu structuri copiate după modelul sovietic. De altfel, este în general cunoscut faptul că transformările instituţionale au reprezentat una dintre principalele pârghii prin care Moscova şi-a asigurat controlul asupra sateliţilor săi. O bună cunoaştere a fenomenului comunist presupune o la fel de bună cunoaştere a instituţiilor şi a mecanismelor de funcţionare ale acestuia. Istoricul Florin Şperlea realizează una dintre primele analize ale procesului sovietizării armatei române. Domeniile propuse de autor sunt: impunerea modelului sovietic; mecanismele de control ale partidului asupra armatei; relaţia dintre armată şi partid; efectele dublului control politic şi informativ; propaganda şi îndoctrinarea.

Lucrarea se deschide cu o analiză a contextului internaţional care a urmat celui de-al doilea război mondial. Fără îndoială că înţelegerile perfectate între marile puteri încă din timpul războiului au reprezentat cheia pentru evenimentele care aveau să se deruleze ulterior. În acest caz politica de concesii s-a intersectat cu sentimentul de permanentă insecuritate resimţit de către liderii sovietici.

Din această perspectivă, rezultatele războiului au permis Uniunii Sovietice să-şi construiască brâul de securitate prin instaurarea guvernelor comuniste. Controlul Moscovei era asigurat de prezenţa trupelor sovietice, însoţite de „specialişti", mare parte dintre ei proveniţi din aparatul NKVD, precum şi de partidele comuniste. Doctrina Truman, refuzul Planului Marshall, în 1947, crearea Kominformului au fost evenimente care au definitivat în totalitate traiectoria statelor din sud-estul Europei, iar România nu a făcut excepţie.

Cum s-au reflectat aceste transformări asupra uneia dintre cele mai importante instituţii? Sub titlul „democratizării", partidul comunist a programat epurarea armatei încă din ianuarie 1945 (p. 41). Înfiinţarea, la 8 mai 1945, a Direcţiei Superioare a Educaţiei, Culturii şi Propagandei în cadrul Ministerului de Război avea să aducă armata sub controlul total al partidului comunist. Prezenţa comisarilor politici, proveniţi din rândul diviziei Tudor Vladimirescu, a avut grave consecinţe: vechea elită militară a fost eliminată şi înlocuită cu un aparat de cadre devotat partidului (p. 46). În sprijinul acestei acţiuni a venit o nouă legislaţie care a asigurat schimbarea vechii gărzi. Ca şi în alte domenii, epurările, pensionările, marginalizările cadrelor „necorespunzătoare din punct de vedere politic şi ideologic" au avut ca rezultat final crearea *armatei populare*. În ansamblu, controlul partidului s-a realizat prin: intermediul unei Direcţii Politice; impunerea lucrătorilor politici în cadrul structurilor militare; utilizarea poliţiei secrete (p. 75). O nouă reorganizare, în fapt consacrarea modelului sovietic, precum şi o nouă doctrină inspirată din cea sovietică au reprezentat alţi paşi importanţi pentru definitivarea programului anunţat în 1945. Ministeriatul lui Emil Bodnăraş – unul dintre cadrele de bază şi care îşi dovedise de-a lungul timpului fidelitatea faţă de partid – consacrase controlul deplin al partidului asupra armatei. Dar efectele procesului de sovietizare s-au resimţit mai ales asupra structurii sociale a armatei (capitolul III al lucrării). Armata populară a presupus nu numai înlocuirea corpului de cadre, ci şi a criteriilor de selecţie şi de promovare. Vechiul corp profesionist a fost treptat înlocuit. În raportul dintre profesionalism şi ideologic, a predominat ideologicul. Astfel, partidul obţinea nu numai controlul, cât mai ales uniformizarea instituţiei.

Schimbarea compoziţiei sociale s-a realizat prin eludarea vechilor regulamente referitoare la vechime şi stagiu în grad; selecţionarea cadrelor numai după criteriu politic; avansarea numai a celor care corespundeau cerinţelor „politico–sociale"; reeducarea cadrelor care îşi dovediseră fidelitatea faţă de regim; eliminarea vechilor cadre; sistemul de învăţământ (p. 129). Datele statistice pun în evidenţă efortul constant al autorităţilor comuniste pentru schimbarea compoziţiei sociale a armatei.

Copierea modelului sovietic nu a fost caracteristic numai pentru cazul românesc. Autorul ne propune, pentru comparaţie, o incursiune în istoria instituţională a celorlalte democraţiii populare (analiza sa se opreşte doar asupra armatei). Deosebirile nu sunt semnificative, modelul sovietic predominând atât în practica, cât şi în teoria militară. Rezultatele obţinute pun în evidenţă cel puţin trei aspecte comune: afirmarea controlului sovietic, prin intermediul partidului comunist; constituirea unor noi armate (în cazul Iugoslaviei şi Albaniei au fost folosite armatele de partizani); înlăturarea vechii elite prin epurare şi politizare (153). Transformările rapide (cu unele mici diferenţe de ritm) ridică următoarea întrebare: a fost dorinţa lui Stalin de a accelera schimbările sau au reprezentat rezultatul excesului de zel manifestat de cea mai mare parte a liderilor comunişti? Un întreg complex de factori au asigurat „succesul" procesului.

Un capitol aparte este consacrat efectelor politizării în exces şi a influenţei nefaste a partidului asupra actelor decizionale ale armatei. Prezenţa lui Nicolae Ceauşescu în fruntea Direcţiei Superioare Politice a Armatei (1950–1953) a contribuit la accentuarea controlului politic. De altfel, în 1953 Nicolae Ceauşescu cerea o intervenţie energică a partidului în rezolvarea problemelor armatei. O atenţie deosebită a fost acordată propagandei şi pregătirii ideologice a cadrelor (p.190-209).

Utilizând o bogată bibliografie, dar mai ales surse arhivistice, deosebit de importante pentru un asemenea demers, considerăm că este o lucrare de pionierat pentru istoria instituţională a partidului comunist. Chiar dacă ea se referă doar la un singur capitol – armata –, poate fi utilizată ca model pentru viitoare abordări. Descifrarea mecanismelor decizionale, prezenţa şi presiunea consilierilor sovietici, subordonarea faţă de partid, graba cu care liderii comunişti au aplicat reformele sunt părţi ale unei istorii care aşteaptă să fie descifrate.

Mioara Anton

REVISTA REVISTELOR DE ISTORIE

„Pro Memoria. Revistă de istorie ecleziastică", 2002, nr. 1; 2003, nr. 2.

În 2001 Înalt Prea Sfinţia Sa, Ioan Robu, arhiepiscop romano-catolic de Bucureşti, a creat centrul de studii istorico-ecleziastice „Biserica şi Istoria" cu misiunea de a cerceta şi valorifica trecutul catolicismului din arhidieceză. Principalul rezultat al acestei iniţiative este apariţia unei noi reviste de istorie cu un profil specific. Iniţiativa este salutară şi răspunde unei preocupări tot mai prezente de recuperare a trecutului religios al României.

La începutul primului număr este reprodusă scrisoarea circulară din 2 februarie 1997 a Comisiei pontificale pentru bunurile culturale ale Bisericii, care tratează importanţa arhivelor bisericeşti, normele de păstrare şi inventariere şi asigurarea accesului pentru cercetări (p.19-38). După această introducere metodologică urmează un grupaj consacrat episcopului Anton Durcovici, episcop de Iaşi şi administrator al arhidiecezei de Bucureşti. Contribuţiile la acest grupaj sunt semnate de Leonard Ciobanu (*Episcopul Anton Durcovici – repere biografice*, p.41-43)[1], Vittorio Blasutti (*Aducere aminte*, p. 45-50) care i-a fost elev episcopului, Anton Despinescu (*Monseniorul Anton Durcovici, aşa cum l-am cunoscut*, p. 51-56), Anton Lucaci (*Monseniorul Anton Durcovici un martir al furtunii dezlănţuite de comunism*, p. 57-60).

Gabriel Popa semnează un studiu documentat despre Klemens Maria Hofbauer (*Klemens Maria Hofbauer – 250 de ani de la naştere. Un sfânt european care s-a preocupat de viaţa creştină catolică din România*, p. 61-74). Klemens Maria Hofbauer, născut în Austria în 1751, călugăr redemptorist şi preot din 1785, şi-a desfăşurat activitatea la Varşovia şi Viena, unde moare în 1820, dar a existat intenţia de a fi numit episcop de Nicopole şi administrator al vicariatului Valahiei. În locul său va fi numit călugărul pasionist Fortunato Ercolani, dar Hofbauer va trimite câţiva călugări redemptorişti la Bucureşti, unde vor crea o şcoală şi o capelă (călugării rămân în Ţara Românească până în 1822)[2]. Cu cercetări sistematice privind operele şcolare ale Bisericii catolice în România, Dănuţ Doboş, istoric de profesie, semnează un studiu privind prima şcoală catolică de la Bucureşti (*Despre începuturile şcolii catolice din Bucureşti*, p. 77-87). Nu este clar când se deschide această şcoală, în 1815 sau 1816. Mai mult, autorul susţine că Hofbauer a decis retragerea călugărilor redemptorişti de la Bucureşti în 1820, în vreme ce Gabriel Popa avansează anul 1822. Nu putea lipsi dintre temele abordate problema Concordatului, care este tratată de Cornel Damian (*Concordatul dintre Sfântul Scaun şi România. Aspecte istorico-juridice*, p. 89-99). Articolul se ocupă de fapt de preistoria Concordatului, iniţiativele din perioada domniei lui A.I. Cuza şi cele de la începutul anilor '80 ai veacului al XIX-lea, care s-au soldat cu înfiinţarea arhiepiscopiei de Bucureşti, care ar fi trebuit

[1] Greşeşte când scrie că prin decretul 176 din 3 august 1948 privind „reforma învăţământului" ar fi fost confiscate mănăstirile, spitalele, şi instituţiile Bisericii (p. 42). Atunci au fost confiscate imobilele care serveau funcţiei şcolare a Bisericii. De asemenea este greşită plasarea datei arestării lui Anton Durcovici la 24 iunie 1949 (p. 43), arestarea are loc la 26 iunie.

[2] Nu înţelegem formularea autorului „aşa-zisul Act de Toleranţă din 1781" (p. 63, nota 7). A existat aievea un asemenea act legislativ promulgat de Iosif II care a declanşat procesul de eliminare a discriminărilor pe criterii religioase

„Revista istorică", tom XV, 2004, nr. 5 – 6, p. 249 – 255

să aibă două episcopii sufragane, la Iaşi şi la Galaţi, guvernul de la Bucureşti acceptând-o doar pe prima. În acelaşi registru tematic se înscrie şi studiul lui Octavian Bârlea (*Alexandru Ioan Cuza şi ideea unui concordat cu Sfântul Scaun*, p. 101-119), care este traducerea unui fragment dintr-o lucrare publicată în franceză în 1959. Este interesantă scrisoarea din 2 decembrie 1864, reprodusă în studiu, a lui Nicolae Rosetti-Roznovanu către Filaret, mitropolitul Moscovei, în care este denunţată politica lui Cuza în favoarea unirii Bisericii Ortodoxe Române cu Roma, interpretată ca o acţiune contra Rusiei. Nikolaus Netzhammer evocă o personalitate fondatoare a arhiepiscopiei de Bucureşti, arhiepiscopul Raymond Netzhammer într-un studiu care descrie arhiva acestuia conservată la Erzingen, Baden, la mănăstirea Einsiedeln din Elveţia şi desigur de la Bucureşti (*Arhiva Netzhammer. Documente ale unei epoci şi ale unei vieţi*, p. 121-138). Cantitatea impresionantă de documente rămasă de la arhiepiscopul Netzhammer permite indiscutabil elaborarea unei vaste biografii.Tot în domeniul arhivistic se menţine şi contribuţia lui Ion Dumitriu Snagov[3] (*Arhiva arhiepiscopiei romano-catolice de Bucureşti. Un caz particular de ordonare şi inventariere*, p. 139-151), care descrie arhiva arhidiecezei, sistematizată pe rând de Carol Auner, Raymond Netzhammer şi ultima dată în 1964-1973. Descrierea inventarelor se opreşte în perioada interbelică. Dănuţ Doboş adaugă acestui articol o notă privind preluarea abuzivă de către Arhivele Statului în 1973 a unor documente din anii 1630-1896 din arhiva diecezană. La final, Ieronim Iacob consacră un foarte util studiu lui Angelo Parsi, episcop din secolul al XIX-lea (*Din viaţa şi activitatea Monseniorului Angelo Parsi, episcop de Nicopolis ad Hystrum şi administrator apostolic al Valahiei, 1800-1863, episcop din 1847*, p. 153-168). Autorul consideră că din 1743 episcopii de Nicopole devin şi administratori apostolici ai vicariatului Valahiei, iar episcopul Dovanlia (1777-1804) mută în 1782 sediul diecezei de la Nicopole la Bucureşti[4]. Angelo Parsi este un refondator al operelor catolice din Ţara Românească: reface reşedinţa episcopală distrusă de marele incendiu din 1847, fondează şcoli, aduce congregaţii şcolare în vicariat (în 1852 Doamnele Engleze care vor construi celebra şcoală din mahalaua Pitar Moş, iar în 1861 sosesc membrii ai Fraţilor Şcolilor Creştine). Numărul pe anul 2002 se încheie cu o secţiune de recenzii şi note bibliografice.

Numărul pe anul 2003 este pus sub semnul împlinirii a 120 de ani de la crearea arhidiecezei de Bucureşti şi începe cu evocarea lui Leonard Ciobanu (*Arhiepiscopia romano-catolică de Bucureşti*, p. 15-18)[5]. Urmează scurtul articol al lui Iosif Gabor, reproducerea unui fragment dintr-un manuscris din 1983, privind reacţiile adverse în România la crearea arhidiecezei de Bucureşti (*Înfiinţarea arhiepiscopiei catolice de Bucureşti şi opinia publică românească*, p. 19-23). Ieronim Iacob este autorul unui extins studiu despre primul arhiepiscop de Bucureşti (*Monseniorul Ignazio Paoli 1818-1885, episcop de Nicople şi administrator apostolic al Valahiei 1870-1883, primul arhiepiscop latin de Bucureşti 1883-1885*, p. 25-45). Paoli, născut în Italia, călugăr pasionist, devine la 19 august 1870 episcop de Nicopole. Încă din primul an fondează la Bucureşti un seminar pentru formarea clerului indigen, înfiinţează un internat de fete în 1880, creează noi parohii. La 27 aprilie 1883 prin scrisoarea apostolică a papei Leon XIII „Praecipium munus" se întemeiază arhiepiscopia de

[3] În acelaşi număr Leonard Ciobanu semnează un articol omagial dedicat lui Ion Dumitriu-Snagov decedat în 2001 (*Ion Dumitriu-Snagov-o viaţă dedicată culturii şi istoriografiei*, p. 187-192)

[4] Ion Dumitriu-Snagov, în articolul citat susţine că episcopii de Nicopole au devenit şi administratori apostolici ai Valahiei în 1728, iar sediul diecezei s-a mutat la Bucureşti după epidemia de ciumă din Bulgaria din 1792-1793.

[5] Autorul face erori când consideră că Marcu Glaser s-a ocupat de administrarea arhidiecezei de Bucureşti între 1949-1951, care nu a avut o astfel de însărcinare şi oricum a murit în 1950, când susţine că arhiepiscopul Alexandru Cisar revine la Bucureşti între 1951-1954, când în realitate a revenit în 1953 din domiciliul său obligatoriu de la Orăştie şi când avansează opinia că între 1954-1983 arhidieceza ar fi fost condusă de ordinari substituţi. Cel puţin Sfântul Scaun avea o opinie contrară.

Bucureşti cu Paoli primul titular. Principala operă a arhiepiscopului Paoli a fost catedrala Sfântul Iosif, sfinţită în februarie 1884[6]. Studiul se încheie cu câteva anexe documentare reproduse în original, adică în latină. Dănuţ Doboş studiază activitatea şcolară în timpul păstoririi arhiepiscopului Paoli (*Şcolile catolice din Valahia în perioada episcopatului lui Ignazio Paoli 1870-1885*, p. 47-57), descriind pe baza izvoarelor inedite şcolile catolice din sudul ţării şi chestiunea şcolilor catolice în cursul tratativelor concordatare dintre România şi Sfântul Scaun din 1878-1883 (Dănuţ Doboş este un împătimit al arhivelor). Rămânând în domeniul activităţii şcolare catolice, redacţia publică în traducere românească raportul din 1885 al canonicului Alois Irwin privind situaţia şcolilor din arhidieceză (*Raport asupra instituţiilor de educaţie din arhidieceza latină de Bucureşti şi în special asupra celor din capitală pentru anul şcolar 1884-1885*, p. 59-71). Din raportul lui Irwin, inspector al şcolilor din dieceză între 1874-1904, rezultă că existau 27 de şcoli frecventate de 2332 de elevi. O binevenită evocare realizează Dănuţ Doboş despre Carol Auner (*Personalităţi catolice: canonicul Carol Auner*, p. 73-97). Născut la Viena în 1865, Auner vine la Bucureşti în 1871. Hirotonit în 1889[7], canonic din 1897, paroh al catedralei Sfântul Iosif, Auner este ales vicar capitular după retragerea arhiepiscopului Netzhammer în 1924. După numirea lui Alexandru Theodor Cisar ca arhiepiscop de Bucureşti, Auner devine vicarul său general. Primeşte cetăţenia română abia în 1925 şi moare în 1932. Carol Auner are reputaţia unui valoros istoric, cel care l-a secondat pe Netzhammer în valorificarea memoriei catolice la sud de Carpaţi în „Revista catolică". De altfel, în anexa studiului este publicat articolul lui Auner, *Clădirea catedralei Sfântul Iosif din Bucureşti*, apărut prima dată în amintita revistă în 1916[8]. Tot despre catedrala Sfântul Iosif scrie şi Isabella Lucia Ursache (*Catedrala Sfântul Iosif din Bucureşti*, p. 99-102), al cărei unic merit, dacă merit poate fi numit, este publicarea listei parohilor catedralei de după 1898. Din categoria evocărilor memorialistice fac parte paginile semnate de Vittorio Blasutti despre preotul Rafael Friedrich, originar dintr-un sat german din Dobrogea (*Un exemplu de dăruire în viaţă şi în preoţie: pr. Rafael Friedrich*, p.151-156)[9]. Monseniorul Vladimir Petercă prezintă o pagină din istoria congregaţiei Fraţilor Şcolilor Creştine (*Oameni care au făcut istorie*, p. 157-160), care apare prima dată în Vechiul Regat în 1861. Succintul articol se ocupă de fapt de fratele Klemens Sattmann, care activează la Bucureşti între 1919-1926, la Oradea, unde congregaţia avea o casă, între 1926-1940, la Blaj între 1940-1946, apoi din nou la Bucureşti. Autorul arată că la 24 aprilie 1959 autorităţile comuniste închid şcoala administrată de Fraţii Şcolilor Creştine din Bucureşti şi arestează pe fraţii care mai rămăseseră în România (p.159). Informaţia ar trebui verificată. Şcolile catolice, fără excepţie, au fost închise în urma decretului 176 din 3 august 1948. Fraţii Şcolilor Creştine s-au retras în clauzura de la arhiepiscopia de Bucureşti. Să fi întreţinut acolo ilegal o şcoală? Cornel Damian continuă publicarea cercetărilor sale privind Concordatul (*Concordatul dintre Sfântul Scaun şi România. Aspecte istorico-juridice*, p.163-174). Sunt discutate problemele jurământului de credinţă al preoţilor catolici, programa studiilor în seminariile catolice, învăţământul religios în şcoli, reacţia Bisericii Ortodoxe Române faţă de ratificarea Concordatului şi este avansată o definiţie a ritului, care este o contribuţie valoroasă a studiului. Totuşi, studiul lasă impresia juxtapunerii unor fragmente cu construcţii logice independente, care impietează enorm asupra coerenţei. Monseniorul Anton Despinescu revine cu un articol despre

[6] Afirmaţia autorului că Bucureştii au devenit prin Concordatul din 1927 sediul mitropolitan pentru cele trei rituri, latin, bizantin şu armean (p. 33) este fantezistă

[7] Autorul greşeşte când atribuie lui Paoli hirotonirea lui Auner în 1889.

[8] Auner susţine că la 15 ianuarie 1885 catedrala a fost sfinţită în vreme ce Ieronim Iacob optează pentru februarie 1884.

[9] Aprecierea Mons. Blasutti că nunţiul Patrick Gerald O'Hara nu avea „aptitudinile politice necesare momentului" (p. 154) adică perioada 1947-1950, când a fost regent al nunţiaturii, pare cel puţin discutabilă.

Alexandru Theodor Cisar ca episcop de Iaşi (*Alexandru Theodor Cisar, episcop de Iaşi 1920-1924*, p. 175-189). Alexandru Theodor Cisar, prin rolul pe care l-a avut în istoria catolicismului contemporan din România, merită categoric o biografie. Cisar, de origine cehă şi poloneză, s-a născut în 1880 la Bucureşti. După studii la Roma la Colegiul De Propaganda Fide, este hirotonit preot în 1903, activează în pastoraţie şi în învăţământ, apoi în 22 aprilie 1920 este numit episcop de Iaşi. Înainte de a părăsi România, la presiunile guvernului român, arhiepiscopul Raymond Netzhammer propune ca succesor al său fie pe Cisar, fie pe Anton Durcovici. Arhiepiscop va deveni Cisar în 1924, în acelaşi an primind cetăţenie română[10]. Dănuţ Doboş publică un excelent studiu despre internarea preoţilor catolici în timpul războiului din 1914 (*Preoţi din arhidieceza de Bucureşti internaţi în Moldova între anii 1916-1917*, p. 191-204). Pornind de la dosarele depistate în arhiva diecezană de la Iaşi, istoricul descrie internarea preoţilor cu cetăţenie germană şi austriacă, arestaţi la 15 august 1916, mai întâi în Muntenia şi, după înfrângerea din 1916, în Moldova. Printre cei internaţi erau Anton Durcovici, Alexandru Theodor Cisar, Carol Auner şi Ioan Bălan (nu este viitorul episcop greco-catolic de Lugoj?). Preoţii afectaţi de această măsură au avut un regim de semi-libertate, au fost bine trataţi de autorităţi şi în decembrie 1917 s-au putut reîntoarce la parohiile lor. Autorul publică în anexă memoriile lui Carol Auner referitoare la acest episod. Personalitatea arhiepiscopului Raymond Netzhammer revine şi în acest număr al revistei sub semnătura lui Nikolaus Netzhammer (*Un păstor şi o turmă. Raymund Netzhammer OSB arhiepiscop de Bucureşti 1905-1924*, p. 205-224). După evocarea succintă a activităţii sale, autorul detaliază circumstanţele care au dus la îndepărtarea acestui ierarh. Relaţiile sale bune cu administraţia germană din timpul ocupaţiei din 1916-1918 au fost criticate aspru după război, totuşi Netzhammer reuşeşte să restabilească raporturi amicale cu monarhia şi cu oamenii politici. Adversarul său cel mai redutabil a fost însă primul nunţiu apostolic din România, Francesco Marmaggi. Principalele acuze aduse lui Netzhammer erau incapacitatea de a mări baza confesională a catolicismului în arhidieceză, lipsa de consideraţie din partea autorităţilor, încurajarea utilizării limbii germane în cult, promovarea preoţilor germani, austrieci, maghiari şi mai puţin a celor de origine românească în încadrarea pastorală, neglijarea formării spirituale a clerului şi administrarea deficientă a finanţelor arhidiecezei. Unele dintre acuze, pornind de la climatul de germanofobie existent, au putut avea ecou la Roma. Autorul respinge argumentat acuzele aduse lui Netzhammer şi consideră că autorii demiterii lui Netzhammer au fost nunţiul Marmaggi, curia papală dezinformată de acesta şi manevrele diplomaţiei franceze. Oricum, publicarea monografiei lui Nikolaus Netzhammer şi a jurnalului arhiepiscopului în ediţie integrală vor lămuri aceste aspecte sensibile. Ieronim Iacob prezintă stadiul actual al cercetărilor româneşti întreprinse în arhivele de la Roma (*Cercetări româneşti în arhivele romane*, p. 225-232), care sunt premize încurajatoare pentru vasta întreprindere de recuperare a istoriei catolicismului din România. Episcopul Anton Durcovici este şi el prezent în acest tom, cu scrisorile expediate arhiepiscopului Netzhammer în perioada 1906-1911, când primul era la studii la Roma (Dănuţ Doboş, Eduard Lucaci, *Documente inedite cu privire la episcopul Anton Durcovici*, p. 233-249). Tomul pe 2003 mai cuprinde două studii care nu au legătură cu istoria catolicismului din arhidieceza de Bucureşti (Isidor Mărtincă, *40 de ani de la enciclica Pacem in Terris a fericitului Ioan al XXIII lea*, p.103-143; Dan Bodea, Cornelia Călin-Bodea, *Timpul sacru: Dacia Togata*, p. 251-262) şi o rubrică de recenzii.

[10] Sunt câteva date care ar trebui verificate sau corectate. Seminarul catolic de la Iaşi s-a creat în 1897 cum susţine autorul? (p. 175). Calendarul gregorian nu a fost adoptat de statul român în 1922 (p. 182), ci în 1919. Arhiepiscopul Cisar nu a fost trimis cu domiciliul obligatoriu la mânăstirea franciscană din Orăştie în 1948 (p. 179), ci în mai 1950. Credem că pe baza arhivelor diecezane de la Iaşi şi de la Bucureşti s-ar putea elabora o biografie serioasă.

La finalul prezentării celor două tomuri ale revistei „Pro Memoria" se impun câteva constatări. Marea majoritate a contribuţiilor sunt semnate de clerici, mulţi tineri, cu studii la Roma. Este vizibil efortul Bisericii de a-şi forma proprii cercetători în domeniul istoriei, care a fost dramatic neglijat în perioada comunistă. Tendinţa pe plan european însă nu este aceasta. Performanţele în domeniul istoriei religioase nu sunt obţinute, în primul rând, de oamenii Bisericii, ci de centrele universitare civile. Probabil alura ştiinţifică a revistei ar avea de câştigat dacă redacţia ar coopta cercetători din instituţiile laice din România cu preocupări de istorie religioasă. În orice caz, se înregistrează un progres semnificativ de la tomul pe 2002 la cel pe 2003. Credem că tematica explorată de revistă ar trebui să cuprindă şi studii privind trecutul ordinelor şi congregaţiilor religioase (este drept că pe teritoriul arhidiecezei de Bucureşti, în raport cu diecezele din Transilvania–Banat, activitatea acestora a fost mai puţin intensă), privind recrutarea şi formarea clerului, metodele de pastoraţie, sociabilitatea catolică, privind formarea şi evoluţia comunităţilor catolice locale (exploatarea arhivelor parohiale poate produce rezultate remarcabile în evaluarea religiozităţii credincioşilor). Cronologic, subiectele frecventate de studiile publicate până acum s-au situat în secolul al XIX-lea şi primele decenii ale secolului XX. Totuşi, perioada comunistă, care a însemnat pentru catolicismul din România un capitol tragic al istoriei sale, este abordată cu o prudenţă care nu poate fi acceptată. Pentru noi, lectura celor două tomuri ale revistei „Pro Memoria" a fost pasionantă şi avem convingerea că oricine se interesează de istoria religioasă a României este obligat să se raporteze la o revistă care are toate şansele să ocupe o poziţie majoră în peisajul cultural al ţării.

Ovidiu Bozgan

„Studia Pontica" (Méditerranées. Revue de l'association Méditeranées, 2001, no. 26-27), édité par Ivan Biliarsky, Paris, 2001.

Definită de Fernand Braudel drept un „buzunar al Mediteranei", Marea Neagră a fost de-a lungul veacurilor „un loc de întâlnire al înfruntărilor şi alianţelor", potrivit expresiei lui Gh. I. Brătianu, „o placă turnantă a comerţului internaţional", o zonă de interferenţă a civilizaţiilor. Volumul apărut sub îngrijirea istoricului bulgar Ivan Biliarsky reuneşte unsprezece contribuţii care, din antichitate şi până în secolul al XIX-lea, parcurg diferite aspecte ale istoriei spaţiului pontic. Toate aceste texte reflectă, potrivit intenţiei declarate a editorului, nu numai mutaţiile intervenite în istoria Pontului Euxin, dar şi elementele de continuitate, care de la antichitatea greco-romană şi până în zilele noastre au marcat evoluţia acestei regiuni: „dans ce volume, nous voudrions présenter cette succession, cet héritage qui a ses racines dans l'Hellas ou dans l'Heotalophe, la Ville-aux-sept-collines aux bords de Tibre et qui – dans une ou d'autre air – parvient jusqu'à nos jours. Voilà la raison de la sélection des articles qui portent, chacun d'eux, au moins une pièce de ces traditions".

Primele patru contribuţii semnate de Ivan Marazov, Robert Turcan, Bogdan Bogdanov şi Lucreţiu Mihăilescu-Bârliba se ocupă de perioada antichităţii, fiind abordate probleme legate de iconografia arhaizantă, de cultul lui Mithra şi a lui Attis, de tradiţia elenistică şi de viaţa de familie a sclavilor şi liberţilor imperiali în provincia *Illyricum*. Alexis G.C. Savvidès aduce în discuţie atât de puţin cunoscuta zonă caucaziană; studiul semnat de Ivan Bojilov se opreşte asupra unor documente

care semnalează prezenţa bulgarilor în Peninsula Chalcidică, un detaliu al istoriei contactelor şi ciocnirilor dintre Imperiul bizantin şi Ţaratul bulgar. Studiul constituie un indiciu al viziunii mai largi care a stat la baza reunirii textelor în prezentul volum. Nu au fost incluse doar contribuţii care privesc strict istoria comerţului, a navigaţiei, a raporturilor de forţă din zona Mării Negre, ci şi texte care s-au interesat mai degrabă de tradiţiile politice, de supravieţuirea unor idei care au influenţat regiunea pontică. La acest capitol pot fi incluse şi studiile semnate de Andrei Pippidi, care reia discuţia asupra atât de controversatei probleme a elaborării *Învăţăturilor* lui Neagoe Basarab, şi Radu G. Păun, care analizează felul în care ideea imperială bizantină a fost receptată în cronicile medievale româneşti.

Studiul lui Ivan Biliarsky readuce în discuţie rolul jucat de despotul Dobrotici în istoria Mării Negre, în timp ce Michel Balard se opreşte asupra unor aspecte ale organizării militare la Caffa în secolul al XV-lea. Ultimul articol, semnat de Evguenia Davidova, are ca obiect „spiritul nautic" al bulgarilor în epoca modernă, mai precis activitatea societăţii *Providenie* în cadrul economiei otomane în a doua jumătate a secolului al XIX-lea.

Problematica extrem de variată a contribuţiilor constituie un indiciu al diversităţii domeniilor de cercetare pe care le presupune studierea istoriei Mării Negre şi, în acelaşi timp, unul dintre meritele incontestabile ale acestui volum.

Ovidiu Cristea

„Südost-Forschungen", Band 59/60, 2000-2001.

Cunoscuta revistă germană întemeiată de Fritz Valjavec, editată astăzi de prof. dr. Edgar Hösch şi dr. Karl Nehring, continuă o veche tradiţie a istoriografiei germane. Ca şi volumele anterioare ale revistei şi cel de faţă cuprinde o bogată recoltă de cercetări, studii şi recenzii privitoare la spaţiul sud-est european din antichitate până în vremurile recente. Au contribuit la realizarea acestui volum cunoscuţi specialişti din diverse ţări, în majoritate din Peninsula Balcanică.

Din domeniul istoriei medievale semnalăm articolul lui Martin Eggers şi Charles R. Bowlus, *863/864. eine „internationale" Konfrontation in Südosteuropa* (p. 14-33), care redeschide discuţia cu privire la creştinarea Bulgariei aflată în sfera de interes a Bizanţului, Imperiului franc şi a Moraviei. Încercările papalităţii de a atrage, în contextul acestei concurenţe, Bulgaria în obedienţa sa au eşuat; în cele din urmă succesul a rămas de partea Bizanţului.

Un capitol însemnat din istoria Ciprului sub dinastia de Lusignan e discutat în articolul Svetlanei V. Bliznyuk, *Il prezzo delle guerre de rei di Cipro (XIV–XV secc.)* (p. 99-124). Articolul pune în lumină grava situaţie financiară în care s-a aflat regatul cipriot ca urmare a implicării sale în războiul cu Genova din 1373-1374: „război care a pus capăt definitiv independenţei financiare a Regatului Cipru". În anexă e publicat un document însemnat din arhivele genoveze cu bogate referinţe istorice. Pentru istoria modernă semnalăm articolul lui Ulf Brunnbauer, *Abgebrochene Entwicklung? Die Rhodopen als regionale Fallstudie für die wirtschaftlichen Folgen des Zerfalls des Osmanischen Reiches* (p. 324-350), care oferă un studiu de caz cu privire la evoluţia regiunii Rhodope în perioada de declin a Imperiului otoman, căruia i-a aparţinut până la sfârşitul secolului al XIX-lea şi la începutul celui următor. Sunt luate în discuţie „condiţiile cadru macro-economice, efectele regionale ale reformelor din Imperiul otoman ... şi urmările integrării regiunii în statul naţional bulgar".

Atenţie specială merită şi din punctul de vedere al istoriei noastre articolul semnat de Maria Georgiadou, *Vom ersten zum zweiten Phanar und die Carathéodorys* (p. 164-217). Articolul tratează următoarele aspecte ale temei: *Fanarioţii şi Patriarhia ecumenică*; *Fanarioţii ca mari dragomani*; *Fanarioţii ca principi ai Moldovei şi Ţării Româneşti; Aspiraţia spre recunoaştere socială – strategii de conducere; Cultură şi educaţie sub fanarioţi. Fanarioţii ca purtători ai luminismului*; *Rolul femeii la fanarioţi*; *Ideologia politică fanariotă: premergătoare a Marii Idei (Megali Idea)?*; *Reformele lui Mahmud şi al doilea Fanar*; *medici în slujba sultanilor*; *Ingineri ai Imperiului*; *Raporturi cu Patriarhia*; *Educaţie*; *Diplomaţie, administraţie provincială şi politică*; *Sfârşitul celui de „al doilea Fanar"*.

Însemnat pentru istoria comerţului balcanic este articolul lui Emilie Themopoulou, *Les foires dans les Balkans au XIXe siècle: Mutations observées et evolution des foires* (p. 253-271).

Pentru istoria contemporană a României menţionăm studiul Lyei Benjamin, *Marschall Ion Antonescus Anschauungen über die „Lösung der judischen Frage" in Rumänien* (p. 442-461).

Din rubrica de recenzii reţinem lucrarea lui Erich Beck consacrată bibliografiei culturii şi etnografiei Bucovinei (1976-1990), a lui Bertrand Michael Buchmann despre Austria şi Imperiul otoman; culegerea consacrată raportului între Bizanţ şi identitatea greacă modernă şi cea dedicată relaţiei dintre Bizanţ şi Europa central-răsăriteană între anii 950-1453; rapoartele unui trimis veneţian la Constantinopol, Frigo Foscari, la sfârşitul secolului al XVIII-lea. Mai semnalăm între altele recenziile la: *DRH*, A, *Moldova*, vol. XXIII-XXIV; André du Nay despre originea românilor şi istoria timpurie a limbii române; Keith Hitchins despre românii între 1774-1866; Mirela-Luminiţa Murgescu despre Şcoala primară şi formarea identităţii naţionale româneşti în secolul al XIX-lea şi Maria Someşan, *Începuturile Bisericii unite cu Roma*.

Volumul de faţă al acestei reviste confirmă însemnătatea ei pentru cercetarea asupra trecutului Europei de sud-est.

Alexandru Ciocîltan

Tiparul executat la ***S.C. LUMINA TIPO s.r.l.***
str. Luigi Galvani nr. 20 bis, sect. 2, Bucureşti
tel./fax 211.32.60; tel. 212.29.27
E-mail: **office@luminatipo.com**
www.luminatipo.com

„REVISTA ISTORICĂ" publică în prima parte studii, note şi comunicări originale, de nivel ştiinţific superior, în domeniul istoriei vechi, medii, moderne şi contemporane a României şi universale. În partea a doua a revistei, de informare ştiinţifică, sumarul este completat cu rubricile: Surse inedite, Probleme ale istoriografiei contemporane, Opinii, Viaţa ştiinţifică, Recenzii, Note, Buletin bibliografic, Revista revistelor, în care se publică materiale privitoare la manifestări ştiinţifice din ţară şi străinătate şi sunt prezentate cele mai recente lucrări şi reviste de specialitate apărute în ţară şi peste hotare.

NOTĂ CĂTRE AUTORI

Autorii sunt rugaţi să trimită studiile, notele şi comunicările, precum şi materialele ce se încadrează în celelalte rubrici, culese pe computer în programul WORD for WINDOWS sau într-unul compatibil. Notele din text vor fi numerotate în continuare. Textul imprimat va fi însoţit de discheta aferentă. Ilustraţiile vor fi plasate la sfârşitul textului. Rezumatele vor fi traduse în limbi de circulaţie internaţională. Responsabilitatea pentru conţinutul materialelor revine în exclusivitate autorilor. Corespondenţa privind manuscrisele şi schimbul de publicaţii se va trimite pe adresa redacţiei, B-dul Aviatorilor nr. 1, Sector 1, 011851 - Bucureşti, tel. 212.88.90.

Publicaţie apărută cu sprijinul
Ministerului Culturii şi Cultelor

ISSN: 1018 - 0443